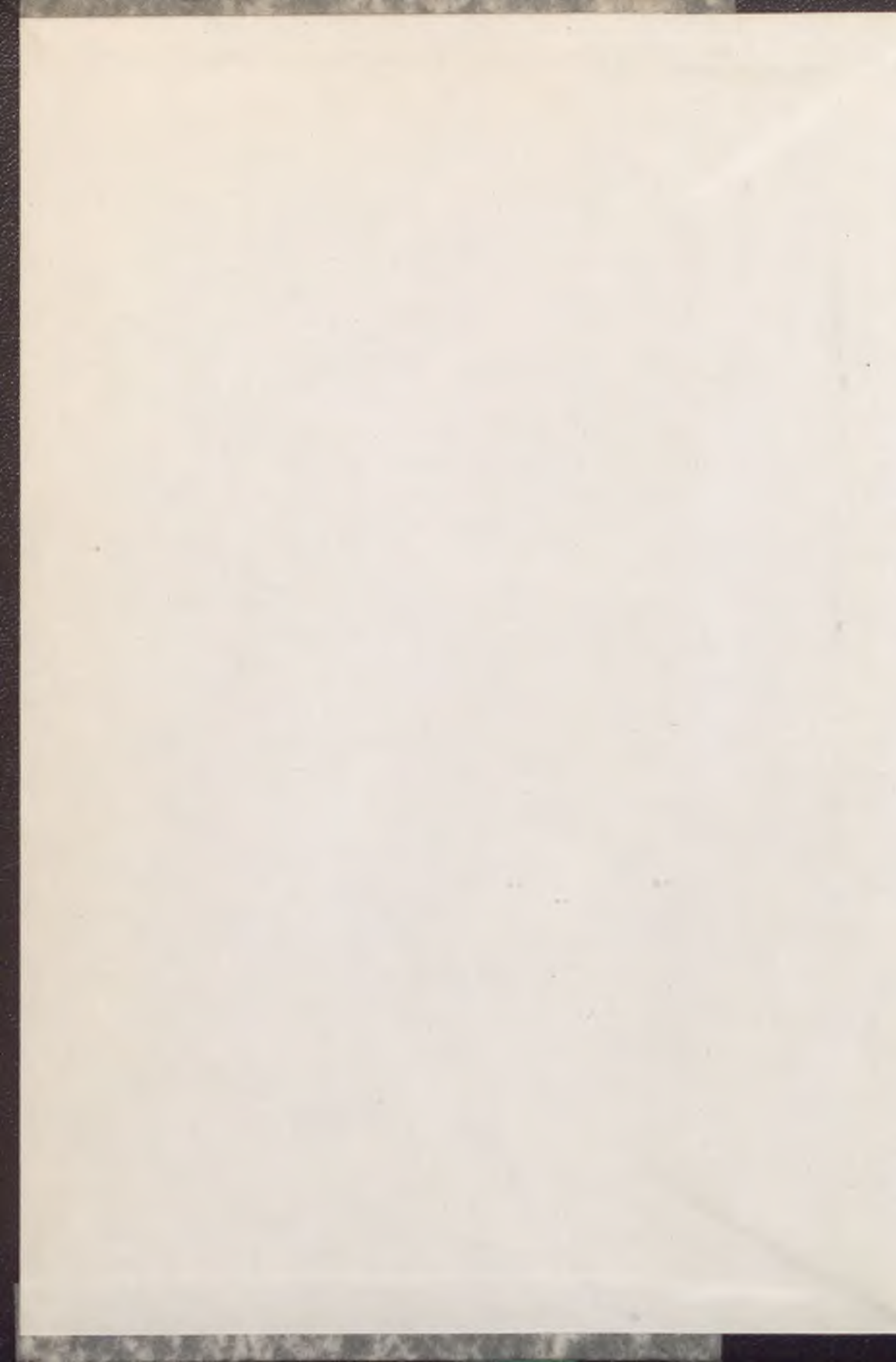

317.031

A NÓGRÁD MEGYEI
MÚZEUMOK
ÉVKÖNYVE

1983

A NÓGRÁD
MEGYEI
MÚZEUMOK
ÉVKÖNYVE
1983

**A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK
ÉVKÖNYVE
IX.**

SALGÓTARJÁN 1983

A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve
Jahrbuch der Museen des Komitates Nógrád

A szerkesztő bizottság tagjai
Die Mitglieder des Redaktionskomitees

Domonkos Alajos, Kovács Anna, Praznovszky Mihály, Zólyomi József
Szvircsek Ferenc (szerkesztő—der Redakteur)

Lektorok—Lektoren

FRIED ISTVÁN

GERGELY ANDRÁS

HORVÁTH ISTVÁN

KERÉNYI FERENC

Fordítás—Übersetzung

Földi Sándor

Borító: Kollár Sándor

Fotó: Buda László

HU ISSN 0133—0802

Kiadja a Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága

Felelős kiadó: Dr. Praznovszky Mihály

Készült 500 példányban 20,3 A/5 ív terjedelemben. Eng. szám: 39201

Előszó

1983 kettős Madách-jubileum: a költő születésének 160. és Az ember tragédiája színpadi bemutatójának 100. évfordulója. Az effajta jeles ünnepek akkor válnak maradandó, tudománytörténeti értékűvé, ha rendezvénysorozatuk múltával tartós érdeklődést támasztanak az ünnepelt és életműve iránt. Ennek hasznát azután újabb évek elteltével lehet lemérni — feltárt új tényekben, termékeny feltételezésekben, az összegezés kísérleteiben.

Az elmúlt évtizedek marxista Madách-kutatásai markánsan szakaszolhatók. Az 1950-es években Madách és a Tragédia befogadása vagy elutasítása volt a viták tétje. Az ítések egyik, zömükben emigrációból hazatért csoportja (Lukács György, Révai József, Bolgár Elek és mások) az életmű fődarahját azonosította a rátapadt irodalmi és színházi értelmezésekkel, drámai költemény helyett tételes filozófiát kerestek Az ember tragédiájában és soraiból próbálták kifejtetni Madách világnézetét, sőt életrajzát is. Ilyen értelemben szóltak elítélően idealizmusáról, népszemléletének korlátairól, az egyén túlzott történelmi szerepéről, klerikalizmusáról stb. Velük szemben a marxista irodalomtörténészek másik csoportja (Waldapfel József, Sötér István, Barta János, Horváth Károly) történelmi szemléletet képviselt, rámutatva — többek között — Madách műveltségének korszerűségére, liberalizmusának őszinteségére, eszmehűségére. Kézenfekvő volt, hogy amíg a vita alapkérdések és a főmű körül zajlott és ennek során voltak időszakok, amikor Madách kirekesztése a magyar irodalom folyamatából adminisztratív intézkedések hatályával fenyegetett, a kutatás figyelme olyan kérdések feltárására irányult elsősorban, amelyek a polémiában közvetlen érviül szolgálhattak. Számos későbbi tudományos eredmény alapját mindazonáltal akkor vetették meg: Waldapfel József és Sötér István az 1960-as évek közepén összegezik majd kutatásaikat, máig alapvető művekben. Másfelől viszont a marxista Madách-kép kialakítása, vitában megvédése mellől hiányoztak az újabb forráskutatások, nem lett folytatása a nagy hagyományú család- és helytörténeti adatfeltárásoknak, kevesebb figyelem maradt a szépirodalmi hagyatéék egészére stb.

Az 1957 után megindult eszmei tisztulás a Madách-kutatásban gyors áttörést hozott és miközben az említett összegezések készültek, 1964-re, a Békevilág tanács által nemzetközi kulturális ünneppé emelt halálózási centenáriumba sikerrel jártak a politikus Madách életére és tevékenységére irányult kutatások is. Krizsán László és Szabad György dokumentumok sorával igazolta, hogy a korábbi felfogással ellentétben Madách izzig-vérig korában élő, közéleti alkatú ember volt, aki — betegsége ellenére — részt vett a szabadságharcban, hűségét 1848 eszméihez a börtön sem tudta

megtörni és azokat változatlan következetességgel, szigorú elvszerűséggel képviselte Balassagyarmat 1861. évi országgyűlési követeként, mint a határozati párt egyik nagyhatású személyisége. E kutatások fényében a Tragédia politikai mondanivalója is jobban megvilágosodott, a remekmű újabb jelentésréteggel gazdagodhatott.

A megélénkült kutatások 1964 után is folytatódtak, de a szellemi fordulat után — megint csak szükségszerűen — az „aprómunkák” évei következtek. Ilyen értelemben 1973, Madách születésének 150. évfordulója egyértelműen „munkajubileumnak” számított. Az évforduló kiadványai — akár a budapesti egyetemi ülésszak nyomtatásban is megjelent anyagát tekintjük, akár a csak jókora késéssel kiadott *Madách-tanulmányok* c. sokszerzős kötet dolgozatait vizsgáljuk — felemás képet tükröznek: régi és új keveredett bennük, a legfrissebb kutatások olykor még feldolgozatlan adatai váltakoztak megcáfolt, de szívósan továbbélő legendákkal, sőt újabb keletkezésű tévhitekkel. Bár nem kötődött semmiféle jubileumhoz, a Madách-kutatás nagy nyeresége lett az elmúlt évtizedben Mezei József egyéni hangú, gondolkodásra serkentő, impozáns ismeretanyaggal dolgozó eszme-monográfiája (1977).

Madách Imre szűkebb hazája, Nógrád megye, jelesül a megye múzeumi szervezete kezdettől jelentékeny szerepet vállalt az új, korszerű Madách-kép tudományos kidolgozásában és népszerűsítésében. Munkatársai részt vettek a megyetörténet és a két városmonográfia anyaggyűjtésében és megírásában — több fontos, új adatot ezekben közöltek először. A megyei múzeumi szervezet adta ki 1964-ben Krizsán László dokumentum-válogatását a megyei levéltár anyagából: a múzeumi évkönyvnek jubileumi száma készült 1973-ban, de évfordulóktól függetlenül is ismételten teret adtak forrásközléseknek és feldolgozó tanulmányoknak. Az 1964-ben megnyitott, 1969-ben kibővített és 1973-ban részlegesen felújított csesztvei emlékmúzeum, Magyarország egyetlen Madách-emlékhelye folyamatosan mutatta be a nagyközönség számára is (kb. 120 000 látogatónak) a kutatás legújabb eredményeit. A Nógrádban folytatott vagy itt publikált kutatások ugyanakkor némileg a tudományos élet, a közművelődés és az oktatás országos látókörén kívüli maradtak, eredményeiket pl. hiába keressük mindmáig az új középiskolai tankönyvekben.

A Madách-kutatás az 1980-as évekre megint új, minőségében magasabbrendű feladatok küszöbére érkezett. Eljött a tudományágak szűkebb határait átlépő, interdiszciplináris kutatások időszaka, amely már közvetlenül készíti elő a marxista Madách-kép nagy összefoglaló műveit, amilyen a Tragédia kritikai kiadása, egy tüzetes életrajz, egy napjainkig vezetett színháztörténeti áttekintés stb.

A Nógrád megyei Múzeumigazgatóság — felismerve a tudománytörténeti helyzetet — ebben a szellemben kérte fel 1983-as évkönyvének szerzőit, Az ember tragédiája XII. színének Ádámjával szólva:

Mi a tudvágyat szakhoz nem kötök,
Átpillantását vágyjuk az egésznek. —

Külön örömré szolgálhat, hogy többen most összegezték tanulmányukban több évtizedes kutatásaik eredményét. Zolnay László egész pályája során gyűjtötte a Madáchok eredetének és középkori történetének régészeti, művészettörténeti és okleveles adatait, amelyeket már korábbi műveinek utalásai előlegeztek számunkra. Staud Géza a színháztörténet ritkábban vizsgált részterületéről, a szcenikából vette a Tragédia színpadi históriájának egyik fontos fejezetéhez az anyagot; bizonyítva, hogy a színpadi keret, a díszlet és a jelmez a művelődés szélesebb horizontjára is kitekintést ad. Spáczay Hedvig hazai levéltárakban kutatott Madách elveszett (vagy megsemmi-

sített?) hadbírósi perének közvetett adatai után és dokumentumokkal igazolja, hogy 1848/49 hajdani megyei főbiztosát szabadcsapatok szervezésével és az emigrációval tartott kapcsolatokkal is vádolták.

Praznovszky Mihály politikatörténeti tanulmánya, középpontjában az 1847-es megyei követválasztási harcokkal, a megyetörténet megjelenése óta folytatott nógádi kutatások hatékonyságát bizonyítja. Módszertani szemponthól is érdekes, hogy Kerényi Ferenc ugyanezt a témakört más megközelítésben, Madách egyik versének szellemi háttérként elemzi. A Mózes, Madách 1861-ben befejezett drámája az elmúlt évtizedekben — Keresztury Dezső átdolgozásában — több mint négyszáz előadásával Veszprémben és a Nemzeti Színházban a magyar klasszikus repertoár elvitathatatlan és maradandó értéke lett. Taxner-Tóth Ernő összegezte Madách és a korabeli színház kapcsolatát, hogy azután figyelmét a Mózes színháztörténetére összpontosítsa.

Régész-művészettörténész, irodalom-, színház- és politikatörténészek, idősebb és fiatalabb kutatók társultak az évkönyv Madách-tanulmányainak megírásához. Abban a reményben, hogy itt közölt eredményeik beépülnek a Madách-életmű körüli tudományos vizsgálódások vázolt folyamatába és elősegítik az ismeretek gyarapodását, az összefoglaló művek megszületését.

Kis nemzet irodalmának, művelődésének és politikájának kevés olyan alakja lehet, akinek — egyetemes jelentősége miatt — minden leírt sora, minden megélt élménye, minden tette vált szándéka fontos lehet, példázat-értékű az utókor számára. Madách Imre ezek közé tartozik.

Kerényi Ferenc

TANULMÁNYOK — ESSAYS

A Madách család eredete

Zolnay László

Az elmúlt évtizedekben, kutatásaim során két ízben foglalkoztam a Madách család eredetének, elődeik korai birtoklástörténetének kérdésével. Előbb, még 1936-ban megjelent tanulmányomban a Kürtösi vagy Oszlári törzsből eredő Madáchoknak és tizenhárom-tizenöt ikeresaládjuknak genealógiáját igyekeztem tisztázni.¹ Utóbb, az 1970-es években került sor arra, hogy megírjam a Madáchoknak s a velük egyazon törzsből származó családoknak a hajdani nagy-zólyomi ispánsághan (a régi Zólyom, Túróc, Liptó vármegyében) máig megmaradt művészettörténeti hagyatékát. A túróci Pribóc, a lipantai Ludrova, a Zólyom megyei Cserény, Zolna, Pónik, Felső Micsinye manapság is álló gótikus temploma hirdeti egykori építő munkájukat, s ezeknek a templomok egyik-másikának freskói alighanem a család elődeinek festett alakjait is őrzik. (Jelen tanulmányom azonban ezeknek az emlékeknek ismertetését mellőzi; közelmúltban megjelent közleményeimet ismételhetném csupán.²)

A Madáchok korai — XIII—XIV. századi — történetéről kibontakozó képiünk Madách Imre személye által jogos igényt tart mind az irodalom-, mind a művelődéstörténet érdeklődésére is. Hiszen Madách Imre Magyarország, költőnk idején (1823—1864) immár nyolc és fél évszázada masszív jogrendszerrel körülbástyázott apajogú, származásrendi társadalom volt a javából. Noha naivitásnak véljük egy-egy hat-hét évszázaddal korábban élt fiági ősnek biológiai hagyatéka vizsgálgatását a kései ivadék génikus összetételében, a XIX. század magyarországi nemese — mint Madách Imre is — eleven erejű aktív családi hagyományokat örökölt. Ezek társadalmi helyzetének meghatározói voltak. Ezek az aktív hagyományok a nemesember földbirtokával, birtokára és származáshelyére utaló nevével, előnévével, címerével, vagyonával, kegyuraságával, a jogait bizonyító levéltárával egyetemben osztályhelyzetének alapjai, holdogulásának feltételei voltak. És minden volt ez az élő — az ősök példái-val vonzó vagy riasztó — aktív hagyomány, csak a ma divatos őskeresgéléshez hasonlatos kérkedés nem.

Ennyiben tehát Madách Imre személyiségéhez ezek a távoli — akkor már hat-hétszáz év előtti — ősök is hozzátartoztak.

Az emberi lélek szabadságának éppen ez a csodája, hogy ilyen, húsbavágóan eleven társadalmi determinánsok mellett, sőt azok ellenére miképpen bontakozik ki — a sok évszázad hagyományával szakító — haladó géniusz.

Egyébiránt Madách Imre személyétől függetlenül is érdemes belelapoznunk a Madáchoknak s a velük iker családoknak évkönyveibe. Sorsuk bepillantást enged a XIII. századi Magyarország viharos köztörténetébe is. Tagjai — egy-két udvari és

megyei tisztség viselése (pristaldus, ministeriális, homo regius) mellett — az utolsó öt Árpád-házi uralkodónak királyhű katonái, királyi serviensek, apródok, egyikiük királyi janitor. Sorsuk a hajdani Közép-Felvidék történetének is miniatűr tükre. Birtokszerzéseik, telepítési munkájuk pedig jó jellemzője az utolsó Árpádok felvidéki telepítéspolitikájának.

Az elődök XIII. századi — katonai érdemeikért kivívott — birtokszerzései, erdőirtási, telepítési, falu- és templomépítési munkája zömmel a későn megszervezett régi nagy-zólyomi erdőispánságban ment végbe. Így az ennek — az utóbb, a XIV. századra már négy megyévé váló — hajdani királyi magánuradalomnak kialakításához íziül. Zólyomban, Liptóban és Túróban a Kürtösi ősök — tehát a Madáchok ősei is — egymaguk fél-megyényi területek őserdeit irtják s teszik az irtványokat faluközpontjaik agrárterületeivé. Mályusz Elemér korszakos műve mutatott rá arra: a Kürtösiek éppen annak a — mindössze három — XIII. század eleji országos-nemesi családnak egyike, amely az 1220/30-as évektől elsőként települ a zólyomi királyi erdőispánságba.³

A XIII. század eleji Nagy-Zólyom erdőispánságának az ország várispánságaitól s kialakuló megyéitől elütő jellegét jól mutatja: 1229-ben a zólyomi megyeispánként eljáró Synk fia Detriket (a Balassiak őseit) — comes helyett — még procuratornak nevezi a királyi oklevél; comesként csak 1230—31-től fogva nevezik.⁴ Ezzel a Detrik procuratorral egyidőben, vele együttesen, vagy tőle függetlenül ugyanitt dolgozik és igazgat Kürtösi Narad fia Radon comes is.⁵ 1223-ban Liptóban, mint királyi pristaldus iktat, 1231-ben pedig Liptó ministeriális.

Kürtösi Nyárád fia Radon a Madáchok első ismert őse.

I.

A történetírók sokat foglalkoztak a Madách családnak s a vele közös eredetű családoknak múltjával. Amit e téren régebben publikáltak, röviden a következő: Radon (Radun, abusive: Dona, Naradun, Buna) II. Endre és IV. Béla király udvari embere — azok pristaldusa, ministeriális —, a tatárjárás idején a menekülő királyt a Tenger mellékére kíséri. Ő és utódai nógrádi, liptai, túróci, zólyomi birtokokat szereznek.

A Raduntól eredő családok jórésze a XIV. század vége felé zólyomi birtokait elhagyja s visszatelepül eredethelyére, a nógrádi Kürtös vidékére. A Kürtösi Raduntól származó családok nagyrésze — sorukban a Madáchok is — fiágon kihalt. Radun egyik fia, Madách, másik nevén Zóhratha, akit az oklevelek 1241 és 1278 között említenek, a Zólyom, majd Nógrád és Hont megyében élt s fiágon immár kihalt Sztrégovai Madách család névadó őse.⁶

A magam kutatásai a Madách család eredetének kérdését két vonatkozásban egészítik ki.

A Madáchok — és testvércsaládaik — eddig első ismert őseként ismert Radon ispánnal (1223—1250) kapcsolatban sikerült megállapítanom azt, hogy e Radon bizonyos Narad — Nyárád — fia volt. Az egymagában semmitmondó nominális megállapítás azonban más adatokhoz is elvezet. Kiderült ugyanis, hogy Nyárádnak — Radonon kívül — három másik fia is volt. Nevük: Dobák (Dubak) comes (1243—1263), Vacyk (1243) és Tyba (1243—1251). E három férfit — vagyis Nyárád fiának, Radon ispánnak három fitestvérét — nemzetségtörténetünk — mit sem tudva a Radonnal való testvériségükről — Dobák nemzetség címen iktatta önálló genusaink

sorába.⁷ Dobák, Vacyk és Tyba ugyancsak IV. Béla király udvari emberei; a főként Hont megyében birtokos Lámi (Dacsólámi) Dacsó, Nényei Luka, Bátorfalvi Bátor, Palóztai s a Hliniki Harabor család megalapítói.⁸

Munkámmal sikerült a Kürtösi Nyárádtól származó családok történetét teljesebbé tenniünk, egyben azonban nemzetségeink történetéből az önálló „Dobák nemzetséget” ki kellett iktatnunk.

A családok eleinek birtoklástörténetére, eredet helyére is újabb fény derült A Nyárád-fiak ugyanis egészen 1243-ig örökségként, hereditásként birtokolják a Nyitra megyei Chrenócz birtokot⁹ és az ahhoz tartozó falvakat. 1251-ben viszont a család tagjait a nógrádi két Kürtös faluról — Kis és Nagy Kürtösről — Kürtösinek nevezik. A Nyárádtól eredő négy férfiúnak s utódainak minden más birtoka, tehát a nyitrai Chrenócz hereditás s a nógrádi Kis és Nagy Kürtös kivételével valamennyi birtok 1243/51-nél későbbi akvizíció; azok megszerzésének körülményeit mind ismerjük. Így tehát a Nyárád fiak őseredeti birtoka a nyitrai Chrenóc s a nógrádi Kis és Nagy Kürtös volt.

Tanulmányom előbb Kürtösi Radon comes adatait ismerteti. Ezután megnézzük az — egyes íróink által önálló genusként említett — Dobák nemzetségnek birtoklástörténetét és genealógiáját. Harmadjára a Radontól eredő Madách családnak s testvér családjainak a XIV. század második feléig terjedő emlékeit idézzük fel.

II.

Kürtösi Radon comes (Radun, Dona, Naradun, Buna) 1223-ban II. Endre király pristaldusa; ura parancsára a zólyomi ispánság lipcai kerületében Hudkonth comest Revuca föld birtokába iktatja.⁹

1231-ben — a II. Endre királynak jószolgálatot tett — Behar, Semel fia a királytól, annak Zólyomban kelt oklevelével, a lipcai Bobrocz, Hódos falut kapja. Iktatása „per fidelem nostrum Buna (!) filium Narad ministerialem nostrum de Lipto” megy végbe.¹¹

1235-ben Radun — a pristadusként, majd lipcai ministerialisként említett királyi ember — II. Endre királytól két tetemes földbirtokot kap. Mindkettőt a zólyomi erdőispánságban. Egyik a túróci distriktusban fekvő tíz ekére való Prihóc.¹² Másik az a hatalmas, zólyomi, Garam parti jószág, amelyben utóbb 1250-ben Radunt s három fiát IV. Béla király is megerősíti.¹³ Ebből a XIII. század derekán még névtelen birtokból alakul ki a Radon s utódai által alapított s részben személyneveiket őrző Garamszeg (más nevén Gálfalva, Radun egyik unokájáról, Gálról), Petőfalva, Illésfalva, Lukavica, Nagyrév (Veliká Luká), Farkasfalva (Radonnak Volkan nevű, 1252—82 közt említett fiáról). 1235. évi jelentős birtokszerzései ellenére Radun comes nem települt meg ezeken a zólyomi, illetve túróci birtokain, bár meg lehet, hogy még ő maga (s nem utódainak valamelyike) volt a máig álló túróci Prihóc falu Szent Simon és Juda patrociniumát viselő plébániatemplom építője és patrónusa.¹⁴

Radon 1235 — tehát zólyomi Garam parti és túróci, prihóci birtokszerzése — után is a királyi udvarban élt. A tatárjáráskor IV. Béla király kíséretében ő is Dalmáciába futott az oda menekülő királlyal. A tatárjárás után is a király szolgálatában áll, immár három fiával, Tamással, Madáchesal és Tóbiással együtt. 1250-ben, amikor IV. Béla király Radont és három fiát megerősíti zólyomi, Garam menti — még II. Endre királytól kapott — birtokában, úgy írja: „... cum propter insultum Tartarorum ad partes maritimas processissemus, quidam nomine Radun nobiscum circa

mare commorando, nobis fidele servicium exhibuit, et postmodum, cum de maritimis pervenissemus, idem Radun, cum filiis suis Toma, Modach et Tobia in domo nostra continuo commorando multiplicia servicia et diversa exhibere non cessarint . . .”¹⁵

Közben 1249. július 13-án Radun fiai Nyitra megyei Racsic nevű földjüket — amelyet még II. Endre királytól kaptak adományba — elcserélik a királlyal a nógrádi udvarnokok Oszlár nevű birtokával, a Detrefiak — a Balassi ősök — Esztergály nevű falujának szomszédjával. IV. Béla király pedig a Radon-fiaktól így cserébe kapott Racsic-birtokot tárnokmesterének, Csák nembeli Máténak adományozza.¹⁶ (Csák nembeli Máté egyébként 1242-ben ugyanúgy Dalmáciába kísérté a menekülő IV Béla királyt, mint Kürtösi Radon.)¹⁷

1251-ben Radon fiait már atyjuk nélkül említik. Ebben az esztendőben az esztergomi káptalan előtt, IV. Béla király engedélyével „Dubak, filius Narad de villa Curtus, pro se et pro fratre suo Tyba, et Thomas, filius Naradun de alia villa Curtus, pro se et pro fratre suo Modach” a IV. Béla királytól közösen nyert Cucera nevű földjüket, a Nyitra megyei Kocurt tiz márka eziüstön eladják Kopasz Ivánkának, a Draskóczi Ivánka család megalapítójának.¹⁸

Ez az oklevél Radon nevét Naradun-nak írja, olymódon, hogy a „Na” szótag sorvégre esik, s az új sorban az oklevél minuszkuálival következik a „radun” név. A név oklevél-leírási hibája ellenére is evidens Naradun és Radun azonossága! Hiszen Radunnak az 1251. évi kocuri eladásban részes két fia — Tamás és Madách — nem más, mint a IV. Béla király idézett, 1250. évi diplomájában szereplő Radun fiak ketteje.

Mielőtt azonban Dubaknak és Tybának Radonhoz való testvéri tartozását megvilágítanánk, vessünk egy pillantást a származáshelyükként 1251-ben említett két „Curtus” falura.

Az 1251. évi oklevélben említett két Kürtös — későbbi adataink fényénél — vitathatatlanul a Nógrád megyei Kis és Nagy Kürtös.¹⁹ Eszerint tehát 1251-ben ez a két nógrádi falu mind Dobáknak, Nyárád fiának, mind testvérének, Tybának, de Radon két fiának is névadó birtoka. (A Radontól eredő családok egyike egyébként, mint majd látjuk, a középkor végén, 1596-ban kihalt Kürtössy család itt is települ meg véglegesen.)

Az elmondottak szerint Kürtösi Dobáknak és Kürtösi Radon fiainak mind Nyitrában, mind Nógrádban közös a birtoka. Koczurt, Nyitrában pedig éppenséggel közösen kapják adományba IV. Béla királytól.

Kürtösi Naradnak — Nyárádnak — személyneve ezen az idézett, 1251. évi oklevélen kívül mindössze egyetlen, a már említett 1231. évi diplománkban fordul elő. Ekkor Radont — Buna néven — Narad fiaként említi II. Endre királynak az az oklevele, amely őt „Liptó ministerialisaként” nevezi meg.²⁰ (A Narad — Nyárád — név helynévi anyagunkban országszerte ismeretes.)

Nyárád két másik fiának, az 1251-ben szereplő Dobáknak és Tybának neve egy további forrás-csoporthoz vezet el hennünket. Nyolc évvel régebbre kell visszalapoznunk!

1243-ban IV. Béla király (a szövegünkben már említett) Csák nembeli Máténak — korábban étekfogó —, majd 1242-től tárnokmesterének — adományozza a Nyitra megyei Chrenóc jószágot, az ahhoz tartozó falvakkal egyetemben (possessionem Hyrenouch et villas ad eandem pertinentes). A chrenóci jószág eddigi tulajdonosainak pedig, úgy mint Radonnak (itt: Dona), Dobaknak, Vacyknak és Tybának, akik „nobis in domo nostre Celsissitudinis fideliter curaverunt inservire” és „nobis et regno in diversis expeditionibus exhibere curaverunt propter que omni remuneratione

digni essent” Chrenócért cserébe a honti várhoz tartozó Palojtá, Nénye, Kőkeszi, valamint a nógrádi udvarnokoktól a király által készpénzen megváltott Esztergály nevű földet adományozza.²¹

Chrenóccal kapcsolatban említtem meg: ez a nyitrai, a privigyei járás területére eső falu — a név nélküli említett, hozzá tartozó falvakkal együtt — Nyitra megyének északi, Túróc megyével szomszéd csiicskén fekszik.²² Így tehát Kürtösi Radon túróci, tíz ekealja Pribóc birtoka (1235) s a testvéreivel közösen örökölt chrenóci jószág egymáshoz közel esett.

Ez az 1243. évi — Chrenóccal kapcsolatos — oklevél azért is igen lényeges, mert abban az 1251-es idézett diplomában szereplő két Kürtösi testvér — Dobák és Tyba — neve ugyancsak egymásé mellett áll. Így azután az egymást kiegészítő 1243. és 1251. évi diplomák felfedik a Nyárádtól eredő ivadékok szabatos genealógiáját, s a család tagjainak birtokviszonyait is.

Ha a helyrajzi, településtörténeti viszonyokat vizsgáljuk, nyilvánvaló: a Nyárád-fiaknak, tehát Radonnak, Dobáknak, Vacyknak és Tybának nyitrai jószágai — így a közösen örökölt, több faluból álló chrenóci hereditás, a IV. Béla királytól közösen kapott Koczur s az 1249-ben a nógrádi Oszláért átengedett, a Belánka balpartján fekvő Racsic — egymás közelében volt. (De közel estek ezek a nyitrai javak Radon ispán 1235-ben adományba kapott túróci Pribóc nevű birtokához is.) De egymás közelében vannak — Hont és Nógrád határán — öröklött, cserébe kapott s szerzett jószágaik is.²³

Mivel Radon és az 1243-ban említett Dona azonos személy, s adataink szerint Radonnak, meg fiainak éppen úgy voltak nyitrai javai, mint ahogyan Dobáknak s a többi testvérnek is része volt a honti-nógrádi javakban, az egyazon törzsből, Nyárádtól eredő család tagjai — érthető módon — birtokközösségben is éltek. Birtokközösségüket éppen genealógiájuk magyarázza meg.

Utóbb Dobák, Vacyk, Tyba ivadékai lényegében az 1243-ban Chrenócért — Radonnal közösen kapott — honti javaikat ülték meg s azokat az újkorig birtokolták.

Radon s ivadékai egy — a XIII. század második felében végbement, de oklevélben fenn nem maradt — osztály szerint a Dobák ág javára lemondtak a honti javakról, a Dobák ivadékok viszont 1251 után Kis és Nagy Kürtös birtokosai közt nem szerepelnek többé.

A nagy-zólyomi ispánságban szerzett jószágok 1235-től a század végéig, pontosabban: 1300-ig — Madách fia Pál zólyomi, cserényi és liptai, nagyselmeci birtokszerzéséig — mind Radonnak s ivadékainak királyi adományba kapott javai voltak, itt tehát Dobák s a többi testvér már nem is participálhatott.

A XIII. század második felében szétvált családcsoportokat a továbbiakban két részben — Dobák, Vacyk és Tyba ágazata, illetve a Radon ispántól származó családok rendjén — ismertetjük.

III.

Nemzetségtörténészeink — mint említettem — Dobák nemzetség néven genusaink közé sorolták az 1243-ban Chrenócot elcserélő négy fivértől, illetve a Dobáktól, Vacyktól, Tybától eredő családtröszet. Utódaik a Nényei, Nényei Luka, a Dacsólámi Dacsó — s Ung megyébe származva az Eőri, Botfalvi, Darmai Dacsó —, a Liptó megyei Hliniki Harabor, a Palojtai s az 1453-ben kihalt Bátorfalvi Bátor család tagjaiban éltek, illetve élnek tovább.²⁴

Az eddigiekben tisztáztuk azt, hogy mind Kürtösi Radon, mind a többi három testvér egyazon családból, ti. Kürtösi Nyárád családjából való. Mégis felmerül a kérdés, miért nevezik a család néhány ágát — Wertner Móról Kristó Gyuláig — „Dobák nemzetségnek”?²⁵

E kérdés tisztázására meg kell említeniünk: Dobák comes (1243—1263) nem egyenes felmenő őse a magukat 1312-ben „de genere Dobak” nevezőeknek. Azok Dobák egyik fivérétől, Vacyktól erednek. Magát a nemzetségnevet mindössze egyszer — 1312-ben — használják, viselői pedig Dobák comes testvérének, Vacyknak (1243) unokái.²⁶ Így tehát ez az egyszeri elnevezés semmiképpen nem terjeszthető ki a család minden egyes ágazatára, mint azt Wertner (1891), majd a nyomán járó genus-búvárok tették. Egy 1260. évi okleveles emléküink mégis megvilágítja — és magyarázza — a szabálytalan nemzetségnév kialakulását. Ugyanis Vacyk fiait — akiknek gyermekei majd 1312-ben „Dobák-nemzetségbelieknek” mondatnak — 1260-ban, mint „cognati Comitis Dubak” jelölik meg.²⁷ Valószínű, hogy Vacyk ivadékaival ez az ő korán elhalt atyjuknál jobban ismert Dobák ispánnal való rokonság vezetett később a „Dobák-nemzetség” genealógiailag is pontatlan nevének alakulásához.

Ami Dobák comest (1243—63) és utódait illeti, ő maga Radon comes mellett a Kürtösi családnak legkiemelkedőbb tagja. Már tudjuk róla, hogy három fivérével együtt részt vett Béla király hadjárataiban s a királyi udvarban élt. Mint valaha Radont, úgy Dobák comest is többször bízta meg a király különböző kiküldetésekkel; 1256-ban Nógrádban,²⁸ 1263-ban Liptóban iktat.²⁹ Dobák comes kimagasló egyéniségére utal a király, amikor 1260-ban unokaöccseit, mint „cognati Comitis Dubak” határozza meg. Személynevét a családnak több XIV. századi tagja is viseli. Dobák comes fiai közül számos adat említi Lukát (1290—1322), a Nényei Luka-család névadó ősét.³⁰ Ennek fivére Demeter³¹, kinek fia Dacsó, a Hont megyei Nényei Dacsó —³², s a XV. században (1433) Ung megyébe származott s ott Órfalvi, Botfalvi, Palágyi, Darmai előneveket viselő Dacsó család őse.³³ Luka és Demeter 1284-ben rokonaikkal közösen szerzik Drégelyt és Legéndet³⁴, majd a Hont megyei Prihbel egy részét.³⁵ Dobáknak és fivéreinek utódai hatalmas, Ipoly vidéki birtokok urai lettek; ehhez nagymértékben hozzájárult a XIII. század végi Hont megye nagybirtokosságának felhomlása, a várispánságnak megvévé alakulása. Luka és Demeter fiai 1337-ben osztottnak meg örökségükön: Nényén, Palajtán és Lamon (ez utóbbi, Dacsóról ma a Dacsólan nevet viseli). E birtokaik határjáró oklevelében lépten-nyomon találkozunk Radon fia Madách fiaival, mint szomszédokkal.³⁶ Demeternek Dacsó nevű fia rövidesen megszerzi a Hont megyei Lehotka falut is, 1338-ban.³⁷ Dobák utódai Nényén megtelepedve és ott templomot is alapítva, e jószáguk környékén terjeszkednek. Dacsó fia Miklós utóbb, 1375-ben épp a nényei templomból kijövet ölte meg unokafivérét Miklóst, Luka fiát. A Dacsó és Luka családok az újabb időig jelentős szerepet játszottak Hont megye történetében s leszármazóik tudunkkal ma is élnek.³⁸

Kürtösi Narad Vacyk nevű fiának négy gyermekét ismerjük. Egyikük Sztregovai Supk 1251-ben kir. engedéllyel eladja a IV. Béla királytól kapott Nyerges nevű Nógrád megyei birtokát Mikó zólyomi ispánnak 7 eziüst márkán.³⁹ Ugyane Supk és fiverei, úm. Marcell, Bátor és Harabor 1260-ban a királlyal eleserélik a nógrádi Sztregova birtokukat a Hont megyei Kelenye és Terbegezért.⁴⁰ E fivérek közül Nényei Bátor (Batur de Nene) 1260—1277. szerepel.⁴¹ Harabor úgy látszik Nyitrában élt; nevét a család itteni birtokainak környékén fekvő Chrábor, a XV. században Harabor helység neve őrzi.⁴² Harabor és Bátor fiai 1312-ben a Hont Paznan nemzetség tagjaitól vásárolják a Hont megyei Nyék és Hrussó falvakat.⁴³ A Bátortól származó Bátor-

falvi Bátor család Hont megyében a XV. század közepén halt ki.⁴⁴ Harabor fiai közül az 1312-ben Dobák nemzetségbelinek nevezett László (1295—1323) már 1295-ben a zólyomi ispánságban él. Ez évben a tûróci konvent előtt András volt besztercebányai bíró fiát, Henchmann comest, a Szászfalvi Barla család ösét képviseli.⁴⁵ Utóbb, 1323-ban Donch mesternek, a nagyhirû zólyomi ispánnak serviense, Miklós nevû fiával együtt. Ipolyi Arnold szerint ez évben ők is részt vesznek Donch mester avignoni diplomáciai útján.⁴⁶ Hû szolgálataik jutalmául, Donch mester kérelmére adományba kapják a királytól a Liptó megyei Váralja és Hódos (ma Bobrovnik) birtokokat.⁴⁷ E javaikhoz szerzik a Liptó megyei Hliniket, ahol megtelepedve, Harabor fia, László utódai a XVI. századig szereplõ Hliniki, vagy Hliniki Harabor családot alapítják.⁴⁸

Kürtösi Narad negyedik fiának, Tybának (1243—51) utódai 1337-ben, mint Dobák és Madách utódainak szomszédai, Hont megyében szerepelnek.⁴⁹ A XIV. század végéig Palojtát hívva, Palojtai néven említetnek, azután nyomuk vész.⁵⁰

IV.

Radon comes, fiai és leszármazói kiváló alakjai az utolsó Árpádok korának. Jeles vitézek, udvari emberek, hatalmas birtokosok, falvakat, egyházakat, családokat alapítanak. Radon comes fiaira Kürtös mellett az általa még II. Endre királytól szerzett Tûróc megyei tíz ekényi Pribócot és zólyomi, akkor még lakatlan birtokát, a mai Garamszeg terjedelmes környékét (ma hét falu) hagyta. Fiai közül az utódok nélkül elhalt Volkan (1252—83)⁵¹ nevét a Radon comes tûróci, pribóci birtokából kibasított Valcsa falu (1252: terra Wolka) őrzi.⁵² A szintén gyermektelen Benedek 1282—84 között szerepel.⁵³ Tamás, Madách és Tóbiás 1241—50. atyjukkal együtt a királyi aulában élnek, apródok (servientes)⁵⁴ Tamást utóbb, 1241—62. szerepel — Tûróci Tamás comes néven említik.⁵⁵ 1262-ben királyi ajtónálló, bizalmas királyi megbízásból a zólyomi ispánnal együtt zólyomi birtokvizsgáló.⁵⁶ Nevére oklevelet is hamisítottak. Egyes adatok szerint e „Tûróci” Tamás 1249-ben — Thomas comes de Lyptou — liptai megyeispán (?); más adatok szerint „Sztregovai” Tamás néven 1270—1272-ben V. István király nógrádi megyeispánja.⁵⁷

Több fia ismeretes: ezekről alább szólnunk.

Az Oszlári névvel is említett Madách, vagy Madách-Zobrata⁵⁸ (Modach de Ozlar, Madach, Madach-Zubratha) az 1241—78. években szerepel. Valószínűleg férfikorát is a királyi udvarban töltötte. 1278-ban rokonai élén a nádor előtt, mint oszlári birtokos (Oszlár nevét, mint már jeleztük, a középkorban Kürtössel felváltva használták s alatta a mai nógrádi Kürtös értendő), határegvezséget köt Mikó zólyomi ispán fiával, Péter honti ispánnal, az Oszlárral szomszédos Sztregova urával.⁵⁹ Madách nevét a tőle származó Madách-család, az utódai által a XIV. században birt liptói Madachfelde vagy Madach⁶⁰, ma Madacsán falu és a Nógrád megyei Madacska helység őrzi. Gyermekeiről később emlékezünk meg.

Zólyomi Tóbiás comes (1241—83), Radon fia, az egykori királyi apród még 1283-ban is él; atyafiaival együtt tiltakozik atyai jószágá, a tûróci Pribóc falu elidegenítése ellen.⁶¹ Fiai közül Bitó, (Bythou), akit 1293—1326. emlegetnek, kiváló vitéz, s mint III. Endre király mondja, rokonaival együtt a király minden hadjáratában részt vett,⁶² 1294-ben a lázadó Borsafiak ellen indított királyi büntetőhadjáratban a lázadók fészke, Adorján-vára alatt halálosan megsebesült.⁶³ Bitó és fivére, a később Kürtösi néven is említett Zobrata comes, harci érdemeik jutalmául nyerik a még Radon által szerzett zólyomi családi törzsbirtok szomszédságában fekvő Zolna falut.

Mint több rokonuk, ők is megtelepednek a maguk birtokán és itt 1311-ben érseki engedéllyel már egyházat is alapítanak Szent István vértanú tiszteletére és templomot emelnek.⁶⁴ A máig álló zolnai kegyúri templom kiváltságlevelét pártfogójuk, Donch mester zólyomi ispán közbenjárására 1326-ban megerősítették.⁶⁵ Zobrata famulusait 1336-ban Nógrádban, Kürtösön említik.⁶⁶ A Zolnát szerző és ott 1311-ben a Szent István vértanú templomát építő két testvér közül Bitót, a kiérdemesült katonát 1312-ben meggyilkolták. A gyilkossággal Radványi Tamást, Csák Máté hívét és zólyomlipcsei várnagyát (a Radvánszky család őseit) gyanúsították. Radványi Tamás váltig tagadott, sőt századmagával ún. tisztító esküt is tett. Ám Bitó fivére és kiterjedt rokonsága — a mintegy húsz felnőtt férfiből álló és felvonuló Kürtösi-had — mindennek nem adott hitelt. Így aztán Radványi Tamás ötven márka ezüst vérdíj lefizetésével váltotta meg magát. A váltságdíj lefizetése után a meggyilkolt Bitó fivére, Zobratha ispán szolgáltaival egyetemben mégis feldúlta Radványi Tamás birtokait.⁶⁷

Mind Bitó, mind Zobratha ispán fiúutód nélkül halt meg. Így birtokuk, Zolna 1336/37-re Madách fiának, Benedeknek fiára, Zolnai Tamásra szállt, majd 1351-ben — e Tamás elhaltával —, Cserény falu egy részével együtt Madách fiának, Pál comesnek unokái, Jakab mester, Péter, Kelemen, István, Domonkos, vagyis az árva Jánosfiak örökölték Tamás faluját, Zolnát.⁶⁹

Radon comes legifjabb fia, Mike comes (1278—1309) Oszláron, Pribócon és Zólyomban részes. 1282-ben több rokonával együtt szerzi Nagyrét és Isztubnya falvakat Zólyomban.⁶⁸ Jeles katona. 1293-ban III. Endre király előtt, a király által kedvelt rokonai élén óvást emel a zólyomi hadini erdőővők ellen, akik Garam-parti atyai birtokukat elfoglalták. A király e birtokukban hadi érdemeik jutalmánul megerősítette őket.⁷⁰ Mike comes, rokonaival ugyancsak résztvett a király hadjárataiban, így Adorján vára alatt ő is súlyosan megsebesült.⁷¹ Utóbb, mint várparancsnok Endre király megbízásából Pozsega várát védelmezte a délvidéki oligarchák támadásai ellen s a várat a király anyjának, Morosini Thomasinának visszaszolgáltatta. Érdemei jutalmánul 1296-ban Zólyomban a Radon comes által szerzett Garam-parti jóság közelében fekvő Vészvörös nevű földet s két más, ezzel egy tagban fekvő földterületet kap adományba. Ide telepedvén, a róla elnevezett Mikefalvát (utóbb Micsinye, Alsó- és Felső-) alapítja.⁷²

1298-ban Myke comes, Demeter zólyomi ispán liptai castellanusa. Három fiával, akik közül János mester a XVI. század közepén kihalt Zólyom vármegyei Mikefalvi, más néven Micsinszky, vagy Zólyomi család őse, 1309-ben Mikefalván (ma Felsőmicsinye) Szent Mihály arkangyal tiszteletére érseki engedéllyel szintén kegyúri templomot emel. A román—gót átmeneti stílus templom máig áll.⁷⁴

Túróci Tamás comes utódai közül Tamás (1278)⁷⁵ és Tóbiás⁷⁶ (1283) nevű fiai utódok nélkül haltak el. Volkan nevű fia a Radon comes zólyomi törzsbirtokán kialakult Wolkánfalva (ma Farkasfalva, Ulkanová) alapítója, 1280 körül. Ennek egyetlen fia, Miklós (1293—1328) családi örökségein, hihetőleg Zólyomban élt; 1312-ben Pónikon, a Mike és Tamás utódok pereiben fogott bírót,⁷⁷ 1328-ban pedig Mikefalva határjárása alkalmával királyi ember.⁷⁸ Tamásnak, Gál nevű fia (1278—1302) Zólyom megyében, Radon Garam-parti törzsbirtokán telepedvén le, megalapította a XVI. századig nevét is őrző Gálfalvát (ma Garamszeg, Hronsek). Fia András (1358), garamszegi és oszlári birtokos,⁷⁹ a XIV. században visszatelepülve Oszlárra, illetve Kürtösre, a XVI. század közepén kihalt Kürthösi Kürthössy s a vele egytörzssű Kürtösi Barla, Kürtösi Zarka és Kiskürtösi Kapitány családok őse.⁸⁰

Túróczi Tamás másik fia, Filöp comes és mester (1278—1302) 1278-ban a cseh

háborúban egy csehet, 1281-ben a kun hadjáratban három kun vitézt ejt foglyul. 1282-ben érdemei jutalmául Kun Lászlótól a zólyomi családi birtokok vidékén fekvő Ponik, akkor lakatlan erdőbirtokot nyeri.⁸¹ 1290-ben III. Endre hadában Bécs vára alatt harcolt és megsebesült; majd atyafiaival együtt a Borsafiak ellen indított hadjáratban is részt vevé, Adorján-vára alatt nyíl sebzi meg. 1295-ben vejével, a lipitai Palugyai András mesterrel együtt új adományt szerez Ponikra⁸² s ide telepedve, e lakatlan birtokán több maig álló falu, így Pónik későbbi mezőváros alapjait veti meg. Pónikot eredetileg a királyi erdőkből hasították ki és a határjárók szerint településre és művelésre alkalmatlan terület volt. Fülöp comesnek mégis sikerült a telepítés. 1291-ben Demeter zólyomi ispán meghívottja⁸³ (minthogy Fülöp itt „vice comes”-ként szerepel, egyesek őt tartják az első zólyomi alispánnak); 1296-ban királyi ember.⁸⁴ 1302-ben, amikor utoljára találkozunk vele, póniki birtoka egy részét átadja vejének, Palugyai Andrásnak.⁸⁵ Fülöp mesternek több gyermeke volt; Anna n. leányát Palugyai András vette nőül. Utóbbi Demeter mester zólyomi ispánnak szolgálatában állott, 1286-ban ennek jegyzője, 1293-ban protonotarius, 1307-ben az árvai kerület comes officialisa. Családi birtoka a Liptó megyei Palugya volt. Miután apósával részt vett a Borsafiak elleni küzdelemben, a király a zólyomi Pónik birtoknak is részesévé tette. Az osztozkodás alkalmával Palugyai András mesternek Pónik nyugati fele jutott. Ez még a XV. században is, ekkor már Orócz-Oravica falu néven, a Palugyay család kezén van.⁸⁶

Fülöp mester fiai: András comes, a Soós nevezetű Péter és Tompos, vagy Tamás comes, mint királpártiak, egyidőre a lázadó Csák Máté hatalmaskodásából kifolyólag kivették póniki birtokukból s csak 1310-ben nyerték azt vissza, amikor is — talán ennek örömére — siettek Pónikon Keresztelő Szent János tiszteletére templomot emelni.⁸⁷ Közülük csak Tompos comesnek és Soós nev. Péternek maradtak utódai. 1358-ban ezek megosztották közös birtokaikon. Pónik, Garamszeg és a Nógrád megyei Oszlár, más néven Kürtös falun, illetve itteni részeiken.⁸⁸ Az osztálylevélből kitűnik, hogy ekkor már Pónikon az egyház mellett két malma és több aranymosója van a falunak. Tompos v. Tamás comes (1310—33) 1326-ban, rokonaival együtt egy blatnicai, túróci birtokrészt vesz.⁸⁹ 1333-ban unokaöccsével Soós Péter fia Jakabbal együtt megrohanja és elfoglalja a póniki birtokukkal szomszédos Dubraviciát, a Madách-utódok falvainak egyikét.⁹⁰ Tompos fiai egyikében, az íróink által nem ismert sorsú Illés nevezetű Jánosban (1350—58), aki póniki, garamszegi és oszlári birtokos volt,⁹¹ a Zólyom vármegyében a XV. századtól szereplő Illésfalvi Illés család őseit kell keresnünk, annyiival is inkább, mert e család birtoka, Illésfalva a garamszegi törzsjóság területéből vált ki. Másik fia a Tompos nevezetű Miklós (1350—76), 1376-ban a Tompos- és Soós-ággal együtt, a királlyal Pónikot a Hont megyei Legénd (Legyen) birtokra eleseréli.⁹² Tompos harmadik fia, Fülöp 1350—58 között szerepel. Ennek fia a Zólyom megyei Számporról nevezett Tamás. Bár e Tamásnak voltak utódai s azok hihetőleg Zólyomban éltek, sorsukat nem ismerjük. Bennük az Illéshez hasonló kishh zólyomi családok őseit kell keresnünk.⁹³

Fülöp mester másik fiága a Soós nevezetű Pétertől ered. Utóbbi 1318-ban viseli először a Soós nevet.⁹⁴ Fia, Jakab már rendszeresen használja.⁹⁵ Soós Péter utódai 1376-ig Zólyomban is szerepelnek Póniki Soós néven: az 1376. évi csere után azonban, Zólyomban pusztán garamszegi részüket tartva meg, végleg Nógrádban, Poltáron telepednek le. A gazdag és előkelő Poltári Soós család 1649-ben halt ki. Birtokai közül a zólyomi Garamszeg, Radon comes első zólyomi birtokának központját, e család leányági utódai, a címerüket is átvéve, ekkortól kezdve Garamszegi előnevet használó Géczyek örökölték.⁹⁶

A már ismertetett Kürtösi v. Oszlári Madáchnak, Radon comes fiának négy fiát ismerjük. Közülük András⁹⁷ (1278—93) és István⁹⁸ (1293—1312) utódok nélküli haltak el. Benedek (1278—1328) fivéréivel együtt részt vett Kun László és III. Endre király minden hadjáratában. A család nógrádi, zólyomi és túróci birtokainak részese.⁹⁹ 1328-ban Mikefalván, mint királyi ember tűnik fel.¹⁰⁰ Fia, az 1337-ben már Zolnai néven említett Tamás, rokonainak, Tóbiás comes fiainak, Bitónak és Zobratának örökén a Zólyomi megyei Zolna — 1351-ben Tamásfalva — birtokosa.¹⁰¹

Zolnai Tamás 1336-ban, amikor az osztrák hadjáratra háborúba indul, zálogba akarja vetni zolnai és számpori birtokát.¹⁰² Utóbb e két jószágát — rokonainak, a Kürtösi Madách ivadékoknak tiltakozása mellett — sógorának, Túróczi Péter comes fiának, Benedek ispánnak kívánja eladni.¹⁰³ 1351-ben — a cserényi nagy birtokosztás után — Zolna (ezúttal Tamásfalva néven), Cserény egy részével együtt Madách fia Pál unokáinak, az árva Jánosfiaknak — Jakab mesternek, Péternek, Kelemennek, Domokosnak, Istvánnak — kezére került. E fivérek közül István a Liptóba visszaköltöző Tholt család őse, Domokostól a Lukaviczai Domonkos, alias Lukaviczky család származott.¹⁰⁴ A testvérek közt kereshetjük a Zolnán tovább birtokos Zolnayak, a Cserényben maradó — elszegényedő — Cserényiek, Csécsényiek elődeit.¹⁰⁵

Madách negyedik fia, Kürtösi Pál comes (1283—1326) kiváló vitéz. 1287-ben Devicsei Tivadar nemesember megölése miatt, utóbbi árvájának, fivéréivel együtt 20 márkát fizet.¹⁰⁶ Ő is részt vett Endre király hadjárataiban. 1300 körül Demeter mester, zólyomi, pozsonyi, sárosi ispán serviense.¹⁰⁷ Ura oldalán küzd Kőszegi Iván ellen a kőszegi, Kőszegi Miklós ellen a sümegi vár ostromában s ez alkalmakkor előbb egy dárda, utóbb egy ráhajított szikla sebesíti meg. 1298-ban a Demeter mester által vezetett magyar lovas segélyhaddal Németországban, a Rajna mellett harcol a császár ellen és itt is nehéz sebeket szerez. Katonai érdemei jutalmaképpen kapja adományba 1300-ban a Liptó megyei Stiavnicát¹⁰⁸ és öröklött zólyomi birtokai szomszédságában Cserény földet.¹⁰⁹ Az a nagyarányú birtokszerzési folyamat, amelyet Radon comes indított meg, s utódai, Mike, Fülöp, a Tóbiás fiak folytattak a zólyomi örökbirtokaikkal szomszédos területeken, Madách fia Pál comesnek e cserényi birtokszerzésével ér véget. E birtokokat mind a királyi magánuradalomból hasították ki, tehát Kürtösi Radon comes és utódai e jószágoknak első magánbirtokosai voltak. Pál comesnek ezzel a birtokszerzésével az a terület, amelyet kelet és dél felől a Drjenka, Zolna és Ocsova patak, nyugat és észak felől a Garam határol, vagyis az a négyszög, amely Zólyom, Besztercebánya, Zólyomlipce és Ocsova között fekszik, a Radon-utódok birtokába jutott. Pál comes szerzeménye, Cserény maga is hatalmas jószág volt; rajta keletkezett a Pál comes által alapított Cserény, Csécsény, Dubravics, Lukóca, Szebedény és Horhát falu egy része.¹¹⁰ Pál comes Cserényt választotta állandó lakhelyéül s 1315 körül itt Szent Márton tiszteletére templomot emelt.¹¹¹ Az átmeneti stílú kegyúri templom ma is áll.¹¹² Pált 1319-ben egy hatalmaskodási ügy kapcsán Liptóban is említik.¹¹³ 1326-ban rokonaival együtt Túróban vásárol újabb birtokokat.¹¹⁴ Neje 1305-ben Benei Endre comes és Kinga asszony leánya, Erzsébet, a Nógrád megyei Inám és Kaplyon birtok részese.¹¹⁵ Gyermekai második nejétől, a Nógrád megyei Géczi István leányától származtak.¹¹⁶ Pál comes fiait gyakran nevezik egyszerűen Madách fiainak is, ami arra mutat, hogy a család Madách neve már a XIV. század elején kialakult.¹¹⁷

Pál comesnek öt fia volt: János (1333—51) cserényi részes, 1336-ban részt vesz az osztrák háborúban.¹¹⁸ 1351-ben, amidőn Pál comes cserényi részén utódai megosztottak, Jánosnak árváiról is szó esik.¹¹⁹ Pál fia, Miklós mester (1319—1351) 1333-ban Dubravica elfoglalása miatt tiltakozik unokafivérei, Pónik birtokosai ellen.¹²⁰ Az

osztrák hadjáratban ő is részt vett. 1351-ben Cserény felosztásakor a falu nyugati részét kapta, „una cum possessione Lewkocha vocata”.¹²¹ Utóbbi jószágá Lukóca, vagy Lukavica Miklós mester itt megtelepedő utódainak, a Lukaviczyknak (más néven Lukavica Domonkos) lett fészke. E család a XVII. században bekövetkezett kihaltáig Zólyom megye tekintélyesebb családai sorában állt. Pál comesnek Oszlári Lökös, vagy Lőrinc nevű fia, szintén comes (1333—75), előbb az osztrák háborúban vesz részt¹²², majd „aule miles”.¹²³ Fiai Nagy Lajos király apródjai.¹²⁴ Cserény részese.¹²⁵ Mint rokonai legtöbbször, ő is feladja zólyomi birtokait s Nógrád, illetve Hont megyében szerez.¹²⁶ Fiai szerzik a Hont megyei Balog n. birtokot, számos más faluval;¹²⁷ itt megtelepedve Lökös comes utódai a Balogi Baloghy-családot alapítják.¹²⁸

Pál mester, Madách fia, Pál comesnek legifjabb fia, követte rokonait az 1336. évi osztrák háborúba.¹²⁹ 1351-ben ő is részesedik Cserényből, de ő is visszatelepül Nógrád megyébe. Egy ideig anyja géci részén birtokos, ezért gyakran „de Geech” néven is emlegetik.¹³⁰ Majd az ősi Kürtös vidékére települve, itt megalapítja a később Nógrád megyei jószágokat szerző Sztregovai és Kelecsényi Madách-családot. E nemzetség ivadéka Madách Imre, a világirodalom egyik legmélyebben érző és gondolkodó költő-filozófusa.

Madách fia Pál comesnek egyik fia, Scevnica, vagy Cserényi János (1333—1351) a nagyatyja által 1300-ban donációba kapott Liptó megyei Scevnicára (utóbb Kis- és Nagyselmec, és Ludrova) telepedett: ő a Nagyselmeci és Ludrovai Tholt család alapítója.¹³¹

Összefoglalásként: látjuk, hogy a XIV. század hatvanas—hetvenes éveiben a Kürtösi Nyárádtól, illetve Kürtösi Radon ispántól eredő családok sorában Zólyomban tetemes változás következik be. A megyében maradó ágak körül a legnagyobb töretlen birtokegyüttest a Mike comestől származó Mikefalviak (a XV. század második felétől: Micsinszyek) őrzik meg. XVI. századi kihaltukkor javaikat, Alsó és Felső Micsinyét, pribóci — túróci — javaikat leányági utódaik, a Beniczkyek öröklik meg.

Madách fia Pál ispánnak ivadékai közül Cserényi vagy Scevnica János ivadékai a liptai, 1300-ban szerzett Kis- és Nagyselmecen, meg Ludrován megülve a máig élő Tholt családban élnek tovább. A Madách fia Páltól származó többi ágazat leszármazói — Domonkosok, Lukaviczyk, Cserényiek, Csésényiek, Kürtösyek, Zolnayak — a régi birtokaikkal határos, a XIV. században reorganizált királyi uradalmaikként birtokgyűrűjében mind szűkösebb birtokviszonyok között vegetálnak.

A XIV. század végi Zólyomban — az itt maradó Kürtösi ivadékok — hasonló viszonyok közé szorulnak, mint Nyitrában birtokos elődeik a XIII. század derekán. Ott a földéhes Csák nembeli Máté birtokszerzései szegik szárnyát a Kürtösi elődök további nyitrai terjeszkedésének. Itt a királyi uradalmaik.

A XIV. század hetvenes éveiben Nagy Lajos király — nagyarányú telepítési és népesítési programja jegyében — újjászervezi a zólyomi, a zólyomlipcsei váruadalmat s 1380-ra megépített Végles várát,¹³² egyben megszerzezi a véglesi váruadalmat. A zólyomlipcsei uradalomnak útjában áll a Póniki Soósok póniki jószágá. A véglesi váruadalom pedig érthető módon szemet vet az ekkorra már agrárterületté alakított hajdani irtványokra, „vésvörösökre”: Zolnára, Cserényre, Szehedényre, Horhátra, s a belőlük 1351-re sarjazott falvak határaitra.

1376-ban azután a Póniki Soósok átadják Nagy Lajos királynak Pónikot, Kis-pónikot (más néven Lehotát), Dubravicát, Molesát, s ezek helyébe cserképpen megkapják a Hont megyei Legyen birtokot, a nógrádi Nagypoltárt, Felsőpoltárt, Kispoltárt, Váraljapoltárt.¹³³ (A Póniki — majd 1376-tól Poltári — Soósoknak változatlanul birtokában marad a Zólyom megyei — Chyclafalvának, Gálfalvának is nevezett

— Garamszeg, a Plathyának nevezett Nagyrét (Veliká Luká), Számpor és Beech (Becsó); 1455-ben pedig övék a Nógrád megyei Lehotka, Oszlár, Feketeerdő erdőbirtok s a Hont megyei Legyen).¹³⁴

De ebben az időszakban — a XIV. század vége felé — nem csak a Tholtok húzódnak Liptóba s a póniki — majd Poltári — Soósok települnek Nógrádba és Hontha. Az 1370-es években Nagy Lajos király az új véglesi uradalomhoz kívánja csatolni a Madách-ág — előbb már felsorolt — falvait is. Ezért 1375 november elsején Zólyomban Lajos király csere-egyezséget köt aule milesével, Lökös mesterrel, Madách egyik unokájával. Lökös mester a király rendelkezésére bocsátja a Cserényben, Nagyréten levő részbirtokait s a Cserénnyel szomszédos Horhát faluját a Hont megyei Balog — Ipolybalog — birtokaért. Utóbb, 1379-ben királyi adományt nyer a Nógrád megyei Sáp falura.¹³⁵ 1394-ben pedig Lökös mester fiai — korábban királyi apródok — donációt kapnak a Hont megyei Pribélyre is.¹³⁶

Valószínűleg Lökös mesterrel — testvérével — együtt szorul ki a cserényi s Cserény-környéki javakból Cserényi, majd Géczi Pál mester (1333—1368) is, Madách másik unokája. Őmaga az 1351. évi osztálykor Szebedény falut, Cserény egy részét s Horhát harmadát örökölte. Cserényi-Géczi Pálnak Nógrádba való visszavándorlását megkönnyítette a Géczi családba való házasodása; ő maga is így vette fel — átmenetileg — a Géczi nevet. Mindenesetre Géczi Pál mester lett a Madách család megalapítója.¹³⁷ A Madáchok — noha Zólyom megyei birtokaiktól való végleges elszakadásuknak okleveles emlékére nem akadtam — az 1370-es évekkel összes itteni javaiktól megváltak; Nógrád megyei sorsuk, leszármazásuk s birtoklásuk története már kívül esik a magam kutatási körén.

Tanulmányom keretét meghaladja a Kürtösi családból eredő — közel tizenöt-tizenhat — család címerének beható vizsgálata. Mégis, mint heraldikai érdekességre, rámutatok arra, hogy — a Madáchok kivételével — a Kürtösieknek szinte valahány leszármazó családjuk egymáséval egvező, vagy hasonló címert viselt. A Poltári Soósok címerében — amelyet leányági utódaik, a Garamszegi Géczyek átvettek — három felfelé néző kopját látunk; a középsőn zászló, a három kopja előtt kürt. Hasonló ehhez a Zolnay család címere: három zászlós kopja. De ugyanez a három zászlós kopja tér vissza a Liptó megyei Nagyselmeci és Ludrovai Tholt családnak a címerében is. A kürt helyett azonban itt egy férfikar fogja össze a három kopját. A Mikefalvi Micsinszky család címerében — a fenti motívumokból — a kürt jelenik meg, mögötte ij, felfelé irányuló nyílvevesszővel. A Baloghy család címermotívumai ugyancsak: kürt, kard, nyílvevesszők. A Lukaviczky-Osztrólczy család címerében hasonló fegyvermotívumokat látunk. Az 1593-ban kihalt Kürtössyek címerére nem akadtam rá.

Meglepő, hogy az ugyane törzsből eredő Madáchok — talán egy ismeretlen XV. századi új címeradományozás okán — ezeknek a régi s nyilván közös jelvényeknek egyikét sem viselték; heroldjuk az oroszántestű szárnyas griff, amely mancsában koronát tart. Valószínű, hogy e címert Mátyás királytól az a Madách László szerezte, aki az egyik cseh háborúban foglyul ejtette Viktorin cseh királyfit.

A Dobák ágazatok címerai eltérők ezektől, s tán erőltetés lenne akár a Nényei Luka, akár a Dacsólámi Dacsó család régi címerének egyes motívumai s a felsorolt Kürtösi-címermotívumok között rokonságot látni. A Nényei Luka család címere osztott pajzsú: egyik mezejében az egyszarvú ágaskodik, hátát-szügyét nyílvevessző üti át. A másik pajzsmezőben egy — két nyíllal átlőtt — szívet látunk, a szívből három virágszál növekszik fel. (Az utóbb említett motívum: a nyíllal átlőtt, virágot vető szív — önmagában — a Dacsólámi Dacsó család címere volt.) A Dacsók s a Lukák címerének azonossága nem meglepő: ágazataik csak a XIII—XIV. század

fordulóján váltak szét. Mindenesetre a Dacsók s a Lukák címerének nyíl-motívumai, s a Dacsók — szívből fakadó — virágainak trialitása valami távoli heraldikai rokonságot is megenged.

A Kürtösiek férfi tagjainak katonai szerepe — úgy vélem — megőrződött ezekben a fegyveres emlékekben, s ha korai régészeti emlékeinkre, például honfoglalaskori katonasírijainkra gondolok, talán a jelvények (főként a kopják, nyilak) számának is lehetett valamilyen régi, katonai rangjelző szerepe.¹³⁸

JEGYZETEK

1. ZOLNAY L.: A Madáchok ősei és a Kürtösiek. Turul (A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye), 1936. 19—29.
2. ZOLNAY L.: A régi zólyomi ispánság építkezéseinek történetéhez. I. rész (Felvidéki séták 1973-ban. — A közép-zólvákiai műemlékhelyreállításokról.) Ars Hungarica. 1975/1. 19—40. — II. rész (Szmeccsány és a Bogomérfiak templomai) Ars Hungarica, 1977/2. 203—222. — III. rész (A Kürtösi családbeliek művészettörténeti hagyatéka: Cserény, Felső Micsinye, Alsó Micsinye) Ars Hungarica, 1978/2. 179—204. — IV. rész (Zolna, Pónik, Dubravica) Ars Hungarica, 1979/1. 33—53. — Zolnay L.: Nézzük meg együtt a ludrovai templomot! Művészet, 1977/6. 30—33. — (Itt korrigálok az Ars Hungarica 1977/2. 210—211. lapján a Liptó megyei Ludrovával, Kis- és Nagy-Selmeccl — Scevnicával — kapcsolatos tévedésemet: az 1300-ban Madách fia Pál által királyi adományba kapott Seunyehe n. — utóbb Kis és Nagyselmecce alakult — két falu *mindketteje* Liptó megyében volt. Tehát megdől az a régebbi — más írók által kidolgozott — feltevés, amely szerint az egyik Selmec Liptó, a másik Turóc megyében állt volna). — A Kürtösi (Madách) családbeliek címereiről I. Zolnay L.: Vadászatok a régi Magyarországon. Bp. 1971. 113—115.
3. MÁLYUSZ ELEMÉR: Turóc megye kialakulása. Bp. 1922. — V. ö. Zolnay L. i. m. Ars Hungarica, 1978/2. 200. 27. jegyzet. — A másik két — a nagy-zólyomi ispánságba áttelepülő — országos-nemesi rendű család: a Synek fia Detrikől eredő későbbi Balassák — Borsodból —, s az Iktári Bethlenekkel s a hevesi Maconkaiakkal közös eredetű turóci Neczpáliai a Heves megyei Maconkáról. A XIII. század derekától fogva a lassan négy megyévé alakuló nagy-zólyomi ispánságba már egyre több országos-nemes került fel s a nagy-zólyomi köznemes-ségbe tömegesen olvadtak be a zólyomi és turóci ún. jobbágysíúk is.
4. WENZEL G.: Árpádkori új okmánytár, I. 237. — Zolnay L.: i. m. Turul, 1937. 24. — Szentpétery 460. sz.
5. A Radun. Radon. Radovan személynévről I. Szabó T. Attila: A magyar nyelv bibliaiális „v” nyelvemlékes jelölésének kérdéséhez. Magyar Nyelv, 1960. 39. — Radon comes pályafutásának adatait I. tanulmányom későbbi részében.
6. NAGY IVÁN: Magyarország családai, I. 148, VII. 224, IX. 359, X. 311, Pótkötet, 58. — Harsányi Zsolt: „Ember küzdj...” Madách életének regénye. Bp. 1933. — Melich János: A Madách névről. Magyar Nyelv, 1919. 1—2. — Balogh Károly: Madách, az ember és a költő. Bp. 1934. — V. ö. A Madách család levéltára az Országos Levéltárban. (A család genealogiáját Madách Sándor, a költő atyja állította össze.)
7. KARÁCSONYI JÁNOS: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Bp. 1901. X. 411. — Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Temesvár, 1891. 227—228. — Erdélyi László: A magyar lovagok nemzetségei 1200—1408. Bp. 1932. 60.
8. Ezekről a családokról — Erdélyi i. h. szerint a Dobák nemzetség tagjai „talán orosz ajtonállók” — a tanulmányomban közölt adatokon kívül: Borovszky Samu: Hont vármegye és Selmecbánya sz. kir. város. É. n. Bp. 25, 26, 36, 42, 45, 51, 54, 56, 67, 420, 439—440.
9. A Nyitra megyei Privigyei-Járás Chrenóc n. községéről: Sziklay János—Borovszky Samu: Nyitra vármegye É. n. Bp. 127. — Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp. 1973. 15- és 29. lap, 28. és 29. jegyzet
10. „Tibi Radun Pristaldo suo Dominus Rex Andreas precipit et demandat ut comitem Hudkonth in terra Rebuice introducas. Anno MCXXIII. per manus Joannis Archiepiscopi”. Fejér G.: Codex diplomaticus III. 2. 365 (Tévesen az 1233. évi oklevelek közt; a dátumot korrigálja: Szentpétery 400, 416.
11. Szentpétery 482. — O. L. D1. 39.075 (1262 évi átirat) és O. L. D1. 39.076 (1520 évi átirat).
12. Fejér C. D. IV. 2. 414. — Szentpétery 543.
13. Fejér C. D. IV. 2. 50. — Szentpétery 930. — C. L. Beniczky cs. lt. 1250
14. A Turóc megyei Pribóc egyháznak kegyurai a XVI. század derekától a Kürtösi Radontól származó Mikesfalvy Micsinszky család tagjai voltak; utóbb a Mikesfalvi Micsinszkyeknek leányági utódai, a Beniczkyek. — Zolnay L. i. m. Ars Hungarica 1978/2. 182. A pribócei templom mai képe: ugyanitt, 2. kép.
15. Fejér C. D. IV. 2. 50. — Szentpétery 930.
16. NAGY IVÁN i. m. adatai Fejér C. D. V. 1. 315. lapjára hivatkozással. — A Nyitra megyei Raacs faluról: H. O. VI. 169. — Sziklay J.—Borovszky S. i. m. 110. — Fügedi Erik: Nyitra megye betelepülése. Bp. 193. 50. — Kristó Gy. i. m. 14. — A Detrefiak — a Balassa-ösök — uőgrádi és honti birtokairól, ZOLNAY L.: Donch mester és a Balassák ősei. Turul, 1937. 37. — HÁZI JENŐ: Egy adat Liptó megye kialakulásához. Századok, 1947. 138.

17. KRISTÓ GY.: i. m. 29. lap, 22. jegyzet
18. O. L. Ivánka cs. lt. 1251. — Koczur — Nyitra megyei — faluról: SZIKLAY J.—BOROVSKY I. m. 127.
19. CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. II. Bp. 1901. 102.
20. Szentpétery 482.
21. Szentpétery 749. — PALOJTA: Borovszky S.: Hont vármegye, 26, 42, 54. — Nénye: ugyanott: 56. — Kőkeszi, ugyanott 54. — Esztergály — utóbb Alsó és Felső Esztergály: Csánki D. id. m. II. 97. A későközépkorra az 1243-ban a Narad-flak által megszerzett Palojta is három faluvá terebélyesedett: Alsó-, Közép- és Felső Palojta faluvá. Az id. Hont megyei monográfia szerint ezek a falvak az újkorig a Kürtösiéktől eredő Dacsó és Luka család kezén maradtak.)
22. SZIKLAY J.—BOROVSKY S.: Nyitra vármegye. 127. — KRISTÓ GY.: i. m. 14.
23. Erről részletesebben: ZOLNAY L. i. m. Turul, 1936. 21—22.
24. WERTNER M., KARÁCSONYI J., ERDÉLYI L. i. m. i. h. — A Dacsókról: O. L. N. R. A. fasc. 1032, nr. 1, § 4. — O. L. Luka cs. lt. — Borovszky S. Hont vármegye, 429, 439—440.
25. KRISTÓ GY. i. m. 14.
26. Ajourkori okmánytár, I. 269.
27. KNAUZ, F.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis, II. 79.
28. Fejér C. D. IV. 2. 394.
29. Turul IX. 161. — Valószínű, hogy Dobák comesnek ez egyszeri liptai kiküldetése miatt tartja Majláth Dobák comest a liptai Szentannai Dobák család őseinek. Ennek a feltevése bizonytalan.
30. Knauz id. m. II. 117, 266. — O. L. Kubinyi cs. lt. 1322. (Pauler Gyula: A magyar nemzet története II. Bp. 1891. 405. tévesen azonosítja e Lukát Imre nagyváradi püspöknek hasonló nevű testvérével.)
31. KNAUZ, i. m. II. 117, 266. — O. L. Kubinyi cs. lt. 1322.
32. NAGY IVÁN i. m. III. 216.
33. O. L. N. R. A. fasc. 1071, nr. 5.
34. KNAUZ i. m. II. 117, 266.
35. O. L. KUBINYI cs. lt. 1322.
36. O. L. LUKA cs. lt. 1337.
37. KNAUZ i. m. II. 266. Knauz N.: A Garan melletti Szent Benedek apátság. 1898. 108—172.
38. NAGY IVÁN i. m. III. 216 és VII. 195. —
39. O. L. BALASSA cs. lt. 1251.
40. KNAUZ i. m. II. 79. — Szentpétery 1245.
41. WENZEL IV. 92.
42. SZIKLAY J.—BOROVSKY S. i. m. 76.
43. Ajourkori okmánytár, I. 269.
44. O. L. Luka cs. lt. 1453.
45. H. O. VII. 249.
46. IPOLYI A.: Besztercebánya egyházi műemlékei19.
47. O. L. DI. 236. — O. L. Luka cs. lt. 1438, 1453. — O. L. Kubinyi cs. lt. 1389—1437.
48. NAGY IVÁN i. m. V. 50. — OL. Madách cs. lt. 1503.
49. OL. Luka cs. lt. 1337.
50. OL. Balassa cs. lt. 1336, 1337, 1393.
51. Wenzel IV. 171; Fejér C. D. VII. 2. 133.
52. H. O. VII. 84.
53. Fejér C. D. V. 2. 112.
54. Fejér C. D. IV. 2. 59.
55. Fejér C. D. V. 3. 114, 136, IX. 7. 577.
56. OL. Ivánka cs. lt. 1262. — Mályusz i. m. 62, 156.
57. Wenzel IX. 504. — Radon fiával, Tamással kapcsolatban — Reiszig Ede (Nógrád vármegye története, Bp. 1911. 383—383.) nyomán Belitzky János (Nógrád megye története 896—1849. c. műve, 1972. Salgótarján, 61, 78.) úgy írja, hogy „Sztregovai Tamás, a Poltári Soós család őse”, 1270—1272 között, V. István király alatt Nógrád megye ispánja volt”.
Ennek okleveles bizonyítékát én magam (Z. L.) nem találtam meg. Ugyancsak Radon fiával, Tamással kapcsolatban Házi Jenő (Egy adat Liptó megye kialakulásához, Századok, 1947. 136—139) az általunk is idézett, 1249. évi, Racsie birtokra vonatkozó oklevél szövegéből („Thomas comes de Lypton et Madach ac Thobias uterini fratri sui”) arra következtetett: Radon fia Tamás Liptó „megye” ispánja lett volna. Mi úgy tudjuk: a nagy-zólyomi ispánság négy megyévé alakulására csak az 1330-as években került sor, következésképpen a latin szöveg helyes feloldása, magyarul: Liptai Tamás ispán. Mégis lehetséges, hogy Tamás valamilyen tisztséget viselt Liptóban (amelynek az ő atyja, Radon már II. Endre korában „ministerialis” volt), mert — mint birtoklás-történeti adataim jelzik: — 1249-ben Radon ivadékaiknak, köztük Tamásnak Liptóban még semmilyen földbirtoka nem volt.

58. OL. Beniczky cs. lt. 1312. — A Zobrata (Zubratha) nevet Madách egyik rokona is viseli. Kürtös egyik földterületét Nógrádban, 1358-ban Zobratateluken néven említik: Anjoukori okmánytár, VII. 205.
59. Wenzel IV. 171.
60. Turul, 1:00. 70—71.
61. Fejér C. D. VII. 2. 133. (Ipolyi A. id. m. id. h. én Knauz id. m. névjegyzékében Tóbiást — Tobias de Zolio, Tobias comes de Zolim — hibás feloldással Zólyom megyeispánjának vélik. Tévedés!
62. OL. Beniczky cs. lt. 1293.
63. Fejér C. D. VI. 2. 33., 37. — OL. Beniczky cs. lt. 1206.
64. Fejér C. D. IX. 1. 543—546. (Bythou neve helytelenül Bichor alakban.)
65. ZOLNAY L. i. m. Ars Hungarica 1979/1. 35.
66. OL. Balassa cs. lt. 1335/1337.
67. KARÁCSONYI BÉLA—KRISTÓ GYULA: Oklevelek a Csák territórium történetéhez. Acta Universitatis Segediensis. Acta Historica, XXXVI. 1971. Szeged. 0. és 7. szám. — Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma. Budapest. 1973. 80.
68. OL. Madách cs. lt. 1336/37. és 1351. — Vö. MTA Kézirattár, dr. Föglein Antal v. Zólyom megyei főlevéltárnok hagyatéka: „Cserény” és „Zolna” falunevék alatt. — OL. Radvánszky cs. lt. 1313. juli. 1., 1314. juni. 14. 1316. okt. 6. kibocsátott oklevél.
69. Fejér C. D. VII. 2. 133.
70. Wenzel X. 109, 119. (A határjárás kihagyások!) — OL. Beniczky cs. lt. 1293.
71. Fejér C. D. VI. 2. 33, 38. — OL. Beniczky cs. lt. 1296.
72. Fejér C. D. VI. 2. 242.
73. A Mikefalvi Micsinszky család a XVI. század derekán fiágon kihalt. Birtokait: Alsó-, Felsőmicsinyét és Farkasfalvát Zólyomban, valamint a még Radon comes által II. Endre idején szerzett Pribócot a Mikefalviak leányági utódai, a Micsinyére áttelepült Beniczkyek örökölték. OL. Beniczky cs. lt. 1560.
74. Knauz id. m. 62. — Fejér C. D. VIII. 1. 351. — Zolnay L. i. m. Ars Hungarica 1978/2. 191—198.
75. OL. Kubinyi cs. lt. 1278.
76. Fejér C. D. VI. 2. 33, 37.
77. OL. Beniczky cs. lt. 1312.
78. OL. Beniczky cs. lt. 1328.
79. Anjoukori okmánytár VII. 205—210.
80. Zólyom vármegye II. protocolluma 170—171. —
81. Fejér C. D. V. 3. 114, IX. 7. 577. — Hazai okmánytár VI. 285.
82. OL. Múzeumi Törzsanyag 1205. február 24. — Vö.: ZOLNAY i. m. Ars Hungarica 1975/1. 32—34.
83. WENZEL V. 30.
84. Fejér C. D. VI. 2. 33, 37.
85. Turul, 1891. 18—20. — Turul, 1898. 132. — Századok, 1909. 888—900.
86. Turul, 1891, 18—20. — Turul 1898. 132. — Századok, 1909. 888—900.
87. Fejér C. D. VIII. 1. — 394. — Birtokaikat a Csák párti Gochot fiak foglalták el: Kristó Gy. i. m. 72, 112, 127. Pónik templomáról Zolnay i. m. Ars Hungarica 1970/1. 38—47. — A póniki egykori Szent János evangélista egyház 1310. évi eredeti alapítólevelét Prof. Balassa Géza fedezte fel és publikálta: Pisomny dokl e Ponikách. Spravodaj krajského strediska v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 11/1969) 135. Facsimile a 137. lapon
88. Anjoukori okmánytár VII. 205.
89. Történelmi Tár 1902. 202—203.
90. Anjoukori okmánytár III. 27.
91. Anjoukori okmánytár VII. 205. — Nagy Iván i. m. Pótkötet, 58.
92. OL. Múzeumi Törzsanyag 1376. július 22. — A „Ledény” n. fahúrról: Felső Legéndről: BOROVSKY S. Hont vármegye 42 és 55.
93. NAGY IVÁN i. m. i. h. — Anjoukori okmánytár VII. 205.
94. Századok, 1909. 900.
95. Anjoukori okmánytár III. 27.
96. OL. BENICZKY cs. lt. 1351. — OL. Múzeumi törzsanyag 1340. —
97. Wenzel IV. 171, X. 109. 119. — Fejér C. D. VII. 2. 133.
98. OL. BENICZKY cs. lt. 1312.
99. OL. BENICZKY cs. lt. 1293.
100. OL. BENICZKY cs. lt. 1328.
101. OL. Madách cs. lt. 1336—1337.
102. ZOLNAY L.: A Zólyomi vármegyéről Zolnay család. Turul, 1938. 26—37.
103. BTA Kézirattár, Föglein hagyaték, 1522. sz. doboz, „Zolna” alatt.
104. A Lukaviczky család fiága Zólyom megyében a XVII. században — Lukaviczky György alispánnal — kihalt. A család egyik tagja, Lukaviczky György zólyomi alispán az 1490-es években nőül vette a fiágán kihalt Osztrolokai (Osztroloczky) család utolsó leány-sarját, Osztrolokai Annát, akit fiúsítottak. Így aztán Lukaviczky

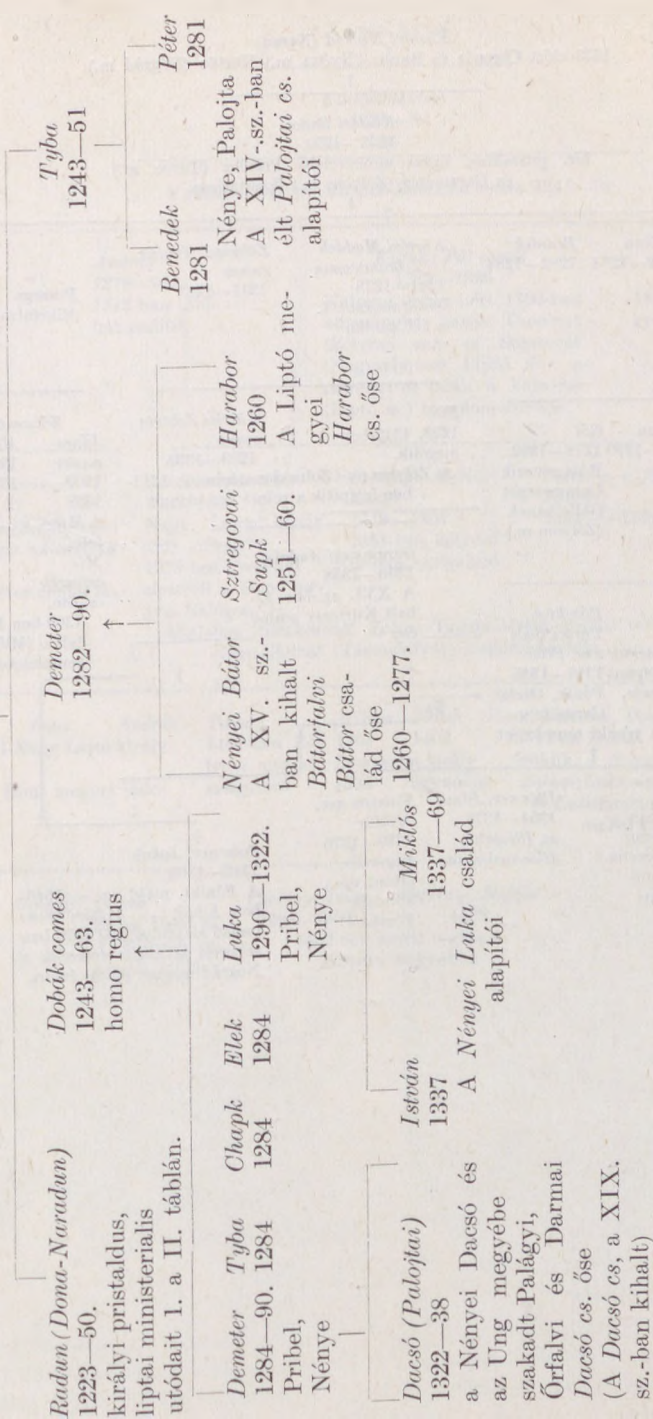
György nevét felesége vezetéknevére — Osztroluczkyre — változtatta, s a máig élő Osztroluczky család alapítója lett.

105. 1351-ben Cserény s a belőle kisarjadt birtokok felosztásakor Cserényi Madách fia Pál halála után a Cserény-territórium déli határa egészen a Zolna falu nyugati határán levő Iradok hegyig, a Zolna-patak s az Ocsova-patak körülzárt háromszögig terjedt. Következésképpen az ekkor — Zolnai Tamásról elnevezett Zolna — Tamásfalva néven, továbbá Szebedény falu is beletartozott. Határként említik az Ocsováról — Zolnán keresztül — Zólyomlipcse felé vezető utat s Cserény-territóriumhoz tartozik Számpor, Horhát, a későbbi Dubravica, Lukovo, Nagyret és Lukavica is. Így tehát Zolna — amelyet eredetileg Zólyomi Tóbiás fia, Bitó és Zobrata az 1290-es években kaptak királyi adományba — 1351 előtt, Zolnai Tamás halála után beleolvadt közeli fiági rokonaik a Madách-fiak cserényi jószágába. OL. Beniczky cs. lt. 1351. és 1363. — V. 5. MTA Kézirattár, Főglein hagyaték, 1522. doboz: „Cserény”, „Zolna” és „Számpor” továbbá „Horhát” falunevék alatt.
106. Wenzel IX. 460.
107. Wenzel X. 374. — Zolnay L.: Miklós fia Demeter mester. Turul, 1935. 36.
108. Wenzel X. 374.
109. Fejér C. D. VI. 2. 260.
110. OL. Beniczky cs. lt. 1351.
111. A cserényi templomalapításról Zolnay L. i. m. Ars Hungarica 1978/2. 184—191. — Zolnay L.: Nézzük meg együtt a cserényi templom műemlékegyültesét. Művészet 1979/9. 28—31.
112. L. előző jegyzetemet. (A ma álló templom, annak freskói, sírkövel leírásával)
113. Turul 1891. 18.
114. OL. Madách cs. lt. 1326.
115. OL. Múzeumi törzsanyag, 1305. szept. 13.
116. OL. Madách cs. lt. 1350, 1357, 1362.
117. OL. Luka család lt. 1337.
118. OL. Madách cs. lt. 1336—1337.
119. OL. Beniczky cs. lt. 1351.
120. Anjoukori okmánytár III. 27.
121. OL. Madách cs. lt. 1336—1337.
122. OL. Beniczky cs. lt. 1351.
123. OL. Madách cs. lt. 1336. — Kubinyi F.: Magyar történelmi emlékek. II. 264, 266.
124. KUBINYI F.: Magyar történelmi emlékek II. 264, 266, 297, 298, 306, 308.
125. OL. Beniczky cs. lt. 1351.
126. KUBINYI id. m. i. h.
127. KUBINYI id. m. II. 315, 357. — OL. Múzeumi törzsanyag 1375.
128. A BALOGHY családról MTA Kézirattár. Főglein hagyaték, 5225 doboz: „Baloghy” — NAGY IVÁN i. m. I. 148.
129. O. L. Beniczky cs. lt. 1351. — OL. Madách cs. lt. 1336
130. O. L. Madách cs. lt. 1350, 1357, 1362. — A Madáchokról: MTA Kézirattár Főglein-hagyaték 5225 sz. doboz, „Madách”.
131. A Tholt-családnak Madách-családbeli eredetéről I. Zolnay L. i. m. Ars Hungarica 1977/2. 210—212.
132. RÁTH KÁROLY: A magyar királyok tartózkodási helyei. Győr 1886. 72. — A Sitkei Nagy család 1886-ban Vas megyében, Sitkén őrzött levéltárának ezt az oklevelét Nagy Lajos király 1380. aug. 27-én már Végles várában keltezte. Ez a véglesi vár fennállásának első írásos emléke. (Vártörténeteink nem ismertetik.)
133. Zsigmondkori oklevéltár, 6739. — Iványi Béla: A széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. 1937. 133—134. — Alsó Póltár falut, a Póltári Soósok egyik uradalmi központját a közelmúltban szlovák régészek tárták fel: Hrubec, Igor: Vyskum zaniknutej dediny Dolny Póltár, Bratislava, 1972.
134. IVÁNYI B. i. m. i. h.
135. KUBINYI F.: i. m. II. 297, 298, 306, 308 315, 357.
136. BOROVSKY SAMU: Hont vármegye é. n. 417.
137. ZOLNAY L. i. m. Ars Hungarica 1978/2. 186.
138. A Póltári Soósok címere 1516-ból: OL. Beniczky cs. lt. 1516. — Ugyanez a három kopjas címer, — a XVI. század derekáról két oroszlán tartotta pajzsban Garamszegen (Hronsek) a régi Póltári Soós-féle vízvár kapuja felett. A Póltári Soósok leányági utódainak, a Garamszegi Géczyeknek címere ugyancsak Garamszegen, a barokk-kori „új kastély” oromfalán. (Vö. Bihar vármegye monográfiája 629.) — A Nagyselmec és Ludrova Tholt család férfitárat tartotta három zászlós kopjas címere: Nagy Iván i. m. XI. 171. és Siebmacher 664. I a. 462 tábla. — A Zolnayak három zászlós kopjas címere: Zolnay L. i. m. Turul, 1938. 37. — Siebmacher 735. lap, 502. tábla. — Zolnay Ábrahám, Sándor XVII. századi címeres löporszáruja a MNM fegyvertárában. — Balogh Gáspár honti alispán 1480-ból eredő halotti címere: Esztergom, Balassi Bálint Múzeum: Három kopja, előttük kürt. A Baloghak XIX. századi címere: két felfelé néző nyílveszélő, a középső kopja helyén lefelé irányított kard, az előtérben a fegyvereket metsző fekvő kürt. A Mikefalvi Micsinszky család címere: O. L. Beniczky cs. lt. 1555. (Micsinszky János nyugtája Hohenwarter Wolfgang beszttercebányai rézbánya-prefektus számára): kürt, mögötte fj, felfelé irányított nyílveszélővel. A Dacsó és Luka család címerei: Hont vármegye monográfiája 420 és 439.

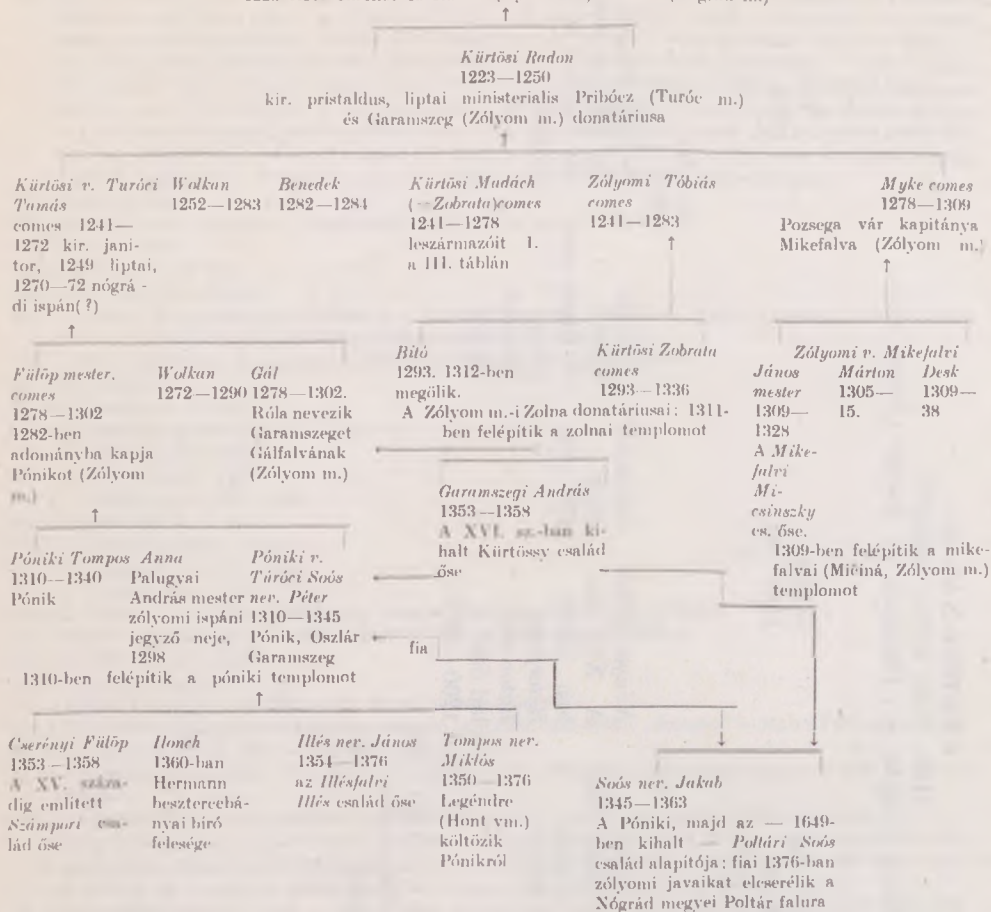
KÜRTÖSI NARAD

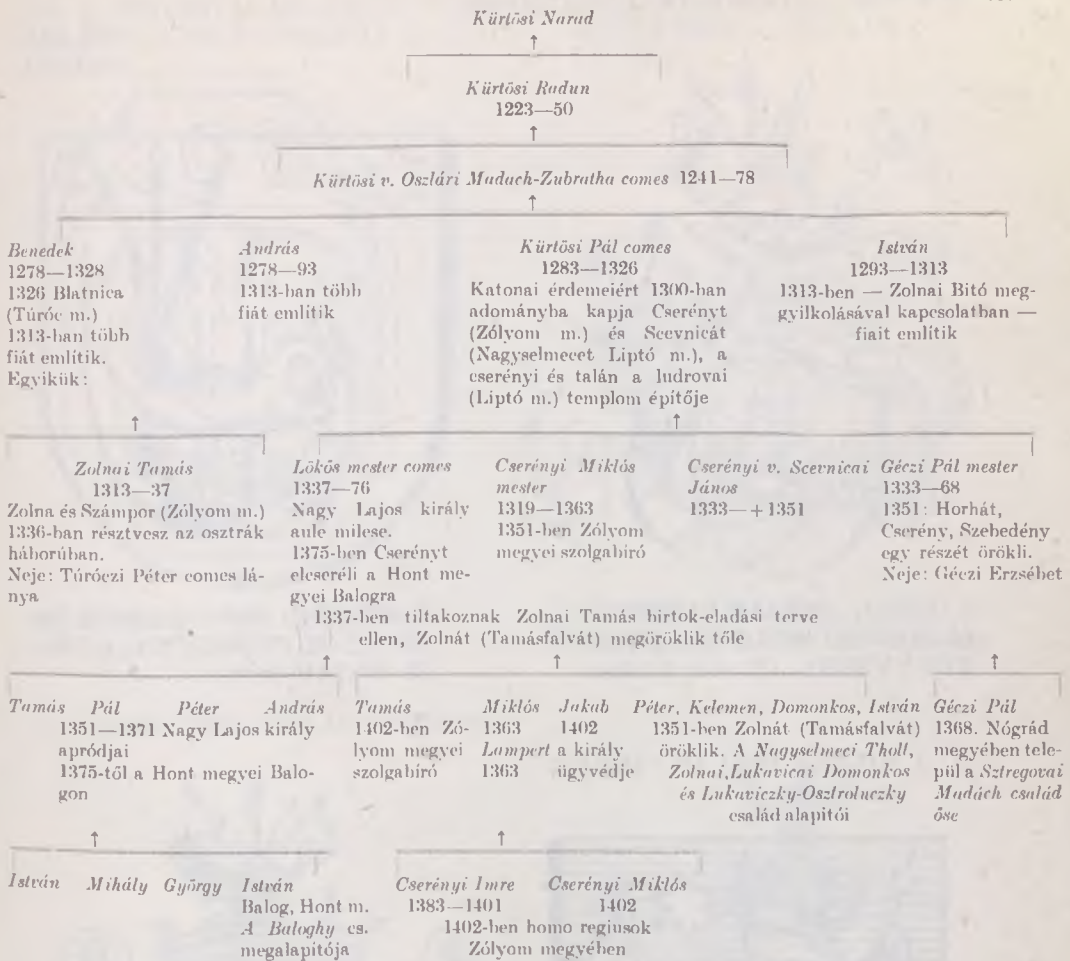
1180—1200 körül; hereditár

: Kürtös (Nógrád m.) Chrenócz és Racsic (Nyitra m.)

Kürtösi Nyírád (Narad)
1223 előtt Chrenóc és Raesic (Nyitra m.) Kürtös (Nógrád m.)

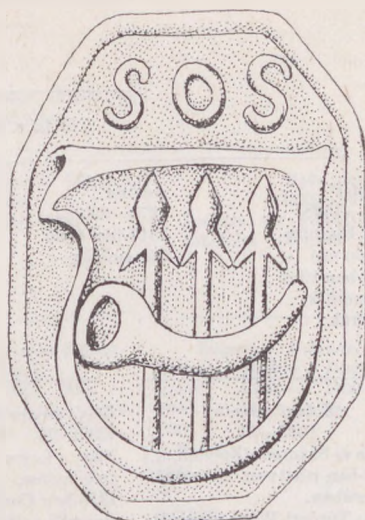

I. A POLTÁRI SOÓS CSALÁD CÍMERE

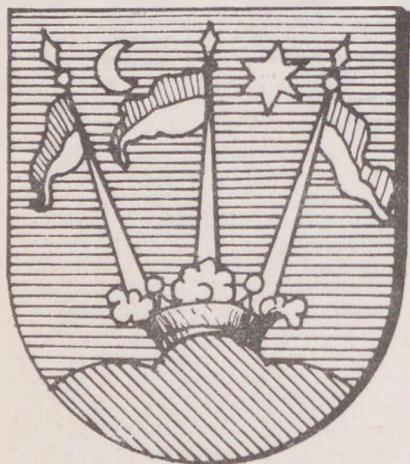

1. A XVII. SZÁZAD ELEJÉRŐL
(A SIEBMACHER FÉLE CIMERES-
KÖNYVBEN)

2. POLTÁRI SOÓS SEBESTYÉN
ÉS JÁNOS PECSÉTJE (O.L. DL.
63. 995/1516-BÓL)

II. A ZOLNAY CSALÁD CÍMERE

1. A XVI—XVII. században
(Siebmacher féle címereskönyv,
735 lap, 502 tábla)

2. Zolnay Ádám (1661—1708) cí-
meres lőportartóján (Néprajzi Mú-
zeum, 68. 90. 20. leltári szám)

III. A LUDROVAI ÉS NAGY-
SELMECI THOLT CSALÁD
CÍMERE

(A Siebmacher féle címereskönyv,
666 lap, 462 tábla)

IV. A MIKEFALVI — UTÓBB
MICSINSZKY — CSALÁD
CÍMERE

Mykefalwai Myczinsky János
pecsétje, 1555. (O. L. Beniczky
család lt. fasc. 2.)

V. A BALOGHY CSALÁD CÍMEREI

1. Baloghy Gáspár halotti címeres
leplén + 1689 június 3. (Eszter-
gom, Balassi Bálint Múzeumi)

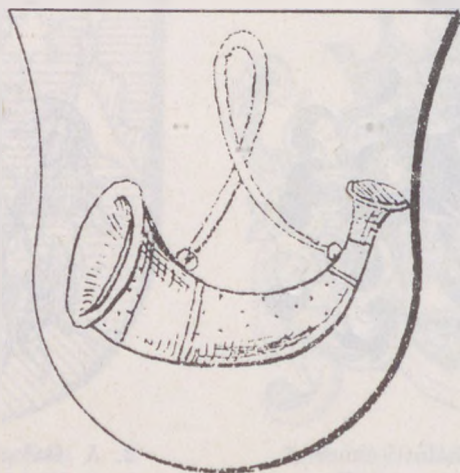
2. A Baloghyak XIX. században
használt címere a Siebmacher féle
címereskönyvben

VI. A DACSÓLÁMI DACSÓ ÉS A NÉNYEI LUKA CSALÁD
EGYESÍTETT CÍMERE (XIX. SZÁZAD)

(Borovszky S.: Hont vármegye, é. n
429, 439)

VII. AZ OSZTROLUCZKY — EREDETILEG A FIÚSÍTOTT LUKAVICZAI
LUKAVICZKY CSALÁD KÜRTÖS „BESZÉLŐ CÍMERE”

(A Siemacher féle címereskönyvben)

VIII. A SZTREGOVAI MADÁCH CSALÁD CÍMERE

(Feltéhetőleg a Podjebrád Viktorin cseh királyfit foglyulejtő Madách László *szerzett* címere) A Siebmacher féle címereskönyvből.

(A címerck rajzait Major János grafikusművész készítette)

László Zolnay:

Die Abstammung der Familie Madách

Um die Wende der XII—XIII-ten Jahrhunderte lebte jenerspäter, im Jahre 1250 mit dem Namen Kürtösi betroffene — Narad (Nyárád), von dessen vier Söhnen achtzehn-zwanzig sich verzweigende oberländliche Familien abstammend waren. Über Narad ausser seines Personennamens haben wir keine Angaben.*

* Diese sind: Die Dacsó von Nénye (als Seitenzweige: die Palágyi, Órfalvi, Darmai, Dacsó von dem Komitat Ung), die Luka, Palojtai von Nénye, Die Bátor von Bátorfalva, die Harabor, Kürtössy von Hlinik, die Kapitány, Póniki später Poltári Soós von Kiskürtös, die Tholt von Nagyselmec, die Domonkos (später Lukaviczky), die Zolnai von Zolna, die Madách von Sztrégova, die Mikefalvi (später Micsinszky), Baloghy, Cserényi von Mikefalva, die Zarka, Barla, Szánpori, Csécsényi von Kiskürtös, die Illés-Familie von Illésfalva.

Die Lebenszeit seiner vier Söhne — Radon, Comes (Gespan) Dobák, Vacyk und Tyba — bestimmen Urkunden von 1223 bis 1263.

Die vier Söhne von Narad Kürtösi sind innere Leute von dem König Endre (Andreas) dem Zweiten, später des Königs Béla des Vierten. Sie geben ihre Gutsbesitze Racsic, Chrenóc und die dazu gehörenden Dörfer in der Zeit 1243—1249, später Kocur im Jahre 1251 im Komitat Nyitra auf. Die vier Brüder haben diese Güter von dem König Endre dem Zweiten als königliche Schenkung bekommen, aber die hat Béla der Vierte seinem Schatzmeister Máté aus dem Geschlecht Csák weitergeschenkt. Die Kürtösi-Brüder haben von Béla dem Vierten für die Nyitraer Güter Chrenóc die zu der Burg Hont gehörenden Palojtai, Nénye, Kókeszi und die Nógráder Esztergály bekommen, und für Racsic wurde die Nógráder Oszlár (ein Teil von Kürtös) zu ihrem Landgut. (Ihren Nyitraer Schenkungsbesitz Kocur haben sie selbst 1251 Ivánka Kopasz, dem Gründer der Familie Draskóczy verkauft.)

Die Kürtöser Narad-Söhne — die um die Mitte des XIII-ten Jahrhunderts nach ihrem Stammort Kürtösi oder Oszlári genannt werden — haben schon um die Mitte des Jahrhunderts Besitzverteilung gemacht: Comes Dobák (1243—1263), Vacyk (1243) und Tyba (1243—51) besetzen die Honter-Nógráder Güter. Ihr Bruder Comes Radon (Radun) (1223—1250) erbt Kürtös. Die vier Brüder leben am Hofe des Königs und begleiten den König zu allen Feldzügen — schreibt 1243 die königliche Urkunde. Von Comes Radon erwähnt Béla der Vierte (1250), dass er seinen Herrscher zur Zeit des Tatarenzuges an die dalmatinische Küste begleitet und in der Zeit 1241—50 lebt er mit seinen Söhnen am Hofe des Königs.

Von Dobák stammen die Lami-Familie im Komitat Hont, beziehungsweise die Luka Familie von Lukanénye, beziehungsweise die Dacsólumer Dacsó- und Nényei-Familien. Die Abkömmlinge Tybas sind die Honter Bátors von Bátorfalva, die Palojtais und die nach Liptó geratenen Harabors von Hlinik.

Von den Kürtöser Narad-Söhnen ist Comes Radun (1223—50) königlicher Pristalder, Liptóer Ministerial aus Nógrád in das Gross-Zólyomer Gespanstum geraten. Radun hatte noch von dem König Endre dem Zweiten die 10 aratrum grosse Turócer Pribóc und die Umgebung der späteren Garamszeg im Komitat Zólyom als königliche Schenkung bekommen, wo seine Nachkömmlinge sechssieben Dörfer gründeten. (Der grösste Teil dieser Dörfer trug die Personennamen der Nachkömmlinge von Radun.)

Die sechs Söhne des Comes Radon — unter ihnen Comes Madach (1214—78) — sind vorzügliche Soldaten. Einer von ihnen Tamás (Thomas) (1270—72) ist Nógrader Komitatsgespan, königlicher Janitor. Der jüngste Sohn, Comes Mike (1278—1309) ist der Kapitän der Burg Pozsega. Die Radon-Söhne und auch die Enkeln sind gut kämpfende Soldaten des XIV-ten Jahrhunderts. Grosse Gutshöfe bekommen sie in Zólyom als königliche Schenkung, in der östlichen Nachbarschaft der durch Radon erworbene Garamszeg. Radon und seine Nachkömmlinge lassen in ihren Gutshofzentren die auch heute stehende exempte Kirche der Turócer Pribóc im XIII-ten Jahrhundert, später in Cserény (1310), Zolna (1311), Ponik (1300) und Felső Micsinye (1309) aufbauen.

Seinen Besitzerwerben in Nyitra haben die Csáks, seinen Ausbreitungen in den Komitaten Nógrád und Hont haben die Balassavorfahren Einhalt geboten. Als in den 1370-er Jahren der König Lajos der Erste das königliche Gut in Zólyomlőpcse reorganisiert und das Burggut in Végles (erste Erwähnung: 1380) gründet, vertauscht der Sohn Madáchs, Pál seinen Besitz in Cserény und den der Póniki Soós-Linie in Pónik mit dem König. So kamen die Póniki-Soós (seitdem Poltáris) und die aus der Zólyomer Cserény endgültig nach Sztrégova übersiedelnden Madách-Abkömmlinge, die Vorfahren des Dichters ins Nógrád zurück.

Der Urahn, der den Madáchs seinen gab, war der Sohn des Kürtöser Radons. Comes Madách (Madách-Zobrátha). Dessen Sohn, Pál (1283—1326) war ein ausgezeichnete Soldat des Königs Endre des Dritten, und für seine militärischen Verdienste bekam er die Zólyomer Cserény und die Liptóer Scevnice, mit ungarischen Namen Nagyselmec.

Der grösste Teil — so auch die Sohnlinie der Madáchs — der von dem Kürtöser Narad abstammenden Familien ist ausgestorben. Die Mikefalver Micsinszkys — auf der Tochterlinie Beniczky —, die Poltärer Soós lebten in der Garamszeger Géczy, die Lukaviczkys in der Osztrócluczky-Familie weiter.

Ein bedeutender Teil der von Kürtöser Comes Radon abstammenden Familien — so die Soós, die Baloghys von Poltár, die Zolnais, die Domonkos, von Lukavicza (mit späteren Namen die Lukaviczkys), die Tholts von Nagyselmec — hatte Wappen mit gemeinsamen Motiven. Dessen Herolde sind militärische Abzeichen aus dem XIII-ten Jahrhundert: Horn, Schwert, Pfeile, Speere mit Fahnen.

Der Aufsatz widerlegt die falsche These der älteren genealogischen Literatur über das sogenannte Dobák-Geschlecht. Mit der urkundlichen Bestimmung des Zusammengehörens der Person des Familiengründers Kürtöser Narad und seiner Söhne macht er zum ersten Mal die gemeinsame Abstammung der von dem Kürtöser Radon abstammenden Familien — so auch der Madáchs — und der von den Brüdern Radons abstammenden Nógrád-Honter Dacsós, Lukas klar.

Madách Imre hagyatékának néhány filológiai problémája

Kerényi Ferenc

I. Az ember tragédiája hiteles szövegéről

Az elmúlt másfél évtizedben több folyóiratban élénk eszmecsere folyt a *Tragédia* hiteles szövegéről. Ezt a vitát Szabó József indította meg a Palócföldben 1968-ban, aki — Babits Mihály, Gulyás Pál megjegyzéseire is hivatkozva — Arany János 13 javítását vizsgálta meg és mindenütt Madách eredeti szövegét találta jobbnak, kifejezőbbnek, sőt olykor grammatikailag helyesebbnek.¹ A cikke Pásztor Emil válaszolt, majd a polémia tovább folyt az Arany-javítások egy részét nélkülöző jubileumi, Madách Imre születésének 150. évfordulójára kibocsájtott edíció (1972) és a *Tragédia*-kézirat hasonmás kiadása (1973) után is. A vita jobbra a Palócföldben említett 13 hely értelmezése körül forgott.² Szabó József pedig — egy majdani kritikai kiadás munkáját segítő — két újabb publikációban szolt a hiteles szöveg fontosságáról.³

Miért kell most a polémia egyes megállapításaira visszatérni? Több ok késztet erre:

1. A jubileumi kiadás óta a *Tragédiának* nemcsak a sok kiadásban megkopott, némileg romlott szövege forog közkezen, amely valóban javításra vár, hanem a Szabó József-féle, az eddigiektől tudatosan különböző változata is.

2. A *Tragédia* külföldi pályafutásának elősegítése céljából is, de elsősorban hazai használatra feltétlenül szükség van a drámai költemény korszerű, kritikai kiadására. (Mindkét vitázó fél ezt jelölte meg az eszmecsere gyakorlati hasznául és céljául.)

3. A magyar irodalom egyik főműve kapcsán, részben a vitában, részben ott csak érintve, olyan textológiai kérdések merültek fel, amelyek klasszikusaink általában vett kiadása szempontjából is fontosak.

A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata⁴ így rendelkezik (IV. 2. pont): „Alapszövegül általában az író életében megjelent utolsó szövegközlés vagy a legkésőbbi eredeti kézirat szolgál. Az „ultima manus” elvétől indokolt esetben azonban el lehet térni.” Példának az eltérésre a szabályzat a cenzúra kényszerített változtatásait vagy a politikai nyomás esetét hozza fel, majd leszögezi: „A kényszer nélküli, akár más író tanácsára is, de az író beleegyezésével történt változtatást azonban tisztelben, kell tartani.”

Szövegpéldákkal keressük a választ a kérdésre: fennáll-e az „indokolt eset”? Ehhez az I. szín hatvan során végeztük el a szövegváltozatok egybevetését:

— a kézirat első, visszakövetkeztethető változatán, amely az akadémiai kidolgozás kéziratából állapítható meg, Madách későbbi autográf javításait figyelmen kívül hagyva. Ez a kéziratnak 1860. március 26. és 1861 tavasza

közötti állapota, mint azt másutt részletesen bizonyítjuk.⁵ (K₁ jelöléssel)

- a kézirat Madách által sajátkezűleg javított második kéziratán. Ez az akadémiai kidolgozás szövege 1861 tavaszáról, amelyet a költő Arany Jánosnak adott át. (K₂ jelöléssel) Az első változaton végrehajtott változások egy részét a szakirodalom hagyományosan az első olvasó és bíráló jóbarát, Szontagh Pál nevéhez fűzi, de a módosítások zöme Madáchtól való és valamennyit ő hajtott végre a kézironon, így elkülönítésük filológiai szempontból lehetetlen. (Feltehetően Szontagh hívta fel Madách figyelmét néhány név hibás írására.)
- az első kiadás szövegén (1861), Arany János ajánlott és Madáchtól elfogadott javításaival;⁶
- a második „tetemesen javított”, Madách életében utolsó kiadáshoz (1863), Szász Károly és Madách Imre javításaival.⁷

(Lásd a *Tragédia* 1—60. sorának táblázatos szövegrevízióját, a ⁸⁻¹³ jegyzetekkel!)

Amint táblázatos kimutatásunk és a hozzáfűzött jegyzetek jól szemléltetik, a *Tragédia* szövege három javítási szakaszban változott: a K₁ és a K₂ között, Madách javításai és Szontagh tanácsai alapján; a K₂ és az első kiadás között Arany elfogadott stílusjavításai, ritmikai helyesbítéseivel és nyomdai jelöléseivel; az első és a második kiadás között Madách saját javításai és Szász Károly tanácsai egy részének végrehajtása nyomán. Mint Szathmári István stilisztikai vizsgálata legújabbban is megállapította,¹⁴ valamennyi elfogadott javítás a mű hasznára vált, hiszen a nyelvjárási alakokat a köznyelvi, a régieseket az újabb, a szokatlanabbat a bevett nyelvállapot felé közelítették vagy módosították. Nem szabad elfelejtenünk továbbá, hogy kötetet (a *Lantvirágok* verseit) legutóbb 1840-ben 17 éves korában adott ki Madách, a sajtó alá rendezés munkafázisában tehát gyakorlata nem volt, így a tanácsokra fogékonyan és köszönettel, bár nem kritikátlanul reagált.

Sor	Cím	K ₁ 1 ^a	K ₂ Első	1861	1863
	szervói utasítás				
1.		Az úr	↑	AZ ÚR ⁸	↑
8.		istenemnek	↑	→ ⁹	↑
9.		ily	ily	ily ¹⁰	↑
10.		Megtestesült	↑	Megtestesült	↑
11.		áll	↑	↑	már ¹¹
14.		enged	↑	enged,	↑
		S úgy összevág minden, hogy azt hiszem			
		S úgy összervág minden, hogy azt hiszem			
		A gép forog, az alkotó [alkotás] pihen. ¹²			
15.		szépen elforog	↑	eljár tengelyén,	↑
16.		újítani	↑	újítani	↑
20.		Amint	A mint		↑
	szervói utasítás	szóú	↑	szóú	szóú
		< olvashatatlan szöveg >	csillaggömböket	↑	↑
		Szérák	Szérák ¹³	↑	↑
21.		Milyen	↑	Milyen	↑
26.		hogy dőre szikra,	↑	egy gyöngye [messzi] lámpa,	↑
30.		Szét szakadni, összeesni	Szét szakadni, össze esni	Összehullni, szétszételni:	↑

<i>Sor</i>	<i>K₁</i>	<i>K₂</i>	1861	1863
34.	Távolról	Távul[<i>n</i>]man	Távulnan	↑
35.	miljő	miljő	→	↑
36.	Boldogságot	↑	Boldogságot	↑
37.	Milý	↑	Mily	↑
40.	szerényen pislog ottan	↑	szerény ott — egykor majdan	↑
42.	Vígaszú! sok vak ének. —	↑	Vígaszú! a földi nemnek. —	↑
45.	romladéka,	↑	koporsója:	↑
48.	Mint rendbontó	↑	Rendzavarva	↑
49.	Lesz a' rendnek hirdetője.	↑	Rend lesz útja ferdesége. —	↑
51.	ifjú szellem!	↑	ifjú szellem,	↑
53.	Aki	A ki	↑	↑
58.	rajtad,	rajtad!	↑	↑
59.	helyt cserélnek.	↑	kört vesz rajta,	↑
60.	Az úr kedve és haragja	↑	Fénye, árnya léssen együtt: }	↑
	Lesz a' fény és árny felették. }	↑	Az úr kedve és haragja. }	↑

A *Tragédia* szövege körül zajlott vitában Szabó József ismételten érvül használta, hogy Madách tekintélytisztelethől fogadta el Arany János, majd Szász Károly javaslatait, amelyek szinte zavarták őt. A jóváhagyás kérdésében azonban maga a költő írta le a perdöntő szavakat, természetesen nem tudhatva, hogy az 1863-as második kiadás az utolsó lesz életében. Arany az első kiadás megjelenése után két levelében is, 1862. január 22-én és február 13-án felajánlotta, hogy a második kiadásban Madách visszaállíthatja az eredeti szöveget. Madách válasza 1862. február 20-ról: „Változtatásidért csak újabb hálával tartozom, a nyomtatási hibák meg bámulatos gyérek.” (Amelyeket — tehetjük hozzá — errata-lap korrigált is az első kiadásban.) Ugyanerről, az írói személyiség szuverenitásáról győző meg a Szász Károllyal folytatott levelezés, amely 1863. március 18-án, a második kiadás megküldésével zárult, leszögezve Madách álláspontját: „Igyekeztem észrevételeidet a lehetőségig hasznosítani, különösen a homályosaknak jelölt helyeket világosabbakká tenni. Nagyon természetes, hogy magokat azon észrevételeket, melyek a mű egész alkatát s organismusát illetik, bár helyességöket elismerem is, csak jövőendő irányzatúl jegyezhettem meg magamnak, de annyira a mű átdolgozásába nem hocsátkozhattam, mert valószínűleg még jobban elrontottam volna.”¹⁵

A *Tragédia* szövegének módosulása Madách életében tehát megfelel az irodalmi szövegek szokásos útjának, a kritikai szabályzattól eltérés „indokolt esete” itt nem áll fenn. Mindazokkal kell egyetértenünk (Tolnai Vilmos, Halász Gábor, Németh G. Béla stb.), akik szöveggondozásuk során a második kiadást vették alapszövegül. Ez szolgálhat majd az új kritikai kiadás alapszövegéül is, természetesen figyelembe véve a Szabó József által említett tényleges sajtóhibákat¹⁶; ezek azonban a második kiadásban sem mennek túl azon a körön, amelynek helyesbítése anígy is feladata a kritikai kiadásnak.

A „helyreállított szövegűnek” nevezett újabb kiadásokkal szemben azonban leg súlyosabb textológiai kifogásunk az lehet, hogy nem következetesek. Arany János (hat ízben), Szász Károly (két esetben), sőt — egy alkalommal — Madách ellenében a számosabb javításból kilenc helyébe került vissza önkényes döntéssel a K₂ madáchi szövege, tehát kevert textusú, szövegromlott új változat jelent meg, amely a nagyközönség kezébe adott Madáchtól túlhaladott megoldásokat is. Az elmúlt években ezek a kiadások csaknem kizárólagossá váltak a magyarországi kiadói gyakorlatban¹⁷.

Mindehhez járul még egy (nem textológiai, de etikai) mozzanat is. A vita elmosta Arany János gesztusát és aprómunkáját, amellyel ő a számára csak országgyűlési szónokként ismert tehetség kéziratának útját egyengette a sikerig. Ehelyett „vagylagos” irodalomszemléletünk rossz hagyományai, a „Petőfi vagy Arany?”, „Petőfi vagy Madách?” típusú fölösleges kérdésfelvetések szaporodtak most egy újabbal, az „Arany vagy Madách?” szembeállításal, nemzeti hagyományaink épségének kárára.

Valóban sürgető szükség van *Az ember tragédiája* korszerű kritikai kiadására.

II. Egy Madách-vers szellemi hátországa: a Szegény-dal

Madách verseinek kötetes kiadásai közül hiányzik a Csesztvén, 1847. január 28-án írott *Szegény-dal*.¹⁸ (Tegyük hozzá: esztétikai szempontból méltán, hiszen nem tartozik a lírai termés javához.) Szövege eddig három alkalommal jelent meg nyomtatásban, valamennyi esetben hiányos vagy téves értelmezéssel. Először a Magyar Műzsában tették közzé¹⁹, hasonmását is közölte Miklós Róbert²⁰, a Petőfi Irodalmi

Múzeum kéziratárában őrzött, nem autográf példányról betűhíven publikálta Alexa Károly.²¹ Így a Madách-versnek már rendelkezünk pontos szövegével, ennek helyes értelmezése nélkül. Alexa a betyár-téma reformkori feldolgozásai közé sorolta; Miklós Róbert pedig leszögezte a Csesztvén zajlott hármás, Madách Imre, Szontagh Pál és Matolcsy György által rendezett költői verseny darabjairól: „... a versek különben is csak játékos stílusgyakorlatok.” Pedig Alexa említi Szontaghnak Erdélyi Jánoshoz írott, még Csesztvéről, január 30-án keltezett levelét: „Egy politikai verset írtam, Jánosom — fogadásból...”²²

A költői verseny három darabját ezért ezúttal nem irodalmi-esztétikai, hanem politikatörténeti szempontból vizsgáljuk, az 1847-es Nógrád vármegye reformellenzékének történetét bővítendő. Így olvasva őket, kétségtávol Madách verse, a *Szegénydal* adja a legkevesebb fogódzót. Madách az 1840-es években gondosan kerülte a helyi költő státusát, műveivel (drámákkal, tanulmányokkal, cikkekkel, sőt talán versekkel is²³) Pest-Buda irodalmi életéhez igyekezett kapcsolódni. Ebben a versében a 12 apostol általánosító bibliai példázatával élt, és a nógrádi szegénylegény-társulatot is az országos gondok megoldására buzdította:

Álljunk össze hát azért
Jó szegény legények
Nagy társunkat a' hazát
El ne felejtsetek!

Vállat vetve tizenkét
Elődiünk' módjára
Kis körünkben nagy jövő
Jöhet a' hazára.

Minthogy Szontagh és Matolcsy esetében két botcsinálta tollforgató verszetéről van szó, e szövegek igen alkalmasak arra, hogy bennük a nógrádi szegénylegényegylet más forrásból nem ismert és itt megverselt programját keressük.

Szontagh hat strófából álló versének (*A mi szegény legény dalunk*) refrénje: „Szabadság és egyenlőség!” A 4—6. versszakból pedig kirajzolódik a konkrét politikai program:

.....
Munkátlanság nem nemesség,
Ne élvezzen a' ki hever
Közös legyen minden teher
'S a' szabadság 's egyenlőség! —

Mit jelent ez?: paraszt, nemes,
Urbér, dézma, jobbhagy, polgár? —
Egy, 's szabad nép — ez a' helyes,
Szabad föld és szabad vásár. —
.....

Szabad beszéd, szabad sajtó
Eskütt bíró, nyilvánosság —
Szabad legyen, pogány, zsidó, —
Igy lesz csak nagy Magyarország!
Ez csak a' cél, ez csak a' vég: —
Hogy a' gazdag, hogy a' szegény
Mindörökké mondja büszkén:
Magyarország széles terén:
Tisztelt már e' két istenség:
Szabadság 's a't.

Hogy nem utólagos belemagyarázásról van szó, Matolcsy versezete (*Szerény szövege egy szegény legénynek*) is bizonyítja, aki a második sorban megnevezi a vezért („Repetzkyvel tartok én . . .”) és a második versszakban, Szontaghnál valamivel somnásabban újra összefoglalja a programot:

Szabad föld, és szabad nép,
Közteher 's egyenlőség
E' kincsekért küzdök én.

Vagyis — politikai terminológiára átfogalmazva — a nógrádi szegénylegényegylet programjába vette a közteherviselést, az úrbéri viszonyok eltörlését, a törvény előtti egyenlőséget, a szólás- és sajtószabadságot, az esküdthíráskodást, az ősiség eltörlését. Lényegében mindazokat a reformköveteléseket, amelyeket az 1847. június 6—7-én elfogadott Ellenzéki Nyilatkozat tartalmazott.

A nógrádi szegénylegényegylet után érthető módon nem maradt fenn összefüggő írásos emlékeanyag. Ezért több kérdésre a további kutatásnak kell majd választ adnia. Ilyenek: volt-e kapcsolat a Kazinczy Gábor szervezte zempléni, de a szomszéd vármegyékből is toborzó szegénylegény-társulat és a nógrádi között?²⁴ (Madách és Kazinczy Gábor ismeretsége még a költő pesti éveire datálható. Figyelemreméltó az is, hogy a *Lantvirágok* 1840-es kötetéből a cenzúra által kifogásolt három vers és egy negyedik Kazinczy Gábor tulajdonába került.)²⁵ És ami talán ennél is jelentősebb: volt-e szervezett kapcsolat a pesti Ellenzéki Kör és a nógrádi társulás között? (Ennek ellentmondani látszik, hogy Madách Imre neve csak 1847. novemberében, Szontaghé decemberben tűnik fel az Ellenzéki Kör tagdíjfizetési listáin, Repetzky pedig egyáltalán nem²⁶).

A nógrádi szegénylegényegyletről szóló egyik híradásban (Pesti Hírlap 1847. szeptember 2.) az augusztus végéről keltezett névtelen tudósító 140 főre teszi a társaság létszámát, hírt ad arról, hogy augusztus 1-i gyűlésükön nem tudtak meggyezni az országgyűlési követválasztás követendő megyei taktikájában, és így kudarcot vallottak mindazok, akik az Ellenzéki Párt helyi bázisát akarták a társaságból kialakítani. Madáchnak ismerjük ugyan egy verses levelét Szontaghhoz, az augusztus 1-i gyűlés és az augusztus 23-i közgyűlés közötti időből (Csesztvén írta, 1847. augusztus 12-én)²⁷, de ebben jobbra általános elmélkedések olvashatók meg irodalmi vonatkozások Madách, Szontagh és Pulszky Ferenc kapcsolatáról: már együtt szerepel itt a *Nógrádi Képcsarnok* c. epigrammagyűjtemény három szerzője.

A követválasztási korteshadjárat augusztus 23. után kezdődött, és a közgyűlés tükrözte a szegénylegények augusztus 1-i kudarcát. A követek ugyanis szabad véleménynyilvánítási jogot kaptak s ezért nem követutasításokat, hanem csak irányelveket.²⁸ A *Nógrádi Képcsarnok*²⁹ már azt a helyzetet tükrözi, amelyben ismertek a követjelöltek, Károlyi János első alispán, illetve Kubinyi Ferenc és Desseffy Józ, ezért keletkezését 1847. augusztus 23. és megírását kiváltó alkalom, a nádori pedagátás (október 12.) közé tehetjük. Noha Pulszky Kubinyi híve volt, Madách pedig Desseffyvé, a három szerzős epigrammagyűjtemény viszonylag egységes képet ad az emberi hibák találó, de elnéző mosollyal megverselt összegyűjtésével. Így Madáchnak (11. darab) csak a „nexust” róják fel: felesége unokahúga a nagytekin-télyű Fráter Pálnak, a korábbi alispánnak, most Repetzky barátjának. Szontaghról (18. darab) centralista voltát rögzítik, Pulszkynál (40. darab) utalnak a Kubinyi érdekében vitt agitációra, 400 kortesének emlegetésével. Mindhárom követ-jelölről készült gúnyvers: Károlyi Jánost (2. darab) elvekkal kereskedőnek, Kubinyit (32.

darab) szegényes programú, cifrabeszédű szónoknak, Dessewffyt pedig (23. darab) karakter nélküli, ingadozó ellenzékinak ábrázolták. Repetzkyről (41. darab) két epigramma is készült, az egyiket vitathatatlanul Madách írta, mert később *Új Mózes* címen versei közé is felvette. Mindkettő azzal csipkedi, amivel a Pesti Hírlap tudósítója is vádolta: a szegénylegény-egyletet saját közéleti karrierjéhez eszközüll szervezte meg. Az epigrammagyűjtemény végül a szegénylegényeket sommásan is jellemzi, szintén kevéssé hízelgően (44. darab):

Sokan.

Ím alakult új párt, szabadelvű s mégis azért tart
A pecsovics pártnak sok katonája vele:
Mert kérkedve lehet pártjának címe szerint most,
Amit előbb szegylet, pénzire s észre szegény.

A szegénylegények egységének megbomlása is segített abban, hogy csekély szavazattöbbséggel, 1577:1567 arányban Dessewffy Jób lett a második követ Károlyi János oldalán.³⁰ Madách aktívan korteskedhetett a zöldtollasok oldalán, mert azért macskazenét kapott, sőt fizikai fenyegetésben is volt része, mint arról távollevő és libetbányai követté lett barátjának, Szontagh Pálnak 1848. február 2-i levelében beszámolt.³¹ A viharos választási hadjárat egyébként háttérbe szorította a nádornak és kíséretének látogatását is.³²

Madách Dessewffy Jób melletti döntésének magyarázatát az említett levél tartalmazza, bár illúziói a zöldtollasokat illetően sem voltak, legalább is a levél tanúsága szerint az egyéni érdekszövetségek és elvtelenségek láttán a közélettől visszavonulás gondolatával foglalkozott. Kubinyi táboráról ezeket írta: „Valóban jó mondta valaki hogy ezen jó fehértollas urak a' leg ügyesebb pecsovics-tímárok, mert erővel azzá kényszerítve az embert, könnyen azzá teszik, bent lévén az emberi természetben hogy ha jobbról azt mondják nem kellesz, ide való vagy ugyan de még sem kellesz, oda megyen hol azt mondják kellesz. (...) Ha bennem csak némi kis bőri természet volna, már akár a bagariák, akár kutyabőrök, akár a' szattyánok fajából, illy timárlás alatt okvetlen a' leg kikészítettebb pecsovicsá lettem volna, de fájdalom nincs...” A költő csömörének ismeretében értékelhető újra öccsének, Madách Pálnak két levele. Az egyikben saját belső válságáról szól 1848 elején Nógrád 21 éves aljegyzője: „Ez év kezdetén pártos viszálykodás uralkodott megyénkben... igazan meg vallva engem szoros körülményeim — és mondhatnám a kényszerűség vezetett a párthoz, amelyhez valék tartozni...” A másik a február 11-i losonci ellenzéki bál leírása, amely a szegénylegény-programból már ismert jelszavak részleges megismétlésével és az alulmaradt Kubinyi iránti rokonszenv-megnyilatkozások jegyében zajlott: „... a természet ezernyi világ tette ragyogóvá, még a karzatok is körül körül ki világítvák — a karzatokon alant a jeles férfiak arcz képei függöttek — Kubinyié felett koszorú volt — a karzatokon zászlók állottak festői rendben föl ékesítve Kubinyi Károlyi neveivel — vagy egyes jól választott — de a követ választáson már ugyan ezen zászlókon használt föl iratokkal ékeskedtek — a zászlók között transparensok voltak — szabadság — adó — örökváltság — fiumei vasút — védegyelet — ipar és gyáralapítás feliratokkal...”³³

A nógrádi ellenzék egysége csak 1848. március 11-én állt helyre, amikor Károlyi János lemondásáról értesülve, még a március 13-i közgyűlés előtt 12 megyei politikus gyűlt össze Madáchnál Csesztvén és levélben fordultak Kubinyihoz, a követségre

most már öt támogatandó.³⁴ A 13 név — akik tehát 1847 őszén a Dessewffy-frakció hívei voltak — a következők: Beke Gábor, Fajnor János, Timári Sándor, Komáromy Imre, Paczolay Nárcisz, Frideczky Lajos, Huszár István, Fráter Pál, Majthényi Pál, Veres Pál, Madách Imre, Plachy Ferenc, Plachy Tamás.

Az 1847. október 18-i követválasztás eseményei helyet kaptak az országos sajtóban is. A Pesti Hírlapban 1847. október 28-án jelent meg P. — (Pulszky ?) tollából a Kubinyi-párti tudósítás, amely Dessewffy Jóbót a konzervatívok jelöltjének minősítette és megenyhítette az őt támogató ellenzékiek csoportját is: „De azon néhány tagja az ellenzéknek is hallgatott, kik a Dessewffypárthoz tartoztak, s kik ezen pártnak mint a csepp tejfel a theának, a szint ugyan megadták, de a fanyar izt és szagot meg nem változtathatták.” Érdekes új mozzanatot rögzített a Budapesti Híradó 1847. november 4-i □ jelű, Dessewffy-párti tudósítója, amikor arról írt, hogy az őszi szántást-vetést, szüretet is háttérbe szorító korteshadjárat idején vállalási szempontok is érvényesültek, a protestánsok Kubinyit, a klérus Dessewffyt támogatták.³⁵ Az ellenük felhozott vádakát „Többen a D-párthból” aláírással tagadta egy nyilatkozat a Pesti Hírlap november 7-i számában.

Ugyancsak a Dessewffyt támogató szegénylegény-frakció döntését hibáztatta kéziratban maradt tudósításában Lisznai Kálmán is. A kéziratból³⁶ úgy tűnik, a Budapesti Híradónak szánta válaszul a november 4-i tudósításra: „Értesüljön kegyed világosan: D. J., a’ megve egyik legérdemesebb ellenzéki tagja lévén, ha előre érkezett volna szándékáról, a’ nógrádi ellenzékkel, ’s ha annak testületében illy előleges conferentia útján támadt volna számára párt, ’s a’ megoszlott ’s két részre szakadt ellenzék álma egymással szemközt ’s a’ conservatívek csak kéntelenségből csatlakozott kiegészítő rész volnának, mert sem egyikhez sem másikhoz nem vonja őket az elv, csupán személyes hajlam, akkor D. J. és pártja ellen semmi kifogás nem lehetne.

De a tények másképp bizonyítanak. D. J. Urat, követi jelöltül a’ nógrádi ellenzék akarata ’s meg egyezése nélkül a’ megve legnagyobb befolyású ’s tekintélyű conservatív egyénei léptették föl ’s alakítottak körülötte olly pártot, mellynek tengelyét ők tartották ’s irányát ők határozták meg, ’s használták a derék D. Jóbót fényes címerrül, hogy illy rejtelmes fogással a’ conservatív párt jövődjének alapot készítsenek. ’S hogy egypár ellenzéki tagot következetlenségre tántorítsanak — (...) melly sikerült egy pár fiatalemberre nézve, kiket már edig is hullócsillagoknak nevezett a’ közvélemény, ’s bizonyítja a’ zöldgalyas párt nem ellenzéki törekvésű szellemét az is, hogy ezen egy pár megtévedt fiatal ember, ki edig lánglelke ’s szép tehetsége miatt positiv részvétben részesült, most nem kíséri nyomaikat a’ népszerűség mosolygó angyala, melly eddig ölelte őket, ’s leván az ellenzéki szilárdságnak, következetességnek azon ragvogó zománcza hullva rólok,³⁷ melly edig őket kifogás nélkül közkedvességűvé tevé. Ha ők K. F. mellett maradtak volna, ezt nagyon természetesnek látta volna maga azon zöldgalyas párt, melyhez most tartoznak.”

A szegénylegény-egylet homlásának és a nógrádi reformellenzék 1847 őszi meghasonlásának erős és tartós visszahatása mutatkozott később a forradalmi baloldal sajtójában, amikor 1848 nyarán Repetzky Ferencet a füleki választókörületben megválasztották a népképviselői országgyűlésre. A választási biztos Madách Imre volt, amint arról kötetünk következő tanulmányában részletesen olvashatunk.

III. Tompa-vers — Madách-másolatban

A csesztvei Madách-múzeum állandó kiállításának látogatói 1973 és 1982 között eredetiben láthattak az egyik asztaltárlóban egy egylapos, kétoldalas kéziratot, rajta Tompa Mihály *A gólyához c.* versének szövegváltozatával. A kézirat a Nógrád megyei Múzeumigazgatóság irodalmi adattárának darabja, nagysága 250×200 mm, álló formátumú. Tárgyfelirata szerint Tompa-autográf lett volna Madách Imre tulajdonából. Az állítást Szabó József vonta kétségbe.³⁸ Az ő véleménye szerint a közismert vers egykorú másolatáról van szó. Most, a régi állandó kiállítás lebontása után és az 1983-ban nyíló újra készülve, lehetőség adódott a kézirat tüzetesebb vizsgálatára. Ennek során igazolódott, hogy Tompa versének másolatát maga Madách Imre készítette. Az alábbiakban először a vers betűhív első közlését adjuk 1850-ből³⁹, majd Madách másolatát; utóbbin — a könnyebb egybevetés céljával — dőlt betűvel emeltük ki a jelölhető eltéréseket.

A Magyar Emléklapok szövege:

A GÓLYÁHOZ.

Megenyhült a rét, vídul a határ,
S te újra itt vagy jó gólya-madár:
Az ócska fészket megigazgatod,
Hogy ott kikölthesd pelyhes magzatod.

Csak vissza vissza! meg ne csaljanak;
Csalárd napsugár és síró patak;
Csak vissza vissza! nincs itt kikelet.
Az élet megfagyott, megdermedett.

Ne járj a mezőn, temető van ott;
Ne menj a tóba, vértől áradott;
S toronytetőn keresvén nyughelyet:
Tűzes üszökbe léphetsz, úgy lehet.

Jobb ha házamról elhureczkodom! . . . !
De mellyiken tudsz fészket rakni, hol
Átkot s kétségbesést ne hallj alul . . .
S ne félj az ég istennyiláitul?

Nem nem! csak vissza! dél szigetje vár;
Boldogabb vagy te, mint mi, jó madár!
Két hazát adott néked végzeted;
Nekiünk csak egy — volt! az is elveszett!

Repülj repülj! és délen valahol
A bujdosókkal ha találkozol:
Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk;
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk! . . . !

Sokra sír, sokra vak hörtön borúl,
Kik élünk, járunk búsan, szótlanúl;
Van a ki felkél, és sirván megyen
Új hont keresni túl a tengeren.

A menyasszony meddőségért eped,
Szüle nem zokog holt magzat felett;
A vén lelke örömmel eltelik:
Hogy nem kell élni már sok ideig.

Beszéld el, ah, . . . ! hogy . . . gyalázat reánk!
Nem elég, hogy mint tölgy kivágatánk:
A kidőlt fában őrlő szű lakik . . .
A honfi honfira vádaskodik.

Testvért testvér, apát fiu elad . . .
Mégis, ne szóljon erről ajakad,
Nehogy, ki távol sír e nemzeten:
Megúttalni is kénytelen legyen!

T.

Madách Imre másolatában:

Gólyához

Meg enyhül a' lég, virul a' határ,
Megint eljöttél jó Gólya madár,
Az ócska fészked megigazgatod,
Hogy ott ki költhesd pelyhes magzatod.

Csak vissza, vissza — meg ne csaljanak
Csalárd napsugár és siró patak.
Csak vissza, vissza — itt nincs kikelet,
Az élet megfagyott; megdermedett.

Ne járj a mezőn temető van ott,
Ne menjj a' tóba, vértől áradott,
Torony tetőn keresvén nyughelyett
Tüzes üszökbe léphetsz úgy lehet.

Jobb ha házamról el hurrzolkodol
De mellyiken tudsz fészket rakni? hol
Átkot kétségbe esést ne hallj alól
S ne félj az Istennek nyilaitól.

Csak *vissza*, vissza — dél szigete vár,
Bóldogabb vagy te mint mi jó madár!
Két *hont* adott néked a' *végezett*,
Nekiünk csak egy vólt, az is elveszett.

Repűlj, repűlj — és délen valahol
A' bujdosókkal ha találkozol
Mond meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve, szét hull nemzetünk.

Sokra sír, sokra vak börtön borúl,
Mi kik élünk, járunk bús, szótlanúl,
Van ki fel kél, és sirván *el* megyen
Uj hont keresni túl a tengeren.

A' mennyasszony meddőségért eped,
Szüile nem *sír* holt magzata felett,
Az *agg szíve* örömmel el telik,
Hogy nem kell élnie sok ideig.

Beszéld el óh! hogy gyalázat reánk,
Nem elég: hogy mint tölgy kivágatánk,
A' ki dőlt fában őrlő szű lakik,
A honfi honfira vádaskodik.

Testvért testvér, — apát fiú el ad. —
Még is *erről ne szóljon* ajakad, —
Nehogy ki távol *sír* e' nemzeten
Meg utálni is kénytelen legyen.

Tompa Mihály

A két szöveg egybevetéséből meglehetősen nagyszámú eltérés állapítható meg. Köztük nemcsak interpunkciós változtatások vannak, hanem ritmikaiak, sőt tartalmat érintők is. Egészében véve Madách helyesírása jóval konzervatívabb, mint az első közlése. Még használja az aposztrófokat, a szóvégi -tt ortográfiája ingadozik stb. A másolat keletkezéséről két textológiai feltételezés állítható fel, az első látszik valószínűbbnek:

— Madách nem a Magyar Emléklapok betiltott példányából másolt, hanem az országban szép számmal keringő másolatok valamelyikéből;

— a lényegesebb változások Madách tudatos, masolás közbeni átalakítása Tompa szövegén.

A másolat keletkezésének időpontjáról nincs adatunk. A Tompa-vers sztregovai kedveltségéről azonban anekdota és hiteles adat is szól. Az előbbi szerint 1850 májusában Madách hiába kereste Szécsényben barátját, Komjáthy Anzelmet és a házigazda távollétében, annak asztalára írta föl a verset.⁴⁰ A történetet azonban Komjáthy Anzelm Madách-adatokat is tartalmazó, más összefüggésekben már említett önéletírása nem erősíti meg. Ifjabb Balogh Károly, a költő Sztregován nevelt unokaöccse pedig arról számol be emlékirataiban⁴¹, hogy házi vizsgáján, a család előtt — valamikor 1855 és 1858 között — Tompa „akkor még csak kéziratban terjesztett versét” szavalta, talán éppen kéziratunkról tanulva meg a szöveget.

Eggyel megszaporodott az ismert Madách-kéziratok száma.

1. *Arany javításai* Az ember tragédiájában, Palócföld 1968/1.90—1.
2. PÁSZTOR EMIL: „Fog korlátozni az arasznyi lét”, Palócföld 1969/1.94—7. és „Az ember tragédiája” néhány Arany János javított soráról. Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei VII., Eger 1969. 253—71.; SZABÓ JÓZSEF: Szövegtrónténeti és textológiai megjegyzések Az ember tragédiájához, in: *Madách — ma*, szerk. MEZEI JÓZSEF, Bp. 1976. 131—9.; PÁSZTOR EMIL: *Mejgjegyzések Madách Tragédiájának „helyreállított” szövegü kiadásához*, Magyar Nyelvőr 1976/1. 49—53.; SZABÓ JÓZSEF: *Madách Tragédiájának „helyreállított” szövegü kiadásáról*, Magyar Nyelvőr 1977/3. 345—54.; PÁSZTOR EMIL: *Ne javítsuk ki Madáchot!* Kritika 1978/3. 14.; SZABÓ JÓZSEF: *Nem javítjuk ki Madáchot!* uo. 1979/3. 14.
3. *Szövegíngadozás* Az ember tragédiájában, Palócföld 1970/3—4. 100—3. és *Az ember tragédiája egyetlen betűjéhez*, ItK 1976: 209—10.
4. Összeáll. HORVÁTH KÁROLY, Bp. 1962. 12.
5. Az Európa Könyvkiadó Kézirattár-sorozatának Madách-füzetében, a Tragédia egy lapos szereplőlistájának elemzése révén: „Mondottam ember: küzdj’ és bízza bízzál!” (Sajtó alatt)
6. ARANY JÁNOS változtatásait l. legutóbb: *Arany János Összes Művei* XIII., Bp. 1966. 292—337. GERGELY PÁL jegyzeteivel: 573—4.
7. VÖ. KOZCSA SÁNDOR: *Madách Imre Összes Művei* „Az ember tragédiája első kiadásában, Magyar Könyvszemle 1968:366—73.
8. Nyomdai javítás; viszont az *úr* < az *ű*r szövegközti javítás van a 11. és a 47. sorban. A 60. sorban a kis kezdőbetűs alak az első kiadásban is bentmaradt. Hasonlót találunk mindenütt a szerzői utasításokban, a szereplők nevének kiemelése. Itt jegyezzük meg, hogy a szerzői utasítások Madách kéziratán zárójel nélkül szerepelnek, az első kiadásban zárójelben.
9. Már Arany kifogásolta (*Madách Imre Összes Művei*, kiadta HALÁSZ GÁBOR, Bp. 1942. II. 1003.; a továbbiakban: MÖM), az első kiadásban mégis megmaradt, majd a másodikban — most már Szász Károly konkrét szövegjavaslatára — Madách javította.
10. A K₂ és az első kiadás között nincs adathatározó javítás, de valószínűleg erre hivatkozik Arany megjegyzése 1862. január 24-i levelében (MÖM II. 1016). az „öntudatos” eljárásra, amellyel a rövid és hosszú magán- és mássalhangzók ügyében, a jobb jambusok érdekében javított. Hasonló a 16., 21., 37., 49. sorban. Arany javítási javaslatát a sorra Madách nem fogadta el: MÖM II. 1003.
11. SZÁSZ KÁROLY javaslatára: MÖM II. 1122.
12. Arany módosítása, önjavításával. Ő az Űr négy sorát akarta egyébként kijavíttatni Madáchcsal, többször is: MÖM II. 1004. 1014. 1020.
13. Itt Madách javítása, de Arany is észrevette több helyen: MÖM II. 1004.
14. A *Tragédia szövegmodosításai és a korabeli irodalmi nyelv*, It 1974:653—62.
15. A levelek jelzete, a hivatkozás sorrendjében: MÖM II. 1015—8. 869.947.
16. Az 1972-es kiadás előszavában Szabó „szövegromlást” emleget, két sajtóhiba alapján.
17. Bp. 1972. Szépirodalmi K.; Bp. 1974. Szépirodalmi K.; Bp. 1975. Szépirodalmi K. (Diákkönyvtár); Bp. 1977. Móra K. (Diákkönyvtár); Bp. 1980. Magyar Helikon — Szépirodalmi K.; Bp. 1980. Móra K. (Diákkönyvtár), az 1977-es edíció második kiadása. A korábbi szövegváltozat ugyanezen időszakban csak a Kriterion Kiadó Drámák-sorozatában (Bukarest 1973) és egy minikönyvben jelent meg (Gyoma, 1975).
18. A kézirat jelzete: Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, V-au. 1914.
19. 1920:177.
20. *Madách Imre csesztvei érei*, A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve, Bp. 1964. 133. és 35.
21. *Szegény dal*, It 1970:447—51.
22. *Erdélyi János levelezése* I., sajtó alá rendezte T. ERDÉLYI ILONA, Bp. 1960. 296.
23. Ha ő az a Timon, akinek Petőfi, a Pesti Divatlap segédszerkesztője 1844. december 1-én üzent: „Timon költeményeiben sok szép gondolat villan meg, de egy sincs köztük, mely egészben kielégítő volna.” (VÖ. FEKETE SÁNDOR: *Petőfi, a segédszerkesztő*, Bp. 1958. 89.)
24. TAKÁCS SÁNDOR adatát az 1848-ra több megyét átfogó egyletről (*Hangok a múltból*, Bp. é. m. 273—5) meg erősítette a Radical Lap 1848. július 12-i száma.
25. MÖM II. 1201.
26. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 980.
27. MÖM II. 978—80.
28. VÖ. BELITZKY, i. h. Ezek az irányelvek viszont sokban tartalmazták a szegénylegény-program tételeit: Pesti Hírlap 1847. szeptember 2.
29. MÖM II. 1184—93.
30. Dessewffy pártján volt a zöldtollas, Kubinyi a fehér tollas, l. RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékem 1847—1917*, Bp. é. n. 14. A követválasztási ellenpélda az Ungba átrándult zempleni szegénylegényeké, akik határozott, sőt erőszakos fellépéssel segítettek elő az ellenzéki követek megválasztását, l. BAJUSZ JÓZSEF: *A zempleni „szegény-legény-társulat”*, Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1899. 282—8.

31. BECKER HUGÓ a múlt század végén még kortársaktól és barátoktól tudhatta a macskazene magyarázatát: *Madách Imre életrajza*, Magyar Szemle 1899. július 23.
32. L. Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékirata I., Bp. 1903. Függlék, 214—5. Szuhovits Antal nádori irodatiszt leírása.
33. MADÁCH IMRE levelei a Balassagyarmati Palóc Múzeum adattárában. E részleteket más összefüggésben idéztük: *Egy márciusi ifjú Nógrádban*, *Madách Pál*, Palócföld 1971/4. 46.
34. A levél teljes szövegét közöltük: *Madách tanulmányok*, szerk. HORVÁTH KÁROLY, Bp. 1978. 328. Kubinyi a március 24-i közgyűlés közfelkiáltással választotta követté.
35. A vallási megosztottság az 1848-as képviselőválasztásnál is hangot kapott: Pesti Hírlap 1848. június 16. 25.
36. Követválasztási tudósítás Nógrádból OSZK Kézirattár, Oct. Hung 878. A cikket levélvázlat fejezi be a meg nem nevezett, már egy Dessewffy-párti tudósítást kapott szerkesztőnek.
37. VÖ. a Madách elleni macskazenével!
38. *A csesztvei Gólyához*, Magyar Nemzet 1978. augusztus 10.
39. Magyar Emléklapok 1848 és 49-ből, szerk. Szilágyi Sándor, I. kötet, Pest 1850. 269—70.
40. MORVAY GYÖZÖ: *Adalékok Madách Imre életéhez*. Bp. 1898. 11—2.
41. Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, V-an. 4300/1.

RESÜMEE

Ferenc Kerényi:

Einige filologische Probleme des Nachlasses von Imre Madách

Der Autor des Manuskriptes, des aus drei kleineren Aufsätzen besteht, erörtert einige Fragen, die bisher der Aufmerksamkeit der Forschung entkamen, oder ihre frühere Lösung wissenschaftlich nicht haltbar ist.

ÜBER DEN AUTHENTISCHEN TEXT DER TRAGÖDIE DES MENSCHEN: In den vergangenen anderthalb Jahrzehnten gab es eine Pressepolemie, die zur Folge hatte, dass die partikuläre Zurückstellung der Verbesserungen von János Arany zum originalen Verfassungstext Imre Madáchs zur Praxis der Verlage wurde. Die Polemie und ihr Ergebnis sind aus textologischen Standpunkt nicht richtig. Es kam eine neue Textvariante zustande, die den in unserer Heimat (oder wo auch immer) angenommenen Prinzipien der Textausgabe nicht entspricht, und so kann eindeutig als Textverderben betrachtet werden. Die Wiederherstellung des authentischen Textes wird die Aufgabe einer späteren Ausgabe, nach der letzten Textvariante des Lebens des Dichters, das heisst: nach der zweiten Tragödie-Ausgabe im Jahre 1863, deren offensichtliche Druckfehler aber ausbessert werden müssen. Diesmal können wir an dem Mustertext der 1—60. Zeilen die textologische Geschichte der Verfassung, der verbesserten Verfassung, der mit den Verbesserungen von János Arany ausgegebenen und von ihm redigierten ersten, und der mit den Verbesserungen von Károly Szász und Madách modifizierten zweiten Ausgabe überblicken. Die Publikation ist ein unmittelbares Vorstudium zu den Textarbeiten einer Tragödie-Kritik-Ausgabe.

DAS GEISTLICHE HINTERLAND EINES MADÁCH-GEDICHTES: DAS ARME-LIED. Ausser eines jugendlichen, in einem Brief mitgeteilten und fragmentarischen Gedichtes ist das Arme-Lied das einzige Gedicht Madáchs, das in einem Band noch nicht erschienen ist. Seine Zeitschriftmitteilungen (seit 1920 dreimal) haben das Gedicht falsch annotiert: es wurde bald zu der romantischen Wegelagererematik gezählt, bald wurde es als ein gelegentlicher Federversuch, der nicht der Aufmerksamkeit wert ist, betrachtet. Das Gedicht ist am 28-ten Januar 1847 in Csesztve geschrieben worden, als Madách mit seinen zwei Freunden einen Wettbewerb veranstaltete. Der Zeitpunkt

füllt auf einen wichtigen Abschnitt der ungarischen Politikgeschichte: es sind die Monate der Zeit, als die liberale Reformopposition zur politischen Partei organisiert wurde. Das Thema dichterischen Wettkampfes war die Gruppierung der Nógráder Liberalen, der sogenannte Armburschen-Verein. Die beiden gelegentlichen Dichterkameraden von Madách, Pál Szontagh und György Matolcsy waren keine geübten Federführenden, deshalb haben sie in ihren Gedichten nichts anderes getan, als das politische Programm der Nógráder „Armburschen“ in Zeilen umgebrochen. Aus anderen Quellen ist das Programm nicht bekannt, der Autor versucht es zu rekonstruieren und er beschreibt aus vereinzelt Angaben das Bild des Nógráder Abgeordnetenwahlkampfes, und dabei weist er hervorgehoben auf die Rolle Madáchs hin. Der „Armburschenverein“ ist zwar schon vor der Revolution zerfallen, aber die persönlichen und Ideenbeziehungen spielten auch im weiteren eine wichtige Rolle.

TOMPA-GEDICHT IN MADÁCH-ABSCHRIFT:

Die literarische Sammlung der Nógráder Museendirektion bewahrt eines von den Manuskriptexemplaren der politischen Allegorie, *DES STORCHES* von Mihály Tompa (1850), die früher für Tompa-Autograph gehalten wurde. Die jetzige gründlichere Untersuchung stellt davon fest, dass Madách selbst das Gedicht, das grosse Wirkung hatte, abgeschrieben hat. Ausser der Untersuchung der Handschrift weisen auch zwei familiengeschichtliche Beiträge darauf hin. Der Autor vergleicht die erste originale Ausgabe des Gedichtes (die später in Beschlag genommen wurde) mit Madáchs Abschrift und er schliesst die Möglichkeit nicht aus, dass auch Madách an dem Text verbesserte.

Politikai harcok Nógrád megyében Madách Imre részvételével 1846—1848

Praznovszky Mihály

Az utóbbi években-évtizedekben jelentősen megnőtt azoknak a kutatásoknak a száma — elsősorban Nógrád megyében — amelyek a XIX. szd. első felének társadalmi mozgalmait érintik, s így vonatkozhatnak a Madách családra is.

A közhely szintjén mozog az a megállapítás, hogy egy adott kor, táj és szűkebb társadalmi környezet alapos ismerete nélkül nem tudjuk megfelelően értékelni egy-egy személy cselekvési lehetőségét, eszmei fejlődésének mikéntjét, alkotó tevékenységének látszólag kiismerhetetlen fordulatait.

A következőkben elsősorban az 1848-as országgyűlési (az első népképviselői országgyűlés) választások megyei fejleményeivel kívánunk foglalkozni. Itt Madách egyáltalában nem lebecsülendő szerepet vállalt, noha ez az esemény csak egészen szerény mozzanata volt életének. Viszont a történesek rögzítésekor óhatatlanul tágabb időbeni kört kell felrajzolnunk, s így olyan ismeretek hirtokába juthatunk, amelyek bemutatják, hogy milyen politikai csatározásoknak volt színhelye Nógrád, hogyan és mennyiben tudta a reformkori megyei nemesség közvetlen érdekeit a távlatos érdekeknek, t. i. a polgári átalakulás felismert szükségességének alárendelni, milyen eszmei harcokban jutott ez kifejeződésre. Sőt, látni fogjuk, hogy ezek az összecsapások néha drámai fordulatokat vettek.

Ilyen megközelítésben nézve már egyértelművé válik: az életút, a mű megértésében minden környező esemény részletes ismerete szükséges.

A választásokról általában

Aligha volt még a negyvenes évek első felének gyakoribb témája a politikai fórumokon, mint a választási visszaélések, a „korteskedés” elleni szóemelés. Hírlapi cikkek, röpiratok ostromozták, javaslatok születtek a „szabadság durva fattyúkinővései” (ahogyan Horváth Mihály nevezte) megszüntetésére, elfojtására. A küzdelem akkor reménytelen volt.

Kemény Zsigmond röpiratában a korteskedés két célját különbözteti meg: szerrinte a korteskedés részint a hivatalra és követségre jutás alantas eszköze, részint az elvek (s általában a liberális) megbuktatásának gyakorta alkalmazott eszköze. „Az a megvesztegetés sajátságos neme, ez a nyers erő zsarnokoskodása a végső fokon bunkokrácia, egy betolakodott új alkotmányos hatalom.”¹

Az elvek megbuktatása szerinte első ízben 1841 decemberében, a Szatmár me-

gyei közgyűlésen történt ilyen eszközökkel. (Kemény erdélyi lévén nem tudhatott minden összezsapásról, amely még 1841 előtt is megbotránkoztatta a tisztességesen politizálókat.) Valójában 1819-ben vezették be a megyékben a személyenkénti szavazást, kancelláriai rendelet következtében, s azóta fordultak elő turbulens jelenségek a közgyűléseken. Így aztán a XIX. század első felének bármelyik Nógrád vármegyei tisztújítási vagy éppen diétai választását nézzük, szinte kivétel nélkül találkoznunk korteskedéssel. Sőt, az elvek megbuktatása mellett itt felekezeti szinten is folyt a küzdelem: hallgatólagosan fel voltak osztva az érvényesülési lehetőségek a katolikusok és a protestánsok között.

Számos forrás bizonyítja, hogy az a Nógrád megye, amelyik elvhű, haladó szellemű magatartásával kiérdemelte az országtól a „dicső Nógrád” nevet, az ilyen választások alkalmával mintegy kifordult önmagából. Felvonultatták a korteskedés megannyi eszközét: pártok, pártjelvények, felpántlikázott kortesek, itatás, megvesztegetés, ököl- és botharcok, véres és halálos végű összezsapások. A palócok külön nevet is adtak a korteskedésnek: „eeds kortyoskodás”-nak nevezték igen találóan (és érzékyszerű emlékeikre alapozva), ahogy erre Nagy Iván visszaemlékezett. Mindezek veszélyét abban is látnunk kell, amiről Horváth Mihály így ír: „... a tömegek fanatizálására használt eszközök, vesztegetések, itatások s egyéb csábítások, a köznemesség erkölcsiségét mérgezték meg.”²

Az így előkészített választásokon keveset számított a pénz. Volt rá eset, hogy az évi 700 Ft-os jövedelmet adó állásért 5000—10 000 forintba kerülő választási hadjáratot vívtak. (Természetesen ilyen szinten már nem a hivatalnoki jövedelmen volt a lényeg!) 1832-ben Jankovich Antal, a „salgótarjáni nábob”-nak nevezett földesúr és Szentiványi Anzelm vetélkedett a második alispáni tisztségért. A választási győzelem 30 000 forintjába került Jankovichnak.³

Nem csoda hát, ha úgy terjedt el az országban, hogy Nógrád volt az első megye, „melly kebelében a korteskedés, a lélekvásárlás csörgő kígyóját táplálá, fölnevelé”. Ez így természetesen nem igaz. Az viszont tény, hogy főleg a negyvenes évek elejétől tudatos politikával egyre több alkalommal hozták be a megyegyűlésekre a borgőzös állapotú bocskoros nemeseket, akiket eszköznek használtak fel a liberális javaslatok megbuktatására, vagy országgyűlési követek kibuktatására. Így járt pl. 1839-ben Kubinyi Ferenc is. Joggal ragadtatta el magát Vahot Imre tehát, aki így méltatlankodott: „A nógrádi nagyszájú bocskoros nemességnél, mely már oly sok tisztújítási és követválasztási háborúban szerepelt, elfogultabb, demoralizáltabb népet képzelni sem lehet.”⁴

Tény az is, hogy Kemény Zsigmondnak igaza van: ámbár az elsőséget eldönteni nem lehet, látni kell, hogy ez az aljas eszköz lényegében egyidőben terjedt el az országban. Kemény idézett és 1843-ban írt röpiratában Nagykároly, Sziget, Nagykálló, Rimaszombat, Zalaegerszeg, Szombathely, Eger, Zágráb nevét sorolja fel, alighanem mint földrajzi végletekét.⁵ Mi hozzátehetjük még pl. Torna megyét, ahol 1847-ben 40 Ft-ot ért egy szavazat, de így volt ez Szabolcsban, Szatmárban, vagy a Nógráddal szomszédos Honthan is. Mindez ott fordult elő elsősorban, ahol nagyszámú szegény, „bocskoros” nemesség élt, így Nógrádban is, ahol a megyei köznemesség többségét ez a réteg alkotta.

De az is tény, hogy a megye legjózanabb elmei már régóta gondolkodtak azon, miként lehetne a választási és a szavazatszedési visszaéléseknek elejét venni. 1841-től kezdődően több javaslatot dolgoztak ki, de ezeket vagy bonyolultságuk, vagy az ellenfél támadásai miatt nem léptették életbe.

1841-ben egy erre a célra kijelölt megyei bizottság terjesztette tervezetét a

közgyűlés elé. A küldöttség tételesen felsorolta, milyen visszaélések történnek a választások során, majd javaslatokat tett ezek megszüntetésére. Így ebből tudhatjuk meg, hogy Nógrádban csak annak a nemesnek volt szavazati joga, aki már elmúlt 18 éves, a megyében lakott vagy itt volt birtoka, a választáson személyesen részt vesz és a választási névjegyzékben szerepel.

A szavazás mikéntjére továbbra is megtartották a közfelkiáltást s mellé a titkos szavazást tervezték, ha az előbbi nem ad egyértelmű eredményt. Ezt a titkos szavazást igen bonyolultnak képzelték el.

A megyeháza épületében egy ahlaktalan szobában elhelyeznek 4—6 darab más-más színűre festett fadobozt. Ebbe a helyiségbe külön előszobából jut be a szavazó s a kilépés is biztosítva lesz, ugyanis a kijáratí ajtó a megyeházán kívülre nyílik, ahol ugyancsak őrködnek a szavazatszedő bizottság tagjai, a visszaéléseket elkerülendő.

A ládákba golyókat kell dobni, jelöltenként egyet. Az előszobában ugyanannyi mennyiségű és színű láda van, de ezekre még külön felírják a jelöltek nevét is egy papírra. „Az olvasni nem tudó szegényebb sorsú nemeseiket” itt felvilágosítják, melyik szín melyik jelöltet jelenti, utána bemennek a másik terembe, s a szavazatokat jelölő golyót a már ismert ládába dobják. A szavazatszedő bizottság egyenként hívja be a lajstrom szerint a szavazókat. Így ki van zárva a tumultus, a hamis név, a kétszeri szavazás lehetősége stb.

Legalábbis így gondolták el ezt a tervezetet készítőik, mert a közgyűlés határozata elutasította a javaslatot, illetve módosítani kívánta azt. (A nagymérvű analfabétizmus miatt a szavazás technikája szükségszerűen nehézkes, de ez a javaslat valóban kissé túlbonyolítottnak tűnt.)

1846-ban egy újabb bizottság az öt évvel korábbi tervezet alapján újabb javaslatot dolgozott ki. (Ebben a bizottságban ott találjuk Fráter Pált, Szentiványi Anzelmet, Huszár Károlyt, Dessewffy Jóbót, Sréter Horácot, Kacs Kovics Károlyt, Kubinyi Ferencet, Madách Imrét stb.).

Az ő javaslatuk mellett, hogy mélységesen elítéli a választási megvesztegetéseket, „mint az emberi méltóságot lealacsonyító” tevékenységet, megtartja a szavazás előbb ismertetett titkos módját, de azzal a kitétellel, hogy ezzel csak az éljen, aki akar, tehát nem kötelező. Aki nem ezt választja, az a személyenkénti szavazásban nyíltan megmondhatja, hogy kire adja le voksát.

Végül is nem tudjuk pontosan, milyen módon mentek végbe a szavazások ezekben az években. A közfelkiáltás ekkor már ritka eset, a személyenkénti szavazás a gyakoribb. Ezen a rendszeren majd az 1848-as választási törvények módosítanak, bár lényegesebb javítást ezután sem tapasztalunk. De feltétlenül szólnunk kell előbb az 1847-es választásokról, az utolsó rendi országgyűlés megyei előkészületeiről. Elsősorban azért, mert e két választás között alig nyolc hónap telt el. S a példátlanul botrányos 1847-es választások résztvevőit, főszereplőit kivétel nélkül ott találjuk 1848 júniusában az események irányítóiként! A skandalumok olyan nagyok voltak, hogy még 1848 februárjában az országos lapokban is zajlottak az összezsapások a múlt évi események felett. Másrészt az akkor szembenálló rétegződése mutatja, hogy a választások, a politikai küzdelmek csoportosulásai milyen összetevők alapján alakultak, milyen pártok, kisebb alkalmi szövetségek szerveződtek a megyében, azok milyen szellemi, politikai felkészültséggel tudtak részt venni a megyei és az országos politika sorsdöntő kérdéseiben. E csoportosulások közül egy érdekes társaságot kell a továbbiakban részletesebben megvizsgálnunk, amelynek tagja volt maga Madách Imre is.

A Szegénylegények társasága

Erről az alkalmi társaságról az *Évkönyv* más helyén Kerényi Ferenc szól még. Ezúttal annyiban kell kiegészíteni, amennyiben a Társaság politikai szerepvállalása hatással volt a vizsgált időszak eseményeinek alakulására. Hogy volt, az kétségtelen, csak bizonyos tények mindmáig feltáratlanok még.

Nógrádban a társulat 1846-ban alakult meg. Az első híradás a *Pesti Hírlap* november 13-i számában olvasható róluk. Érdeemes idézni a tudósítás ide vonatkozó részletét, mert elemzése azonnal több kérdés tisztázására ad lehetőséget: „Egy szegénylegény czimű egyesület létezik közöttünk. E társulat (vagy inkább czim) még új, működései még nem bírálhatók; én leginkább azon örvendek, hogy tagjai közt számos, korábbi erélyes conservativet szemlélek. Ők hihetőleg azért álltak oda, hogy érdekeinkre felügyeljenek. — Múlt augusztusi gyűlésünknek e társulat még más színezetet adni nem bírt.” (A konzervatív párti tudósító csak kivételesen kapott helyet a lap hasábjain.)

Kiderült tehát:

- a Szegénylegények 1846 augusztusa előtt szerveződtek, hiszen az augusztusi közgyűlésen jelen voltak, de csekély eredménnyel
- céljukat még nem ismerik, de a politikai jelleg nem kizárt. Egyrészt mert feltehető, a „korábbi erélyes conservativok” politikai okokból léptek be soraikba (pl. az adminisztrátori sérelem miatt), másrészt a szöveg is utal rá, már felléptek, azaz vitáztak a közgyűlésen, de még kevesen és szervezetlenek lévén, eredményt nem tudtak elérni.
- tagjai között vegyesen vannak liberálisok és konzervatívok, tehát egységes politikai csoportosulásnak nem nevezhető.

A források azután tovább bővítik ismereteinket. A Budapesti Híradó 1847 januárjában a nógrádi tudósító már többet árul el róluk. „Az utolsó tisztújítás óta egy párt alakult. . . . Ezen pártnak létét senki sem tagadhatja, hiszen tagjai közül egyik maga nyilván megmondotta imígy kezdvén beszédét: Én is szegény legény vagyok . . .”

E „legutóbbi tisztújítás” 1846 júliusában volt, akkor a megyei tisztviselőket választották meg. Tehát a Szegénylegény társaság 1846. július 16. és 1846. augusztus 24. között jött létre. De milyen politikai céllal? A *Pesti Hírlap* újabb száma erre is megadja a feleletet. „A tisztújításkor kielégítést nem nyertek párttá alakultak a «Szegénylegények» társaságába összehalmozva; szabad, maradó, kormányi, színtelen elveket és a hivatalvágy meg más ezernyi remény- és vágytarka tömeget.”⁶ Így most már a cél is világos: a választásokon megbukott jelöltek alkalmi társulattá szerveződtek, hogy közös fellépéssel a közelgő tisztújításon sikerüljön a vármegyei hivatalokat elfoglalniuk. Ez így helyénvaló lenne, de a helyzet nem ilyen egyértelmű: mert hiszen mit keresett akkor közöttük Madách Imre, aki éppen ezen az ominózus tisztújításon lett választott megyei főbíztos? Pedig köztük volt, hiszen Kerényi Ferenc a jelzett tanulmányban bemutatja az 1847. január 28-i csesztvei költői verseny eredményét, a *Szegénylegénydalt*. De abból az is kiderül, hogy komoly, politikai kérdések is szerepelnek a szegénylegények politikai programpontjai között. Akkor hát hol az igazság? Alighanem ebben az esetben is a középúton. (Bár jelenleg bizonyítani nem tudjuk, de elképzelhető egy országos szövetkezés is a háttérben, afféle magyar karbonarizmus: a legális fórumok kimerülése után illegális módszerek alkalmazása következik.)

A Szegénylegények valóban a választásokon vereséget szenvedtekből alakultak,

s elsősorban azzal a céllal, amit fentebb említettünk. De hamarosan csatlakoztak hozzájuk olyanok is, akik az ellenzéki politikai célok elérésére kívánták a tagokat mozgósítani. Közel 140—150-en lehettek. „Bizonyos célok kivételére magokat lekötölezzik, pénzbeli segedeimüket is ajánlják, levelek által bizonyos napokra előleges tanácskozásokra összehívatnak, programmal bírnak.”⁷ A vita alapja közöttük adva volt: egy részük csak a választási sérelmeket emlegette, míg a másik (a kisebb rész) a politikai célok elérésére kívánt mozgósítani. Ez az ellentmondás vezetett aztán a társaság gyors felbomlásához.

A Szegénylegények vezetője Repetzky Ferenc volt, aki valóban megbukott az 1846-os tisztújításon. Pedig a megye legtapasztaltabb tisztviselői közé tartozott. Ekkor már 46 éves, 1832-ben lett Füleken járási alszolgabíró, 1836-ban a losonci járásban ugyanaz. 1839-től ugyanott már főszolgabíró, majd 1842-ben újra a füleki járásba került főszolgabírónak. 1846-ban aztán kibukott. Ekkor azonban már nagyobb pozíció megszervezéséért szállt síkra. Másodalispánnak jelöltette magát, de csúfos vereséget szenvedett. A megválasztott Sréter László 1729, míg ő csak 193 szavazatot kapott. Motivációja volt tehát egy társaság szervezéséhez. Komjáthy Anzelm szerint (fiatal ügyvéd ekkor) nem volt képzett politikus, mindössze négy gimnáziumi osztályt végzett, „de igen ügyes és erélyes ember volt”. Másik kortársa hasonlóképpen ítéli meg: „egy rendkívüli ügyességű igazgató, de nem egyszersmind vezér”, írja róla. Madách sem adott hízelgő képet róla, hiszen a Nógrádi Képcsarnok epigrammájában az önös érdemeiért harcoló Repetzkyt gúnyolja: „Csak Kanahánba te érh, veszhet a nép odakünn.”⁸

A tagok közül alig ismerjük biztosan néhánynak a nevét. Ide tartozott kétségkívül Horváth István szolgabíró, Muzslay Sándor táblabíró, Laczay Károly táblabíró, s ide számítható — már csak a verse miatt is — Szontagh Pál. 1846-ban lényegében ő is megbukott a választásokon. Ti. jelölték a szécsényi járás főszolgabírói posztjára, de különböző „intrigák” miatt újra csak alszolgabíró lett. Így volt oka, hogy csatlakozzon Repetzkyhez. Többekre csak következtetni tudunk, átnézve a választásokon valamilyen pozícióból kimaradtak névsorát. Ilyen jól csengő neveket találunk köztük: Báshy Miklós, Plachy Ferenc, Plachy Zsigmond, Zmeskal Sándor, Okolicsányi József, Ottlik Ákos, Soóky Andor, Dubroviczky Zsigmond, Hamar Miklós, Horváth István (őt kétszer is leszavazták!).

A felbomlás oka mindenképpen a társaságon belüli ellentétekben keresendő. 1847. augusztus 1-én tartották gyűlésiüket (korábban is gyakorta összejöttek, de „förfögetet nem csináltak”), amelyen meg kellett volna állapodniuk, hogy a leendő országgyűlési követek közül kit is támogassanak. Elfogadott tény volt ugyanis, hogy a majdani országgyűlésre a megye — évtizedes gyakorlatának megfelelően — egy konzervatív és egy liberális követet küld fel Pozsonyba. Hatalmas vita bontakozott ki s végül a többség Repetzky Ferencet kívánta felleptetni Kubinyi Ferenc ellenében. Majd a vita azon folytatódott, érvényes-e a határozat a kisebbségre: „Meg nem egyeztetés, egymás elleni törés, sőt némelly legérdemes tagokkali méltatlan bánás, ezek lőnek a fúriák, melyek a százfelé ágazó önérdék kígyóostorával szétverték az egészet.”⁹ — tudósít így a kárörvendő beszámoló e viharos gyűlésről, amelynek végén a társaság felbomlott. S mindehhez járult még az is, hogy Repetzky Ferencet sikerült néhány nap múlva véglegesen eltávolítani „seregétől”: augusztus 24-én az adminisztrátor, gróf de La Motte Antal főpénztárnokká nevezte ki.¹⁰ Így hát Repetzky megkapta azt, amire vágyott (soha nem tudták neki meghocsátani egykori társai!), s a társaságra így már igazán ráilletett a Madách fogalmazta „Sokan” című epigramma, amit Kerényi Ferenc tanulmányában is olvashatunk.

Repetzky mindezek után visszalépett a jelöléstől, de Kubinyi ellen hadakozott mindvégig. Ugyanis újabb ellenfél lépett fel Kubinyi ellen: Dessewffy Jóbbal kellett megküzdenie pártján belül az 1847-es diétai követséget.

Az 1847-es választások

Noha a reformkori országgyűlések egyikéről sem mondható el, hogy felesleges dolgok felett vitáztak volna, az 1847-es diéta közelsége érezhetően felcsigázta a kedélyeket. A polgári társadalom kérdései tisztázottak voltak már, a hosszú évek óta tartó heves hírlapi vitákban tisztázódtak az elvi kérdések; kialakultak és kiüldöttek egymással a pártok; a szatmári 12 pont bejárta az országot és a közgyűlésekben éles viták folytak körülötte. Nem véletlen tehát, ha a választandó követeknek fontos szerepet tulajdonítanak, s nem lehet közömbös a személy jelleme sem, mert „kit a megye követének jelöl ki, kinek szívére, lelkére illy tág jogokat bíz, nem lehet más, mint a tiszta becsület embere.”¹¹

Hogy milyen jogok és kötelességek ezek, elég, ha röviden felidézzük a megyei követi utasítás néhány pontját, amelyet Nógrád küldötteinek képviselnie kellett a pozsonyi diétán. A megye alapvetően nagyot lépett előre akkor, amidőn azt mondta, hogy ha követünk időben nem kapják meg a megyei rendek utasításait „a kimondott főbb elvek szelleméhez képest részletes utasítás hiányában szabadon szavazhatnak.” (Hogy ez milyen jelentőségű, elég ha csak Kölcsey 1834-ben történt visszahívására gondolunk.)

Az utasítás második pontja a nádorválasztással foglalkozik. Az új diétán István főherceget kell megválasztani.

A harmadik pont a válaszfelirattal kapcsolatosan, a különleges sérelmekkel kapcsolatos választ tartalmazza: a horvát ügyek, az adminisztrátorok, a részek mindeddigi vissza-nem csatolása és egyéb sérelmek. Ezeket sürgősen orvosolni kell.

Az ősiség ügye ugyancsak ehhez a ponthoz tartozott még. A megye végső sumázata: „Az ősiségnek el kell tehát töröltetni.” A vita akörül bontakozott ki, hogy fokozatosan, vagy azonnal és egyszerre. A közgyűlés hosszú vita után végül is az utolsó javaslat mellett döntött.

A közteherviselés volt a negyedik pont. „A ki mennyiben részesül az állodalom jótéteményeiben, annyiban köteles annak terheihöz is hozzájárulni” — mondja ki a határozat.

Az ötödik pont az örökváltság iránti javaslatot tartalmazta, amelyet úgy fogadtak el, hogy az országgyűlés ezt törvény formájában kötelező jelleggel tegye érvénnyé minden nemesre, tehát ne egyesek felfogásától, jóindulatától függjön annak bevezetése.

Javasolja továbbá a megye utasítása a népviselet bevezetését, a sajtószabadságot, a vallás egyenlőséget, az évenkénti országgyűlést Pesten stb.

Ez az utasítás a legradikálisabbak közé tartozott az egész országban, kétségtelen az összefüggés — sőt a közös szellemi előkészítettség! — a Pest megyeivel. A nógrádi utasítás is „a maximumot jelentette, ameddig a nemesség a feudalizmus felszámolásában, a polgári viszonyok bevezetésében közvetlen kényszerítés nélkül még hajlandó és képes elmenni.”¹²

Mindezek alapján egyértelmű tehát, hogy a megyei követeknek milyen fontos feladatokban kellett véleményt mondani és formálni. Úgy tűnt azonban, hogy ezúttal elmarad a szokásos összecsapás a megyei választásokon, hiszen a konzerva-

tívek hamar megegyeztek Károlyi János alispán személyében, aki inkább tekinthető azonban a fontolva haladó liberálisok egyik tagjának. Az ellenzékiek pártjelöltje pedig Kubinyi Ferenc volt, aki a maga ötven esztendejével, országgyűlési tapasztalatával, politikai és személyi ismereteivel méltán képviselhetette volna Nógrádot. S ekkor lépett a színre Dessewffy Jób, aki ugyanennek a pártnak a képviselőjében akart bejutni a diétára.

Dessewffy Jób sem volt már fiatal ember. Hosszú időt töltött a megyei közigazgatásban, de a szürke, jelentéktelen politikusok közé sorolták. „Jób tisztességes, jóra való táblabíró volt, csak hogy nem tudott sem szónokolni, sem bölcs tanácsot adni” — írják róla. Érdekes módon azonban azon kevés megyeiek egyike, akik 1847-ben tagjai az Ellenzéki Körnek. Pulszky szerint nem is akart követ lenni, csak öccse, Ottó erőltette. Ez valóban így lehetett, mert egy másik forrásunk szerint az 1846-os tisztújításon Ottó lépett fel, aki tartván magát a megyei végzéshez, nem vette igénybe a korteskedést. Megtudván, hogy ellenfele viszont él ezzel az alantas eszközzel, inkább visszalépett a küzdeletről. Elégtételként hívei most követnek akarták felléptetni, de ő lemondott erről Jób javára.¹³

A választási küzdelmek októberben indultak meg. Szinte már apatikus bele-törődéssel adták az ország tudtára: „Élet mutatkozik mindenütt. De ez természetesen: az országgyűlés közelget, arra követeket kell küldeniünk, ki kívánhatja pedig azt, hogy mi azokat csak amúgy szép csendesen válasszuk meg?¹⁴ (Csendről aztán nem is lehet a továbbiakban beszélni!)

A rendkívül kusza és egymásnak ellentmondó események főbb történéseit így foglalhatjuk össze:

- Augusztus 23-án a megyegyűlés után utcai felvonulásokat tartanak a pártok, óriási rivalgással, kiáltozással éltetve jelöltjeiket. (Kubinyiék pártja az árvalányhaját, Dessewffyéké a zöld gallyat választotta jelvénynek.)
- Ugyanezen napokban a két párt hívei egyezkedési kísérleteket terveznek, de mindkét jelölt mereven elzárkózik a visszalépéstől.
- Dessewffy Jób ekkor úgy nyilatkozik Pulszky Ferencnek, hogy hajlandó esetleg elállni a jelöltségtől, de másnap reggel Ottó már semmisnek jelentette ki bátyja szándékát. (Elképzeltető, hogy ez a magatartás mekkora felzúdulást váltott ki!)
- Szeptember elején felröppent az a hír, hogy Kubinyi lép vissza a jelöltségtől (a *Pesti Hírlap* is közölte,) mert nem vállalja a korteskedést. A hír alap-talannak bizonyult.
- Október 13-án a két párt főkortesői az utolsó egyezkedési kísérletet tették, de a kölcsönös vádaskodásokon kiüül semmire sem jutottak.¹⁵

A két választási tábor élesen polarizálta a liberális ellenzéket. Nem tudni, milyen alapon szerveződtek így, alighanem csak érzelmi, rokoni lehetett az. Kubinyit támogatták a Forgách grófok (Pált kivéve) a Szentiványi család, Gyürky Pál, Kaeskovics Károly, Bory Pál, Pulszky Ferenc. Dessewffy Jób mögött sorakozott fel Huszár Károly, Fráter Pál, Frideczky Lajos, Plachy Ferenc, Veres Pál, Madách Imre, Madách Károly, Szontagh Pál, Repetzky Ferenc.

A korteskedés rendkívüli erővel dült. Folyt az etetés, az itatás. Egy helyen még a szüretet is leállította a gazdatiszt, mert nem ért rá felügyelni kortesfeladatai miatt. Pulszky, aki fenntartotta a kapcsolatot az ellentáborba tartozó barátjával, Szontagh Pállal, rezignáltan panaszkolta, hogy a „népet demoralizálják, hogy az elpazarlott pénzből egynéhány iskolát lehetett volna alapítani a megyében.”¹⁶

A pártok azonban változatlan kitartással vetélkedtek. A Kubinyi párt hívei a

Lisznyai Kálmán írta kortes-dal klapanciáit ordították.¹⁷ Előkerültek a kedvelt fogások: az ellenfél rágalalmazása, befeketitése s ebben az alpári hangoktól az antiszemitizmusig mident felhasználtak. Közben azért a botok is összecsatlantak: „insultatio történt itt és történt amott, insultatio insultatioért s aztán quitt. Ez megy a választás hevében.” Ezen nem kell csodálkozni, írja a *Jelenkorban* a nyugodt hangú, sok választást megélhetett levelező, mert a kortesek legtöbbször fiatal volt. Főleg a Kubinyi-hívek azok, „akik a fiatal vér rovására minden nem szabad módot is használtak.”¹⁸

A választás október 18-ra volt kitűzve s az események így peregtek tovább:

— október 11.: Kubinyi emberei megjelentek Balassagyarmaton s ettől kezdve a helyi lakosoknak nem volt nyugalma az állandó hangoskodástól. (Desseffy emberei a környéken húzódtak meg.)

— október 13.: megérkezett a megyeszékhelyre az adminisztrátor. Még aznap este véres összetűzés történt a két párt között. Gróf de La motte Antal összehívja a pártvezéreket s közli, ha nem tudnak rendet teremteni, kénytelen lesz a katonaságot felhasználni a béke megvédésére.

A választás a kitűzött időpontban, október 18-án reggel 8 órakor kezdődött. Mindkét párt hívei együttesen, seregestül vonultak be a megyeháza udvarába, meglehetősen felhevült állapotban, éktelen kiabálás, össze-összekapás között. Menynyire összavág ez a kép Kemény Zsigmond leírásával! Az 1843-as választási helyzetkép tökéletesen ráillik az 1847-es nógrádi állapotokra is. A szemléletes leírás szinte láttatja velünk a balassagyarmati eseményeket: „... látunk űzőbe vett csapatokat, kizsákmányolt tanyát, feldúlt telkeket. A város ... ostromállapotba van helyeztetve, a polgárok házaikba zárkóztak ... A megye épületéhez közelíteniük lehetetlen ... mert az ostromoltatik téglákkal és bunkókkal ... tanácskozások helyett látjuk a részeg veszedelmet bacchánsként tombolni és a szabad szót bilincsek közt esdekleni kihallgatásért.” A helyzet minden kisszerűsége és komikussága ellenére komoly volt, hiszen több mint háromezer ember szorongott az udvaron s egy esetleges rendbontás következményeit könnyen el tudjuk képzelni.

Az adminisztrátor éppen ezért úgy döntött, hogy kivezenyi a katonaságot, akik aztán kordont húztak a két tábor közé. Erre még nagyobb hangzavar tört ki, hiszen ez példátlan eset: a megyei önkormányzat, a szabad válasz megsértése, erőszak, ami ellen mindkét párt tiltakozott.

Gr. de La Motte Antal megnyitotta a gyűlést és felolvasta az országgyűlésre hívó levelet. A másodalispán (Sréter László) rögtön tiltakozást jelentett be több pontban, amiből láthatjuk, hogy a háttérben komolyabb erők működtek a nógrádi ellenzék megbontásán. Többek között azt panaszolja, hogy pl. ezen a napon volt a választás Pest, Heves és Hont megyékben is, így sok, Nógrádban is közhírtokos nemes nem tud megjelenni a választásokon, gyengítve így az ellenzék sorait.

Károlyi János jelöltet rögtön, közfelkiáltással választották meg. A másik követre viszont egyenkénti szavazást kellett elrendelni. Este 10 óráig tartott a szavazás. Az eredmény minden eddigit felülmúlóan szoros volt: Desseffy Jób győzött, 1577 szavazatot kapott, mindössze tízzel (!) többet, mint Kubinyi Ferenc!

Az események másnap újult viharokkal folytatódtak tovább. A közgyűlés második napján az adminisztrátor válaszolt az alispán tiltakozására, visszautasított minden vádat. Kubinyi Ferenc felszólalt, vereségeért a kormányt s annak kiszolgálóit hibáztatta, de mint mondta, ez nem tántorítja el őt elvei gyakorlásától. Frideczky Lajost azzal vádolták, hogy nemteleneket csempészett be Desseffy pártját erősíteni. A megyeháza előtt a felbőszült kortesek továbbra is egymással tusakodtak,

rémhírek terjedtek el a katonaság bevetéséről.¹⁹ Erről egyébként bent a teremben is heves szócsata folyt: ki merte és miért ezt az alkotmány sértő akciót kezdemé-
nyezni.

Egyetlen egy ember volt a gyűlésen, aki pártérdek nélkül helyeselte a katonaság bevetését: Madách Imre. Érdemes szó szerint idézni a Pesti Hírlapban megjelent cikk ezen részletét: „mégis akadt, ki merte főisp. helyettes úr tettét védeni s habár kénytelen vagyok méltányolni ezen egyenes őszinte fellépését az említett szónoknak, úgy viszont mélyen fájlalom, hogy ezen szónok éppen M. I. főbíztos volt, ki egyébként mindig ellenzéki, most azonban D. párthoz tartozván, védett olyt valamit, mi a jelen esethen még akkor sem lett volna helyeselhető, ha azt világos végzés nem tiltja” — írja Sréter Horác. Nem szükséges Madáchot mentegetniünk, de feltehetően ő látta egyedül világosan, hogy a katonaság kivезénylése ezúttal nem politikai eszköz és beavatkozás volt, hanem reális, szükséges intézkedés.²⁰

A közgyűlésen kiderült az is, hogy a választási előcsatározások során két nemest agyonvertek Vilkén és Berkipusztán, Frideczky pedig Nagyorosziban katonákat használt fel a korteskedésben. Végül jegyzőkönyvileg örökítették meg Kubinyi Ferenc eddigi érdemeit ami sovány vigasz lehetett csak számára.

S még mindig nem volt vége az eseményeknek. A *Jelenkor* nógrádi tudósítója érezhetően fáradtan írja le, hogy végre csend van a megyében, megszűnt a hetek óta tartó feszültség: „Hosszú évek sorát értük Nógrádban, de illy ingerültségre, illy fonák eljárásokra, alacsony kortesmódra s a szó szoros értelmében nevezhető legalacsonyabb vesztegetésre nem emlékezünk” — írja.²¹ Ezúttal azonban tévedett, legalábbis a nyugalmat illetően.

- November 15. — a megyegyűlésen újra előkerült a választás, a Kubinyi párthívek még mindig árvalányhajjal jelentek meg, s az említett Frideczky-ügyben hetes szócsaták zajlottak le.
- Január 10 (már 1848 van!) a vármegyeházán tartott táncvigalom után a Kubinyi-párthívek a Desseffyékhez húzóknak macskazenét adtak, majd azokat a vármegyeházán levő szobáikban csaknem tetteleg bántalmazták, ajtókat szakítottak be, törtek, zúztak.
- Február 8. A *Pesti Hírlap* a már hónapok óta zajló sajtópolémiát is egy szerteágazó cikkel kívánta lezárni. Négy hónappal az események után összegzésének egyik mondata rámutat a legfontosabbra: „Nógrádban a követválasztás alkalmával D. és K.-párthan egyaránt személyes és nem elvi érdekek voltak túlnyomóak. S természetes, ha illy küzdelem csupán személyes vitákra nyújt alkalmat, melyekből az ellenzék ügyére semmi haszon nem következik.”²²

E lényegi megállapítás a későbbiekben majd igazolódik, bár az eddig történetekből mindenképpen elfogadható a lap összegzése. Károlyi János március elején lemond, helyette Kubinyi utazik fel Pozsonyba, az utolsó napokra. Az öt javasló között Csesztvén ott találjuk a korábbi választási ellenfeleket: Madách Imrét, Frideczky Lajost, Huszár Istvánt, Veres Pált, Fráter Pált.²³ Egyértelmű tehát, hogy a politikai csatározásoknak, amelyek során minden nemtelen eszközt bevetettek, alapvetően személyes indítékai voltak, politikailag csak meggyengítették az ellenzékét s gyűrűző botrányhullámai még az új országgyűlési választásokon is újabb viharokat kavartak.

Az 1848-as választások

A gyors politikai változások következtében új feladatokat kellett megoldania a megyei nemességnek, a megye vezetésének. Pillanatnyi szünet nélkül peregtek az események: az áprilisi törvények kihirdetése és magyarázása, az állandó választmány létrehozása, az új választások előkészítése, a nemzetőrség szervezése, újonc-állítás — mozgásban volt minden és mindenki. Madách is jelen volt a legtöbb eseménynél, de most a továbbiakban csak a választásokban vitt szerepére figyeljünk.

A választásokat szerte az országban először is az új megyei irányítótestület, az ún. állandó választmány létrehozása előzte meg.

Nógrádban 1848. május 1-én gyűltek össze a vármegyeháza dísztermében. Ekkor volt az a közgyűlés, amelyen az új főispán, Ráday Gedeon gróf megjelent és beszédet mondott. Ezen a közgyűlésen több fontos kérdés várt döntésre. Először is ki kellett hirdetni az új törvényeket és azokat megmagyarázni. (Ezt nem végezték elég következetesen a megyében. Pl. a papi dézsmával kapcsolatos törvénycikket csak futólag említették, de egyesek már magyarázni nem akarták. Joggal és előreláthatóan teszi hozzá a kortárs: „Ámíthatjuk a népet, csak azután önfeljünkre ne nőjön az ámított nép.”)²⁴

Másik feladatként meg kellett állapítani a megyének kijelölt országgyűlési képviselői választókerületeket.

Harmadjára a választás irányítására ún. középponti választmányt kellett létrehozni, amelynek tagjai minden választókerületet képviseltek.

S végezetül az ún. megyei bizottmányt, vagy ahogy Nógrádban nevezték, az állandó választmányt kellett megválasztani. Ez az új testület „mind azon hatóságot fogja gyakorolni, mely törvény s alkotmány szerint a megyei közgyűléseket minden tekintetben illette” — írják a jegyzőkönyvben, az áprilisi törvényeknek megfelelően.²⁵ Ennek az új testületnek a létszámát központilag előre nem határozták meg, elsősorban a megyék döntötték el. Nógrádban 300 főben állapodtak meg.²⁶ Bárki tagja lehetett származásra való tekintet nélkül. Így Nógrádban sem csak a nemesek jelentek meg ezen az ún. „ősközgyűlésen”, de a községek képviselői is, akik most már választhatók lettek megyei tisztségekre. Ennek megvalósulása természetesen a többségben maradt nemesség hozzáállásától függött. Ezek a meghívottak egyébként is elsősorban értelmiségiekből álltak: jegyzők, tanítók, lelkészek voltak. A közgyűlési jegyzőkönyv sajnos nem tüntette fel — az eddigi gyakorlattól eltérően —, hogy kik vettek részt ezen a közgyűlésen. Mindössze csak azt tudjuk, hogy a megyei településekből a népességszámnak megfelelően irányítottak küldötteket Balassagyarmatra. Így 1000 lakos alatti településeknél 2 fő, 1000—2000 lakos között 4 fő, míg 2000 lakos felett 6 fő képviselhetette az adott településeket.

Ebbe az új testületbe május 1-én csak 283 tagot választottak, de hivatalból tagja lett minden addigi megyei tisztségviselő, így Madách is, aki továbbra is hadi főbiztos volt s feladatai egyre növekedtek.

Maga a választmány összetétele azt a képet tükrözte, amelyet országszerte láttunk: tagjainak több mint ötven százaléka a bene possessionati tagjai közül kerültek ki, sőt ha azt is tudjuk, hogy az általunk egyéb résztvevőknek nevezett, lelkészek, bírák, jegyzők között is számos köznemest találunk, akkor az arány mindenképpen magasabbnak tekinthető.

Nemes	24	46	50	32	152
Egyéb	28	40	43	20	131
Település	18	21	42	12	93

Néhány megjegyzést szükséges tenni. A nemesek között természetesen erős a tagolódás. Ott vannak az arisztokraták, mint a Zichyek, Balassák, a Forgách grófok, de a többség a köznemesség soraiból került ki. Minden jelentős és a politikában valamelyik oldalon szerepet vállalt köznemesi család képviselőjét ott találjuk: Kubinyi, Prónay, Gellén, Madách, Szontagh, Fráter, Dessewffy, Szentiványi, Sréter, Hanzély, Krudy, Plachy, Huszár, Kaeskovics, Mocsáry stb. Nem kerültek be viszont a boerskoros nemesek, akik — mint korábban láttuk — jól manipulálható eszközök voltak a hatalom kezében.

A másik réteget az összeírások általában nem említik név szerint, de a foglalkozásuk kiderül, s abból egyértelmű, hogy elsősorban az értelmiség van jelen. Igen magas a lelkészek száma: 25—30-an vannak a 131 tagból.

Meglepően kevés egyébként a falvak száma, hiszen ekkor több mint 300 település volt a megyében, amelyet képviseltek az új választmányban. Különösen jól látszik ez az irányítottság a losonci járásban, amely csak 12 községgel van jelen, ami alighanem annak a következménye, hogy itt volt a legtöbb a szlovák lakosú falvak száma.

Mindezek illusztrálására kitűnő alkalom a szécsényi járás képviselőinek bemutatása.

„Szécsény mezővárosából: Beke Gábor, Lovasányi Timót, Szojka Sámuel, Szontagh István, Pokorny Pál — Bágyonból: Géczy Dienes, Csécséről: Fráter Pál, — Becskéről: Prónay Imre, Plachy József — Berezelről: Frayburg Lajos, Baloghy Mihály, Pongrácz Tivadar, Bereczely Andor, Bereczely Ádám — Erdőtarcsáról Meskó Miklós, Bene Károly — Ecséről: G. Forgách Pál, Horváth Edmund — Felfaluból Prónay Mihály — Jobbágyiból Baloghy József, Karancseszről Báthly Barnabás, Balázs Anselm, Jakabfalvy Bebek, Kis Halápról Bekény János, Nagy Halápról Csemitzky Eduárd, Dengelegről báró Podmaniczky Mihály — Kökényesről Dessewffy József, Dessewffy Titus, — Marczalról Szentiványi Károly, Ebeczky József — Megyeriből Laczay Károly, Kaszap Pál — Ordasról Kovács Miklós — Sipekről Balázs Ignác, Surányból Sréter Horác, Sréter István, Hanzély László, Hanzély Ferenc — Szakalról Szigvártó Mihály, Szentiványi Bogomér — Szandáról Fajnor János — Szentiványból: Veres Miksa, Szirákról Hubay Pál, Feleki László, Vanyarcról Dessewffy Ottó — Varsányból Nagy Ferenc, Harnos Gábor, Lisznyay Márk, Harnos Lajos — *R. cath. papok*: Tersztyánszky Alajos litkei plébános, Galli Lőrincz rétsági esperes, Rigl János karancseszi esperes, Horner József becskei plébános, Zafizi József rimóczi plébános — *Protestáns papok*: Zelenka Dániel vanyarci, Szviató János béri, Vladár Sámuel sámsonházi — *Nemes községek részéről*: Nagy János Szécsényből, Siraky Ferenc Szentiványból, Szeles Gáspár löci, Vince Pál rimóci, Végh Lajos megyeri, Tusor Ferenc nagygyéci, — *Jegyzők*: Gonda Pál, szécsényi, Sipos Ferenc bereceli, Ratkó Gergely ludányi, Horváth Meliton bujáki, Koustyánszky Ignác kállói, Bolgár Károly kökényesi, Basilides József szakali, Cservenák Károly dengelegi, Sramkó János verebélyi, Namer Ferenc surányi, Borbás Lajos rimóci — *Helységek*

bírái és közlakói: Rádi György eskütt Szécsényből, Takáts István K. keszi, Hipszki Pál vanyarci, Takács János bujáki, Süllei András ludányi, Benedek István berceli, Oláh Mihály karancssági, Banos Péter ecsegi, Viczián András szupataki, Markó György sziráki, Koczka István lőrinci, Dobrovgy György jobbagyi, Borda Ferenc hugyagi, Holicza Márton küirthei, Sáfrán Tamás sámsonházi, Szabó György sós-hartyáni, Kovács József hihalmi”.²⁷

Meghatározták a választmány munkáját is. Minden hó első hétfőjén Balassagyarmaton üléseznek, de rendkívüli esetben az alispán ott és akkor hívja össze őket, amikor az szükséges. A választmányi ülésen jelen kell lenni a két fő-, valamint az első és a második aljegyzőnek, a két főügyésznek, két-két járási tisztségviselőnek s azoknak, akiket az alispán berendel a tisztiakarból. Mindezeket felül 30 tagot választottak, akiknek kötelezően jelen kell lenniük a soron levő választmányi ülésen. Őket mindig váltották, tehát mindenkire sor került. (A többieknek is jelen kellett lenni, de az említetteknek feltétlenül.)

A megyei állandó választmány feladata végső soron megegyezett a korábbi megyegyűléssel, annak teljes hatáskörét gyakorolta és képviselte.

Új testület volt viszont a középponti választmány, amely az országgyűlési választások helyi irányítására volt hivatott. A továbbiak miatt röviden vázolnunk kell a választási törvény bizonyos előírásait, a felesleges ismétlések elkerülése érdekében.²⁸

Az 1848. évi V. törvénycikk — az áprilisi törvények legfontosabbjainak egyike — jelentős változásokat hozott, csak sok esetben nem tudta következetesen megváltoztatni az évszázados gyakorlatot. A törvénycikket ideiglenesnek tekintették, csak az első országgyűlésre tartották érvényesnek.

Az új törvény meghagyta a nemesek választójogát (aktívat és passzívat egyaránt) s így a nemes minden körülménye ellenére (pl. vagyoni helyzete) is szavazhatott, míg a nem nemeseknek a választójogot cenzushoz, azaz anyagi feltételekhez kötötték. Az aktív választójog feltételei még így is Európában a legmodernebbek voltak. Természetesen csak a férfiakra terjedt ki, de széles tömegek előtt nyitotta meg a demokratikus közéletben való részvétel lehetőségét. Ám a cenzus jóvoltából ez a kapu mégsem tárult túlságosan tágasra. A választónak joga megszerzésére pl. szüksége volt legalább 300 Ft értékű házra, földre, vagy falun 1/4 úrbéri telekre, vagy mint kereskedő, gyáros saját üzlettel, műhellyel rendelkezzen s ha kézműves, legalább állandóan egy segéddel dolgozzék. Jövedelemre való tekintet nélkül kaptak választójogot az értelmiségiek mint pl. az ügyvédek, tanítók, jegyzők, orvosok stb.

Mindezek következtében nem jutott választójoghoz a magyar parasztok nagyobb része, pl. a zsellérek és a kereskedő, iparos osztály szegényebb rétege sem.

A törvény gyakorlati megvalósítása során választókerületeket alakítottak ki, amelyek egy-egy követet küldenek az országgyűlés alsóházájára. (Számuk megyénként változott.) Előírták, hogy 1848 május 1-ig meg kell állapítani a megyéknek a kerületi beosztást, azoknak székhelyeit, létre kell hozni egy „középponti választmányt”, amely a választásokkal kapcsolatos tennivalókat intézi. Meg kellett szervezni az összeírásokat a hiteles választási névjegyzék összeállítására. A választást legalább négy héttel az országgyűlés összehívása előtt kell megtartani. A választási gyűlésen kell jelöltet állítani. Ha csak egy jelölt van, akkor közfelkiáltással is lehet választani, ha több, akkor szavazni kell, s ezt a szavazatszedő választmány irányítja. Szavazni csak személyesen lehet és az lesz a követ, aki a szavazatok általános többségét megszerzi. Ha ez nem derül ki, a két legtöbb szavazathoz jutott követ-

jelölt között újabb választást kell tartani. Végül a győztes megkapja a követi megbízólevelét.

Május 2-án folytatódott a közgyűlés, ahol kijelölték a megyének juttatott hat választókerületet. Ezek: balassagyarmati, nógrádi, füleki, losonci, szécsényi és ecsegi kerület. Központjai: Balassagyarmat, Rétság, Fülek, Losonc, Szécsény, Szirák. Nem sokkal később úgy módosították, hogy a nógrádi kerület székhelye nem Rétság, hanem Nógrád, míg az ecsegi választókerület központja Szirák helyett Ecseg lett.²⁹

Ekkor feltüntették az egyes kerületekben a települések és a lakosok számát is, ami úgy alakult:

Balassagyarmati kerület	50 település	28 508 lakos
Nógrádi kerület	50 település	28 716 lakos
Füleki kerület	97 település	32 417 lakos
Losonci kerület	69 település	29 680 lakos
Szécsényi kerület	66 település	28 878 lakos
Ecsegi kerület	55 település	28 313 lakos

Ez természetesen nem a választók száma. Egy másik kimutatás szerint Nógrád megye lakossága a választás idején 194 128 főt tett ki, amelyből 15 272 volt az összeirt választó. Ez a lakosság 7,94%-ának felelt meg, ami ugyan jobb volt az országos átlagnál (6,07) de még így is csak egy részét jelentette a potenciális választóknak.³⁰ Ez az arány azt jelzi, hogy kb. minden negyedik felnőtt férfi választott, s ez országosan is számottevő, nem is szólva arról, hogy nem minden választójogosult iratkozott fel a választók közé. Az pedig újabb izgalmakhoz vezetett, hogy a korábbi kb. 3000 választóval szemben most 15 000 a választó, tehát az új, a paraszti szavazók ötszörös fölénye döntő változást jelenthetett volna a megyei — s közvetve az országos — politikai gyakorlatban is.

Összeállították a választmányt. Minden választási kerületet kilenc fő képviselt benne, s tagjai lettek még a járásbeli főszolgabírók és a megyei főügyész is. Ekkor küldtek ki járásenként olyan bizottságokat, amelyek az országgyűlési törvényeket a falvakban ismertették. (Tagjai között volt pl. a losonci járásban Madách Pál, Dessewffy Jób, Sréter Horác is.)

A következő, május 22-i közgyűlésnek már Szemere Bertalan újabb rendelete adott munkát. „A legújabb félelmes rohanással egymást felváltó események tekintetéből” szükséges az országgyűlés összehívása, ezért elrendeli a választók összeírását. Ezzel párhuzamosan a választókerületeket, a lakosság számát, és a nemzetiségiek megoszlását bemutató térképet is kellett készíteni a minisztérium számára.³¹

A megye teljes erővel dolgozott. A nemesi összeírásra már kevés az idő, ezért a meglevő nemesi jegyzéket kell használni — mondják ki a határozathan. Majd összeírták a mágnásokat és a megyében élő zsidókat is.³²

A köznépi választók összeírásáról nincs adatunk, de tény, hogy elvégezték. Több helyen a lakosság ellenállásáról is érkeztek be jelentések.

A középponti választmány által kiküldött választási összeíró biztosok több faluból, pl. Romhányból, Tereskéről és más településekről jelentették, hogy a lakosok ellenük támadtak, amikor a helyszínen megjelentek az összeírás elvégzésére. Szerintük az ellenszegülés oka „az illetőknek kiskorú, még a szabadsággal járó jog- és kötelességet kellő felfogásra ki nem fejlett állapotuk . . .” A valóságban e mögött azt aényt is látnunk kell, hogy az április törvények némelyike nem elégítette ki a paraszti tömegek jogos várákozását, s ezért a megyében is pl. az örökváltság ügyében több helyen összeesapások történtek, amelyeket mindenhol karhatalom-

mal törtek le. (A fenti esetekben azt határozták, hogy erőszakkal kell fellépni az ilyen hujtogatások ellen és a helyszínen kell azonnal ítéletet hozni.) Az okok számát még egy igencsak reális ténnyel szaporíthatjuk: a szavazóképes férfiak féltek az esetleges katonáskodás lehetőségétől. Úgy következtettek, ha a nemességgel egyenlő jogokat hírnak, akkor a katonáskodás rájuk is kiterjed. (Nem beszélve arról, hogy a nemzetőrség szervezése is megkezdődött már a megyében!) Mindez valószínűsíti azt, amit fentebb is említettünk: sokan nem iratkoztak fel a választók közé, s ezt nyilván volt földesuraik sem erőltették.

Magát az országgyűlés összehívását István nádor május 20-án kelt 1930. sz. rendelete tette ismertté. Ezt a megye június 7-i választmányi ülésén olvasta fel és elhatározta a leirat megyei köröztetését.³³

A választást Nógrádban június 26-ra tűzték ki, s ezzel megindult a hagyományos küzdelem a mandátumokért.

A korábbiak ismeretében valószínű volt, hogy ezek a választások sem zajlanak le simán. A *Radical Lap* május 11-i számában már manipulációt sejtet, amikor azt írja, hogy az állandó választmányt is úgy alakították meg, hogy egy hadarva felolvasott, jószerint alig érthető listát kellett megszavazniuk a jelenlévőknek.³⁴ A *Budapesti Híradóban* már titkos követválasztási mozgalmakról számolnak be május végén, amelyek szerint pénzbeli megvesztegetések fordulnak elő. („Bizony, kinek sok pénze van, elég tágas tér nyílik előtte a költségre.”)

Június elején a *Pesti Hírlapban* jelent meg egy heves hangú írás, amely már jelzi, hogy bajok vannak és lesznek a választásokkal. Eszerint sok helyen elterjedt a hír, hogy a népnek továbbra sem lesz beleszólása az eseményekbe; a követjelöltek ígéretnek, vallási gyűlölködést szítanak a választók között. Vigyázóan emeli fel szavát: „És ti, a nép régi hívei, barátai! ébren legyetek! A régi baloldal emberein kívüli válasszatok újakat, kiket a »sors viharos járása el nem koptatott« — a jövődő férfiai.”³⁵

A figyelmeztetés későn jött. A megye hat választókerületéből négyben előreláthatóan heves összecsapásokra lehetett számítani. A másik kettő aránylag csendet ígért. Losoncon Kubinyi Ferenc megválasztását biztosnak tekintették. Kubinyi egész életútja a következetes, elvhű politikus életpályája volt. Az 1825-ik évi országgyűléstől kezdve állandóan jelen volt az országos politikában is. Már eddig három ízben volt követ (1832/1836, 1843/1844, 1847/1848), hűtlenségi perbe fogták a harmincas évek végén, az Ellenzéki Kör tagja, Kossuth közvetlen köréhez tartozott. A megyében ő volt a szellemi viták egyik szervezője, vehemenciával csatázott a közgyűléseken, losonci házában élénk társadalmi élet folyt, Madách is gyakorta megfordult itt barátjával, Szontagh Pállal.

Balassagyarmat követjelöltje is biztosnak látszott. Sréter László másodalispán lépett itt fel. Bár olyan tekintélyes politikusi múlttal nem rendelkezett, mint Kubinyi, de volt egy másik előnye: családja feddhetetlen múltja. Unokatestvére volt Sréter Jánosnak, a fiatalon meghalt nagytekintélyű alispánnak. Korrekt, megbízható tisztviselő. Szilárd jellemű ellenzéki politikus, végig kitartott Kossuth mellett. 1848 után rá is az üldöztetés, a börtön várt.

A nógrádi kerületben Frideczky Lajos volt a jelölt. A választás utáni visszhangok is bizonyítják, nem felejtették el 1847-es magatartását. Bizonytalan jelleműnek nevezték a főjegyzőt, akit pl. megválasztása után majdhogynem csak erőszakkal mondattak le megyei hivataláról. Feltehetően ő maga is tartott a verifikációtól.³⁶

Bár a jelölt biztosnak látszott, de nem lett zavartalan az előkészület az eszei

kerületben sem. Horváth Edmundot elsősorban előítéletek szításával vádolták, később ehhez a vesztegetés vádja is csatlakozott.

A szécsényi kerületben is a vártnál nagyobb mozgolódás támadt. Pedig itt indult Pulszky Ferenc, az „új földesúr”. Pulszky sem ismeretlen Nógrádban. Igaz, csak két éve költözött ide, de híre megelőzte. A fiatal, ambiciózus politikus-tudós, már ekkor az Akadémia levelező tagja, nagy európai utazásokat tett műgyűjtő nagybátyja, Fejérváry Gábor jóvóltából, széles körű művészeti ismeretekkel rendelkezett. Ellenzékeinek számított, rendszeresen publikált az országos sajtóban, de kissé ingatag jellemnek tartották. Egyszer már volt diétai követ (1839—1840), s most erősen kardoskodott megválasztatása mellett.

A szécsényi kerületben a választási agitáció igen bonyolultnak tűnik, ha a rendelkezésünkre álló forrásokat nézzük. (Furcsa módon Pulszky emlékirataiban hőveiben nem is szól róla!)

Kétségtelen, hogy Pulszky volt az első számú jelölt. Állítólag még az ominózus 1847-es választásokon megígérték neki, hogy a legközelebbi országgyűlésen ő lesz egyik követe a megyének. Ezért volt hát a meglepetés, hogy mégis két ellenjelölt támadt Básthly Miklós és Kacs Kovics Károly személyében.

A támadást egy ismeretlen levelező indította a *Márczius Tizenötödikében*. Vitiolos stílusban gúnyolódott: „Százat egyre szerkesztő, hogy ön nem fogja eltalálni soha, ki akarna e tájról követ lenni. Ugyan gondolja meg csak! Pulszky, a drágalátos Pulszky! A magyar politicalai mező e legszerényebb uraga.” Ugyanígy folytatja mindvégig: Pulszky akar követ lenni, de mások nem akarják. Erre jött valaki Bécsből, aki minden áron (értsd a pénz nem számít) követet akar csinálni Pulszkyból. Már a megyerieknek fát ígértek a voksoért, szécsényiek megkapják a szőlődézszmát stb. Ígéretéből akadt hőven.

A hasonló stílusú válasz nem késett sokáig. A „Szőke legény” aláírású szerző visszaadja a rágalmakat: szerinte Kacs Kovics pártja járja a vidéket, gyűjti és pénzeli a voksokat, hitegeti a választókat.

A vita tovább folytatódott. Kiderül — az ellenfelek állítása szerint —, hogy a bécsi ember, a szőke legény nem más, mint Szontagh Pál, aki a korteskedés miatt tért haza Bécsből. Megjelenik a falvakban Jankovich László főszolgabíró társaságában, s azt agitálják: ne hallgassanak a papokra, ezek csak a lelki világot irányíthatják, a politikát nem. (Az előzmény az volt ugyanis, hogy a papok a szószeréről hirdették: Kacs Kovicsra szavazzanak, ne Pulszkyra, mert az utóbbi lutheránus.) Később, a választások után maguk a szécsényi kerület katolikus lelkészei is cikket jelentettek meg a *Budapesti Híradóban*, erősen támadva Szontaghot és a választási manővereket.³⁷

Hasonlóan nagy vihar volt várható a füleki kerületben, ahol csak egy jelölt volt ugyan, de őt Repetzky Ferencnek hívták. (Ma még nem áll előttiünk tisztán személye.)³⁸ Ekkor rendkívül élesen támadták. Nemcsak az 1847-es szereplése miatt, de korábbi politikai magatartását is szemére vetették: elvtelen, mindig a saját érdekeit nézte, a Szegénylegényeket csak a saját előbbrejutására használta fel, bírálta az adminisztrátort, de elfogadta kezéből a pénztárnoki hivatalt, Kubinyit az ő segítségével buktatták ki a múlt választásokon stb. Mindezek alapján is megítélhetjük: nem volt könnyű dolga a választás vezetőjének a füleki kerületben. A választási bizottságnak elnöke itt Madách Imre lett.

Madáchot ebben az alkalmi tisztségben látván mindenképpen tovább kell fejlesztenünk a politikai cselekvéséről vallott nézeteinket. Mint főbiztos, végig dolgozott ugyan a forradalom idején, de ezzel az új feladattal egyértelműen felkészültségét, rá-

termetségét ismerték el, s olyan politikai szerepet vállalt, ami későbbi pályáján sokat jelentett volna. S azt is látnunk kell, hogy míg a főbiztosi hivatal mint választott tisztséget kötelességből is vinnie kellett 1848—1849-ben, ezt a feladatot már önként vállalta, szándékosan, a saját akaratából vett részt a további forradalmi eseményekben.

Mindezek igazolására elég lesz, ha végignézzük a többi kerület választási elnökeit. Mindenhol idős, sokat átélt megyei politikusokat találunk, akik tapasztalataik, becsületességük, korrektségük, tekintélyük alapján képesek elejét venni az esetleges botrányoknak, visszaéléseknek.

A balassagyarmati kerületben Szentiványi Anzelm volt az elnök, maga is kétszer képviselte már Nógrádot Pozsonyban. A reformmozgalmak idején ugyan a haladók közé tartozott, de aztán eltávolodott társaitól. Politikai gyakorlata kétségtelenül nagy volt.

Losoncon Prónay Ferenc lett az elnök. „Szilárd, alkotmányos érzelmű és igazság-szerető, tiszta becsületességű férfiú” aki már fiatalon, 1823-ban is részese és egyik bátor irányítója volt a megyei ellenállási mozgalmaknak. Később visszavonult ugyan a vármegyei közélettől, de az egyik legtekintélyesebb megyei köznemesnek számított.

A szécsényi kerületben Sréter Horác irányította a választást. Öccse volt a már említett Sréter János alispánnak. Egész életében nyomta őt a nagytehetségű és tiszteletű testvér emléke. Mindenesetre a hivatalbeli megbízhatóság mintaképe volt.

A nógrádi választókerület elnökét Huszár Károlynak hívták. Madáchnak rokona is, hiszen Mária nővére korán elhunyt első férje Huszár József volt ennek a Károlynak a testvére. Maga Huszár Károly 1843—44-ben a megye országgyűlési követe volt Kubinyi Ferenc társaságában.

Az ecsegi kerületben Desseffy Ottó a választási elnök. Nagy tapasztalatú vármegyei hivatalnok, 1839—1846 között vármegyei főjegyző is volt.³⁹

A legtekintélyesebb családok nevei és a legismertebb megyei politikusok tehát a választási elnökök. Közéjük tartozni feladat, de lehetőség is.

A losonci kerületben Kubinyi Ferencet ellenjelölt híján közfelkiáltással választották meg. Balassagyarmaton három jelölt is lett: Sréter László mellett Kacs Kovics Károly lépett volna fel (Szécsényben kilátástalannak ítélte meg végül is a helyzetét) s Horváth Elek. Ez utóbbi már korábban visszalépett, Kacs Kovics pedig a választás reggelén mondta vissza jelölését s így Sréter László egyedül maradván, ugyancsak közfelkiáltással jutott a mandátumhoz.

Szécsényben (itt Madách Pál volt a választmányi bizottmány jegyzője) Pulszky Ferenc szintén „egy akaratall” lett megválasztva. (Básthy Miklós már korábban visszalépett.)

Ecsegen Horváth Edmundot kiáltották ki követnek. Itt volt bizonyos ellentábor is, hiszen egy későbbi hírlapcikkben azzal vádolják Horváthot, hogy hívei ittasan jelentek meg, a papok utasítására szavaztak s ilyeneket kiabáltak: „Nem kell más [mint ti. Horváth Edmund] mi beirattuk magunkat, ő már aratóknak fogadott. Nem kell lutheránus, pópista kell.” A cikkíró szerint volt bőven kurjongatás, ordibálás, verekedés is.⁴⁰

A nógrádi kerületben volt a leghosszabb a választás. Három jelölt is akadt: Frideczky Lajos, Muslay Sándor, Árvay József. A szavazás során Frideczkyre 859, Muslayra 655, Árvayra 292 voks jutott. Az idő előrehaladta miatt másnap reggel kellett az újabb fordulót megtartani. Ezen már csak Frideczky és Muslay vett részt, kik közül az előbbi győzött 923 szavazattal, míg Muslay 877-et kapott. Előbbi később

országos ügy támadt: az ellenfél csalással, megvesztegetéssel vádolta a győztest, az országgyűlés is foglalkozott panaszával.

A füleki kerületben is három jelölt lépett fel: Ottlik Ákos, Repetzky Ferenc, Baross Miksa.

Előnek szavazatszedő küldöttséget választottak, amelynek hat tagja a három jelöltet képviselte. A választási jegyzőkönyv szerint (ez az egyetlen fennmaradt teljes jegyzőkönyviünk) Baross Miksa hamar kiesett, mindössze 18-an szavaztak rá. Élelsebb volt a harc Ottlik Ákos és Repetzky Ferenc között. Kezdetben szorosan együtt haladtak, de aztán Repetzky fokozatosan elhúzott. Ottlik Ákosra 381, míg őrá 916 voks jutott. A szavazás végén Ottlik Ákos kijelentette, annyira egyértelmű Repetzky győzelme, hogy inkább visszalép a jelöléstől, feleslegesnek látja a második fordulót. Baross Miksa is lemondott, így követte Repetzky Ferenc választatott meg, amit az elnöklő Madách a jelenlévők előtt hangos szóval ki is hirdetett.

A választás tehát minden várakozással ellentétben nyugodt körülmények között ment végbe. E mögött azonban ott kell látnunk azt, hogy Madách Imre korát és tapasztalatait meghazudtoló érettséggel állta útját a készülődő viharoknak. De azt is kell látnunk, hogy 1841, de még inkább 1846 óta, az ismertett események alapján módjában állt már előre felkészülni a választásra. Mert viharra azért lehetett számítani. Repetzky állítólag minden követ megmozgatott: megparancsolta a falvak előljáróinak, hogy rá szavazzanak; „ígért nekik mindent, mit ember meg nem tarthat; erdőt, oltványokat, isten tudja mit, csak követ lehessen.”⁴¹

Madách már a választás előtti este megérkezett Fülekre, ahol igen nagy ingerültséget tapasztalt. Volt, aki már Losoncról akart nemzetőröket kérni a rend fenntartásához. Madách ezt elkerülendő, reggel 6 órára megheszésre hívta össze a követjelölteket és pártvezéreiket, s nyugalomra hívta fel őket. Azután a csendbiztos segítségével elszedette a választóktól fegyvereiket, azaz a jó erős botokat, „mikkel igen hőven el voltak látva a nem legkisebb alakúakkal, mintán egy kerítés kiszedett karóival” fegyverezték fel magukat. A szavazatszedő helyen néhány kirendelt füleki nemzetőr vigyázott a rendre, a gyülekező szavazók között pedig Okolicsányi Miksa főszolgabíró és Bubla Károly csendbiztos sétált fel s alá, hogy a csendet és nyugalmat fenntartsa. Így sikerült aztán a választást a már ismert eredménnyel lezárni.⁴²

A választás után elkeseredett hangú támadások indultak meg a győztes ellen a lapokban, de már későn. (Repetzky aztán a szabadságharc idején az egyik legaktívabb, legszilárdabb politikusnak bizonyult.)

A választások végeztével új fejezet kezdődött a megyei politikában. A követek lemondtak addigi tisztségeikről, új politikusok léptek a helyükre. Sréter László helyett Horváth Elek lett az első alispán, Jankovich László a második alispán. Friedeczky Lajos helyett Veres Pál lett a főjegyző, Repetzky Ferenc helyett pedig Vattay Alajos a főpénztárnok. A követte választottak jegyzőkönyvileg köszönték meg addigi munkájukat, s kérték: képviseljék méltón Nógrád megyét az új országgyűlésben.⁴³

JEGYZETEK

1. KEMÉNY ZSIGMOND: Kortekelés és ellenszerel. = Válogatások a történelemre. Bp. 1982. Szépirod. Kiadó 17–18. p.
2. NAGY IVÁN: Képek a múltból. = Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1898. márc. 28., 27., ápr. 3. — Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. 1804. 2. k. 12. p.
3. NAGY IVÁN: I. m.
4. KUBINYI FERENC önéletírása. MTA. KZT. Ms 10.647. — VAIHOT IMRE: Úti emlények és csalánok. =

- Pesti Divatlap. 1846. 807. p.
5. KEMÉNY: i. m. 63. p.
 6. Pesti Hírlap 1846. nov. 13. 778. sz. 322. p. (A továbbiakban PH.) — Budapesti Híradó. 1847. jan. 28. 532. sz. 61—62. p. (A továbbiakban BpH.) — PH. 1847. szept. 2. 942. sz. 148. p. 1846. augusztus 1-én is volt közgyűlés, de csak az ún. kisgyűlés, 24-én jelent meg az adminisztrátor a rendes évnegyedes közgyűlésen s ez volt az első alkalom az új társaság bemutatkozására.
 7. BpH. 1847. jan. 28. 532. sz. 62. p.
 8. KOMJÁTHY ANZEL önéletírása. OSZK. KZT. Fol. Hung. 1522. — PH. 1847. szept. 2. 942. sz. 148. p. — Madách Imre összes művei. Bp. 1942. 2. k. 1191. p. — Nógrád megyei Levéltár közgyűlési jegyzőkönyv (A továbbiakban NmL Kgy. jkv.) 2447/1846. július 16.
 9. PH. 1847. szept. 2. 942. sz. — NmL Egy. jkv. 2447/1847.
 10. NmL Kgy. jkv. 1954/1847.
 11. PH. 1847. szept. 7. 945. sz. 160. p.
 12. Uo. — Magyarország története. 5. k. Bp. 1980. Akad. Kiadó. 1205—1207. p.
 13. PULSZKY: Életem és korom Bp. 1884. 1. k. 237. p. — Országos Levéltár. R 151. Az Ellenzéki Kör iratai. — PH. 1847. szeptember 2. 942. sz. 148. p.
 14. BpH. 1847. szept. 7. 657. sz. 168. p.
 15. A kavargó események heves hírlapi vitákat váltottak ki egymásnak ellentmondó tudósításokkal: BpH. 1847. szept. 7. 657. sz. — Uo. nov. 4. 690. sz. — PH. 1848. febr. 8. 1032. sz. — Uo. 1847. szept. 19. 952. sz. — Jelenkor. 1847. nov. 7. 89. sz. BpH. 1847. nov. 4. 690. sz.
 16. PULSZKY: i. m. 1. k. 238. p.
 17. A dal egy részlete az egész választást bemutatja:
 „A haza ditsőségére
 Kubinyi követségére
 Iszom mint menndörgő kedvem bérét
 Áldomásul Krisztus vérért.”
 OSZK. Quart. Hung. 1932. 2. k. 110. fol.
 18. Jelenkor. 1847. nov. 7. 89. sz.
 19. KEMÉNY ZSIGMOND: i. m. 63—64. p. — Kubinyi Ferenc önéletírása — NmL Kgy. jkv. 2204/1847. BpH. 1847. nov. 4. 690. sz.
 20. PH. 1847. dec. 31. 1010. sz.
 21. Jelenkor. 1847. nov. 4.
 22. PH. 1848. febr. 8. 1032. sz. 107. p.
 23. KERÉNYI FERENC: Új források a Madách család történetéhez. = Madách-tanulmányok. Bp. 1978. 328. p.
 24. BpH. 1848. máj. 12. 834. sz. 434. p.
 25. NmL Vál. jkv. 711/1848. — PH. 1848. máj. 7. 50. sz. 411. p.
 26. A megyei bizottmányokra általában: Lakatos Ernő: Az első megyebizottmány. = Levéltári Közlemények. 1958. 103—128. p.
 27. NmL Vál. jkv. 708/1848. — NmL Vál. jkv. 711/1848.
 28. Törvénygyűjtemény 1836—1861. Bp. 1877. Lampel.
 29. NmL Vál. jkv. 737/1848.
 30. CSIZMADIA ANDOR: A magyar választási rendszer 1848—1849-ben. 1963. KJK. 329. 1. — Az 1848—49. évi népképviselői országgyűlés. Bp. 1954. Akad. Kiadó. 12—13. p.
 31. NmL Vál. jkv. 40/1848.
 32. NmL Vál. jkv. 141/1848, 142/1848, 143/1848, 157/1848.
 33. NmL Vál. jkv. 503/1848, 458/1848.
 34. Idézi: Csizmadia: i. m. 80—81. p. — BpH. 1848. jún. 3. 853. sz.
 35. PH. 1848. jún. 9. 78. sz.
 36. Népelem. 1848. júl. 19. 63. p.
 37. PH. 1848. jún. 15. 82. sz. 551. p. — Márczius Tizenötödike. jún. 9.; jún. 14. — PH. 1848. jún. 25. 91. sz. — BpH. 1848. júl. 8. 882. sz.; júl. 11. 884. sz.
 38. A nógrádi múlt jeles kutatója Szabó Béla kívánt Repetzkyvel foglalkozni, de tragikus hirtelenségű halála megakadályozta, hogy munkáját befejezhesse.
 39. A választások konkrét eseményeire a választások jegyzőkönyvvel használtuk fel, amelyek több-kevesebb részletességgel tartalmazzák az eseményeket. Országos Levéltár. H. 13. Belügyminisztériumi levéltára 1848—1849. Országglászáti Osztály 7. cs.
 40. Márczius Tizenötödike. 1848. júl. 1.
 41. Radical Lap. 1848. jún. 28., júl. 14., júl. 5.
 42. Madách Imre jelentése a főispánnak a választás lefolyásáról. Nógrádi Sándor Múzeum Irodalomtörténeti gyűjtemény.
 43. Népelem. 1848. júl. 19. — NmL Vál. jkv. 619/1848, 623/1848, 627/1848.

Mihály Praznovszky:

*Politische Kämpfe im Komitat Nógrád mit der Teilnahme
von Imre Madách in den Jahren 1846—48*

Eine von den Richtungen der im Komitat in den letzten Jahren erneuerten geschichtswissenschaftlichen Forschungen markiert die vielseitige Untersuchung der Rolle des Kleinadels des Komitats Nógrád in dem 19-ten Jahrhundert. Infolge deren kamen zahlreiche Angaben, Tatsachen zum Vorschein, die die bisherige Beurteilung der politischen Verpflichtung von Imre Madách modifiziert, unsere Kenntnisse erweitert und unsere Anschauung verändert.

Die 1846—1848-er Jahre waren sowohl in der Komitatsgeschichte als auch in der Historie der Nation entscheidend. Die progressiven liberalen Politiker des Komitats Nógrád kämpften heftig mit ihren konservativen klasseneingestellten Gefährten am hufeisenförmigen mit grünen Tuch gedeckten Verhandlungstisch des Balassagyarmater komitatsrates. Die zentralen Fragen sind bekannt: die nationale Unabhängigkeit und der gesellschaftliche Fortschritt. Es haben Prinzipien und Anschauungen gekämpft, Auffassungen gegeneinander verstossen.

Diese geistige Auseinandersetzungen hatten auch bedauerliche Nebentöne, die von dem Komitat im ganzen Lande ausgestaltete günstige Meinung einigermaßen milderten. Es handelte sich um die Wahlen, wobei die Anhänger beider Parteien mit grosser Vorliebe die Stimmenwerbung, das heisst den Ankauf der Wähler sowohl mit Geld, als auch mit Speisen und Getränken, oder mit verantwortlosen Versprechungen in Anspruch genommen. Die im Juli 1846 bei der Komitatsamterneuerung Ausgefallenen hatten, um ihre Ziele zu erreichen, eine oppositionellartige aber doch keine politisch gezielte Organisation zusetzte gebracht, den sogenannten Armburschenverein. Dessen Mitglied war auch Madách, obwohl er gerade 1846 zum Komitatshauptkommissar wurde. Auch das zeigt, dass sich die politischen und persönlichen Interessen in dieser Gruppe gemischt hatten. Der Leiter dieses Vereins, Ferenc Repetzky war ein bekannter Politiker des Komitats, der nur seine eigenen Interessen vor Augen haltend bei der ersten Gelegenheit — nachdem er bei dem Komitat ein Amt hatte — seine Mannschaft verliess, und das ohne Führer gebliebene Heer ging auseinander und zerfiel. Dieser Verein, obwohl er in dem politischen Leben des Komitats keine grosse Rolle spielte, trug mit seinem jedenfalls widerspruchsvollen Charakter dazu, um die Reihen der sich organisierende Opposition zu stören.

Die Einheit wäre aber sehr nötig gewesen, weil ja vieles bei den Parlamentswahlen im Jahre 1847 entschieden wurde. Das ungarische Parlament hatte entscheidende Fragen zu beantworten und zu lösen. Es war also nicht gleichgültig, dass die Abgeordneten mit was für einer Vorbereitung und Parteistellung die einzelnen Komitate vertreten.

Die konservative Partei wurde im Komitat Nógrád in der Person des Kandidaten leicht einig, aber in der oppositionellen Partei entwickelte sich ein heftiger Kampf zwischen dem für unbedeutenden Politiker gehaltenen Job Dessewffy und Ferenc Kubinyi, der grosse politische Erfahrungen besass, und als Anhänger von Kossuth galt. Es begann ein beispiellos grosser und heftiger Wahlkampf, in dem beide Parteien beziehungsweise Lager allerlei erlaubte und unerlaubte Mittel eingeworfen hatten. Die Wahl hatte endlich Job Dessewffy mit einem Stimmenunterschied von zehn gewonnen.

Die Gemüter waren auch nach den Wahlen nicht still geworden. Allein Imre Madách war der einzige, der von seinen klasseneingestellten Geführten ausgetreten die Stimmenwerbung und all jenes Verhalten, das über den politisierenden Nógrader Adel Schande brachte, verurteilte.

Im Juni 1848 spielte Madách auch bei der Organisierung und Durchführung der neuen Parlamentswahlen eine wichtige Rolle. Nach der Märzrevolution ist er in seinem gewählten Komitatsamt geblieben, aber er nahm freiwillig mehrere solche Aufgaben, die zeigen, dass er doch seinen Anteil aus der Leitung der revolutionären Ereignisse erbat und herausnahm. Er wurde bei der Parlamentswahlen des Füleker Kreises zum Vorsitzenden des Wahlleitungskomitees. Seine Aufgabe war also deshalb schwer, weil der Abgeordneten kandidat Ferenc Repetzky war, der 1846 in der Komitatspolitik so un-rühmlich, auftrat. Madách konnte mit über seine Zeit erhobener Vorsicht, Organisation die Wahlskandale verhindern, die Abstimmung fand ohne jegliche Ruhestörung statt.

Diese Aufgabe und auch die politische Rolle, die Madách in diesen Jahren spielte, zeigen, dass sich der Politiker auf Landesniveau in ihm immer mehr formierte, und wir sehen ihn auf dem Parlament des Jahres 1861 schon in der ersten Reihe der ungarischen Politiker wieder.

Madách Imre hadbírósi perének nyomában

Spáczay Hedvig

„Ilyen viszonyokról, mint a mieink... más népeknek fogalmuk sincsen. Mi örökös harcban állunk létünkért, mi egy kalitkában vagyunk a fenevaddal, mely minden percben el akar nyelni. Ők csak a jólét s jobb lét közt küzdenek.”

Madách

Annak ellenére, hogy a Tragédia minden egyes jelenete azt tükrözi, hogy szerzője mindent tud az emberről és az emberiségről, amit tudni lehet, s múltról, jelenről és jövőről szinte látnoki szemmel vall, mégis, valahogyan úgy élt s részben még ma is úgy él az irodalmi köztudathban, mint aki sokat betegeskedve, élettől, emberektől elszakadva, távolról és felülről nézett mindent, birtokára behúzódva átadta magát a magányosságnak és már-már a reménytelenségnek is.

Erről a Madáchról nehéz feltételezni és elhinni, hogy szemével nemcsak a messzi múltba és a távoli jövőbe tekintett, hanem saját korában is benne élt, s mi több, tevékenyen részt is vett korának politikai és eszmeáramlataiban, és ami ennél is több: nem zárkózott el olyan *tettektől* sem, amelyek megkísérelték azt a kort, amelyben élt, emberségesebbé, igazabbá és szabadabbá tenni.

A köztudathban egy konzervatív Madách-kép alakult ki és élt hosszú időn keresztül. Ezt a konzervatív Madách-képet ápolták — jeles, sőt egészen kiváló — életrajzírói és méltatói közül is sokan. A „beteg Madách” — minduntalan ezzel a jelzővel találkozunk.¹ Való igaz, hogy Madách nem volt egészséges ember, de ez nem jelentett állandó jellegű és teljes passzivitást a körülötte zajló eseményekkel szemben.

Az 1960-as évek folyamán végre egy — Madách korábbi életrajzíróitól sok tekintetben eltérő — új Madách-kép kezd kialakulni.

Az új Madách-kép kialakításán munkálkodott *közvetve* Waldapfel József irodalomtörténész, egyetemi tanár, majd közvetlenül és újabb kutatásokat végezve Szabad György² történész, egyetemi tanár, Krizsán László³, Kerényi Ferenc⁴, Lukács Lajos⁵, Belitzky János⁶, Leblanc Zsolt⁷ és Szabó Béla⁸. Ők abban hoztak újat, hogy a „beteg Madách” és a „passzív Madách” portréja mellé bátran föl merték vázolni saját koncepciójukat, azt az új Madách-képet, amely véleményem szerint (s véleményemet az általam hosszú évek során összegyűjtött levéltári adatok is megerősítették) minden eddiginél sokkal közelebb áll az „élő”, a valóságos Madáchhoz. Kerényi elsősorban Madách ifjú korát, fiatal éveit vizsgálta és vont le részletesen elemző, újszerű következtetéseket, Krizsán László pedig Madách 1848–49-es tevékenységét vizsgálva új és valósabb megvilágításba helyezte a költő forradalom alatti szereplését.⁹ Az eddig ismeretlen dokumentumok közlésével Krizsánnak elsőként sikerült cáfolnia azt a csaknem évszázados hiedelmet, mely szerint Madách 1848–49-ben elvonult a társadalmi haladásért s a szabadságért folytatott harc küzdőtereiről. Ugyancsak Krizsán Lászlótól indult el az a feltételezés, hogy a „bújdosó” Rákóczy János¹⁰, Kossuth egykori titkára, nem is annyira *csak bújdosó* volt, hanem eset-

leg összekötő, — az emigráció és a Habsburg-ellenes felkelést szervező személyek között. Az én kutatásaim is ezt, vagy egy ehhez hasonló koncepciót látszanak megerősíteni, amelyekre a későbbiek során még kitérek.

Szemben az önkénnyel

A szabadságharc tűzbe, vérbe, vasha fojtása után az uralkodóház többféle alternatíva között választhatott: visszatérhetett volna az 1848 márciusa előtti állapotokhoz, vagy levonva a magyar és az Európa-szerte fel-feltörő forradalmi megmozdulások tanulságait — hozzáláthatott volna — legalábbis az elengedhetetlenül szükséges belső reformok, ésszerűsítések bevezetéséhez. Sajnos, az uralkodóház egy harmadik „megoldást” választott: kísérletet tett arra, hogy bitófával és börtönökkel, testi és lelki megfélemlítéssel elvegye a kedvét ennek a népnek mindenféle rebelliótól, meg nemzeti öntudattól.

Hogyan felelt erre a magyar nemzet? „Úgy, hogy passzív rezisztenciába vonult” — ez volt sok-sok évtizeden át a hivatalos, a megszokott válasz. De valóban olyan passzív volt ez az ellenállás? Semmiképpen nem nevezném egyértelműen annak. Nemeskürty Istvánnal értek egyet abban, hogy az úgynevezett Bach-korszakban „új és sokszor láthatatlan, titkon vívott, de véres és kemény háború, a létért folytatott könyörtelen függetlenségi harc kezdődött.

Vívták ezt fegyverrel, de vívták szóval, nyomtatott betűvel, mezőgazdasági kiállítással, vallásos zarándoklattal, festményekkel és női karperecekkel is. Vívták színházakban, vívták a piacon, vívták templomokban, vívták a tőzsdén és a párizsi, londoni, hamburgi újságok hasábjain. Főnemesség és parasztság, polgárság és értelmiség, itthoniak és az emigráció java összefogott, s ... ennek a ... függetlenségi harcnak láthatatlan irányítója végső fokon még mindig Kossuth Lajos volt, 1857-től kezdve pedig vele párhuzamosan ismét Széchenyi István.”¹¹

S vajon el lehet-e minden esetben dönteni: hol végződik a passzív ellenállás — és hol kezdődik a forradalomra való felhívás? Vajon *csak* passzív ellenálló volt-e Greguss Ágost, amikor egyik vidéki kalendáriumban megjelentetett versciklusának kezdőbetűivel — 1852-ben — ezt üzenté olvasóinak: „A forradalom győzni és boldogítani fog.”¹²

Azt szoktuk mondani — és joggal —, hogy a korlátlan központosítás elvét minden eszközzel érvényesíteni akaró abszolutiztikus kormányzati rendszerrel szemben lényeges változást azért sem érthettek el a függetlenségi és alkotmányos mozgalmak, szervezkedések, mert 1848—49 óta a nemzetközi helyzet lényegesen megváltozott, a forradalmi hullám lefelé tendált. Csakhogy azt, amit mi ma, több mint egy évszázad távlatából meg tudunk állapítani, azt az akkori hírközlő eszközök, hírközlő lehetőségek mellett korántsem lehetett olyan tisztán látni.

Ezzel szemben az ország lakosságának nagy többsége nap-mint-nap azt tapasztalta, hogy nemzeti és állampolgári jogainak gyakorlásában korlátozzák, hogy a haditörvényszékek a halálos ítéletek, várfogságok és börtönbüntetések végeláthatatlan sorát zúdítják a szabadságharc vezetőire és résztvevőire, hogy a honvédség katonáit és a rangjuktól megfosztott honvéd tiszteket tömegesen sorozzák be az osztrák hadseregbe, hogy a lakosság zaklatása házkutatásokkal és rendőri megfigyelésekkel — mindennaposá vált.¹³

Ebben kereshetjük egyik lényeges magyarázatát annak, hogy az országban szinte láncreakcióként szaporodtak el — az egymással többnyire (egy-egy személyen ke-

resztiül) kapcsolatot tartó különböző mozgalmak, szervezkedések. A másik, jelentős ösztönző erő a Kossuth- és Kossuthtal kapcsolatot tartó emigráció. Az ő tevékenységük néha már-már a politikai kalandorság látszatát kelti, hiszen nekik nagyobb áttekintésük volt a nemzetközi helyzetről, jobban felmérhették az európai nagyhatalmak feltételezhető reagálását egy újabb magyarországi forradalmi megmozdulás esetére, mint az ország határain belül élő, csupán Kossuthra és saját illúzióira támaszkodó, mást és jobbat akaró egyszerű közember. Mégsem vádolhatjuk őket politikai kalandorsággal. Sokkal inkább áldozatok voltak ők is: Hiába számították ki adott helyzetekben az ellenség várható lépéseit — miként a sakkjátszmában is elő szokott fordulni — az ellenfél nem aszerint lépett. Ugyanis a már említett „lefelé tendáló forradalmi hullám” mellett voltak biztató jelenségek is a nemzetközi helyzetben. Így pl. az 1853 őszén kirobbant orosz—török háború, amelynek kapcsán a Kossuth-emigráció arra számított, hogy a „Habsburg-hatalom cári szövetségese segítségével siet, s ez lehetővé teszi, hogy a magyar emigráció a nyugati hatalmak oldalán kísérelje meg hazája felszabadítását. Feltételezésük nem volt naiv, hiszen maga a cári hatalom is Ausztria hadba lépésében bízott...”¹⁴ A bécsi udvarban végül is úgy alakultak az erőviszonyok, hogy Ausztria semleges maradt, s ez a körülmény „megakadályozta, hogy a krími háború alkalmul szolgáljon Magyarország felszabadítására. A magyar emigráció... nem vesztette el annak reményét, hogy az európai hatalmi rendszer elkerülhetetlen új válsága módot nyújt majd a magyar kérdés napirendre tűzésére is, mégpedig olyan helyzetben, amely volt szövetségese, a cári Oroszország segítségétől immár megfosztva találja a Habsburg-hatalmat.”¹⁵

Mindenesetre a nemzetnek egy jelentős része hitt egy újabb forradalom lehetőségében és ennek előmozdítása érdekében csatlakozott a már 1850-től kezdve fellelhető különböző szervezkedésekhez. E szervezkedéseknek egyik ismérve volt, hogy közöttük az akkori magyar társadalomnak csaknem minden rétegéből találunk oda-csatlakozott személyeket.

Madách Imre és az abszolutizmus elleni szervezkedések

A teljes Madách-peranyag hiányában nem mérhető le pontosan, hogy mennyi volt Madách Imre szerepe ezekben a szervezkedésekben. Tisztább képet akkor kaphatnánk, ha őt magát „szóaltathatnánk” meg, legalábbis egy-egy kihallgatási jegyzőkönyvön keresztül — de még ez esetben is előfordulhatna, hogy „megszépítve” kerülnének eléink az adatok, hiszen a bíróság előtt csaknem mindenki igyekszik menetetni magát, vagy kompromittáló dolgokat elhallgatni.

Melyek tehát azok az adatok, amelyek rendelkezésiünkre állnak és amelyekre — ha néhol kritikával is, de támaszkodhatunk?

Én magam kb. 1966-ban találtam első ízben olyan levéltári adatokat, amelyek arra engedtek következtetni, hogy a Tragédia írója részt vett abban a nagyarányú szervezkedésben, amely gerillacsapatok felállítását célozta.

Az első adatot szinte a véletlen hozta előm. Munkahelyemen, a Hadtörténelmi Levéltárban, valamilyen oknál fogva a K. k. Militár Districts Commando zu Pressburg¹⁶ 1848—1852. évi (51. számú) mutatóját forgattam. Tekintve, hogy Madách Imre személye és irodalmi munkássága mindig is vonzott és érdekelt, s Az ember tragédiáját mindenkor a világirodalom legnagyobb remekművei közé soroltam, — ösztönösen nyitottam ki a mutatókönyvet az M betűnél. S valóban, az 1852-es évnél több helyen is szerepelt a költő neve. Az első bejegyzés szerint „Madách Emerich

és Alex Pesten voltak”¹⁷ — s utalás arra, hogy a Rákóczy János elrejtésével kapcsolatos ügy miatt.

Ez a bejegyzés még korántsem lepett meg, hiszen tudtam, hogy Madách Imrét perbe fogták amiatt, hogy Rákóczy Jánost, Kossuth egykori titkárát — cseh vadászként — birtokán rejtegette. A meglepetés akkor ért, amikor ugyanott, néhány sorral lejjebb ezt a bejegyzést láttam: „Madách Imre, guerilla rabló bandában való részvétel.”¹⁸ Utána felsorolva az ügyre vonatkozó iratok jelzete, iktatószáma.¹⁹ A mutatókönyvben tovább lapozva, az S betűnél (ugyancsak az 1852-es évnél) a következőket találtam: Stark Mihály, Madách és Hinkó gerillabandákban való részvételével kapcsolatos vizsgálata. Utána az iktatószám.²⁰ Az újonnan felbukkant nevet, a Hinkót is megkerestem a mutatóban és valóban, szerepelt ő is, a következőképpen: Hinkó János Losoncáról, a gerillarablókkal való kapcsolat.²¹ Ugyanott lejjebb: Házkutatás Madáchnál és Hinkónál, a rablókkal való kapcsolat miatt.²² Szintén ugyanott: Huszár Károly, István és László Madách Imrével való kapcsolat miatt.²³ Végül ugyancsak a H betűnél egy megmosolyogni való bejegyzés: Hanzély Ferenc, Madách Imrével való kapcsolat.²⁴ Hanzély Ferencnek nem politikai kapcsolata volt a Madách-családdal s nem is Imrével, hanem — mint ismeretes — az ifjú Madáchnéval, Fráter Erzsébettel. Az osztrák megfigyelő szervek még Madáchné kedvesében is összeesküvőt gyanítottak.

Amikor ezeket az első adatokat láttam, arra gondoltam, hogy ezek talán csak számomra újak és meglepőek, s lehetséges, hogy az irodalomtörténet már más forrásból ismeri mindezt. Kételyeimet ellenőrizendő, elmondtam mindent Waldapfel József professzornak, aki a bölcsészkaron irodalomtanárom volt s akivel továbbra is tartottam a kapcsolatot. Az eredmény meglepő volt: Waldapfel professzor határozottan állította, hogy tudomása szerint az irodalomtörténetírás nem ismeri az általam elmondottakat, az irodalmi köztudatban csak az él, csak az ismeretes, hogy Madách Imrét Rákóczy János rejtegetése miatt tartóztatták le. Erősen biztatott a kutatás folytatására. Így azután részint Waldapfel professzor ösztönzésére, részint pedig Madách iránti vonzalmamtól indítva, megragadtam azokat a szálakat, amelyek révén a továbbiakban elindulhattam, illetőleg folytathattam a kutatást.

Legelőször is a császári királyi haditörvényszékek név- és tárgymutatóit néztem át, Madách nevét keresve. Szerepelt is több ízben, jelzettel együtt.²⁵ Csakhogy az iratok nem voltak a helyükön! Sejtve, hogy ez nem lehet véletlen, keresni kezdtem azoknak az ismert magyar íróknak és költőknek az aktáit is, akikről tudtam, hogy a Bach-korszakban bírósági eljárást, illetve pert indítottak ellenük. Szomorúan kellett megállapítanom, hogy e perek anyaga teljesen hiányzik levéltárunkból. Így tehát valószínűleg az sem véletlen, hogy a Madách-peranyag nincs a helyén. Megsemmisítették-e az osztrákok valamikor, mint kompromittáló iratokat, vagy a bírósági eljárások során eredeti helyükről kiemelve más aktákhoz szerelték? — ma már nem lehet megállapítani. Az sem lehetetlen, hogy valamelyik bécsi levéltárban megvannak, más peranyaghoz hozzácsatolva.²⁶

Kik voltak a gerillaper vádlottai és szereplői, ezek közül kik álltak (vagy állhattak) közvetlen kapcsolatban Madáchcsal?

A leggyakrabban szereplő nevek: Hinkó János, Stark-Erős Mihály, Skrzetulsky Kázmér, Podhorszky Mária, Podhorszky Anna stb. Ezekbe a személyekbe mintegy belekapaszkodva végeztem kutatásokat a Hadtörténelmi Levéltár őrizetében levő

abszolutizmus kori fondokban (hadhíroságok és katonai kerületi parancsnokságok),²⁷ majd a Magyar Országos Levéltár őrizetében levő K. k. Militär- und Civil Gouvernement für Ungarn²⁸ iratanyagában, végül Nógrád megye Levéltárában is. Lépésről-lépésre haladva sikerült hozzáfutólagos képet kapnom arról a nagyarányú, országos méretű szervezkedésről, amelyben a birtokos nemességtől kezdve az iparos rétegekig az akkori magyar társadalomnak csaknem minden ágazata képviselve volt.

Hogyan vallanak erről az egykorú források? Előljáróban meg kell jegyezni, hogy az osztrák nyomozó hatóságok jelentéseit nem tekinthetjük mindig tárgyilagosnak, azok sok esetben túloznak. Úgyszintén a gyanúsítottak vallomásait sem fogadhatjuk el mindenkor teljes mértékben hitelt érdemlőnek — érthető okokból — hiszen nagy volt a tét: elítéltetés, vagy felmentés. Ha a vádlott gyengébb jellemű volt, úgy — maga megmentésére — inkább társait igyekezett befeketíteni. S végül nem szabad megfeledkeznünk a megfizetett és beépített besúgókról és rendőrkémekről sem. Ezek természetesen főleg a főnagytanác minden, hogy saját szerepeiket, saját jelentőségüket előtérbe tolják.

Az iratok zöme német nyelvű, ezeket magyar fordításban²⁹ és kivonatosan ismertetem, és pedig úgy, hogy előbb a Hadtörténelmi Levéltárban levőket, azután az Országos Levéltárbelieket, majd pedig a Nógrád megye Levéltárában (Salgótarján) föllelhetőket, végül a bécsi anyagot. Valamennyit a lehetőségekhez képest időrendben.

Hadtörténelmi Levéltár

A K. k. Militär — und Civil Gouvernement für Ungarn — 1852. október 15-én — két jelentést küld a K. k. Kriegsgericht Pesth³⁰ részére. Mindkettőt Békés megye előljárója — Julius von Bonyhád, illetőleg Bonyhád Gyula — írta s mindkettő a Cs. kir. Rendőrigazgatóságnak, Pestre van címezve.

1. Ebben a legelső jelentésben, amely Gyulán 1852. október 12-én kelt, Madách Imre neve még nem szerepel, de a továbbiak megértéséhez szükségesnek látszik az irat tartalmát legalább nagyvonalakban ismertetni.

Az történt ugyanis a jelentés szerint, hogy 1852. szeptember hó 27-én a Kondorosi pusztán, nem messze a cs. kir. esendőrlaktanyától, 6 jól felfegyverzett lovas és álarcos rabló³¹ feltartóztatta a békési vásárból hazatérő, mintegy 100 kocsit és a rajtuk levő készpénzt elrabolta. Amikor a megyei előljáró értesült az eseményről, szeptember 28-án, felszólította Déry István járási segédtisztet, hogy fokozott figyelmet szenteljen az átutazóknak, hogy a gonosztevőket, illetve a félig gyanús elemeket kézre lehessen keríteni.

E rendszabályok következtében Mezőherényben 5 Orosházáról érkező utast, névszerint Vörös Albertet (akit Skrzepulszkynak is neveznek)³², Stark Mihályt (Erős)³³, Hajnik Mártont, Szőke Antalt és Kapu Andrást — bár előírásos útlevéllal és vándorkönyvekkel voltak felszerelve — a hivatalfőnök gyanúsak találta. Ugyanis elbeszéléseik szerint Gyulára szándékoztak menni, de Körösladány felé tartottak. Ezért aztán a hivatalfőnök egy elfogatási parancsot tartalmazó levéllel pandúrokat küldött utánuk, akik a nyomukba szegődtek. Végül is a gyanúsítottakat Derecske határában elfogták, s mivel pisztolyokat, tört és lőszert találtak náluk, őrizetbe vették és Gyulára kísérték őket. Ekkor még kérdéses volt, hogy a bekísért személyek rablók-e, vagy politikai bűnösök. Ennek kiderítése érdekében a tervbe volt vizsgálá-

tok lefolytatására a csendőrpáncsok utasítására egy politikai biztost is bevontak. A kihallgatás során, amely távolról sincs lezárva, kiderült, hogy a letartóztatottak nem közönséges rablók, hanem egy politikai gerillabanda tagjai, akiknek barátai és ügynökei Pesten és az ország egyéb területein is vannak és akik a külföldre szökött rehellisekkel és pártosokkal is kapcsolatban állanak. A jelentés kitér az eddig kihallgatottak vallomásaira is: Stark Mihály (Erős), aki állatorvosnak adja ki magát, azt vallja, hogy ez év augusztusában Pesten a Licinius-féle vendéglőben megismerkedett Figyelmessy³⁴ titkos ügynökkel, aki bemutatta a Pesten tartózkodó Hatvani volt honvéddöragnak és Makhnak³⁵, a mostani ügynöknek, aki állítólag Bucarestben lakik. Papp és Stark Mihály vallomása alapján kiderült, hogy a külföldről részükre küldött pénzküldeményt a kormány lefoglalta, s mert nem került a kezükbe így kénytelenek rabolni, hogy politikai céljaikat szolgálhassák. Csak ott rabolnak, ahol életveszély nélkül juthatnak nagyobb összeghez. Szövetségeik megszámlálhatatlan sokasággá nőttek.

Hajnik Márton kárpitos Veszprém megyéből előadja, hogy Pesten egy bizonyos Vargával ismerkedett meg, aki a Dob utcában egy hatemeletes sárga ház földszintjén lakik hátul az udvarban, ahová a legegyszerűbben a Király utcából lehet eljutni, a gerillák közé akart állni, ezért egy Mária nevezetű nőhöz vitték, aki az alsó Dunasorban lakik, egy három vagy négy emeletes házban a második emeleten: özvegy anyja van és egy házon kívül lakó nővére is.

Ahogy visszaemlékezik, közepes magasságú, festett arcú és sötét hajú. Lakásuk különös ismertetőjele: az épület a lépcsőnél sötétpiros. A szoba közepén az asztal pirosas szőnyeggel van letakarva, a lakásban több rézmetszet látható, fekete poltírozott kerethen. Ott ismerkedett meg az illető a szintén vádlott Vörös Alberttel, (Skrzetulsky), aki pénzt ígért neki. Az eddig felsoroltakat azzal vádolja, hogy tagjai a felforgató pártnak. Hivatkozik a fentiekben kívül egy bizonyos Kulmannra, aki Budán a Krisztinavárosban lakik a Blockberg utcában, a 16. szám alatt, akivel az említett nők, Mária és anyja igen bizalmas viszonyban vannak. Kulmann régen a cs. kir. kormányzóságban szolgált, vele Vörös Albert (Skrzetulsky) lengyel, volt honvéddöragny gyakran beszélgetett.

Vörös Albert nyíltan a forradalom hívének vallja magát, a Máriával való kapcsolát egy levéllel bizonyítja, amit a tárcájában találtak. E leveleket csak a bizalmasok értik, mert egy jól menő üzletről beszél és néhány bizalmas emberük keresztnévét is közli. Ebből kifolyólag a fentnevezett egyének politikai szempontból nagyon veszélyesek és kompromittáltak.

Bonyhád Gyula kötelességének érzi a cs. kir. rendőrség tudomására hozni ezeket és figyelmét a fentnevezett Pest és Budán lakó személyekre irányítani, hogy a legfelsőbb érdekeket szem előtt tartva eljárást indíthassanak ellenük. Titokban és nagyon óvatosan készüljenek ezek a feljelentések, hogy az egész bandát meglepje.³⁶

2. Cs. kir. Rendőrigazgatóságnak . . .

. . . Kapu András, a ceglédi cs. kir. járás volt írnoka, a következőket adja elő: Ismeri a letartóztatott Stark Mihályt (Eröst), Gerebi és Káldori néven is, Szelén ismerkedett meg vele bizonyos Butkay³⁷ Miklós úrnál, akinél több hónapot töltött. Időközönként Pesten is találkozott vele egy 2 vagy 3 emeletes házban a sóhivatal mellett haladva, a 2. emeleten egy Potorszka³⁸ nevű hölgnél, ahol Kovács Károlyt a sümegi járásból is bemutatták neki. Ugyanabban a házban lakik az a Mária, akit a tegnapi levélben is említettem, és aki Potorszka asszony lánya. Hosszabb időn keresztül fontos politikai közléseket mondott egymásnak Erős és a fentnevezett

hölgy. Felszólították, hogy vegyen részt ő is. Erős bizalmas lett Kapuhoz és bevallotta, hogy ő nem Stark, Erős, Gerebi, Káldori, hanem báró Kemény Farkas Erdélyből³⁰, és Kossuth megbízásából Magyarországon népfelkelést szervez; ezt a munkát igen gyorsan akarja befejezni, hogy mire Kossuth hazajön a közeljövőben 200 000 franciával¹⁰, minden készen legyen. Továbbá megnevezte a szervezést végzők neveit is: Madách Imre csesztvei földbirtokost Nógrád megyéből, Hinkó Jánost Losoncon, Lipcsei Imrét és Ürményi Mihályt Tiszafüredről, továbbá biztosan állította, hogy Potorszky asszony és Csepcsányiné — Szemere lány — is kapcsolatban van a szervezőkkel. Azon kijelentésének igazolására, hogy Stark, Erős valóban báró Kemény Farkas, elmondta, hogy az Angol Királynőhöz címzett szállodában két erdélyi úrral, Pálffy Domokossal és Kenderessy Farkassal látta egy asztalnál ülni, ahol Stark — Erős családja iránt érdeklődött a két úrnál. Egy második alkalommal két levelet adott fel jelenlétében Erdélybe, egyet sógornőjének Köhlös Zsuzsannának Magyarbretsányba, a másikat sógorának Köhlös Miklósnak Gyulafehérvárra. A fogoly a továbbiakban azt vallja, hogy a Vörös néven szereplő fogoly neve nem Vörös nem Skrzetulszky, hanem Ostrovsky⁴¹, és egy lengyel emigráns, akit Potorszky asszony hat hétig ápolt betegként.

Stark-Erős — Kapu vallomása szerint báró Kemény Farkas — mindent tagad, ami személyére vonatkozik, de bevallja, hogy Figyelmessyvel és Hatvanyval beszélt, ők mondták, hogy az országban 64 000 Kossuth-hívőt tartanak számon, akik a forradalom kitörésekor — mely előtt állunk — harcra készek.

A jegyzőkönyvet lezárták és a letartóztatottakat a közeljövőben átadják a nagyváradi katonai törvényszéknek.

Gyula, 1852. október 13.

Békés megyei cs. kir. előljáró

Julius von Bonyhád
mp.⁴²

3. A Cs. kir. 7. csendőrezred 3. szakasza no. 1012. präs. szám alatt jelenti
A cs. kir. katonai és polgári kormányzóságnak

Pest-Buda

Gyula, 1852. október 15.

Ez év szeptember 29-én Eduard Schönborn főhadnagy úr tudomására jutott, hogy a Kondorosi úton a Szentmiklósi csárda közelében rablás történt. Öt jól felfegyverzett rabló e hó 27-én a békési vásár után mintegy 1500 Forint kárt okozott. A gonosztevők a rablás után is e vidéken vannak, mert Szeghő József földbirtokost a Csernei-pusztán a saját házában kirabolták. Ezek után a fentnevezett főhadnagy egy általános razziát rendelt el a megyében, hogy a gonosztevőket elfogja, vagy legalábbis a még tervbevetett rablásokat megghiúsítsa.

A szeptember 30-án lefolyt razzia eredményeként behozták Vörös Albertet, Stark Mihályt és Hajnik Mártont Füzesgyarmatról.

A vizsgálat során kiderült, hogy a fentnevezettek — bár Hajnik Mártonnál pisztolyt, löszert és egy tört találtak — nem rablók, hanem a hivatalos renddel szemben ellenséges magatartást tanúsító bűjtogatók, Kossuth-ügynökök és az ő megbízásait teljesítik.

Az ideiglenes vizsgálat a következő személyek letartóztatását tette szükségessé: Kapu András joggyakornokot Cegléden, Szőke Antal molnárt Tápiószeléről, Harsányi Sándor árvagondozót Orosházáról, Győri Ferencet Orosházáról, Mikulai Feri

Kossuth-rokon földmérőt Pesten, Papp Károly és Kémeri Gábor tanítókat Füzesgyarmaton, Győri István, majd Kalmár József orosházai lakosokat, Varga János fakereskedőt és asztalos mestert Pesten, aki eddig még nem érkezett meg Pestre, de megérkezésekor azonnal letartóztatja az ottani rendőrigazgatóság, mert tárcájában, mely Orosházán maradt, egy nagy darab ópiumot találtak.

Vörös Albert Naumann, Kolmann és Aladár néven is szerepel, saját bevallása szerint orosz-Lengyelországban született, és az 1831-ben hősi halált halt Skrzetulszky sztarosza fia.

Stark-Erős, Geréb és Káldor pedig állítólag báró Kemény Farkas Erdélyből. Mindkettő veszélyes egyén és a felségáruló Kossuth ügynöke, akik főleg Pesten Podhorszka-nál találkoztak és terveiket ott beszélték meg.

A vizsgálatból kiderült, hogy Csepcsányiné — Szemere lány — aki az Egyetem utcában lakik Pesten, Madách Imre csesztvei, Nógrád megyei lakos, Hinkó János Losoncon és Űrmény Miska Tiszafüreden Heves megyei meghatalmazottak szervezik a felkelést. E személyek a népfelkelés szervezésében főszerepet játszanak.

Továbbá Stark és Vörös kapcsolatban van az ügynök Figyelmessyvel recte Markh, aki Galiciába távozott és hosszabb időt töltött Pesten, valamint az ügynök és Kossuth képviselő Nagy Józsival és Hatvanival, aki Bácskában akar agitációt folytatni.

Stark állítólag hosszabb időt töltött tápiószelén egy bizonyos Ruttkainál, aki szintén Kossuth-rokon.⁴³

aláírás:

Tuzinger lovaskapitány

4. (: a 3. szám alatt ismertetett irathoz van hozzácsatolva — tehát u. azon jelzet alatt — az alábbi jelentés, amelyben Madách Imre név szerint nem szerepel ugyan, de a szervezkedés áttekintéséhez szükségesnek látszik kivonatossan ezt is ismertetni. S egy másik szempont is: ebben az irathoz olyan nevek is előfordulnak, amelyekre a későbbiek során még ki fogok térni és amelyek nevek által jobban észre lehet majd venni bizonyos összefüggéseket.)

A cs. kir. katonai és polgári kormányzáságnak

E hó 18-án kelt 2844/reser. Pz. jelű utasítás értelmében Podhorszky Mária és anyja Podhorszky Anna az Alsó-Dunasor 33. sz. alatti lakásán házkutatást tartotunk.

Lakásukat alaposan átnézve a kályha felső részében, mely loemelhető, több forradalmi tartalmú dalt találtunk. Erre mindkét személyt letartóztattuk és Podhorszky Máriát ki is hallgattuk.

A fent nevezett személy önmagával való hosszas viaskodás után elmondta, hogy ez év júniusában vagy júliusában egy Horváth nevű hölgy ajánlására — akinek jelenlegi tartózkodási helyét nem tudja — lakásába fogadott egy férfit, aki magát Aladárnak nevezte. Az illető mutatott egy levelet, amit magától Kossuthtól kapott, amelyben gerillabandák szervezésére hívja fel és hazatérését augusztusban helyezi kilátásba. Egyben azt is elmondta, hogy egy bizonyos Varga János, akinél a gerillaszervezés történt, maga is tag és Nagy József⁴⁴ menekült minden gerillabanda feje volt, elfogása után a közben szintén elfogott és Gyulára szállított Mikulay Ferenc lett a fővezér.

Podhorszky azt is elmondta, hogy jó viszonyban van a Budán, a Krisztinavárosban lakó Kulmann családdal és kölcsönösen gyakran meglátogatják egymást. A Kulmann lakásban találtuk a gerillának nevezett Varga Jánost, Darabant Ágostont⁴⁵,

az itteni cs. kir. kerületi hadbírószág fogalmazóját, Frank József nevelőt, Breznay István volt magán-hivatalnokot feleségeikkel együtt, valamint Kulmann Jánost és Ludvig Jakabot, akiket szintén őrizetbe vettünk.

Varga János lakásán két igazolványt találtunk Oroszhegyi hírhedt gerillavezér aláírásával és egy forradalmi tartalmú felhívást, hasonló ahhoz, amit Marton Antóniánál találtunk.

A felhívás harcra buzdít és fenyegeti a zsarnok uralkodót, hogy a tört a fekete-sárga lelkébe fogják szúrni.

Varga helybeni asztalosmester, de több hónapja már, hogy nem tartózkodik otthon.

Darabant honvédőrnagy volt és komáromi kapituláns.

Breznay az 1848-ban elhunyt Kossuth Karolina — aki Breznay fizikus felesége volt — fia.

Frank honvéd tiszt volt, utoljára pedig nevelő Almási Sándor földbirtokosnál Benyén, nem messze Monortól.

Miután kitudódott, hogy Németh József pesti lakos Kulmannal szoros kapcsolatban van és Breznayval és másokkal is gyakran látogatják egymást, és amikor Kulmann lakásába lép körülnéz, látja-e valaki — nála is lakásvizitet tartottunk és néhány 1848-ból származó levelet és egy tört találtunk. Némethet letartóztattuk.

Csepcsányiné — született Szemere Erzsébet — a Gyuláról érkezett feljelentés szerint, lakásán is szokott gerillatalálkozó lenni, ezért szintén letartóztattuk.

A letartóztatások folytatódnak . . .

Pest, 1852. október 22.

Protmann n.p.⁴⁶

5. (Ha kivonatossan is, de érdemes ismertetni azt a Pesten, 1852. október 28-án kelt iratot, amelyet Pest, Buda és Óbuda Rendőrigazgatósága küldött a Cs. kir. Pesti Haditörvényszéknek. Madách Imréről nem történik benne említés, de korántsem érdektelenek a vallomások és feltétlenül figyelemreméltó az a körülmény, hogy kik voltak a vádlottak és gyanúsítottak és milyen társadalmi rétegekből kerültek ki. Sok esetben föl van tüntetve ugyanis a gyanúsítottak foglalkozása. Ebből is szembeötlik, hogy milyen széles volt az a bázis, amelyre a szervezkedés támaszkodott: a földbirtokos nemesség mellett iparosok, vendéglősök, varrónő, pap, jogász, volt 48-as tisztek stb. Az irat elolvasása után szinte megelevenednek a személyek és az események. Mintha csak *láttatni* akarná az egész szervezkedést annak minden komolyságával és minden naivságával együtt. Úgy érzem, Madách megítélése szempontjából sem érdektelen ez a közeg. Az ő demokratizmusa nemcsak szobája faláig terjedt, hanem jóval messzebb.)

A jelentés közli, hogy az alábbi, gerillákkal kapcsolatot tartó személyeket letartóztatták: Podhorszky Anna és leánya Podhorszky Mária Pestről, Kulmann Jakab és Kulmann Johanna a felesége, egy Krisai nevű személy, Csepcsányi Erzsébet szül. Szemere Pestről.

A Kulmannál tartott házkutatás eredményeképpen ugyancsak letartóztatták: Varga János asztalosmestert a Dob utcából, mint főszemélyt a gerillák szervezésében, Darabanth Ágostont, Breznay István Kossuth-rokont, Frank József magántanítót, aki Almássy Sándor földbirtokos szolgálatában állt.

Podhorszky Mária hosszú belső vívódás után azt vallotta, hogy ez év februárjában egy Horváth nevű varrónő járt nála és kérte, hogy egy Aladár nevű politikai foglyot vegyen a lakásába néhány napig. Ezt meg is tette. Aladár néhány nap után

ismeretlen helyre távozott. Később Horváth azt is közölte, hogy Aladár egy lengyel menekült, valódi neve Osztrovszky. Ez év júniusában vagy júliusában az illető Pestre jött és több napig lakott a lakásukban. Ez alkalommal közölte, hogy ő Kossuth meghívottja, gerillabandákat kell szerveznie, hogy a közeljövőben esedékes hazatérésekor a népet előkészítse. Mutatott egy vegytintával írott Kossuth-levelét, melynek tartalma a következő volt: alakítsanak gerillabandákat, ezek szállják meg a Mátra hegység környékét, augusztusban Kossuth nagy sereggel visszatér az országba, addig tartsák magukat, ahogy tudják. A gerillaszervezés részben az ő, részben Varga János lakásán történt, egy főszervező személy jelenlétében.

Varga szolgálóján, Német Pistán kívül, akiről feltételezi, hogy tájékozott volt, a következő személyeket nevezi meg, akik a gerillákkal kapcsolatban vannak: Lubinger hivatalnok, aki Aladártól 8 Forintot kapott utazásra és valóban el is utazott, de hamarosan ismét visszatért.

Fleischmann üveges a Retek utcából is sokszor megfordult a házban, hogy Aladárral találkozott-e, azt nem tudja.

Csernovics István, az Újépületből nem régen szabadult fogoly, akit kitoloncoltak Aradra, szintén kapcsolatba lépett Aladárral.

A gerillákról többet nem tud, mivel Aladár hamarosan elutazott, és az összejöveteleket Vargánál, vagy a „Szőlőhöz” címzett budai vendéglőben tartották.

A vádlott továbbá elmondta még, hogy Aladár és a többiek elutazása után egy elegáns öltözetű úr érkezett, aki magát Kabosnak nevezte és Aladárt kereste. Az úr elmondta, hogy a bakonyi erdőben is van egy gerillabanda, melynek vezetője Nagy József a Béla utcából: ő erdélyi születésű és a családja most is ott él.

Végül elmondja még a vádlott, hogy kb. 10 nappal előbb egy bizonyos Fehér, aki nemrég szabadult az Újépületből, érdeklődött Aladár iránt és bevallása szerint mindenről tájékozott, Mária őt Budára küldte az említett vendéglőbe.

Podhorszky Mária vallomása alapján a következő személyeket tartóztatták még le:

Lubinger Gyula, Vadász utca 7. sz. alatti lakost, aki a forradalomban őrnagy volt, most jogász a cs. kir. hadbírószágon.

Nagy Istvánt, Varga szolgálóját, aki Nagysápon lakik,

Csuszmann Józsefet, a budai „Szőlőhöz” címzett vendéglő tulajdonosát,

Németh Józsefet, aki Kulmannnal és Breznayval gyakran érintkezik, a gerillákkal való kapcsolat gyanúja miatt.

Lubinger vallomásából:

Vargánál mutatták be Aladárnak, aki egy lengyel gróf, többször találkozott Podhorszky lakásán, vagy a budai vendéglőben a gerillákkal. Kossuth leveléről ő is úgy nyilatkozik, mint Podhorszky Mária. Elismeri, hogy kapott 7 Forintot utazás céljára és útlevelet váltott ki Miskolcig, de nem utazott el mégsem. Tudomása szerint 10–12 gerilla utazott el július közepén, Varga és Aladár azonban csak 26- vagy 27-én. Velük ment Sztrebányi József borbélysegéd is, aki az itteni sebésznél, Vágner-nél volt alkalmazott.

Kulmann-nal kapcsolatos megjegyzések:

Tagadja, hogy valamilyen kapcsolatban lenne Podhorszky Máriával és Vargával; lakásán több mint 900 Forintot találtak, részben papír-, részben ezüstpénzben és több arany- és ezüst tárgyat. E tárgyakat elkobozták.

Varga János: tagadja, hogy ismeri Aladárt és Podhorszky Máriát, de a budai vendéglős vallomása erre rácsfol.

Németh Pista lakásán tartott házkutatáskor Varga tárgyai között több költe-

ményt találtak, „ezek közül különösen egy Ő Felségét a császárt a legaljasabb szavakkal illeti,” továbbá Varga több igazolványát, mint gerillakáplárt, Oroszhegyi aláírásával a forradalom idejéből.

Frank Józsefnél egy levelet találtak Menszáros Rozália névre Benyére címezve, az Újépület egy foglya írta és segítséget kér a címzettől. Frank ezzel kapcsolatban elmondja, hogy egy cs. kir. tiszt hozta a levelet, de ő elutasította a levelet is, a közvetítőjét is, mire másnap a szobájába dobták a levelet, amikor nem volt otthon.

Sallay Mihályt közben elfogták, Boros, illetve *Noszlopi*⁴⁷ álnéven élt és ezért politikai okokból az Újépületbe vitték, ahol megbetegedvén a Ludoviceumban (kórházban) ápolták. Onnan megszökött. Elfogatása után bevallotta, hogy Koschitzky István, akinél néhány napig tartózkodott behörtönzése előtt, egy asszonyhoz irányította, aki lányával együtt lakik a sóhivatalhoz közel, egy kétemeletes házban (Podhorszky), ott ismerkedett meg báró Kemény Farkassal Erdélyből, akit röviddel előbb Gyöngyösön Geréh, Káldor, Kapos és Csongrádi néven ismert. Ő egy miskolci szabó (Vörös István) címét adta meg, amit a házban lakó lány sajátkezűleg le is írt, azzal az utasítással, hogy ott fog Aladárral találkozni, aki Noszlopi gerillavezérrel kapcsolatban áll.

Ebben az időben báró Kemény Farkas részben Podhorszky-nál, részben egy asztalosnál tartózkodott a Dob utcában (Varga János). Szerinte egy kecskeméti szabó, Vasváry, akivel együtt volt a kórházban, szintén a gerillákhoz tartozik, mert bizalmasan közölte, hogy Noszlopi, Gál, Zalobay, Szálkay, báró Kemény Farkas és Aladár részére több száz egyenruhadarabot készített, melyek sok fegyverrel együtt a házában vannak elrejtve, és a csendőrök nem találták meg azokat. Egy darab mérget is mutatott, amit a gatyájába varrt, ezt Aladártól kapta, arra az esetre, ha más menekülés már nincs, megölhesse magát.

A ruhák és fegyverek költségét egy ceglédi református lelkész, talán Szabó nevezetű, ideiglenesen előlegezte. Ennél a lelkésznél tartózkodik gyakran Noszlopi...

Sallay továbbá elmondja még, hogy egy bizonyos Cornis, aki Gyöngyösön egy bizonyos Pankernél tartózkodott, szintén kapcsolatban áll a gerillákkal. Ő neki adott az egri Csernus Sándor kocsit, hogy Egerből Gyöngyösre mehessen. Első letartóztatása alatt az Újépületben találkozott Csernussal.

Végül elmondja még, hogy Gyöngyösön egy Sárosi Gyula nevű politikai menekült Sorsis Berci néven él és kapcsolatban van Csernussal. Őnála készülnek az útlevelek a politikai foglyok számára, és innen való az ő útlevele is. Az útlevelet elkozták tőle és az aktákhoz csatolták.

Sallay vallomása alapján letartóztatták Koschitzky Istvánt, aki bevallja, hogy szállást adott Sallaynak, de Podhorszkyt nem ismeri.

Mindezekből kiderül, hogy Vörös azonos a sokat emlegetett Aladárral (alias Skrzetulszky, Oszroczyk), Erős pedig Podhorszky Mária vallomása szerint Kabossal, alias báró Kemény Farkassal. ...

Az ügyből kifolyólag a következő személyek már az Újépületben vannak:

Podhorszky Anna

Podhorszky Mária

Varga János

Sallay Mihály

Darabanth Agoston

Breznay István

Frank János
Németh József
Németh István
Csuszmann József
Jakab házaspár
Kulmann házaspár
Csepcsányi Terézia
Koschitzky István

Fleischmann és Leopold terhelő bizonyítékok hiányában szabadlábban, de ellenőrzés alatt vannak.

Az iratot Protmann
Cs. kir. miniszteri tanácsos
és rendőrfőnök írta alá.⁴⁸

6. (Ismét egy olyan irat, amelyben Madách neve nem szerepel ugyan, csak a gerilla-per többi vádlottja, elsősorban Skrzetulsky Kázmér, mégis érdemes csaknem teljes egészében ismertetni, mert közelebb visz bennünket ennek az egész kérdés-komplexumnak a megértéséhez. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk — miként a bevezető sorokban is említettem —, hogy ezek az emberek, a Madách-per szereplői, de nemkevésbé az ország lakosainak számottevő része, ekkor még *hitt abban*, hogy a külpolitikai helyzet olyaténképpen fog alakulni, hogy az lehetőséget teremt majd Kossuth visszatéréséhez, s az ország rendjének újabb, forradalmi átalakulásához. Természetesen ezek a remények azután hónapról-hónapra csökkentek.)

Kivonat

Skrzetulsky Kazimir alias Albert Vörös, Aladár, Neumann stb. haditörvényszéki kihallgatásáról, Bécs, 1853. március 12-ről.

Nevem Skrzetulsky, Xenzovitzben születtem, orosz-lengyel földön. Apám az 1831-es forradalom idején Varsó mellett elesett, anyám születésekor meghalt, nevét sem tudom. 1835-ben a szászországi Freibergbe mentem, ahol bányászati tanulmányokat folytattam, nagybátyám kérésére felvettem a Neumann nevet. 1838-ban Drezdába kerültem, ahol nagybátyám örökségképpen 3000 tallért adott nekem. Utaztam. 1848-ban a forradalom Pozsonyban talált, beléptem a nemzetőrségbe, az ún. halálfejes gárdába, mely 1848 júliusában feloszlott. Utána a Zrínyi csapatba léptem be hadnagyként, Móga vezérlete alatt Jellasics ellen harcoltam Schwechátnál, Parrendorfnál, majd visszatértem Pozsonyba a Perczel hadtesthez, amelynél 1849 januárjáig maradtam. Utána Görgey hadtestébe kerültem, végigharcoltam a hadműveleteket. Komárom erődjében voltam a kapituláció idején mint őrnagy.

Komárom átadása után Amerikába szándékoztam menni, de nem volt elég pénzem és hallottam, hogy az ilyen származású egyének mint én, nem is kapnak útlevelet, vagy kérésük esetén Oroszországba lesznek toloncolva. Egy komáromi kapituláns, Németh — keresztnévét nem tudom — szerzett útlevelet Neumann Aladár névre, és azzal az útlevéllel utaztam Zala, Veszprém és Fejér megyében, majd Szentgyörgyre mentem egy bizonyos Perlakyhoz, ahol betegség miatt három hónapig tartózkodtam. 1850-ben Bécsbe utaztam. Útközben sokan segítségemre voltak, amikor azt mondtam, hogy magyar honvédtiszt voltam a forradalomban. Bécsben csak 2—2 napot töltöttem egy szálláson. Visszatértem Pestre, felkerestem Némethet egy kávéházban, aki két hétig pénzadományokkal támogatott. Megismerkedtem Ilkay Sándor földbirtokossal, aki nőegyleti tagoktól szerzett nekem támogatást. . . . 1851-ben Székesfehérvárra utaztam, majd onnan Uszd (Ózd? — S. H.)-ra . . . ahol 1851

végéig voltam. 1852 februárjában ismét Pestre kerültem. Németh révén megismerkedtem Meszlényinével és Podhorszky asszonnyal, Meszlényinétől tudom, hogy fivére, Kossuth forradalmat szervez Magyarországon, mely 1852 őszére kitör. Azt ajánlotta, menjek Törökországba, ahol már gyülekeznek az emigráns magyarok, onnan jönnek majd be az országba. Kossuth Anglia és Amerika támogatását már megszerezte. Felismertem környezetében egy Makh nevű tüzérparancsnokot, aki ügynök volt és a forradalom megszervezésével foglalkozott. Figyelmessyt is ügynökként ismertem meg.

A kihallgatást március 14-én folytatták:

Németh említette, hogy Figyelmessy Kossuth-ügynök és közvetlen kapcsolatban van Kossuthtal. Egy vendéglőben láttam először Figyelmessyt, aki már tájékozott volt a személyemre vonatkozóan. Említette, hogy ő eddig is támogatót, de most már az új forradalom szervezésében komoly szerepem lesz. Azt mondtam, nem nagyon hiszek az új forradalomban, mire egy fekete bőrtáskából — annak titkos rekeszből — egy felhívást mutatott Kossuth aláírásával és leveleket. A felhívások magyar nyelven íródtak, azokat nem értettem. A levelek különféle személyek címére érkeztek. Az egyik levél Lovassy névre szólt, akiről Figyelmessy azt mondta, hogy gerillavezér. Titkos írású leveleket is mutatott. E levelek egyikén azt olvastam, hogy Kossuth és Franciaország egyetértének és felszabadítókként jönnek Magyarországra.

Figyelmessy felkért, hogy csatlakozzam a forradalmárokhoz, pénzt és szállást ígért. Beleegyeztem. Egyik Kossuth-levelet nálam hagyta és Podhorszky kisasszonyhoz, majd Varga Jánoshoz küldött. Utána a Mátrába kellett volna mennem, hogy felvegyem a kapcsolatot Lovassyyal, aki ott gerillavezér és gerillabandát szervez. A vendéglőben ismerkedtem meg Jóskával, aki Hunyadi-honvéd volt és Csernovics-csal, aki Damjanich sógorának adta ki magát. Ők Vargával együtt elhatározták, hogy velem együtt fognak a Mátrába utazni. 60 Forintot kaptam útiköltségre azzal, hogy ha majd ezrekre lesz szükség, akkor Lovassy a rendelkezésemre fogja bocsátani.

Nekem és Jóskának nem volt útlevele, Varga József fakereskedőként utazott útlevéllal, Csernovics pedig egy ismeretlen nevű asztalossegéd-től kapott útlevelet.

Három hétig kerestük a gerillákat a Mátrában, a Gerencvár romjainál, présházakban, pincékben laktunk és megkérdeztünk minden kondást, juhászt, láttak-e ezen a tájon bújdosókat. Ezalatt az idő alatt rablásra vagy lopásra egyszer sem vetemedtünk. Csernovics már az első napokban elhagyott bennünket, mi többiek visszatértünk Pestre. Figyelmessy közölte velünk, hogy csendőrök kutattak a gerillák után, azért még mielőtt mi megérkeztünk volna, elhagyták azt a területet.

Debrecenbe irányított, ahol vásár lesz és ott kellett volna egy gerillatalálkozóznak lennie és ott kaptunk volna pénzt is. A szükséges útlevelek megszerzése után Törökországba kellett volna mennem, ahol Skanderbey hadseregébe felvettek volna. Belgrádban talákoztam volna Figyelmessyyel, ahol ő már várt volna. Törökország hadjáratot indít Montenegró ellen és a magyar csapatok akkor áttörnek Magyarországra, ahol addigra sikerül a forradalmat kellő mértékben előkészíteni. A betörés négy helyen következik majd be: a tenger felől, ahol a hajók már készen állnak — akkor azt mondták, hogy tengeri kalózok hajói állomásoznak ott.

Pesten ismerkedtem meg Erőssel (Káldor).⁴⁹ Hajnik Márton kárpitos segéd is Vargával utazott Debrecenbe.

Kevéssel Debrecenbe való érkezésünkkor elfogtak bennünket, mivel azon a környéken rablás történt és gyanúsaknak találtak bennünket, mivel mi is ötven voltunk. (Szőke, Kapu, Káldor, Varga, Aladár.)

A kihallgatás 1853. március 17-én folytatódik:

A kitörő forradalomról Debrecenben kellett volna közelebbit megtudnunk. Célja Magyarország függetlenségének kivívása. Kossuth kapcsolatban van Mazzini-val, Hinkellel és más külföldi forradalmárokkal. A kapcsolatotügynökök tartják fenn, mint pl. Figyelmessy és Makh. . . . Úgy hallottam, hogy Anglia és Amerika pénzzel támogatja Kossuthot, Mazzini és Kossuth pénzt vagy sorsjegyeket adott ki, állítólag, de én még ilyen pénzt nem láttam. Pesten egy bizottság intézi a forradalom ügyét.

Lovassy állítólag osztrák joghallgató, nem ez a valódi neve, de a gerillák alparancsnoka, Káldor többet tudhat róla.

Varga Jánosról még elmondhatom, hogy az ő lakásán történt a gerillaszervezés. . . .

Skrzetulsky egy újabb, 1853. október 8-i vallomásában 180 fokos fordulatot tett, „bevallotta”, hogy korábbi vallomásai nem felelnek meg a valóságnak, mert az említett Kossuth-levelet ő maga készítette, s mindezt azért tette, hogy maga köré gyűjtse a magyar patriótákat és megtéve ssze őket. Azért mondta el most az „igazságot”, mert az ígért általános amnesztia egyik időpontról a másikra tolódik és szeretné remélni, hogy ezzel a „vallomással” kegyelmet kap.⁵⁰

Magyar Országos Levéltár

Az Országos Levéltárban a K. k. Militár- und Civil Gouvernement für Ungarn anyagában kutattam huzamosabb ideig. Itt is a segédkönyvek alapján kezdtem el a kutatást⁵¹, s nagyjában — egészében ugyanaz ismétlődött meg, mint a Hadtörténelmi Levéltárban: Madách neve itt is több ízben szerepel a névmutatókban, de a hozzátartozó irat nincs, — vagy csak a legritkább esetben van meg. Ismét a társak neve jelentett fogódzót. Így jutottam el a Militár- und Civil Gouvernement 1852. évi anyagában lévő 2844-es alapszámhoz, amely tulajdonképpen az úgynevezett Gerilla Akten-t tartalmazza. Ez korántsem a teljes peranyag, mégkevesébb a teljes Madách-anyag, de igen hasznosnak és értékesnek bizonyult ahhoz, hogy kiegészítése és megerősítése a korábban (a Hadtörténelmi Levéltárban) talált adatokat. Ezeket az iratokat fölöslegesnek tartom ugyanolyan részletesen ismertetni mint a korábbiakat, annál is inkább, mert nagyon sok átfedés, ismétlés lenne, így ezek közül csak a Madáchra vonatkozókat és azokat is csak egészen kivonatolva ismertetem.

1. 1852. október 15-én gróf dela Motte felterjeszti Albrecht főhercegnek Bonyhád Gyula Békés megyei előljáró 1852. október 12. és 13-án kelt referátumát. Ugyanakkor dela Motte értesíti a nagyváradi, a pesti és a Szolnok megyei cs. kir. katonai parancsnokságot, hogy a politikailag gyanús Vörös Albertet (Skrepulsky) (sic! — S. H.), Stark Mihályt (Erős), Hajnik Mártont, Szőke Antalt, Kapu Andrást szigorú és biztos őrizetbe kell venni és a pesti haditörvényszéknek átadni. Továbbá eljárás indul Madács (sic! — S. H.) Imre ellen, Rákóczy János felségáruló bűjtatásáért és Lipcsey ellen, Boros felségáruló bűjtatása miatt. Ha a csendőrkisérlet nem elegendő, úgy katonaságot kell igénybe venni.

A Julius von Bonyhád-féle levélben ezúttal is Kapu András vádlott vallomásában szerepel Madách Imre, de nem Rákóczy János vonatkozásában, hanem egy újabb felkelés szervezésével kapcsolatosan:

Kapu András vádlott a ceglédi cs. kir. járás biztosa bevallja, hogy Stark Mihályt

Erős Gerebi, Káldori néven is ismeri, Ruttkay Miklósnál Szelén ismerkedett meg vele, de találkoztak a Potorszka nevű hölgynél is. Itt tudta meg, hogy sem Erős, Stark, Gerebi, Káldori, hanem báró Kemény Farkas a neve, Erdélyből származik, Kossuth megbízottja, hogy Magyarországon népfelkelést szervezzen, ezt kidolgozza, véghez vigye, hogy Kossuth közeli hazatérése 200 000 franciával mindent készen találjon. Megbízta bizonyos személyek szervezésével Madács (sic! — S. H.) Imre csesztvei földbirtokost, Hinkó János losonci, Lipcsei Imre, Úrményi Mihály tiszafüredi lakosokat. Biztosan állíthatja, hogy Potorszka asszony, Csepcsányiné — születt Szemere lány — és az ügynökök szövetségben állnak egymással.

Bonyhády felterjesztése szerint Stark—Erős tagad mindent a saját személyére vonatkozóan és állítja, hogy Erősnek hívják. Viszont elismeri, hogy beszélt Figyelmessyvel és Hatvanival, akik közölték, hogy 64 000 Kossuth-követő várja a forradalom kitörését.⁵²

2. 1852. október 15-én Tuzinger lovaskapitány a Cs. kir. 7. csendőrezred 3. szakaszából a Cs. kir. Militár- und Civil Gouvernement-nek Pest-Budára.

Az irat nagyjából ugyanazt tartalmazza, mint a már részletesen ismertetett HL. Kriegsgericht Pesth 1852—6/88. no. 3. számú, szintén Tuzinger lovaskapitánytól származó, s ugyancsak a Militár- und Civil Gouvernementen keresztül tovább terjesztett irat,⁵³ de ehhez az irathoz hozzá van csatolva egy 1852. október 25-én kelt „folytatás”, amelyet már a Militár- und Civil Gouvernement-en írtak hozzá, s amely tulajdonképpen az ügy kapcsán tervezett intézkedéseket tartalmazza. Így például a Pozsonyi cs. kir. katonai kerületi parancsnokság részére olyan átiratot fogalmaztak, hogy „az elfogott banda *politikai* és az egész országban vannak szövetségei.” Az utóbbiak között (szövetséges) főszerepet játszik Madách Imre, akit a felségárulók Rákóczy János rejtgetése miatt már letartóztattak és átadtak a haditörvényszéknek, valamint Hinkó János Losoncon, akinél Stark Mihály (Erős) hosszabb ideig tartózkodott illegálisan. Javasolja (a MCG.) a megnevezett személyek ismerőseit, kapcsolatait felkutatni. — A nagyváradi katonai kerületi parancsnokságot arról tájékoztatták, hogy Podhorszkyné lányánál Pesten a gerillavezérek és a résztvevők biztos szállást és támogatást találnak, szerelmi viszonya van Nyári Imrével, akit a közelmúltban Nagyváradon letartóztattak. Mivel nem ismeretes a letartóztatás oka, kéri (a MCG.), tájékoztassák róla.⁵⁴

3. A K. k. 2. Militár Districts Commandó (Pressburg) jelentése a Militár- und Civil Gouvernement für das Königreich Ungarn-hoz, Budára. Pozsony, 1852. november 8-án.

(A jelentés a Madáchnál és Hinkónál tartott házkutatásról tesz említést, valamint felsorolja a Madách-ház vendégeit, barátait)

Madáchnál a házkutatás sajnos kevés eredménnyel járt, mert azokat az iratokat, amelyek kompromittálhatták volna Madáchot, már hosszabb ideje megsemmisítették. Csak kis számú iratot találtak, jelentéktelen tartalommal, ezeket beszolgáltatták.

A Hinkónál történt házkutatás eredményéről a jelentés írója még nem tud. Azokról a személyekről, akikkel Madách és rokona, Majthényi Pál, továbbá Hinkó érintkezik, az irathoz csatolt melléklet referál, s egyben megkérdezi, nem lenne-e jó, ha Madáchot és Hinkót átadnák a pesti haditörvényszéknek, miután kapcsolatuk van a gerillabandákkal.

Az 1852. november 2-án kelt iratmelléklet, amelyet eredetileg a balassagyarmati járás⁵⁵ terjesztett fel Pongrácz Arnold grófnak, Nógrád megye előjárójának Balassa-

gyarmatra, s innen másolathán ment tovább, — felsorolja azokat a személyeket, akikkel Madách Imre és rokona, a nála lakó és hasonló gondolkozású Majthényi Pál érintkezett. Ezek alapos megfigyelés alatt álló személyek.

1. *Frideczky Lajos*, tereskei lakos, a forradalom előtt megyei főjegyző, a forradalom alatt parlamenti küldött, később felügyelő, politikai állásfoglalása forradalmi, az uralkodóház ellensége.

2. *Fráter Pál* rédei, Heves megyei lakos, a forradalom előtt első alispán Nógrád megyében; a forradalom alatt annak élére került ugyancsak Nógrád megyében; forradalmi hitvallású, inkább ellensége, mint barátja az uralkodóháznak, nem gyakori vendég Madáchnál. Terveinek kivitelezésében energikus, tevékeny egyén.

3. *Rakovszky Kálmán*, tereskei lakos, a forradalom előtt és alatt állástalan volt. Hitvallása forradalmi, ellensége az uralkodóháznak, pártjának csak visszhangja, nem tevékeny ember.

4. *Huszár Károly*, tereskei lakos, táblabíró Nógrádban, konzervatív, mérsékelt; a forradalom alatt és most is visszahúzódó, nem nevezhető forradalmárnak, de a jelenlegi állapotokkal nincs megelégedve, sajnálja az összeomlást és a mostani kormánynak inkább ellensége.

5. *Lisznayai Kálmán*, főleg Pesten lakik, a forradalom előtt megyei aljegyző, a forradalom alatt történetíró a forradalmárok oldalán. Mindig a forradalmárok táborában volt. Forradalmár, ellensége az uralkodóháznak, most költészettel foglalkozik, beszédei izgatóak, nem sokszor volt Madáchnál, de ha lehetett, mindig hosszabb ideig.

6. *Huszár István* a forradalom előtt szolgabíró, amikor Majthényi László királyi biztusként Nógrádba érkezett akkor főszolgabíró, a cs. kir. csapatok visszavonulása után és a felkelők megérkezése során Görgey táborába ment és itt megsebesült, harc képtelenné vált. Hitvallása inkább forradalminak mondható, gyakran volt Madách Imrénél és Majthényi Pálnál.

7. *Huszár László* szintén Huszár Károly fia, sohasem viselt hivatalt, iskoláinak befejeztével csak mezőgazdasággal foglalkozik. Politikai véleménye apjáéval azonos. Gyakran látogatja mindkét (Madách és Majthényi) házat.

8. *Puczolay Nárcisz* debrecsényi lakos, a forradalom előtt dühösen konzervatív beállítottságú, majd a forradalom alatt nemzetőr kapitányként szolgált és a nógrádi zászlóaljat vezette. A forradalom után Debrecsényben lakott családjá körében. Forradalmi beállítottságú, gyakran van Madáchnál és Majthényinál.

9. *Baloghy István* a Hont megyei Balogh-ban lakik, idegen megyéből származik, így nem ismeretes a gondolkozása. Sokat jár Majthényi Pálhoz, akinek lányát fogja feleségül venni.

10. *Blaskovits Pál* Luka Nyényén lakik Hont megyében, meggyőződése forradalmi, gyakran jár Madách Imréhez és Majthényi Pálhoz.

11. *Bekény János* Kishalápon lakik és mint táblabíró az ellenzéki párt híve, a forradalom alatt egy önkéntes csapat kapitánya, a forradalmi kormány javára egy salétrom-műhelyt állított fel Halápon. A forradalom után elfogták, később elengedték. Forradalmár, ellensége az uralkodóháznak, gyakran megfordul a Madách- és Majthényi-házban.

12. *Trápler Mihály*⁵⁶, szügyi lakos, gazdálkodó, olyan egyén, akinek politikai állásfoglalását nem lehet megállapítani. A forradalom előtt nem szolgált, a forradalom alatt csak rövid ideig volt szolgabíró, gyakran látogatja Madách Imrét és Majthényi Pált.

13. *Szilany Miklós*⁵⁷, most Sziügyön lakik, feleségének gazdaságában dolgozik,

sohasem volt állami szolgálathan, forradalmi gondolkozású, gyakori vendég Madáchnál és Majthényinél.

14. *Paczolay Imre*, Sziggyön lakik, a nemzetőrségben főhadnagy, később honvédkapitány lett. A forradalom után hirtokán gazdálkodott. Forradalmár, ritkán van Madáchnál és Majthényi Pálnál.

15. *Ruskai András*, Kis Écseten lakik mint bérlő. Forradalmi beállítottságú, tevékenysége figyelmet sem érdemel, Madách rokona, de ritka vendég nála.

16. *Hanzély Ferenc*⁵⁸ hecskei lakos, nem szolgált sem a forradalom előtt, sem utána —, e jelentés írójának tudomása szerint — forradalmi gondolkozású, gyakran jár Madáchhoz.

17. *Madách Károly*, Madách Imre fivére. Forradalmi hitvallású.

Ezek gyakran jártak nála (Madáchnál) névnapokon, nyúlvadászaton stb. Hogy ezek az összejövételek politikai jellegűek voltak vagy sem, azt nem lehet tudni. Ajánlatos lenne egy megbízható egyént fölkeríteni, tudakolja meg, milyen szándékhan járnak.⁵⁹

Ugyanehhez az irathoz van csatolva — másolathan — még egy jelentés, amely 1852. november 1-én kelt Losoncon, s amelyet a losonci cs. kir. járási biztos⁶⁰ küldött Pongrácz Arnold grófnak Balassagyarmatra. Itt Madách Imre ugyan nem szerepel, de szerepel Hinkó János, akinek a neve az egész peranyagban minduntalan Madách mellett, Madách közvetlen vádlott-társaként bukkan fel.⁶¹

Az — egyáltalán nem érdektelen — jelentés tartalma: Hinkó János barátai és látogatói, akikkel kártyapartikon gyakran összejött, a következők:

Szokal Sándor,⁶² ismert játékos⁶³, régebben Losonc város főjegyzője, majd önkéntes honvéd, a forradalom alatt Nógrád megye főjegyzője.

Zmeskal Zsigmond, volt önkéntes honvéd.

Bory László, komáromi kapituláns százados.

Suller Antal, a debreceni Madarász-kormány tagja.

Ezek a személyek — a jelentés szerint — naponta együtt voltak, nem engedtek senkit maguk közé és mindenki mást megvetettek.

Az elmúlt télen Losoncon házi-társaság⁶⁴ alakult, melynek célja naponként este összejönni, a hét eseményeiről tájékozódni, kártyajáték. Itt megjelentek: Pokorny Kristóf, Betykó Imre, Jeszenszky⁶⁵ Dániel, Ssiller Antal (sic! — S. H.), Szakál Sándor és Karkalus Borrie⁶⁶, „mely összejövételeket én kaszinónak tekintettem és betiltattam.”

A látogatók legnagyobb része „a forradalomban résztvevő egyének voltak és a fentemlítettek.”⁶⁷

4. A Gerilla-Akten között található az a két — mindkettő 1852. november 13-án kelt — irat is, amely közül az egyiket a Militär- und Civil Gouvernement küldi a pozsonyi katonai kerületnek, a másikat pedig a pesti haditörvényszék a MCG-nek.

A két irat tartalma csaknem teljesen azonos. Lényegük az, hogy Madách Imrét, Hinkó Jánost és a Békés megyében letartóztatott Kapu Andrást bűnösnek tartják a gerillahandával való kapcsolatuk miatt, de nincs elegendő bizonyíték ellenük.

Kapu elmondta, hogy Stark—Erős bizalmasan közölte vele, hogy a Magyarországon szervezendő felkelés tagjai között szerepel a két fentemlített egyén is. Kapunak ez a közlése nem hivatalos, a törvényszék előtt még visszavonhatja, vagy Erős tagadhatja, de a két személy gyanúsítására elegendő. Szigorú politikai ellenőrzésnek kell alávetni minden cselekedetüket. Két egyénnek — Madáchnak és Hinkónak — a politikai magatartása alkalmas arra, hogy a gyanút növelje, de nincs bizonyíték

arra, hogy Madách és Hinkó ismerték Starkot és, hogy vele kapcsolatot tartottak. Madách-csal és Hinkóval szemben tehát várakozó állásponton vannak. Amennyiben a vizsgálat folyamán más, terhelő adatok ezek ellen előfordulnak, úgy mindenkor őrizetbe vehetők, de mivel a börtönök az Újépületben, valamint az irodák is már így is telítve vannak a Kapuhoz és Starkhoz hasonló foglyokkal, azt is kilátásba kell helyezni, hogy a közeljövőben néhány Madáchnál és Hinkónál súlyosabb bűnös is beszállításra kerül.⁶⁸

5. A K. k. II. Militär Districts Commando Pozsonyban, 1852. december 27-én kelt jelentése a K. k. Militär- und Civil Gouvernement für Ungarn-hoz, Budára.

A jelentés az őrizetben levő Madách Imre és Hinkó János politikai foglyokról szól, akik részesek egy magyarországi új felkelés szervezésében⁶⁹, utalás pillanatnyi bánásmódjukra is. Egy hazaáruló rejtegetéséről szóló vádak bizonyosságot nyertek Madách-csal szemben, valamint Hinkóval szemben Kossuth bankók rejtegetése és egy tiltott könyvnek hirtoklása. Javasolja a jelentés: a fogoly Kapu András és Stark Mihály vallomása talán több bűnjelet tudna adni, mint az eddig ismertek. Ellenkező esetben szabadlábra kellene helyezni Hinkó Jánost, aki csekély tehetségénél fogva nem vádolható egy felkelés szervezésében való részvétellel. Madách ellen a vizsgálat megszakítás nélkül folytatódik.⁷⁰

6. A K. k. Kriegsgericht in Pest 1853. január 5-én kelt jelentése a K. k. Militär- und Civil Gouvernement für Ungarn-hoz, Budára.

A jelentés lényege az, hogy Kapu András időközben nemcsak megerősítette Madách Imrével és Hinkó Jánossal kapcsolatos vallomását, hanem új, gyanús körülmények vádjával súlyosbította. Azóta az Újépület túltelítettsége miatt új cellákat kellett létesíteni. A haditörvényszék ezeket a megváltozott körülményeket figyelembe véve járuljon ahhoz a kéréshez hozzá, hogy folytassák a vizsgálatokat és Madách Imrét és Hinkó Jánost bűnrészesség miatt szállítsák át szigorú felügyelet alatt az Új-épület V. pavilonjába, a többi, itteni fogollyal való érintkezés elkerülése érdekében.⁷¹

7. A K. k. 2. Militär Districts Commando a K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn-hoz, Budára.
Pozsony, 1853. január 12.

Hinkó Jánost és Madách Imrét a legszigorúbb felügyelet alatt kell Pestre szállítani. Velük együtt Madách tiszttartóját, Bory Istvánt is letartóztatták, akit szintén a felségáruló Rákóczy rejtegetésével vádolnak. Madách-csal együtt tárgyalják az ügyét. Kérdés: beszállítsák-e őt is a pesti Újépületbe?⁷²

8. A K. k. Kriegsgericht zu Pest jelenti a Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn-nak, Budára.
Pest, 1853. január 18.

Pozsonyból kapott jelentés szerint Bory István ellen semmi megterhelőt nem találtak. Ha úgy látja a pesti haditörvényszék, hogy Madách-csal együtt kell tárgyalni az ügyét, úgy átadják Pestnek, ellenkező esetben azonban maradna a pozsonyi haditörvényszéknél.⁷³

9. A K. k. II. Militair Districts Commando a K. k. Militär- und Civil Gouvernement-
hez, Budára.

A pozsonyi katonai kerületi parancsnokság jelenti 1853. január 26-án, hogy Bory István ügye olyan szoros kapcsolatban áll Madách ügyével, hogy csak együttesen tárgyalható, ezért még a ma esti trénnel Budára kerül.⁷⁴

10. A Gerilla-Akten 1853.⁷⁵ évi palliumának végén, szám és közelebbi dátum nélkül, két csaknem azonos névsor található. Az egyikre azt írták rá, hogy jegyzék a gerilla-banda tagjairól, a másikra pedig: igazolás az Újépület V. pavilonja politikai foglyairól. Mindkét kimutatás — mert lényegében kimutatásról van szó — valószínűleg akkor készült, amikor Madách Imrét még nem szállították be Pozsonyból a pesti Újépületbe. Az ő közvetlen vádlott-társai viszont már köztük vannak. Az egyik névsor (a „gerilla-banda” tagjai) 60 személyt foglal magában, a másik 67-et. 1-től 49. sorszámgig a személyek azonosak, ezen felül viszont részben eltérnek egymástól.

A mindkét listán azonos nevek tehát a következők:

1. Vörös	27. Csusmann Josef
2. Erős	28. Mossitzky Stefan ⁷⁷
3. Hajnik	29. Sárosi Gyula
4. Szőke	30. Sárosich Júlia
5. Kapu	31. Kalmár Pista
6. Papp Karl	32. Brencsán Alexander
7. Kemény Gabriel	33. Noszlopy Kaspar
8. Keresztessy	34. Gál (false Martin Weiss)
9. Győry Stefan	35. Pethő Josef (recte Zabolay)
10. Győry Franz	36. Zóo Franz
11. Harsányi Alexander	37. Hegymegyí Karl
12. Kalmár Josef	38. Nagy Albert
13. Ravasz Johann	39. Horváth Karl
14. Mikulay Franz	40. Kollmann Moritz
15. Podhorszky Anna ⁷⁶	41. Sipos Magdalena
16. Podhorszky Mária	42. Dabrowsky Titus (false Dörner)
17. Kulmann Jakob	43. Vasváry Franz
18. Kulmann Johanna	44. Mediciner: Hankowsky Michael
19. Csepesányi Elisabeth	45. Mediciner: Matolcsi Ladislaus
20. Varga Johann	46. Mediciner: Pethő Josef
21. Lubinger Julius	47. Mediciner: Demeter Karl
22. Sallay Michael	48. Lipsey Emerich
23. Breznay Stefan	49. Úrményi Michael
24. Darabant August	
25. Németh Josef	
26. Németh Stefan	

Eddig azonos tehát a két névsor. Az, amelynek a felzetén a „Verzeichniss der Guerillabande . . .” olvasható, 50-től 60 számig a következő neveket tartalmazza:

50. Kovács Rozália	56. Jablonkay
51. Morocz Kolman	57. Raczinsky
52. Szabó Karl	58. Novicki
53. Sárközy Samuel ⁷⁸	59. Bory Stef.
54. Pollák	60. Barra Stef.
55. Piskozup (Banyay)	

A másik lista, amelynek címe: „Ausweis . . . die politisch Gefangenen im Neugebäude Pavillon V.”, az 50. számtól így folytatódik:

50. Kohler Gustav	60. Wittwe des Anton
51. Taposi Johann	Gosztony
52. Szentmártonyi	61. Majori Alexander
53. Ilkey	62. Kováts Rozália
54. Irsak	63. Morocz Kolomann
55. Vahot	64. Szabó Karl
56. Pongrátz	65. Sárközy Samuel
57. Kováts Josef	Sorszám nélkül:
58. Mikulazki	Egressy Maria
59. Kanovits	Egressy Irma

A Nógrád megyei Levéltárban található iratok

1. *Madách Imre és testvére, Madách Károly kérvénye gr. Pongrácz Arnold, — Nógrád megyei kormánybiztoshoz.*

Kelt Alsó-Sztregován, 1851. június 29-én.

A Madách-fivérek arra kérik Pongrácz Arnold kormánybiztost, terjessze fel pártolólág folyamodványukat a pozsonyi katonai kerületi parancsnoksághoz. A kérvényben fegyvertartási engedély megadását kérik csősz és juhász embereik számára.

a) A Nógrád megyei cs. k. Főnök — Komáromy Imre főbírón keresztül — 1851. július 1-én (Balassagyarmat) — azt válaszolja a Madách-testvéreknek, hogy mivel folyamodványukban nem közölték csőszeik és juhászaik nevét, ezért a kérelmet felsőbb helyre fel sem terjeszthetik.⁷⁹

b) A Nógrád megyei cs. k. Főnök — Balassagyarmat kerületi Biztosához. Balassagyarmat, 1851. szeptember 23.

„Alsó Sztregovai erdőmester Molnár János, és kis falusi csősz Blassó Mihály részére a katona kerületi parancsnokság által f. é. September 16. kelt 7525 száma alatt megküldött két egyes csövű fegyverre szóló engedély olly utasítással tétetik át Uraságodhoz, miként azokat Csesztvén lakó Madács Imre Úrnak, kinek szolgálatában a nevezett két erdészeti egyén létezik, általa az illetőknek leendő kézbesítés végett átadni, s az átadásról tőle nyugtatót⁸⁰ kivenni és megküldeni ne terheltelessék.”⁸¹

A fegyvertartási engedély körüli levél — illetve iratváltást azért tartottam említésre méltónak, mert nem lehetetlen, hogy többről van szó, mint egyszerű, védelmi és vadászati célokat szolgáló fegyvertartásról. Feltűnő, hogy az első, Madách Imre és fivére által írt kérvényben nem egy-két személyre szóló fegyvertartási engedélyről történik említés, hanem *általában* csősz és juhász embereik részére kérik az engedélyt. Csak amikor a megyefőnök azt válaszolja, hogy a kérelmet csak akkor terjeszthetik tovább felsőbb helyre, ha közlik a csőszők és juhászok nevét is, *csak akkor* neveznek meg két embert, az erdőmestert és egy csőszet.⁸² S mindez 1851-ben történik, egy évvel Madách letartóztatása előtt. —

2. *A Cs. kir. haditörvényszék átirata Nógrád megye elöljárójának.*

Az irat kelte:

Pest, 1853. április 14.

Balassagyarmat

A Cs. kir. katonai és polgári kormányzóság elrendeli, hogy a felségáruló Rákóczy János menekülésében való közreműködés miatt a Madách Imre földbirtokos és tisztartója, Bory István elleni eljárás anyagát küldjék el a pozsonyi cs. kir. katonai kerületi parancsnokság részére, valamint küldjék el Rákóczy Sándor széchényi híró kihallgatásának anyagát is. Ha ez a kihallgatás még nem történt meg, úgy a felső-bodonyi bíró, Hoicsy⁸³ Miksa kihallgatását kell elrendelni és az ezzel kapcsolatos jegyzőkönyvet elküldeni.

A Madách Imrénél és Bory Istvánnál tartott házkutatás alkalmával találták meg a mellékelt igazolást, amelyben báró Schmidt Amália szül. Podhorszky igazolja, hogy Reiter Ignác 1847—48-ban inasként becsülettel és híven teljesítette szolgálatát. A dátum: Alsó-Terény, 1848. dec. 29. — Reiter Ignác pontosan az a név, melyen Rákóczy János Madách Imrénél és Bory Istvánnál tartózkodott, és így e bizonyítvány e személy leleplezését segítené elő. Ebből kifolyólag az előjáróság feladata, hogy a kiállító személyt, báró Schmidt Amáliát, amennyiben Alsó-Terényben lakik személye iránt ki kell kérdezni, eskü alatt vallomásra bírni és az elmondottakat eljuttatni a katonai törvényszékhez.⁸⁴

Ugyanehhez az irathoz van szerelve annak az iratnak a fogalmazványa is, amelyet Nógrád megye előljárója küldött Balassagyarmatról a pesti katonai törvényszéknek, 1853. április 20-án.

Hivatkozik az április 14-én kelt leiratra, melynek értelmében kihallgatták a szécsénykei Rákóczy Sándort, aki a szökésben levő Rákóczy János közeli hozzátartója, valamint Hojtsy Miksát.

A mellékelt bizonyítvány, amelyet Schmidt Amália bárónő egy bizonyos Reiter Ignác részére állított ki Alsó-Terényben, itt készült Hont megyében. Az említett földbirtokosnő özvegy, az említett helyen lakik, azért az eljárást csak Hont megyében lehet elindítani. Annyi ismeretes, hogy az özvegy a rosszhiszeműként ismert Kalocsa Antal nyugalmazott huszártiszttel közelebbi kapcsolatban van, lehetséges, hogy ez a bizonyítvány szándékossággal készült Hont megye területén, hogy Rákóczy János ily módon jusson útlevélhez, vagy pedig az eredetileg Reiter Ignác, valóban létező személy részére kiállított igazolványt ilyen büntetendő módon felhasználta, ami nem elképzelhetetlen, mert éppen Hont megye területén sok rosszhiszemű ember lakik. Ezek közé tartozik a felségáruló egy közeli rokona, Rákóczy György is, aki Alsó-Terény közelében lakik. Igen valószínűnek látszik, hogy a Hont megyében lefolytatott per eredményes lesz.⁸⁵

E két azonos jelzetű iratra érdemes az eddigieknél is fokozottabb figyelmet fordítani, különösen arra, amelyet a cs. kir. haditörvényszék küldött — 1853. április 14-én — Nógrád megye előljárójának. Amint tudjuk, szó van benne a Reiter Ignác névre kiállított igazolványról, amelyet báró Schmidt Amália, született Podhorszky állított ki. Podhorszky! Ez a név adja meg a „kulcsot” a Madách-rejtély — ha nem is végső, ha nem is teljes — de megközelítő tisztázásához. Ebből ugyanis bizonyossággá válik egyrészt az, hogy Madách Imre valóban szoros kapcsolatban állt a Podhorszky családdal, másrészt pedig — ismervén most már a Podhorszky család szerepét az abszolutizmus-ellenes szervezkedésben és kapcsolataikat a gerillákkal s nem kevésbé a Kossuth-nővérekkel is, — hogy Rákóczy János bűjtatása *nem elszigetelt cselekedet*, s nemcsak humánus és baráti gesztus volt Madách részéről, *hanem egyik láncszeme volt egy kezdődő akciónak*, amely mögött jól átgondolt, vagy legalábbis jól átgondolt-nak vélt *konceptió* is volt, s amely végső soron valóban célul tűzhetett ki egy újabb forradalmi megmozdulást. Így Rákóczy János szerepe is esetleg más megvilágításba kerülhet: talán nemcsak egyszerűen bűjdosó, hanem összekötő kapocsa is válhat az

ittthoni szervezkedés és az emigráció között. Természetesen ez a kérdés még tisztázásra szorul.

Igen figyelemre méltó az a körülmény is, hogy Madách már 1849-ben is bújtatott menekülőket: Gracza Antalt és Záhony Istvánt. Gracza a szabadságharc idején lovas gerillacsapatot szervezett harátjával Záhony István kántortanítóval együtt és több ütközetben is részt vettek. A forradalom bukása után Madách Imrénél letek menedéket, egy ideig Csesztvén rejtőztek.⁸⁶

3. *A K. k. II. Militár Districts Commando a Nógrád megyei elöljáróságnak Balassagyarmatra.*

Pozsony, 1853. május 5.

A katonai és polgári kormányzóság 6977. számú leirata tudomásukra hozta⁸⁷, hogy a pesti cs. kir. haditörvényszéken a Stark Mihály alias Frös ügyben letartóztatott Madách Imre csesztvei és Hinkó János losonci lakost a vizsgálat ideje alatt szabadlábra helyezték.⁸⁸ Felkéri azonban a vármegyei elöljáróságot, hogy a továbbiakban is felügyelet alatt maradjanak és a vizsgálat befejeztéig tartózkodási helyüket ne hagyassák el.⁸⁹

a) Ugyanehhez az irathoz van csatolva annak az iratnak a fogalmazványa, amelyet a Nógrád megyei cs. kir. főnök küldött a balassagyarmati és losonci kerületi főbírnak.

Balassagyarmat, 1853. május 11.

Madách Imrét és Hinkó Jánost a vizsgálat idejére szabadlábra helyezik. A lakhelyén való megjelenésekor és utána, rendőri felügyelet alatt kell tartani, tartózkodási helyéről a vizsgálat befejeztéig el ne távozzon.⁹⁰

4. *A K. k. II. Militár Districts Commandótól a Cs. kir. vármegyei elöljáróságnak Balassagyarmatra.*

Pozsony, 1853. július 4.

A szabadlábra helyezett Madách Imre csesztvei és Hinkó János losonci lakost azonnal be kell hívni.⁹¹

a) Ugyanehhez az irathoz van csatolva annak a fogalmazványa is, amelyet Nógrád megye elöljárója küldött a cs. kir. kerületi katonai parancsnoksághoz.

Balassagyarmat, 1853. július 10.

Madách Imre csesztvei és Hinkó János losonci lakos, akik szabadlábon, de rendőri felügyelet alatt állnak, ez ideig még nem érkeztek meg. Privát úton szerzett értesülések szerint, mindkét személy állítólag Csesztvén tartózkodik.⁹²

5. *Nógrád megyei cs. kir. Főnök a Cs. kir. II. katonai kerületi parancsnokságnak Pozsonyba. (Fogalmazvány)*

1853. augusztus 31.

A letartóztatás után szabadlábra helyezett Madách Imre földbirtokos a vizsgálat ideje alatt is felügyelet alatt marad.⁹³

6. *Leirat a Pozsonyi cs. kir. Helytartóságtól a balassagyarmati cs. kir. pénzügyi kerületi igazgatósághoz.*

Pozsony, 1853. szeptember 3.

A Madách Imre földbirtokos hadbírószági vizsgálata folytán kihallgatott tanúk utazási és egyéb költségei 29 Ft 12 fillért tesznek ki. Kéri a balassagyarmati pénzügyi

igazgatóságot, hogy ezt az összeget utalja át a balassagyarmati cs. kir. gyűjtőkasszából Bende István ügyvédnek.⁹⁴

a) Az irathoz csatolt u. azon számú előirat szerint, amennyiben Madách Imre földbirtokos az ellene folytatott eljárás során bűnösnek „találtatik”, a 29 Ft 12 fillér tanúkihallgatási díjat saját vagyonából köteles megtéríteni. (A pozsonyi helytartóból irata Pozsonyban, 1853. augusztus 25-én kelt.)⁹⁵

A bécsi Haus-Hof-und Staatsarchív⁹⁶ anyagából

Előljáróban meg kell említenem, hogy a Madách (és társai)-per bécsi „folytatás”, — illetőleg ennek is csak egy részét, — úgy sikerült megtalálni, hogy Lukács Lajosnak már említett: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867⁹⁷ c. munkájában a Skrzetulsky-Podhorszky stb. féle ügy említésénél a lábjegyzetben megadja a bécsi jelzeteket. Őt ilyen jelzet alapján a Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltsége volt szíves további kutatásokat folytatni a Haus-Hof-und Staatsarchiv anyagában, s ezek közül háromnak sikerült is nyomára bukkanniuk. Mindegyik alapszámhoz több irat van hozzácsatolva. Ezek az iratok nem tartoznak ugyan a legjelentősebbek közé, de helyenként kiegészítik, helyenként pedig alátámasztják a hazai levéltárakban levő anyagot. (A bécsi kutatást — miként az itthonit sem — nem tekintem lezártnak. Bízom benne, hogy a későbbiek folyamán még előkerülhetnek újabb iratok, illetve olyan adatok, melyek alapján sikerül majd újabb szálakat megragadni.)

Nem volna értelme az iratokat részletesen ismertetni, tekintve, hogy sok azonoság, sok átfedés van az itteni, már ismertetett anyaggal. Csupán a legjellemzőbb mondatokat láttam célszerűnek kiragadni és — természetesen magyar fordításban — idézni, illetőleg egyes iratoknál summázva, összefoglalva ismertetni az irat lényegét.

Sajnos, a három alapszám közül mindegyikhez több hozzászerelt irat tartozik. Ezekről nem mindig derül ki, hogy ki küldi kinek⁹⁸, de az bizonyos — miként Lukács Lajos is pontosan feltünteti, hogy mindhárom alapszám az Informationsbüro des k. k. Min. d. Aussern⁹⁹ iratanyagában található.

1. 1852. október 18. Feljegyzés. Fogalmazvány, javításokkal.

„... Egyre nagyobb bizonyosságot nyert az a tény, hogy rablóbandákat szerveznek Magyarországon, több gyanús személy neve merült fel ezzel kapcsolatosan, mint például Figyelmessy, ... aki a forradalom idején honvéd lovassági százados¹⁰⁰ volt, s akinek az volt a feladata, hogy szervezzen, illetve a forradalmi párt azt a kijelentést tette, hogy fizetés ellenében Pesten és Budán fiatal férfiakat szervezzen be a gerillákba. Tudomásunkra jutott, hogy Erdélyben és Magyarországon jómódú földbirtokosoknál a gerillák védelmet és menedéket találnak.” ...

„... A rablóvezérek, akiknél fegyvert és lőszert találtak, az Vörös Albert (vagyis Skrzetulsky), Stark Mihály (vagyis Erős), Hajnik Márton, Szőke Antal és Kapu András.

Kapu vallomásából kiderült, hogy Erős-Stark, Gerebi, Káldori néven is szerepel, de a valóságban a menekülésben lévő báró Kemény Farkas, aki ... Kossuthtól azt a feladatot kapta, hogy Magyarországon népfelkelést szervezzen. ... Kemény több magyarországi földbirtokossal áll kapcsolatban, akik azonos célért küzdenek. Ezek közé tartozik Kapu szerint még Madách Imre Csesztvéről, Hinkó Losoncáról, Lipcsey és Ürményi Mihály Tiszaüredről.”

Az irat a továbbiakban a résztvevő személyek között említi még Podhorszka asszonyt, Csepcsányinét (született Szemere), egy „Karl von Kovács” nevű egyént Sümegről, Ruttkay Miklóst Szeléről, Varga fakereskedőt és Kullmann Jakab (azelőtt hivatalnok) háztulajdonost. Ide sorol egy Németh József nevű személyt is, „aki Kossuth ügyével szimpatizál.”¹⁰¹

a) A K. k. Militär und Civil Gouvernement für Ungarn küldi Kempen¹⁰² altábornagy rendőrminiszternek Bécsbe. Kelt Budán, 1852. október 15-én.

A jelentés beszámol Vörös Albert (másként Skrepulsky — Sic! — S. H.), Stark Mihály (Erős), Hajnik Márton, Szőke Antal és Kapu András őrizethevételéről, továbbá arról, hogy Madách Imrét a pozsonyi hadbíróság letartóztatta. Egy Lipcsey nevű egyén pedig szökésben van.¹⁰³

b) Bonyhád Gyula („Julius von Bonyhád”) küldi Gyuláról a Cs. kir. Rendőrigazgatóságnak, Pestre.

Kelt Gyulán, 1852. október 12-én.

A jelentés nagyjából ugyanazokat tartalmazza, amelyeket részint ugyancsak Bonyhád, részint mások jelentéseiből már ismerünk, de itt 5 helyett 6 rablóról, illetve banditáról ír, akik szeptember 27-én a kondorosi pusztán kiraboltak 100 kocsit. Ami a korábbi jelentésekben nem, vagy nem egészen így szerepel:

„... néhány nappal ezelőtt Rácicsanádnál, nem messze Csanádtól, 60 jól felfegyverzett lovas rabló gyülekezett, ahol a vezetők paraszt ruhában voltak, egyik közülük a képzett osztályhoz tartozott. Bekopogtak egy Győrfi nevű ottani lakoshoz, akitől paraszt ruhákat kértek és fegyverek után kutattak. Köztük volt Stark Mihály (Erős) is, aki állatorvosnak adta ki magát.”

Bonyhád ezt csak előzetes jelentésnek nevezi.¹⁰⁴

c) Bonyhád Gyula (Julius von Bonyhád) jelentése Gyuláról a Cs. kir. Rendőrhatóságnak Pestre.

Gyula, 1852. október 13.

Kiegészítést ad az előző napon leadott jelentéshez:

Kapu András fogoly hosszas tagadás után azt vallja, hogy Stark-Erős Mihályt Gerebi, Káldori néven is ismeri és Szelén ismerkedett meg vele Ruttkay Miklósnál, ahol több személy tartózkodott. Kapu ismeri Potorszka¹⁰⁵ asszonyt, aki a sóhivatallal sziben lakik a Só utcában, a 2. emeleten balra. Ott találkozott többek között Kovács Károllyal („Karl von Kovats”) a sümegi járásból. Kapu András itt politikai beszélgetéseket hallott, s őt is felszólították, hogy vegyen részt ebben a mozgalomban. Megtudta, hogy Erős-Stark nem Gerebi-Káldori, hanem hr. Kemény Farkas Erdélyből. Tőle (hr. Keménytől) tudta meg, hogy Kossuthnak 200 000 francia áll az oldalán, bevonulásra készen és megnevezett (ugyancsak hr. Kemény) néhány személyt, akik szintén résztvesznek a mozgalomban, mint pl. Madách Imre földbirtokos Csesztvéről, Nógrád megyéből, Himkó Jánost¹⁰⁶ Losoncra, Lipcsey Imrét és Úrményi Mihályt Tiszafüredről. Kapu András kijelenti azt, hogy Potorszky asszony és Csepcsányiné Szemere lány kapcsolatot tart ezekkel a személyekkel. Kapu azt is elmondta, hogy Kossuthnak 64 000 szervezett embere van.

A továbbiakban még egy egész sor olyan adatot közöl Bonyhád, amelyet az előző jelentésekből már ismerünk.¹⁰⁷

2. Protmann — Kampenhez.

Pest, 1852. október 20.

Nagyrészt az előbbi iratokban már ismertetett adatokat tartalmazza, amelyeket főleg az ezúttal is ismételni, mindössze egy mozzanatra érdemes kitérni, nevezetesen a Protmann által is idézett Podhorszky Mária-féle vallomásra. Podhorszky Mária lánya volt az iratokban sokat emlegetett Podhorszka asszonynak, Annának. A Bonyhády Gyula-féle jelentéseknek és a Kapu András-féle vallomásoknak nem lett volna teljes hitele egy olyan jól képzett —, azt is lehet mondani, minden hályval megkent rendőrségi embernél mint Protmann, ha nem támasztják alá más oldalról is. Az a bizonyos „másik oldal” ebben az esetben a fiatal Podhorszky lány volt, akitől — nem tudni milyen módszerrel — de sikerült terhelő vallomást kicsikarni.¹⁰⁸

Ebből a vallomásból érdemes pár mondatot idézni:

„Podhorszky (Mária — S. H.), Aradon született, 22 éves katolikus, hajadon, leánya annak a Podhorszky inspektornak, aki a Forrai grófi birtok felügyelője volt. Anyjával együtt lakik az alsó Dunaparton, a 33. szám alatt és bevallotta, hogy ő ez év júniusában vagy júliusában egy harátnőjének javaslatára egy bizonyos Aladár nevű egyénnel találkozott, aki megmutatott neki egy német nyelvű Kossuth levelet, amelyben Kossuth gerillabandák alakítására buzdított, s hogy ezeket a Mátra-irányában vonják össze. Augusztus vége felé Kossuth egy nagyobb katonai erővel betör az országba és addig tartásuk magukat ahogy lehet.” „... Varga a szervezést megkezdte, s ahogy Podhorszky tudja, több fiatalember csatlakozott hozzá. Azt is elmesélték Podhorszkynek, hogy Nagy letartóztatása után, aki a gerillák vezére volt, egy bizonyos Mikulay lett az utódja.

Podhorszky vallomása azért nagy jelentőségű, mert vallomása nagy mértékben alátámasztja a Gyulán letartóztatottak vallomását a politikai gerilla bandákkal kapcsolatosan.

Mivel hogy Podhorszky a letartóztatott majd szabadon engedett Kulmann Jakab hivatalnokkal is kapcsolatban volt, aki, akárcsak a felesége, politikai gyanúsított volt, mint akinél a gerillatagok találkoztak — ennek következtében a lakásán, nála is házkutatást rendeltek el”.¹⁰⁹

3. Az Informationsbüro-nál (1108. szám alatt) iruttározott jelentések a Madách és Hinkó ügygel kapcsolatban.

A jelentéseket összefogó iratra — 1852. november 16-án — Prodomo-szerűen csak annyi van ráírva, hogy „Hinkó János és Madách Imre gerillákkal való kapcsolatának ügyét átadják.” Hogy kinek, az sajnos nem derül ki. Viszont igen figyelemre méltóak az ide csatolt felterjesztések, illetve jelentések.

a) A Cs. kir. 7. csendőrezred Kempen von Fichtenstamm altábornagynak, a csendőrség felügyelőjének és a rendőrség főparancsnokának Bécsbe. Nagyvárad, 1852. november 2.

Mellékelten megküldi az 5. csendőr ezredtől beérkezett, illetve tudomásukra jutott anyagot, amely Hinkó János házkutatására vonatkozik. A házkutatás során lefoglaltak tiltott iratokat és pénzt, amit a pozsonyi hadbíróság elkobzott tőle. „Madách Imréről is jön majd anyag, akinél nem tartottak házkutatást, mert nevezett személyt a Pozsonyi katonai törvényszék már letartóztatta.”¹¹⁰

Aláírás:

Mangelberger
alezredes

b) A Cs. kir. kassai csendőrezred a Cs. kir. 7. nagyváradai csendőrezred parancsnokának, Nagyváradra.
Kassa, 1852. október 28-án.

Az iratot aláíró Gabbe alezredes közli, hogy „Madách Imre Csesztvéről és Hinkó János Losoncról kapcsolatban van a szervezés alatt álló népfelkelő bandával és főszerepet játszanak a népfelkelő banda szervezésében, valamint a már letartóztatott Stark Mihály is főszerepet játszik, akinél szabályos házkutatást rendeltek el.”

Hinkó Jánosnál házkutatást tartottak és a következőket kobozták el: egy szekrényből Kossuth-bankókat és a „Március Tizenötödike”-nek 1849. április 11., 14. és 19. számait, valamint lefoglalták Klapka memoárjait 1850-ből és azonnal beszállították a Pozsonyi Haditörvényszékhez, a tulajdonossal együtt.

Ezzel szemben Madáchnál, aki azzal gyanúsítható, hogy egy bizonyos Reitnernek —, valójában Rákóczynek — menedéket adott — nem tudtak házkutatást tartani, mert nevezett személy a Pozsonyi Hadbírószág kezében van.¹¹¹

Eddig a dokumentumok. Illetve ennyit vallanak az egykorú dokumentumok.

Mi lehetett a valóság? *Egészen bizonyosat* nem tudhatunk, még akkor sem tudnánk, ha az iratok valamelyikéből — maga Madách Imre szólalna meg. (Vagyis, ha meglennének a Madáchsal felvett kihallgatási jegyzőkönyvek. (Ugyanis nem valószínű, hogy beismerő vallomást tett volna, miként azt a nem túlzottan művelt ember benyomását keltő és gyengejellemű Kapu András tette. Madáchnak tudnia kellett, hogy egy beismerő vallomással nemcsak önmagát, hanem társait, barátait is veszélybe sodorja.¹¹²

Egy ami bizonyos: Madáchot nemcsak Rákóczy János elrejtésével, hanem gerilla csapatok szervezésével is vádolták. De ezt a két vádpontot sem lehet egymástól élesen elválasztani. A két ügy tulajdonképpen egy ügy volt, illetve egymással összefüggő, egymáshoz kapcsolódó láncszemek. Hogy volt-e valami alapja a gerilla-üggynek Madáchot illetően? Az itt ismertetett iratok alapján, azt hiszem, tiszta lelkiismerettel válaszolhatunk *igen*-nel. Legalábbis ami a dolognak ezt a részét illeti, hogy Madách *kapcsolatban állt* azokkal az emberekkel, akik valóban főreszei voltak a szervezkedésnek (az a megfogalmazás már a feljelentők és az osztrák rendőrhatalóságok túlzásai közé tartozik, hogy „főszerepet játszik Madách Imre csesztvei földbirtokos”), *tudott, tudnia kellett* a szervezkedés céljáról, egy neki „kiosztott” feladatot (Rákóczy János bujtatását) saját kárára és veszélyére tisztességgel el is végzett. A következő láncszem a gerilla csapatok megszervezése és felfegyverzése lett volna, de ezt, mint tudjuk, egy véletlen folytán (amikor a vásárosokat fosztogató valódi rablók helyett a politikai konspirálókat fogták el) jóformán csírájában elfojtották. Az aktív „gerilla-sorozásban” nem valószínű, hogy Madách olyan nagyon tudott volna tevékenykedni, de a *felfegyverzésben* igen, ebbe minden valószínűség szerint bele is kapcsolódott volna. S ehhez meg is volt a lehetősége, amellyel bizonyára számolt is. Ugyanis a Madách-birtokon, Alsósztrégován nagyobb mennyiségű lőfegyver volt elrejtve, két helyen is. Az egyikről dr. Szabó Béla tesz említést „Salgótarján a kapitalizmus uralkodóvá válásának időszakában (1848—1919)” c. tanulmányában:¹¹³ „A magyar uralom Nógrádban csak szeptember 29-én, több mint másfél hónappal a világhíres fegyverletétel után ért véget. Községünk, Salgótarján vált a színterévé a Kemény Károly, Újházy Lajos, Pokorny Lajos honvédtisztek vezetése alatt álló gerilla őrsereg feloszlásának. Szeptember 29-én szomorú aktusra került sor a faluban. A környékről Salgótarjánba visszavonuló magyar katonai erők itt rakták le a fegyvert. Vezetőik parancsára a gerillák mint-

egy 1300 fegyvert kocsira raktak és titokban a megye különböző helyein levő rejtékhelyre szállítottak . . . A salgótarjáni fegyverletétel bizonyos lehetőséget nyit Madách Imre, a költő politikai állásfoglalásának további kutatásához. A költőt 1853-ban¹¹⁴ Kossuth futárjának a rejtegetéséért tartóztatták le. A salgótarjáni fegyverletétel azonban arra utal, hogy Madách már 1849-ben kapcsolatban állt azokkal, akik el voltak szánva egy új fegyveres harc kirobbantására. Nem lehet ugyanis véletlen az, hogy a salgótarjáni fegyverekből, melyeket a legnagyobb titokban szállítottak el a megye különböző vidékeire, Madách sztregovai birtokára is vittek. A fegyverek elrejtése nyilván előre átgondolt, megbeszélte tervek szerint történt. Szeptember 29-én három katoná, három lovaskocsin az alsósztregovai újvilági pusztán lakó Juresányi Pál csősz házában rejtett el 133 db fegyvert. A zuhogó eső miatt voltak kénytelenek a fegyvereket ideiglenesen itt elhelyezni, másnap éjjel azonban továbbvitték azokat és titokban egy — Madách Imre birtokán lévő — csőszkunyhóban¹¹⁵ rejtették el. Az összerokadt csőszkunyhó feltárta a fegyverek titkát és így jutott annak nyomára 1850-ben a császári csendőrség. Feltételezhető, hogy Madách Imre nemcsak tudott a birtokán történő fegyverelrejtésről, hanem támogatta is a megye forradalmi vezetőinek ilyen irányú kezdeményezését.”¹¹⁶

Szándékosan idéztem Szabó Béla szavait és nem az erre a fegyverrejtegetésre vonatkozó, egyik általam is ismert egykorú iratot, hogy ezáltal is kifejezésre juttassam a nemrégien elhunyt Szabó Béla iránt érzett őszinte nagyrabecsülésemet és hogy alátámasszam, mennyire helyes volt Szabó Béla koncepciója, amikor utalt Madách Imre forradalmi kapcsolataira.

Az a bizonyos másik hely, ahol a Madách-birtokon ugyancsak fegyverek voltak elrejtve, az a sztregovai kastély közvetlen közelében volt. Balogh Károly, a költő vér szerinti rokona¹¹⁷ is említést tesz róla —, apja naplóját idézve — igen alaposnak mondható Madách-életrajzában: „Mélyen a kert ölében — írja Atyám — kőrisfák és hódító illathan virágzó hársak lombjai közül nádfedelű házikó kandikált elő. Ez a kis ház az akkori divat ízlésében épült „eremitage” volt. Mohos kőtalapzaton állt a kis épület, faoszlopos előcsarnokkal, . . . Két kis szobájába tarkán szűrődött a napfény csúcsívű ablakainak színes üvegein keresztül. Kedvenc tartózkodási helye volt ez nagybátyámnak a nyár folyamán. . . . De volt a kis kerti laknak a köztudat előtt titokban maradt rendeltetése is. Mikor egyszer — az ötvenes évek vége felé — lesztek az „eremitage” korhadozó zsúpfedelét, a szabadságharc után elrejtett lőfegyvereknek nagy halmazát találták ott.”¹¹⁸

Balogh Károly u. azon oldalon a lábjegyzetben megemlíti: „Ez talán összefügg azzal a Becker Hugó által közölt adattal, hogy Madáchot szabadesapatok toborzásával is vádolták. (Magyar Szemle 1899. 30. sz.)”¹¹⁹

Fölmerülhet a kérdés: ha a Madách-birtokon ennyi fegyver volt, mi szükség volt arra, hogy 1851-ben özv. Madáchné Majthényi Anna, majd Madách Imre és Madách Károly csősz és juhász embereik számára fegyvertartási engedélyt kérjenek? Úgy vélem, a két dolog között nincs ellentmondás. A szőlős pincében elrejtett fegyvereket egyébként is már 1850-ben felfedezték és a hatóságok elszállították, az ermitázsban lévőkhöz pedig egyelőre bizonyára nem akartak hozzányúlni. Egyébként is elképzelhető, hogy a fegyverállományt minden lehető eszközzel szaporítani akarták. Ehhez jó alkalomnak látszott a farkasok elleni védekezés.

De vegyük vizsgálat alá a további okokat, amelyek valóssá, vagy legalábbis elképzelhetővé teszik azt, hogy Madáchnak kapcsolata volt a Habsburg-ellenes szervezkedéssel.

Mint már említettem, egyelőre nincs olyan irat birtokunkban, amelyben Madách

is „megszólalt” volna, amelyben elismerte — vagy cáfolta volna a gerillákkal kapcsolatos vádakat. Ismeretes viszont, mert nyomtatásban is megjelent, egy olyan magánlevél, amelyben a költő eléggé egyértelműen kifejti politikai nézeteit. Ez nem a remete és nem a passzív Madách hangja. Ezt a bizonyos levelet Madách Szontágh Pálhoz, legbizalmasabb barátjához írta Csesztvén, 1847-ben. A levél előzménye az, hogy Szontágh valamelyik helyi politikussal párhajt vívott. „Igen nagy részvételt hallottam csak éppen tegnapelőtt vívásod fájdalmas kimenetelét Bory Lacival együtt, ki itt van és neked azt üzeni, hogy szolgáljon vigasztalásodra, hogy „a hazáért ontád véredet.” Bár így lehetne, vagy még inkább bár a hazáért mások vérére lehetne ontani, mert mindinkább erősödöm régi hitemben, hogy csak véres út vezetne boldogsághoz, és a francia forradalom alatt is azok voltak a legbecsületesebb emberek, kik legtöbb vért ontottak. Mindig is jobb, ha az ember egy kardvágáson ontja vérére, mintha az embernek vérére szívják. . .”¹²⁰ A zárkózott és szelíd, békés alaptermészetű Madách tehát politikai kérdésekben *korántsem hajlott kompromisszumra*. Legékeesebben saját verssorai vallanak erről:

„Örüljete csak békéteknek hát,
Mint féreg, ha oroszlánt vérben lát.
Tenyésszettek. Én küzdve bukhatom,
De a sorssal sohasem alkuszom.”¹²¹

Múlhatatlan érdeme Sötér István¹²² irodalomtörténész professzornak (és Horváth Károly¹²³ irodalomtörténésznek is, aki mintegy aláízza Sötér István értékelését), hogy különös figyelmet szentel Madáchnak erre — az abszolutizmus korában írt! — költeményére. Valóban úgy van, ahogy Sötér István és Horváth Károly is látja, hogy e verssorok támpontul szolgálnak a Tragédia mondanivalójának megértéséhez, szinte utat nyit a Tragédiához. Csak azt tenném még hozzá, hogy ebben a versben benne van Madách egész politikai hitvallása is, amely mindenképpen *cselekvő szembenállást* tükröz az elbukott forradalom, a vérbefojtott szabadságharc kadáverén tenyésző önkényuralmi rendszerrel.

Szent halott a hon, mi az utódok,
Szenvedést hagyott csak ránk keze,
Szégyenelném, hogy szent hazámnak
Én lennék felejtett gyermeke.

Oh ne irigyljék azt barátim,
Pótolják inkább a helyemet,
Vigalomban igyanak helyettem,
és ha az idő jön, tegyenek.¹²⁴

Foglalkozni kell még egy problémával, amely a ma embere számára teljesen valószínűtlennek, teljesen illuzórikusnak látszik, s ebből következően joggal teszi fel a kérdést: hogyan hihette ezt el Madách, a művelt és komoly történelmi ismeretekkel rendelkező ember? Nevezetesen arról van szó, hogy a Madách-per kapesán a vádlottak és tanúk szájából többször is elhangzik az az állítás, hogy Kossuth, francia katonai segítséggel hamarosan betör az országba s ehhez kell itthon előkészíteni a talajt. Ez az „óhaj” az 1850-es években reális lehetőségnek tűnt. Hittek benne itthon és hittek az emigrációban.¹²⁵

Az az állítás tehát, hogy Kossuth francia segítséggel készül visszajönni Magyarországra, más, hasonló, korabeli peranyagban is előfordul. Így például birtokomban

van — fénymásolatban — az a Bécsben, 1853. január 25-én kelt ítélet, amelynek eredetije a bécsi Kriegsarchivban található, s melynek 1. rendű vádlottja Márk Adolf, 2. rendű vádlottja pedig Szelényi Károly volt, de vádlottként szerepel a perben — többek közt — Petőfi István, a költő öccse is.

Szelényi és társai ellen az volt a vád, hogy Hamburgban, 1851. februárjától néhány hónapon keresztül, a felségárulás bűnével halálra ítélt Ruscsák Ignác szabómestert látogatták, akinél a helyi magyar emigráció gyülekezett. Ezen alkalmakkor rendszeresen a magyar szabadságharcról beszélgettek és arról, hogy Franciaországban — az elnökválasztás körül — hamarosan ismét forradalom fog kitörni, ami majd Magyarországra is kiterjed és amely így lehetőséget nyújt majd az ország felszabadítására. Ennek kapcsán több alkalommal kinyilvánították, hogy ebben az eljövendő forradalomban Magyarországon ők is részt fognak venni.

Ezek a beszélgetéseken részt vett Dávid Sándor a 30. Nugent gyalogezred volt tizedese, akit azzal bíztak meg, hogy a Hamburgban állomásozó császári csapatok magyar katonái között terjessze, hogy az emigrációban élő Kossuth csak a Franciaországban kitörendő forradalomra vár, amelyet az egész kontinensen újabb forradalmi hullám követ és ebből Magyarország sem fog kimaradni.

Kapcsolatot tartottak továbbá Piringerral, aki Kossuth megbízásából érkezett Hamburgba. Ő megmutatta Dávidnak Kossuth megbízólevelét, amely szerint feladata az volt, hogy szervezze a cs. kir. hadseregbe besorozott volt honvédtiszteket.

Szelényinél külön is felróták többek között, hogy megszegve esküjét, amit akkor tett le, amikor Esztergomban állami szolgálathoz lépett, Magyarországon is kapcsolatban állott Hamburgban maradt társaival, velük levelezett és itthon fejtett ki szervezést a volt honvédek között.¹²⁶ Márk Adolfot 8 évi sánemunkára ítélték, nehéz vashan, Szelényit 4 évi várfogságra vashan, s társaik is 3—4—5 évet kaptak.¹²⁷

Ezt az ítéletet azért tartottam szükségesnek ilyen részletesen ismertetni, mert feltételezésem szerint ez a per, helyesebben ez a forradalmi szervezkedés egy „köldök-zsinór” szerepét — ugyancsak feltételezésem szerint — ebben az esetben Szelényi Károly tölthette be, akinek ismernie kellett Skrzetulszky Kázmért, Darabant Ágostont és Bory Lászlót. Ugyanis — és ez már tény — Skrzetulszky Kázmér a kapituláció idején Komáromban tartózkodott, Darabant Ágoston ugyanesak honvéd őrnagy volt Komáromban, Bory László pedig komáromi kapituláns százados volt, akárcsak Szelényi. Skrzetulszky mint tudjuk, főszerepet játszott a Madách-perben, de Darabant Ágoston neve is többször szerepel a bírósági eljárás során,¹²⁸ Bory László pedig a Madách-ház vendégei között van nyilvántartva. (Fia volt Bory Istvánnak, a Madách-család egyik legmegbízhatóbb emberének. Ezenkívül megfelelő képességgel rendelkezik és a jelenlegi kormánnyal szemben igen ellenséges érületű. Állítólag körözés alatt álló személyeknek szállást adott és az a gyanú terelődött rá, hogy az emigrációval kapcsolatban áll. A Pesti Katonai Törvényszék a törvényszéki javaslat

Ezek lehetnek azok a szálak, amelyeken keresztül Madách és bizalmas baráti köre értesülhetett a határokon kívül történt eseményekről, az emigráció és maga Kossuth ténykedéseiről, terveiről is.

Az emigrációval való kapcsolatra Madách rendőri megfigyelő lapja is utal. A „kompromittálás oka és a forradalom alatti speciális magatartása” rovathoz az alábbiak vannak bejegyezve: „A Stark (alias Erős) Mihállyal való bűnrészség gyanúja miatt a Pesti Katonai Törvényszék vizsgálata alá került és a vizsgálat továbbfolytatása során szabaddábra helyezték. Azonkívül megfelelő képességgel rendelkezik és a jelenlegi kormánnyal szemben igen ellenséges érületű. Állítólag körözés alatt álló személyeknek szállást adott és az a gyanú terelődött rá, hogy az emigrációval kapcsolatban áll. A Pesti Katonai Törvényszék a törvényszéki javaslat

alapján a vizsgálat beszüntetését javasolta a forradalomban való részvétel és a körözés alatt álló felségáruló Rákóczy János hűtatásával vádolt Madách Imrével kapcsolatban és szabadlábra helyezték.” A „megjegyzés” rovatban ez olvasható: „Egyszerű rendőri felügyelet alá kell állítani.” Végül a következő szövegre érdemes még felfigyelni: „Az 1857. január 10-i 61 g/pr. kormányzósági rendelettel megszűnik a rendőri felügyelet, ellenben a feltűnés nélküli megfigyelést bevezették.”¹³¹ Hogy ez a „megfigyelés” mikor szűnt meg — a rendőri megfigyelő lapból nem derül ki. Nincs kizárva, hogy a költő halála napjáig tartott.

Végezetül szólnom kell még azokról a történész kollégákról, akik előttem már kutattak a különböző levéltárak abszolutizmus kori irataiban s már-már közelébe is kerültek a „Madách-rejtély”-nek.

Amint később — amikor már mind a Hadtörténelmi Levéltárban, mind pedig az Országos Levéltárban — befejeztem a kutatást¹³² és kezembe vettem Lukács Lajos történész kolléga könyvét azzal a szándékkal, hogy nagyobb áttekintésem legyen az abszolutizmus kori mozgalmakról, rá kellett döbennem, hogy az általam és Waldapfel professzor által teljesen újnak vélt Madách-adatok nem is annyira újak, hiszen az általam végigjárt út egy részét (Országos Levéltár, Hadtörténelmi Levéltár, bécsi levéltárak) előttem már Lukács Lajos is megtette; s ő is nyomára akadt annak a szervezkedésnek, amelyben Madách neve a kompromittáltak között szerepel. E tanulmányban már többször említett könyvének 116. és 118. oldalán egy-egy mondatban meg is említi a költőt. Szóbeli érdeklődésemre később Lukács Lajos elmondta, hogy ő — fordítva, mint én — azt hitte, hogy Madách Imrének a gerillákkal kapcsolatos ügye az irodalomtörténetírás részéről már ismeretes. Éppen ezért nem tartotta szükségesnek Madách nevét különösképpen aláhúzni. (Ez érthető, de az ő átfogó-jellegű munkájának nem is lehetett feladata egy-egy személlyel részletekben külön is foglalkozni.)

Ugyancsak élőlőttem Kamarás Béla is kereste a Hadtörténelmi Levéltárban a Madách-per aktáit, mármint a Rákóczy János rejtegetésével kapcsolatos iratokat. A másik vádpontból, a gerillákról nem tudott, így azokat nem is kereshette. Ennél fogva azoknak a nevét sem ismerhette, akiket Madáchsal együtt vádoltak a gerilla-szervezkedéssel. Így számára nem voltak meg azok a „fogódzók”, amelyek nekem a további jutásban olyan sokat jelentettek.

Kamarás Bélának — Madách neve alatt önálló peranyag nem lévén — csak a pesti Kriegsgericht 1853. évi büntetési jegyzőkönyvét sikerült megtalálnia. (Strafprotocoll vom 1. Jänner 1853.) Ebben a 89. számú segédkönyvben a 40. sorszám alatt, különféle rovatokban, Madáchra vonatkozó bejegyzések találhatók. Ezeket Kamarás Béla teljes egészében közli,¹³³ én csak a leglényegesebbekre szorítkozom. A „kihallgatás napja” rovatban 1853. április 25. szerepel (holott Madách már január közepe óta a pesti Kriegsgericht fogságában volt! Akkor vitték át Pozsonyból.) A „bűncselekmény faja” rovatban: „hazaárulás, majd a szökésben levő hazaáruló, Rákóczy János rejtegetése” olvasható. Ez a mondat tulajdonképpen kettős vádat foglal magában, de a gyanútlan olvasónak mindez nem tűnhet fel, a „hazaárulás” szót természetesen Rákóczy rejtegetésével hozza összefüggésbe. Pedig nem erről van szó: hazaárulással a *gerilla-ügy* miatt vádolták Madáchot. Csakhogy a szűkszavú büntetési jegyzőkönyv a „hazaárulás” mibenlétét, nemét már nem részletezi. Még az is meglepő, hogy „A kiszabott büntetés neme” rovatban ismételtelen kitérnek mind a két vádpontra: Wegen des ersten Imputats die Untersuchung ob mangelhaften Thatbestandes und unzureichenden Beweises eingestellt wegen des zweiten aber der

seit 25. October 1852. bis zum 2. Mai 1853 ausgestandene Untersuchungsarrest zur Strafe angerechnet."¹³⁴

Az ítélethozatal napja 1854. február 28. volt, s 1854. március 30-án hirdették ki, miután előzőleg már megerősítették.

Megemlítem még, hogy Csukly László: Madách Imre élete és munkássága c. tanulmányában¹³⁵ is utal arra, hogy „egyes feljegyzések szerint a vád ellene nemcsak a hűjdosó rejtegetése, hanem az a gyanú is, hogy szabadcsapatok szervezésével foglalkozott volna. Ezt a feltevést látszik igazolni Balogh Károly közlése is, aki megemlíti, hogy mikor az ötvenes évek vége felé leszedték a sztrégovai „ermitage” korhadozó zsupfedelét, a szabadságharc után elrejtett lőfegyvereknek nagy halmazát találták ott.”¹³⁶

A kutatást, a források feltárását korántsem tekintem lezártnak. Lehetséges, hogy egyszer sikerül majd (nekem, vagy másnak — mindegy, csak az eredmény, az előbbrejutás a fontos) az itt elmondottakat kiegészíteni, pontosabbá tenni. Egy kifejezetten Madáchra irányított, Madách-központú bécsi kutatás talán eredményre vezetne. Ezt némiképpen valószínűsítheti az a Bécsben, 1853. április 20-án kelt s a cs. kir. Hadtörvényszék IV. szekciója által a magyarországi cs. kir. katonai és polgári kormányzóságnak megküldött átirat is, amely azt javasolja, hogy a Stark (Erős) — Skrzetulszky féle ügyet vegye át teljesen a bécsi hadtörvényszék.¹³⁷

Abban mindenképpen bizonyosak lehetünk, hogy amikor az 1983-as esztendőben kettős ünnepésre készülünk: Madách Imre születésének 160. és a Tragédia első színpadi bemutatójának 100. évfordulójára, — akkor a konvenciókon és szépszándékú hagyománytisztelően túlmenően egy olyan ember emléke előtt tisztelgünk, aki a mulandó időben egy kicsi ország részére maradandó értéket alkotott s aki sok-sok eljövendő generáció számára mindig fog újat és igazat mondani: életről és halálról, reményről és pusztulásról, küzdelemről és elbukásról s valahol, a minden dolgok legeslegmélyén arról is, hogy mindez mégsem volt hiábavaló.

JEGYZETEK

1. „Az igazi élettől való elzártág, a könyv, az élő életmód egészését nem kímélte meg. Gyermekeisége óta rövidlátó, amellet gyenge testalkatú s már Pesten beteges.” (Barta János: Az ismeretlen Madách. Bp., 1931. Lőrincz Ernő bizományos-könyvkiadó. 31—32. old.) De Madách betegségének túllangsúlyozásával Riedl Frigyesné és másutt is találkozhatunk.
2. SZABAD GYÖRGY: Forradalom és kiegyezés választóján 1860—1861. Bp. 1967. és Szabad György: Az önkényuralom kora (1849—1867). Megjelent: Magyarország története 6/1. Főszerk. Kovács Endre, szerk. Katus László. Bp. 1979. Akadémiai Kiadó.
3. KRIZSÁN LÁSZLÓ: Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez. Balassagyarmat, 1964. (Nógrád megyei múzeumi füzetek 9. száma) Az okmánypublikáció Madách Imre halálának 100. évfordulóján jelent meg. Ugyanazok Krizsán Lászlótól: A Madách-kutatások eredményei és a kutatások további feladatai. Irodalomtörténet 1973. évi 4. szám. 976—981. old.
4. KERÉNYI FERENC: Vázlatok egy politikus Madách-areképhez. Palócföld 1970. 3—4. szám, 79—93. old. Kerényi Ferenc: Van-e Madách legenda? Kritika 1971. 4. szám 34—37. old.
5. LUKÁCS LAJOS: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. „Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó Budapest, 1955.
6. BELITZKY JÁNOS: Adatok Madách Imre 1849. évi Nógrád megyei közigazgatási tevékenységéhez. Palócföld 1971. évi 4. szám, 51—55. old.
7. LEBLANC ZSOLTNÉ: Újabb dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez. Nógrád megyei Múzeumi Közlemények 1973. (Salgótarján), 58—81. old. Kiadás alatt van Leblancné dr. Kelemen Mária összeállításában: Madách Imre dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban.
8. SZABÓ BÉLA: Madách Imre közéleti tevékenysége Nógrád megyében. Nógrád megyei Múzeumi Közlemények 1973 (Salgótarján), 82—111. old. és Szabó Béla: Salgótarján a kapitalizmus uralkodóvá válásának időszakában: 1848—1918. Megjelent: Salgótarján története c. kötetben. Salgótarján, 1972. 69—97. old.

9. T. i. Madách a szabadságharc alatt Nógrád megyében katonai főbiztos volt. Kinevezése még 1846-ra nyúlik vissza, amikor ennek a tisztségnek „szalmakomiszár” volt a tréfás elnevezése. Ezt részint lekicsinyelve, részint sajnálkozva (hogy betegsége miatt csak erre futotta az erejéből) szokták enlegetni. Krizsán László — a Nógrád megyei levéltárban felkutatott iratok alapján — rámutatott arra, hogy a *korábbi időszakról eltérően* mit jelentett ez a tisztség 1848/49-ben, egy forradalmi helyzetben. Mindemellett Madách a fegyveres harcban is részt kívánt venni, amikor is az általa felfegyverzett nógrádi nemzetőrséggel hadbavonulni ajánlotta magát. Szándéka csupán azért nem valósulhatott meg, mert a katonai helyzet úgy alakult, hogy várakozási állományba helyezték a nógrádi nemzetőrséget. (Ld. erről bővebben: Krizsán László: Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez ... 4. old. s a következő oldalakat.)
10. Rákóczy Jánost, Kossuth volt titkárát 1851-ben halálra ítélte az osztrák katonai törvényszék a szabadságharc alatti szereplése miatt. Mivel sikerült elbujdosnia, az ítéletet nem tudták végrehajtani. Madách elrejtette, de besúgás következtében az osztrákok nyomára akadtak. Elfogni mégsem tudták, mert sikerült idejében elmene-külnie. 1852 augusztusában Rákóczy János helyett Madáchot és egykori nevelőjét, majd birtokainak tisztartó-ját: Bory Istvánt tartóztatták le. — Figyelemre méltó az a körülmény, hogy Rákóczy János — felesége, Ruttkay Terézia révén — rokonságban állott Kossuth Lajossal, Madách Imre pdeig a Ruttkay családdal volt távoli atya-fiságban.
11. NEMESKÜRTY ISTVÁN: Parázs a hamu alatt. Világostól Solferinóig. Magvető Könyvkiadó Bp. (1981.), 19—20. old.
12. Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Kiadja Angyal Dávid. Bp. 1925. 132. old. Idézi Szabad György: Az önkényuralom kora (1849—1867.) Magyarország története 6/1. Főszerk.: Kovács Endre, szerk. Katus László. Bp. 1979. Akadémiai Kiadó, 502. old.
13. Ld. erről bővebben: Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalom 1849—1867. „Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó Budapest, 1955. 13. old. s a következő oldalakon. Úgyszintén bő képet ad a szabadságharc végnapjairól és az azt követő megtorlásról: Közdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848—49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól I—II. kötet. A kötet anyagát felkuttatta, válogatta, szerkesztette, az előszót, a bevezeteket és a jegyzeteket írta Tóth Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1978. (Idézek Tóth Gyula előszavából: „Már Komárom esete előtt megkezdődött a tömeges megtorlás, a katonai diktatúra. A megtorlásnak közel 120, ítélet alapján kivégzett, felakasztott vagy agyonlőtt vértanúja volt, mintegy 400-an kerültek itteni vagy külföldi börtönökbe, ismeretlen számú katona és polgári lakos fogságba. Legálább 120—50 000 honvédet és tisztet vittek kényszersorozással idegen földre.” — 11. old.)
14. SZABAD GYÖRGY: Az önkényuralom kora ... 508. old.
15. SZABAD GYÖRGY: i. m. 508. old.
16. Pozsonyi cs. kir. katonai kerületi parancsnokság (röv. MDC.)
17. „Madách Emerich und Alex waren in Pesth (verheimlichung des Rákóczy)” Szükségesnek látni itt azt is meg-említeni, nincs tudomásom arról, hogy Madách Imre közeli rokonságában lett volna akár Elek, akár Sándor nevű személy. Az is bizonytalan, hogy Elek, avagy Sándor személynevet jelent ez esetben az Alex, ugyanis Alexandert (Sándort) is szokták Alexnek rövidíteni. Ilyenkor — a helyesírási szabályok szerint — pontot illik tenni a végére, de ezt gyakran mellőzik. Ebben a mutatókönyvben is van rá példa, nevezetesen Rákóczy Sándor esetében, akit több ízben is Alexnek írnak, a rövidítésre utaló pont nélkül, viszont róla, a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött rendőri megfigyelő-lap alapján pontosan megállapítható, hogy Sándor volt. Éppen ebből kiindulva kezdetben arra is gondoltam, hogy esetleg Rákóczy Alex (Alexander) helyett írtak véletlenül Madách Alexet, hiszen ez is érthető lett volna, lévén Rákóczy Jánosnak ilyen nevű rokona (szécsényi bíró volt), aki tudott is Rákóczy János Madáchnál való rejtőzködéséről. Az iratokból, illetve a mutatókönyvből viszont határozottan kiténik, hogy Madách Alex — akár mint Sándor, akár mint Elek — létező személy volt. Ugyanis róla a már idézett adaton kívül u. azon mutatókönyvben, ugyancsak az M-betűnél ez a bejegyzés olvasható: „Madách Alex bei Losonez, verdächtigt dem Rebellenflücht(lin/g/e) Rákóczy Unterstand gegeben zu haben.” (Madách Elek — Sándor Losonezről, azzal gyanúsítva, hogy a rebelli szökevény Rákóczyinak menedéket adott.)
18. „Madách Emerich, als theilnehmer einer Guerilla Räuberbande”
19. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL.). MDC. Pressburg 1852.: 761., 776., 795., 797., 814., de amint hamarosan kiderült, ezek az iratok nincsenek meg.
20. U. ott, 1852.: 770. Sajnos, ez az írat sincs meg.
21. Az ezzel kapcsolatos iratok jelzete: 852. (év), 776., 795., 804., 814. Sajnos, ezek sincsenek meg.
22. „Haussuchung bei Madách und Hinko wegen verbindung mit Räubern.” Az erre vonatkozó iratok jelzete: 852.(év), 795., 804. Nincsenek meg.
23. Az írat jelzete 852. (év), 795., de nincs meg.
24. Jelzete: 852. (év), 795. Nincs meg.
25. Így pl. a HL. K. k. Kriegsericht zu Pest, Register 1852.-nél két ízben is szerepel Madách neve, az elsőnél: „Ma-dacs (sic! — S. H.) ... in causa Rakoczy”, a másodiknál: „Madaseh (sic! — S. H.) Emerich Guthesitzer.” Mind-két esetben a 2/30 alapszám van feltüntetve. Az iktatószám egyiknél № 539., a másiknál № 2498. Sajnos, az iratok nincsenek meg.
26. A Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltsége kérésre folytatott is ez irányú kutatásokat, de magát a Madách-

- féle peranyagot nem sikerült megtalálni. Találtak viszont utalást Madáchra és társaira. Segítségükért ezúton is köszönetet mondok dr. Papp Tibor alezredesnek, dr. Árokey Lajos alezredesnek, dr. Kun József alezredesnek, és dr. Hunyady Károly ezredesnek.
27. E fondokban való tájékozódásomat elősegítette dr. Böhm Jakab kollega, az abszolutizmus kori iratanyag referense. Ezúton is köszönetet mondok érte.
 28. Magyarországi cs. kir. katonai és polgári kormány. (illetve kormányzóság. A továbbiakban a jelzetekben MCG.)
 29. A sok esetben rosszul olvasható és nehezen fordítható német szövegek pontosításáért ezúton is köszönetemet fejezem ki Rákóczi Katalin könyvtárosnak és dr. Böhm Jakab levéltárosnak, a Hadtörténelmi Levéltár parancsnokhelyettesének.
 30. Cs. kir. pesti haditörvényszék.
 31. Egy későbbi jelentésben csak 5 rablóról lesz szó. Valószínűleg az egyik elírás.
 32. Helyesen Skrzetulsky, illetve Skrzetulsky. „Aladár”, „Neumann” és Vörös Albert álnévet is használta. Skrzetulsky Kázmér lengyel menekült volt, aki részt vett a magyar szabadságharcban. A kapituláció idején Komáromban volt őrnagy.
 33. A későbbiek során Stark-Erős Mihályt az iratok, illetve a vallomások az erdélyi báró Kemény Farkassal is azonosítják, de Lukács Lajos szerint (i. m. 116. old.) Csongrádi Miklós gálospataki földbirtokos rejtőzött a Stark-Erős alá működtetve, aki az évekig elnyúló vizsgálati fogság alatt börtönben megőrült. Lukács Lajos állítását támasztja alá a Kriegsgericht Pesth 1855/175 — 125. jelzetű irata is. (Verzeichniss. A 2. szám alatt: „Michael Stark alias Erős, recte Nicolaus Csongrádi von Gálos . . . , Gutbesitzer”)
 34. Figyelemre méltó Fülöp volt honvédőrnagy, a Kossuth család bizalmasa. Meszlényiné Kossuth Zsuzsa Makk-kal együtt ajánlotta Kossuth figyelmébe, amikor szolgálatait felajánlani Kossuth-hoz ment Törökországba, majd Angliába.
 35. Nevét ek-val, két k-val és kh-végződéssel is írják. Ő maga az emigrációban már a Makk nevet használta. Makk József a szabadságharc alatt Komárom várának volt tüzérségi főparancsnoka. A bukás után Kossuth azzal bízta meg, hogy készítse elő a hazafiakat egy új szabadságharcra. (Ld. bővebben: Lukács Lajos i. m. 53—73. old.)
 36. H.L. K. k. Kriegsgericht Pesth, 1852—6/88 No. 2./62. csomó)
 37. Helyesen Ruttkay. (A Ruttkay család rokonságban volt Kossuth Lajossal, Ruttkay Józsefné, Kossuth Lujza — Kossuth Lajos húga — révén.)
 38. A rendőrségi és bírósági aktákban gyakran elírták a Podhorszky nevet.
 39. Ezt a megállapítást fenntartással kell fogadnunk.
 40. Nemcsak a rendkívül magas — 200 ezres létszámot, hanem magát a francia beavatkozás lehetőségét is egy kissé illuzórikusnak kell tartanunk, ami nem jelenti azt, hogy ezek az adatok nem hangozhattak el. Éppen az volt a tragikus ezekben a konspirációs hírekben, hogy sokszor összekeverték a vágyakat, illúziókat a valódi lehetőségekkel, s így mindent túlértékelve, az óhajokat adták tovább, mintha azok kész tények lennének.
 41. Itt is tévedésben van a fogoly, mert a sok álnév közül éppen a Skrzetulsky volt a valódi.
 42. U. ott.
 43. H.L. Kriegsgericht Pesth 1852—6/88. No 3. (62. csomó)
 44. Nagy József egy újabb forradalmat előkészítő pesti központi bizottság tagjainak sorában fejtett ki működését. „1844-ig posztókereskedő volt Pesten, 1846—47-ben a Magyar Iparvédő Egyesület igazgatója. 1848-ban csatlakozott a forradalomhoz és mint a honvédség főhadbiztosa működött. Az 1849 végén kiadott amnesztia rendelet során az osztrák hatóságok szabadon bocsátották. Nagy József kapcsolatot tartott fenn a Kossuth-családdal. Jubál Károllyal. Űrszeköttesben állt Makk-kal, Rózsafival, Figyelmessyvel. Kossuth Lajos 1851 őszén Pestre küldött levelében úgy említi Nagy Józsefet, mint a hazai mozgalom fő pénzügyi irányítóját, és mint olyat, akinek feladata Budapest megszervezése . . . Nagy, hogy a szervezkedéshez pénzügyi forrást teremtsen, 1851 végén és 1852 folyamán több társának a segítségével kisebb fajta bankjegynyomdát állított fel, ahol a forgalomban levő osztrák bankjegyekből 100 és 200 forintos névértékű papírpénzt és 10 krajcáros aprópénzeket nyomtak. Nagy József a magyarországi és erdélyi, 1851-ben és 1852 elején fogatosított letartóztatások után tovább folytatta munkáját 1852. augusztus 15-én történt letartóztatásáig. A börtönből sikerült ugyanezen év szeptemberében megszöknie.” (Lukács Lajos i. m. 78—79. old.)
 45. Darabán Ágoston nevére érdemes felfigyelnünk (komáromi kapitánus tiszt volt), később tárgyalandó összefüggések megértése érdekében.
 46. Protmann József cs. kir. miniszteri tanácsos, pestbudai rendőrigazgató.
 47. Noszlopy Gáspár nem ál-, hanem valódi név. Hogy a Sallay Mihály, vagy Boros álnévet használta volna, nem bizonyított. Noszlopy egyébként a szabadságharc legendás híró dunántúli kormánybiztosa volt, aki 1849 augusztusa után elhúzódot. 1850. április 1-én elfogták és a pesti Újépületbe vitték. Betegsége miatt rabkórházba került ahonnan megszökött. 1850. májusában a katonai kormányzóság körüzési plakátot bocsátott ki kézrekerítésére. Csak két és fél év múlva sikerült elfogni. Ezt megelőzően kapcsolatot keresett Kossuth-hoz. Űrszeköttesben állott Meszlényinével és a pesti bizottság tagjaival, így Nagy Józseffel is. Szabadesapátok felállítását tették tervbe, főleg a Bakony és Mátra vidékén. Noszlopyt 1852. november 16-án, Pesten, elfogták. Ezt sorozatos letartóztatások követték. 1853. március 3-án Noszlopyt és társait kivégezték. (Ld. bővebben: Lukács Lajos i. m. 108—115. old.)
 48. H.L. Kriegsgericht Pesth 1852—6/88. No 4.

49. A vallomás szerint Stark-Erős Káldornak és Gerébnek is nevezi magát.
50. HL. Kriegsgericht Pest 1852—6/88., № 91.
51. dr. Sashegyi Oszkár, Kálnoki-Kis Tamás és dr. Nagy István levéltáros kollegák voltak szívesek eligazítani. Ezúton is köszönetet mondok érte.
52. OL. D. 44., MCG. titkos iratok 1852. év, 2844. alapszám (Gerilla-Akten): № 2844/res., № 2306/63 res. és ad № 2306/63 res.
53. A Madách-csal kapcsolatos rész is hasonló: a szervezendő népfelkelésben főszerepet játszana még Csepesyányné — Szemere lány —, Egyetem utcai lakos Pesten, — Madács (Sie! — S. H.) Imre Nógrád megyei csesztvei lakos, Hinkó János losonci lakos, akinél Erős tartózkodott titokban hosszú ideig, Lipsei Imre és Ürmény Miska Tiszafüreden, teljhatalmú megbíztottak a Heves megyei felkelés megszervezésére.
54. OL. D. 44. MCG. titkos iratok, 1852. év, 2844. alapsz. (Gerilla-Akten), 2912/Res.
55. Nevezetesen egy „Enrich Komáromy” nevű cs. kir. járási biztos.
56. Bár az eredeti iratban szép és jól olvasható betűkkel van kírva a Tráppler név, mégis valószínű a tévedés, ugyanis ilyen nevű egyénről nincs tudomásunk Madách környezetében. Valószínűleg Trajtler Mihályról van szó, csak rossz- szul írták a nevét.
57. U. az az eset, mint fentebb a Tráppler-Trajtler névnél, vagyis elírás történetett, éspedig Szilassy helyett.
58. A besúgók ezúttal tévedtek. Madách barátai közé sorolták Madáchné, Fráter Erzsébet barátját, holott már koráb- ban is eléggé ismeretes volt, hogy Hanzély Ferenc az asszony kedvéért látogatja olyan sűrűn a házat.
59. OL. D. 44., MCG. titkos iratok, 1852. évi 2844. alapszám (Gerilla-Akten), № 8800i/3195 Res.
60. Aláírása Stephan Vitolis
61. A jelentésben elírva, Hindro Jánosként.
62. Valószínűleg elírás, Szakál helyett.
63. Kártyás
64. „Hausgesellschaft”
65. Jeszenszky-nek is olvasható.
66. Dorrie-nek is lehet olvasni.
67. U. ott, u. azon irat Losoncon, 1852. november 1-én kelt melléklete.
68. OL. D. 44. MCG. titkos iratok. 1852. év, 2844. alapszám (Gerilla-Akten), № 9140 és 9181.
69. „... dass die hier in Haft befindlichen politischen Arrestanten Emerich *Madács* und Johann *Hinko* an dem neuen Organisierung eines Aufstandes in Ungarn theilgeheil seyen . . .”
70. OL. D. 44. MCG. titkos iratok. 1852. év, 2844. alapszám (Gerilla-Akten), № 11348G/3807 Res.
71. OL. D. 44. MCG. titkos iratok, 1852. év, 2844. alapszám (Gerilla-Akten), № 294 G/83 Res.
72. OL. D. 44. MCG. titkos iratok, 1852. év, 2844. alapszám (Gerilla-Akten), № 612/159. Res
73. OL. D. 44. MCG. titkos iratok, 1852. év, 2844. alapszám (Gerilla-Akten), № 612/254 Res.
74. U. ott, u. azon alapszám alatt, 1429/363 Res. ikt. sz.
75. Az ún. Gerilla-Akten — bár az MCG. 1852. évi iratainál fekszik, — de gyűjtő jellegű, tehát több évi anyagot foglal magában. Ezért található itt az 1853-as évi is.
76. Az egyik névsorban „Podkorszky”-nak írták el.
77. Az egyik névsorban „Kossitzky”-nek írva.
78. E négy név a másik listán is szerepel, csak más sorsszámok alatt.
79. A Madách fivérek kérelmét megelőzően 1851. január 30-án már anyjuk, az idős Madáchné, Majthényi Anna is kért fegyvertartási engedélyt alkalmazottai számára s meg is nevezett három személyt. Úgy látszik, az engedélyt nem kapta meg s később fiai szorgalmazták. — Majthényi Anna kérelme megtalálható: Nógrád megye Levéltára (a továbbiakban NmL.), a Nógrádi cs. kir. megyehatóság (megyefőnök) iratai (a továbbiakban NmLf), 1851., 814- szám.
80. Nyugtát.
81. NmL., NmLf. 1851., 3715. számú irat.
82. Ez az irat nincs meg, mindez csak az erre adott újabb viszontválaszból derül ki.
83. U. ezen iratban és ennek mellékleteinél többször Hoitsy-nak írva, de helyesen Hoitsy. Itt említtem meg, hogy Hoitsy Miksa volt az, aki Rákóczy János kiletét elárulta, valamint azt is, hogyan hamisított Madách-legjobb barátja, Szontágh Pál segítségével — ütlevelet az üldözöttnek, aki ezzel a passzussal húzódtott meg, mint „cseh vadász” a paróczi birtokon.
84. NmL. NmLf., 1853. év, 2306. szám
85. NmL. NmLf. 1853. év, 2306. szám
86. Fogalmazvány, az irat margóján bejegyzések is vannak.
87. Lásd Király István jegyzetét a *Nemzetes Uraimék* c. Mikszáth-regény változatához. (Mikszáth Kálmán összes művei 2., Bp. 1956. Akadémiai Kiadó, 398. old.)
88. Mármint a II. katonai kerületi parancsnokságnak.
89. Az iraton levő keltezés — május 5. — nem mond ellent sem Balogh Károly (Madách az ember és a költő. Bp. é. n. (1934). Dr. Vajna György és Társa kiadása. 58—59. old.), sem Stand Géza közlésének (Madách Imre összes levelei. Sajtó alá rendezte Stand Géza. I. kötet. Madách Színház Budapest, Új Színház Kft. kiadása, 1942., 204. old.)

- mely szerint a költőt 1853. május 7-én helyezték szabadlábra. Ugyanis a pár nappal korábban hozott rendeletet minden bizonnyal 7-én hajtották végre. Ez a szabadlábrahelyezés — melyben sógorának, Fráter Pál alispán kitartó utánajárásának is része volt — még nem jelentett teljes szabadságot, Pestet egyelőre nem hagyhatta el. Hazatérésének ideje (Csesztvére) csak 1853. augusztus 20-án, Szent István napján jött el. (Ld. Staud Géza i. m. 22. old. és Balogh Károly i. m. 62. old.)
89. NmL. Nmf. iratok, 1853. év, 2912. sz.
 90. U. ott. (Az irat magyar nyelvű)
 91. NmL. Nmf. iratok, 1853. év, 4402. sz.
 92. Rossz volt az értesítés, mert Madách csak augusztus 20-án érkezett haza.
 93. NmL. Nmf. iratok, 1853. év, 5688. sz.
 94. NmL. Nmf. iratok, 1853. év, 5937. sz.
 95. Nógrád megye Levéltárában, Salgótarjánban végzett kutatásaim alkalmával segítségemre volt az 1981-ben elhunyt dr. Schneider Miklós levéltárigazgató és Leblancné dr. Kelemen Mária levéltáros. Ezúton is köszönetet mondok érte.
 96. A továbbiakban rövidítve: H. H. St. A. (Házi-Udvari- és Állami Levéltár)
 97. „Művelt Nép” tudományos és ismeretterjesztő kiadó Budapest, 1955.
 98. Lehetséges, sőt valószínű, hogy az eredeti iratokból ezt jobban meg lehetne állapítani, de a rendelkezésemre álló mikrofilmből ez sokkal nehezebb.
 99. A Cs. kir. Külügyminisztérium Tájékoztatási Hivatala.
 100. „Rittmeister”
 101. H. H. St. A. Informationsbüro (a továbbiakban Inf. Büro) des K. k. Min. d. Aussern. 1852. — 827 — 8. B. M.
 102. Teljes nevén Johann Franz hr. Kenpen von Fichtenstamm (1793—1863). Bécsűjhelyen végzett katonai akadémiát. 1815-ben már vezérkari tiszt. 1848-ban a bécsi forradalom ellen harcolt. 1849 őszén a csendőrség főfelügyelőjévé léptették elő. Ténykedési köré tartozott, hogy a csendőrségbe a rendőrséget is beolvastotta. 1851-ben Bécs katonai kormányzója lett. Ezáltal a politikai rendőrségi ügyek is hatáskörébe kerültek. Rendőrminiszteráge idején hírhedt besúgórendszert épített ki. A magyarokat gyűlölte. Végül mégis kegyvesztett lett: 1859-ben elbocsátották. (Részletes életrajzát ld.: Tóth Gyula (szerk. stb.) i. m. 100. old.)
 103. U. ott, n. azon számhoz csatolt irat.
 104. U. ott, n. azon számhoz csatolt irat.
 105. A Podhorszka, illetve a Podhorszky nevet ezúttal is elírták.
 106. Helyesen Hinkó.
 107. U. ott, n. azon számhoz csatolt irat.
 108. Meg is lett az „eredménye”, 10 évre ítélték. Azt viszont javára könyvelhetjük el, hogy Madách Imrét — a többi vádlottal ellentétben — nem keverte bele a dologba. Még 1889-ben megjelent könyvében (Podhoray Podhorszky Mária: Egy államfogyódnó naplója. Székesfehérvár, 1889.) sem említi a költőt. (Végül is Podhorszky Máriának nem kellett letöltenie a 10 évet, 1857-ben amnesztiában részesült.)
 109. H. H. St. A. Inf. Büro, 1852., 874. B. M.
 110. H. H. St. A. Inf. Büro, 1852—1108., 342.
 111. U. ott, n. azon számhoz csatolva. Említést kell tenni a Madáchnál tartott házkutatásokról szóló jelentések egymásnak ellentmondó adatairól. Honnan, miből eredhetnek ezek az ellentmondások? Legelőször is figyelembe kell vennünk azt, hogy *több, különböző időpontban végzett* házkutatásról van szó, amely az ezzel kapcsolatban idézett iratok dátumából is kitűnik. Például a most idézett és Kassán 1852. okt. 28-án és Nagyváradon 1852. november 2-án kelt irat szerint Madáchnál nem tudtak házkutatást tartani, mert már a pozsonyi hadbíróság őrizetében van. Az 1852. nov. 8-i jelentés szerint mégis csak volt Madáchnál egy házkutatás, annak dacára, hogy ő akkor már régen le volt tartóztatva. Az erről szóló szűkszavú jelentést minden lényeges mozzanatában ismertettem. (Ld. OL. D. 44. MCG. titkos, 1852. évi 2844. alapsz., № 8800 (4/3195 Res. jelzetű iratot).) Legérdekesebb az 1853. április 14-én kelt irat, amely ugyan nem is kifejezetten házkutatásról szóló jelentés, itt a hangsúly a házkutatás alkalmával talált *bűnjelen* (báró Schmidt Amália szül. Podhorszky igazolása Reiter Ignác névre), de ebből az is kitűnik, hogy 1853. április 14-ét megelőzően is volt házkutatás Madáchnál (mégint csak távollétében), de ekkor nem Hinkóval egyidőben, hanem Bory Istvánnal egyszerre. (Ld. NmL. Nmf. 1853. év, 2306. sz.) Mi több, még egy 1853. dec. 27-én Pozsonyban kelt (amikor Madách már szabadlábon volt, de rendőri megfigyelés alatt), „Referátum”-ból is egy újabb házkutatás derül ki, amelyet a fő-szóvegben már nem tartottam érdemesnek idézni: Madách földbírtokosnál tartott házkutatás eredménye, hogy semmi gyanúsít, sem Kossuth dollárokat sem egyéb terhelő iratot nem találtak. (OL. D. 44. MCG. titkos, 1853. év, 4900 alapszám, 25250/5417/Pz. Res.)
 112. Valószínűleg meg is kísérelték, hogy beismerő vallomást esikarjának ki tölse a ennek érdekében tettleg is bántalmazhatták, n. is életrajzírói közül többen is (Balogh Károly, Voinovich, Becker Hugó) úgy tudják, hogy vizsgálati fogsága idején a pozsonyi Vízicsárnya-börtönében meg is börtözték.
 113. Megjelent: Salgótarján története e. kötetben, Salgótarján, 1972. A városra alakulás 50. évfordulóján. Főszerkesztő: SZABÓ BÉLA.
 114. Valószínűleg elírás. Madáchot 1852. augusztusában tartóztatták le.

115. A császkunyhó téves, egy szőlőben levő pince volt, ami összeroskadtt és ott találták meg a fegyvereket. (Ld. Nmf., Nmf. 1850. május 2., 2454. számú irat.)
116. Szabó Béla: i. m. 86—87. old.
117. Madách Imre nővérének, az 1849-ben férjével együtt tragikusan elhunyt Madách Máriának unokája.
118. BALOGH KÁROLY: Madách az ember és a költő. dr. Vajna György és társa kiadása, Bp. 1934., 124. old.
119. MAGANI is át meg átvastam Becker Hugónak több folytatásban közölt cikkét, amelyben Madách szavait is idézi, vagy idézni véli. Becker ugyanis Turi Mészáros István közlésére hivatkozva említi, hogy Madách a következőket mondta egyik barátjának: "... 1852-ben a bécsi kormány azon gyanúsításhól, hogy én szabad csapatokat szervezek, elfogott... A vád hazugság volt s ennél fogva világos, hogy számtalan kérdésre semmit se feleltem. Azt gondolhatod, hogy nem rajtam múlt, ha sereget nem teremtettem a földből annak az átkos rendszernek megbuktatására." Az idézett két mondat között — látszólag — ellentmondás van. A költő egyrészt tagadja a szabadcsapatok szervezését (ami érthető, hiszen a vádat csak *ellegendő bizonyítékok hiányában ejtette el* 1854. február 28-án a Pesti Hadtörvényszék, furcsa és veszélyes (!) lett volna, ha nem sokkal később ezt saját maga ismerte volna el, mégha baráti körben is), másrészt *elismeri a szándékot*, amikor azt mondja, hogy ha rajta múlt volna, sereget teremtetett volna a földből is. A két állítás között tehát csak azért látszólagos az ellentmondás, mert az egész szervezkedés még kezdeti stádiumban volt. Inkább csak az előkészületek történtek meg. Amennyiben nem fedezték volna fel idő előtt a szervezkedést, bizonyára Madách és társai esetében is a *szándékot* csakhamar *tettek* követték volna.
120. Madách Imre összes levelei. Sajtó alá rendezte: Staud Géza. I. kötet. Szerk.: gr. Károlyi István és Pünkösti. Andor. 7. szám. Madách Színház Bp., Új Színház Kft. kiadása, 1942. 138—139. old.
121. „Csak béke, béke” c. verse. Megjelent: Madách Imre munkái. Költemények. (Magyar klasszikusok XXX. kötet.) A Kisfaludy-Társaság megbízásából kiadja a Franklin-Társulat Budapestén.) 202. old.
122. SÖTÉR ISTVÁN: Romantika és realizmus. Válogatott irodalmi tanulmányok. (Madách Imre) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1956. 244. old.
123. HORVÁTH KÁROLY: Madách Imre. Különlönyomat az Irodalomtörténeti Közlemények 1958. 2—4. számából 26—27. old.
124. „Fogságomból I.” c. verse. Madách Imre munkái... 197. old.
125. Ma már nagyjából tudjuk, hogy végül is *hogyan* s miért alakultak másképpen a dolgok. Jól jellemzi az akkori nemzetközi politikai viszonyok változását Somogyi Éva: Abszolutizmus és kiegyezés 1840—1867. c. munkájában (Gondolat, 1981.) a 85. oldalon: „A világ dolgai... úgy alakultak, hogy nem kedveztek az itthoni mozgalomnak. Nem rohant ki a francia forradalom, az osztrák birodalom nem kapcsolódott bele az olyanira várt nemzetközi konfliktusba, hogy aztán a magyarság a Habsburgok ellenségeinek oldalára állhatott volna. Kossuthot Angliában és Amerikában a kikötők népei, a nagyvárosok meetingei mint egy távoli nép romantikus hőst ünnepelelték, de a kormányoktól fegyvert, pénzt, konkrét támogatást nem kapott.”
126. Szelényi Károly („Karl von Szelényi”) valószínűleg 1826-ben született, Kőrösmezőn, Máramaros megyében. Tanulmányait illetően végzett bölcsész volt, 1848-tól gyakornok a M. kir. Helytartótanácsnál, de a forradalom kitörésekor odahagyva állását, beállt a honvéd seregbe, hadnagy, majd főhadnagy, végül százados lett. A forradalom utolsó hónapjaiban Komáromban, gr. Zichy Ottó honv. ezredes parancsnoksága alatt felelős beosztásban, ezt követően komáromi kapituláns menlevéllel Hamburgba ment, később mint önkéntes belépett a Schleswig-Holstein-i hadseregbe. Ennek feloszlása után visszatért Hamburgba. A cs. kir. hatóságok engedélyével 1851. második felében hajózott Magyarországra, ahol letartóztatásáig az esztergomi cs. kir. kataszteri hivatalnál mint kiadó szolgált. 1853. január 25—én 4 évi vasban eltöltendő várfogságra ítélték, amit — pár hónap hiján — a Josefstadt-i erődben töltött le. Szabadulása után sem volt igazán „szabad”, mert az 1856. július 21-i kormányzósági rendelkezéssel rendőri felügyelet alá helyezték, amelyet 1857. január 9-én megszüntettek, anélkül, hogy a rendőri megfigyelést is megszüntették volna. — Kedves kötelességemnek teszek eleget, amikor megemlítem, hogy Szelényi Károlynak egyenesági élő leszármazottja (dédunokája) van: Neményi Lili, a Magyar Állami Operaház Kiváló Művésze.
127. Wien, Kriegsarchivum, Urtheil 1853., X./111. Az ítéletet dr. Bona Gábor kollega, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa találta meg bécsi kutatásai során és volt szíves rendelkezésemre bocsátani, melyért ezúton is köszönetemet fejezem ki.
128. Ez nem kuriózum, mert az abszolutizmuskori forradalmi szervezkedések, csoportosulások igen gyakran egy-egy személyen keresztül egy másik csoporthoz is kapcsolódtak. Erre számos példa van.
129. A Kossuth-családdal is szoros kapcsolatot tartott.
130. Ezt támasztják alá a Križán László által — i. m. 61—62. oldalon — közölt dokumentumok is, továbbá Staud Géza i. m. 138—139. old. Itt említem még meg, hogy Bory István kisebbik fia, Miklós, 48-as gerilla volt, a losonci rajtaütés egyik vezetője.
131. H.L. A Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt 48-asok nyilvántartó lapjai. M-betű, 10. számú irat.
132. Csak Salgótarján és Bécs volt hátra.
133. Irodalomtörténeti Közlemények (Itk.) 1905. 1. szám, 77—78. old.
134. „Az első vád miatt a vizsgálatot hiányos tényállás és elégtelen bizonyíték folytán megszüntették, de a második miatt az 1852. október 25-től 1853. május 2-ig kiállott vizsgálati fogságot büntetésül beszámították.”

135. Megjelent: Nógrád megyei Múzeumi füzetek. 5. szám, Balassagyarmat, 1964.

136. i. m. 14. old.

137. OL. D. 45.. MCG. Justiz Section 1853. 3/62. alapszám, 1249/7611. Ikt. számhoz szerelt Copia № 1568.

RESÜMEE

Hedvig Spáczay:

Auf der Spur des Kriegsgerichtsprozesses von Imre Madách

Während jenen mehr als anderthalb Jahrhunderten, die seit der Geburt von Imre Madách vergangen, erschienen zahlreiche ausgezeichnete autobiographische Beschreibungen und Tragödieanalysen. In der bedeutenden Mehrheit der Arbeiten, die sich mit dem Leben des Dichters beschäftigen, kommt die Bemerkung immer wieder zurück, dass Madách wegen seiner Krankheit an dem Befreiungskampf nicht teilgenommen hatte, und er versuchte sich im allgemeinen von den Menschen und von den politischen Bewegungen fern zu halten, mit der Ausnahme des Falls, als er dem ehemaligen Sekretär von Kossuth, János Rákóczy Obdach gab. In der öffentlichen Meinung formierte sich ein konservatives Madách-Bild im Laufe der Jahre und lebte lange Zeit weiter: das Porträt des „kranken Madács“ und des „passiven Madács“.

Im Laufe der 1960-er Jahre begann endlich ein neues Madách-Bild zu formieren.

An der Formierung des neuen Madách-Bildes arbeitete indirekt József Waldapfel Literaturhistoriker, Universitätsprofessor und später unmittelbar und neueren Forschungen nachgehend György Szabad Historiker, Universitätsprofessor, László Krizsán, Ferenc Kerényi, Lajos Lukács, János Belitzky, Leblanc Zsoltné und Béla Szabó.

Diese Konzeption verstärkt und erweitert die Arbeit des Archivars Hedvig Spáczay mit neuen und überraschenden Angaben, die den Lesern jenes komplizierte und vielseitige Prozessmaterial erschliesst, in dem auch Imre Madách als ein stark kompromittierter Angeklagter vorkommt. Die Versteckung von János Rákóczy ist hier nur einer von den Anklagepunkten. Der andere ist aber viel ernster: Mitschuld bei der Organisation eines neuen Aufstandes in Ungarn.

Es ist nicht zu missverstehen: das ist nicht der „richtige“, nicht der komplette Madách-Prozess. Das heisst: jenes Prozessmaterial, das sich ausschliesslich mit Madách beschäftigt, wo Madách der Hauptangeklagte ist, wo Verhörsprotokolle usw. mit Madách aufgenommen worden sind, jenes ist leider weder in dem kriegsgeschichtlichen Archiv, noch in dem Landesarchiv, noch in Salgótarján zu finden, sogar vorläufig auch noch aus Wien nicht zum Vorschein gekommen. Nur Hinweise sind überall in den Hilfsbüchern (Registern) zu finden, dass es auch einen abgetrennten Madách-Prozess gab. Es gab einen, aber er ist verschwunden. Wann und wie? Durch welche Hände? Und warum? Heute ist es nicht mehr festzustellen. Den es gibt, der zum Vorschein gekommen ist, ist der Prozess der Gefährten von Madách. Aber auf dieser Spur losgegangen, diese Faden ergriffen gelang es dem Autor, auch in die Nähe des Madách-Geheimnisses zu gelangen.

Was ist eigentlich geschehen?

Kein Abenteuerroman, kein Abenteuerfilm kann spannender beginnen. Am 27-ten September 1852 hatten 5 gut bewaffnete Reiter und maskierte Räuber auf der Heide Kondoros etwa 100 Wagen, die aus der Messe von Békés nach Hause fuhren, angehalten und das Geld, das zu finden war, geraubt. Nach dem Fall hatte die königliche Gendarmerie im Komitat eine Razzia angeordnet. Bei der Razzia waren 5 Personen fest-

genommen worden, die zwar mit den vorschriftlichen Reiseplüssen versehen worden waren, da aber bei ihnen auch Munition und auch Dolche gefunden worden waren, wurden sie in Verdacht gekommen und festgenommen. Während den Verhören wurde es klar, dass die Festgenommenen nicht alltägliche Räuber, „sondern“ die Mitglieder einer politischen Gerillenbande sind, die in Pest und auch auf anderen Gebieten des Landes Freunde und Agenten haben, die auch mit „ins Ausland geflohenen Rebellen und Parteisüchtigen“ in Beziehung standen. In die Verhörsprotokolle und in die Untersuchungsakten gerieten die Namen von immer mehreren kompromittierten Personen. Der Name von Imre Madách kommt in solchen und ähnlichen Zusammensetzungen vor: „Imre Madách, Teilnahme in der Gerillenräuberbande“; „Hausdurchsuchung bei Madách und Hinkó wegen Beziehung mit Räubern“; „Aus der Untersuchung wurde es klar, dass Frau Csepcsányi — Szemere-Tochter —, die in Pest Egyetemstrasse wohnt, Imre Madách, der in Csesztve Komitat Nógrád wohnt, János Hinkó, der in Losonc, und Misku Ürmény, der in Tiszafüred Bevollmächtigte des Komitats Heves sind, den Aufstand organisieren. Diese Personen spielen in der Organisation des Volksaufstandes Hauptrolle.“ Im Zusammenhang mit Madách war die Schlussfolgerung: er ist „wegen der Beziehung mit der Gerillenbande“ für schuldig gehalten, aber es gibt keine genügenden Beweise gegen ihn. Letzten Endes war ihm das Jahr, das teils im Kerker der Pressburger (Pozsonyer) Wasserkaserne, teils im Pester Neubäude in Untersuchungshaft verbrachte, zur Strafe eingerechnet. Aber diese Strafe wurde ihm wegen der Versteckung von János Rákóczy auferlegt, wegen der Gerillenangelegenheit konnte man ihm keine eindeutige Strafe feststellen.

Sehr bemerkenswert ist jenes Register, das die Gäste des Madách-Hauses aufzählt und zugleich ihr politisches Verhalten charakterisiert. Bei fast allen 17 Personen ist diese Aussetzung vorhanden: „Revolutionär eingestellt, Feind des Herrscherhauses“.

In Betracht genommen, dass so eine Untersuchungsakte nicht zum Vorschein kam, in der Imre Madách die gegen ihn gehobenen Klagen entweder anerkannte, oder widerlegte, so soll oder kann der Leser aus den nacheinandergestellten Angaben die erschliessbare Wirklichkeit folgern. Es ist sicher, wenn die österreichischen Detektivbehörden diese grosse Organisation infolge eines unglücklichen Zufalles, als statt der richtigen Räuber die Organisatoren der Gerillen festgenommen hatten, nicht im Keim unterdrücken und nicht aufrollen, so hätte die Nachwelt auch über die Rolle, Teilnahme Madáchs mehr erfahren können.

Az ember tragédiája színrevitelének néhány kérdése

Staud Géza

A dráma olyan írásmű, vagy ha tetszik, irodalmi műfaj, amelyben csak dialógusok vannak, s hiányzik belőle minden deskriptív és narratív elem. (A kisebb-nagyobb szerzői utasításokat még a színházak sem szokták tekintetbe venni.) Ha ez igaz, akkor honnan tudja meg az olvasó, hogy mi történik a darabban, hol és mikor folyik le a cselekmény, milyenek a beszélő személyek, akiknek csak neve van leírva, milyen korúak, hogyan vannak öltözve, milyen viszonyban vannak egymással, mit csinálnak, amikor hallgatnak, és folytathatnánk a kérdéseket a végtelenségig.

A válasz természetesen nem lehet más, minthogy mindezt a párbeszédből kell kikövetkeztetni, mert más mód nem áll a rendelkezésünkre.

Vajon képes-e erre az átlagolvasó? Nyilvánvalóan nem képes. Kétségkívül megérti a dráma olvasható szövegét, de egyáltalán nem, vagy csak nagyon halványan tudja elképzelni, mi rejlik a dialógusok mögött. Ezért is nem szeretnek az emberek drámákat olvasni. De nemcsak az átlagolvasó nem tud a szöveg mögé nézni, hanem nagyon sok irodalmár is megreked az olvasható szövegnél, vagyis a mondatok logikai tartalmánál, s azoknál a szimbólumoknál, amelyekre az írott szöveg utal.

Ebből természetesen az is következik, hogy a drámai szöveg nem egyértelműen lezárt, mint egy regény vagy lírai költemény, hanem kiegészítésre szorul. A kiegészítés módját potenciálisan már magában rejtí a dráma azáltal, hogy színpadra kívánkozik, ahol vizuálissá válik a színhely, érzékelhetővé a cselekmény, testet öltenek a szereplők, hallhatóan, megfelelően modulálva megszólal a szöveg. Hasonlattal élve azt mondhatnánk, hogy a dráma a szöveg néma síkjáról áttevődik a színpad háromdimenziós hangzó terébe, vagyis az olvasható szövegből előadott *színjáték* válik, s a szöveg minden latens vonatkozása érzékelhetővé alakul át.

További kérdés, hogy voltaképp mi történik, amikor a dráma az olvasmány fogalmi rendszeréből a színjáték vizuális és auditív rendszerébe kerül át. Ez a változás a rendező és a scenikus tevékenysége következtében jön létre. A rendezés és szcenírozás alapvető problémája: vajon a színpadra állításkor mennyiben korlátozza a rendezőt és a scenikust a dráma szövege, vagyis hányféle színpadi variációja lehetséges a műnek?

Elméletileg kétségtelenül végtelen. Sőt gyakorlati tapasztalataink is azt látszanak igazolni, hogy egy drámának minden új betanulása egyúttal más variánst is jelent. A végtelen lehetőséget mindössze egyetlen tényező korlátozza: a drámai szöveg, amellyel minden variánsnak valamiféle kapcsolatot kell tartania. A dráma végtelen variabilitását tehát úgy kell elképzelnünk, mint Einstein végtelen világegyetemet, amely matematikailag mégis behatárolható.

Mindezt *Az ember tragédiájára* alkalmazva mint első kérdést tisztáznunk kellene, vajon Madách maga színpadra szánta-e művét, vagy sem. Az irodalomtörténet mind a mai napig rendületlenül hirdeti, hogy a *Tragédia* „drámai költemény”, amely nem színpadra, hanem olvasmánynak készült, akárcsak a *Faust*, és színpadra kerülése száz esztendeje, 1883. szeptember 21-én nem szükségszerű esemény, hanem Paulay esetlegesnek minősíthető ötlete volt, amely véletlenül sikert aratott és a darab mind a mai napig sikerrel kerül színre.

Ezzel a szemlélettel szemben azonban számos kétséget támaszthatunk. Madách ugyan drámai költeménynek nevezte, de közelebről nem határozta meg a *Tragédia* műfaját, amelyből esetleg útmutatást nyerhetnénk színpadi szándékára vonatkozóan. Viszont a *Tragédia* előtt, sőt még utána is egész sereg darabot írt, amelyek életében sem kiadásra, sem színpadra nem kerültek, de egyértelműen bizonyítják a színpad felé való orientáltságát. 1861. október 3-án Aranyhoz írott levelében — tehát éppen akkor, amikor Arany a *Tragédián* dolgozik — még tanácsot is kér tőle Csák Máté című darabjának színszerűségére vonatkozólag és a levélhez csatoltan elküldi neki a darab kéziratát. Hogy ezek a darabok kéziratban maradtak és színpadra sem kerültek, természetesen megmagyarázható abból, hogy az önkényuralom idején Madách politikailag gyanús, börtönviselt, meghélygezett ember volt, akinek műveit a cenzúra sem engedte volna kinyomatni, s a Nemzeti Színház sem merte volna előadni, még akkor sem, ha remekművekről lett volna szó.

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy Madách miért éppen a *Tragédiát* ne szánta volna színpadra? Hiszen még (íylul is azt írta az *Összes Művek* előszavában (1880), hogy a *Tragédia* előtt írott művek, teljes képét nyújtják a költő fejlődésének, s egyszersmind kulcsot szolgáltatnak főművéhez”.

A másik nyomós érv, amely Madách színpadi szándékára utal, hogy a *Tragédia* tele van színpadi utasításokkal — méghozzá a rendező számára igen hasznos — tájékoztatásokkal, amelyek a színhelyre, a színészek játékára, hangsúlyára, mozgására stb. vonatkoznak. Oldalakon keresztül idézhetnénk ezeket az instrukciókat, amelyeket később Paulay fel is használt rendezéséhez. (A *Faust*ban viszont alig van efféle színpadi utasítás.) S bármennyire nem veszik általában tekintetbe a rendezők a szerzők (többségében valóban szakszerűtlen) színi utasításait, számunkra annyit mindenképpen elárulnak, hogy Madách igenis színpadra szánta a *Tragédiát*.

Még Madách életében, a Vasárnapi Újság 1863. augusztus 2-i számában olvasható az első hír a *Tragédia* színpadra állításáról. Molnár György jelenti be, hogy szándékában áll színre vinni *Az ember tragédiáját*. Molnárt bizonyára kizárólag a darabban rejlő történelmi revü lehetősége vonzotta, és csak szerencsének mondható, hogy nem valósította meg, mert talán örökre lejáratva volna a dráma színpadi hitelét.

Viszont miért jutott eszébe Paulaynak húsz év múlva? Valóban a *Faust* német előadásai inspirálták volna, mint ahogy azt számos helyen olvashatjuk? A Színpad 1883. január 21-i számában ad hírt Paulay bécsi utazásáról, ahol látta a *Faust*ot. Ebből nem sok ihletet meríthetett, legfeljebb annyit, amennyit a *Tragédia* előtti napon a Fővárosi Lapokban megjelent közismert tanulmányában közölt, hogy „színpadi előadásra *Az ember tragédiája* legalább is van olyan alkalmas, mint a *Faust* első része és okvetlenül alkalmasabb, mint a második rész.” Magam három ízben láttam a *Faust* második részét, először 1927-ben a Hevesi-féle rendezést, a hatvanas években pedig egy berlini és egy drezdai előadását, őszintén szólva, mindhármát valóságos kinszenvedés volt végignézni, s mégcsak véletlen utalást sem éreztem bennük *Az ember tragédiájára*.

Egész más motívumok indíthatták Paulayt a darab rendezésére. Paulay színész

és rendező volt és szakmájának megfelelően gondolkodott; az irodalmárok részéről viszont semmiféle támogatást vagy akárcsak ötletet az előadáshoz nem kapott, és nem is kaphatott. Mint színész és rendező másképp olvasta a darabot, s nem kerülhették el figyelmét a benne rejlő színpadi lehetőségek. Mindenesetre benne is felmerült a történelmi spektakulum megvalósítása. Paulay a historizmus korában élt. A kiegyezést követő években épülnek a főváros neoromán, neogót, neoreneszánsz, neobarokk palotái és bérházai. A befejezés előtt álló Operaházban dolgoznak a legismertebb historizáló festők, Lotz Károly, Feszty Árpád, Székely Bertalan, Than Mór, vagy az Operaházon kívül Madarász Viktor, Munkácsy Mihály, Benczúr Gyula. A történelmi festészet a kor uralkodó irányzata. Ezt sugallják az immár harmadszor (1875, 1879, 1881) Pesten vendégszereplő meiningeni színtársulat historizáló szcenikai megoldásai is. Sőt, hogy a historizmus hatását Paulayra még inkább alátámasszuk, nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a Nemzeti Színház vezető díszlettervezője, Spannraft Ágoston is ebben a szellemben nevelkedett.

Közrejátszhatott elhatározásában az a tudat is, hogy négy évvel előbb már sikert aratott egy előadhatatlannak tartott irodalmi alkotással, a *Csongor és Tündével* (1879), s bizonyára megerősítette benne a színpad autonómiájába vetett hitet, megérezve, hogy a színház értékrendje más, mint az irodalomé.

Mint színésznek és rendezőnek a figyelmét nem kerülhették el Madách színpadi utasításai sem, amelyekből ő világosan ki tudta olvasni az író szcenikai szándékait, sőt rendezése során fel is használta őket.

Ugyancsak át kellett élnie és értékelnie a *Tragédiában* rejlő különleges szereplehetőségeket. Ez nagyon leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a világtörténelem 11 helyzetében (beleértve a Paradisomot is) 3 színész 11 szerepet játszik végig. Méghozzá nem is akármilyen szerepet, hanem olyan alakokat, amelyeket többé-kevésbé mindenki ismer, vagy legalább is megért. Ez 11 jelmezt és 11 maszkot is jelent.

Nyilván már első olvasás közben észre kellett vennie a szerepek különbözőségét. Lucifer mindvégig Lucifer marad, csak éppen jelmeze változik. Ezzel szemben Éva minden színben az adott történelmi szerepet játssza. Ádám az álomképek végén — a VIII. színt kivéve — mindig felébred, de Londonban még a jelenet folyamán is kiesik szerepéből és Ádámként szólal meg. Ide tartozik Ádám öregedésének kérdése is. Szóval, a darab gazdag szereplehetőségeket kínált három főszereplőnek, sőt — ami akkoriban éppen a meiningeniek nyomán érdeklődést kelthetett — érdekes tömegjelenetek szervezését is lehetővé tette.

Paulayt tehát nyilvánvalóan nem a *Tragédia* irodalmi értéke vagy filozófiai mondanivalója vonzotta elsősorban, hanem színpadi érdekessége. Ennek egyetlen, de döntő bizonyítékát a kihagyott szövegrészek, vagyis a húzások nyújtják. Hogy Paulay helyesen döntött a húzásokkal, annak igazolását abban látjuk, hogy többségüket a későbbi rendezők is átvették.

Ha továbbgondoljuk a *Tragédia* színrevitelével kapcsolatos problémákat, mindvégig (a mai napig is) megoldatlan maradt a színpadi tagolás kérdése, ami gyakorlatilag azt jelenti, hol kell vagy hol lehet függőnyt, esetleg vasfüggőnyt engedni, ami összefügg azzal, hogy mely színek után ajánlatos vagy szabad szünetet tartani anélkül, hogy a színek kohézióját megsértenénk. Ezt a kérdést először Alexander Bernát tárgyalta — igaz, hogy csak elméleti síkon, de eléggé részletesen — a *Tragédia* 1900-ban megjelent magyarázatos kiadásában. Ugyancsak ő mutatott rá arra is, hogy az egyes színek dialektikus ellentétként követik egymást, amiből az következik, hogy nem választhatók el egymástól. Ezt a felfogást tette magáévá Hevesi Sándor a *Tra-*

gédia 1908. évi Népszínház-Vígoperai rendezésében, sőt többé-kevésbé későbbi rendezéseiben is.

A tagolással kapcsolatos a *Tragédia* diszleteinek kérdése. A *Tragédia* diszletei ugyanis nem lehetnek pusztán dekoratív hátterek vagy semleges látványt nyújtó függönyök, mert a színészekkel együttjátszó szereplői az előadásnak. Kilenc színben a történelem egyes jellegzetes korszakai jelennek meg (ha nem is olyan hitelességgel, hogy a meiningeniek műsorukba iktatták volna a *Tragédiát*, amint arról szó volt), és minden körülmények között elengedhetetlen, hogy az egyes történelmi korszakok a közönség számára érzékelhetők legyenek. Hiszen Ádám mindig egy adott kor társadalmi szerkezetéből, eszméiből, emberi viszonylataiból ábrándul ki. Hogy a történelmi korszakot a rendező milyen eszközökkel — a historizmus eszköztárával vagy jelzett diszletekkel, esetleg szimbólumokkal — teszi érzékelhetővé, lényegileg mindegy, de semmiképpen nem oldható meg absztrakt diszletekkel.

Voltaképpen ezért kérdőjelezhető meg a Németh Antal-féle ún. „zsehtagédia” is (1939), mert a háttérkeretben cserélődő képek semmiféle történelmi utalást nem szuggeráltak, a szöveg a három főszereplő dialógusaira redukálódott, s ki volt rekesztve az előadásból a tömeg, amely pedig Madáchnál fontos szerepet játszik. Nagyon kellemes volt hallgatni a szépen mondott szöveget, de az egész olyan benyomást keltett, mintha egy operát a főszereplők áriáira szűkítve oratóriumszerűen adtak volna elő.

Az átdiszletezéssel és jelmezváltással függ össze az egyes színek között előállott kényszerű szünet. Ennek áthidalására iktatták Paulay és követői (Tóth Imre, Somló Sándor) Erkel Gyula átkötő zenéjét az egyes színek közé. Hevesi már redukálta a zenét, s 1923-ban részben állandó keret alkalmazásával, részben szimbolikus színek felhasználásával és nyílt változások segítségével igyekezett az átdíszítés szüneteit lerövidíteni.

Voltaképpen ez volt a célja az ún. „misztérium jellegű” rendezés alapjául szolgáló, Oláh Gusztáv tervezte lépcsős hidépítménynek is, amelyet egyes kritikusok misztérium-színpadnak neveztek. Az egész előadás alatt változatlan szerkezetre mindössze néhány rekvizitum felrakásával igyekeztek a történelmi utalásokat megoldani. Sajnos, még így sem sikerült lényegesen megrövidíteni a színek közti szüneteket.

Az ideális megoldás az lenne, ha az egyes színek ilyen drasztikus megszakítások nélkül, folyamatosan követnék egymást. Olyasmire gondolok, amit a filmen „áttűnésnek” neveznek, s ehhez a megoldáshoz ma már, a vetített diszletek korában, minden eszköz rendelkezésre áll. Voltaképpen nem is művészi, hanem technikai kérdés az egész. Természetesen ehhez olyan jelmezeket is kellene tervezni, amelyek egy perc leforgása alatt változtathatók. Ezzel megoldódna a *Tragédia* legsúlyosabb szcenikai problémája.

Hogy illusztráljuk *Az ember tragédiája* színházi szövegét, amellyel a közönség csak az előadásokon találkozhatott, s amely a nyomtatott szöveg egyik variánsa, közöljük Hevesi Sándor 1926. évi, utolsó *Tragédia*-rendezésének húzásait, amelyek nagy része ma is él az új rendezésekben.

Az eredeti rendezőpéldány elveszett, csak sűgőpéldánya maradt az utókorra. Az 1929—30-ban megtartott Hevesi-féle Rendezői Tanfolyamon azonban — amelyen szerencsém volt résztvenni — mi, a hallgatók, a Hevesi-féle rendezőpéldányból vezettük át a húzásokat saját nyomtatott példányunkba. Hevesi ugyanis a *Tragédián* mutatta be a húzások technikáját, értelmét, jelentőségét, okait és szempontjait. Ugyanakkor az Ódry Árpád vezette gyakorlati órákon, többek között ugyancsak

a *Tragédia* szövegén gyakoroltuk a színjátszást Ódry instrukciói szerint. Így maradtak meg tehát az 1926. évi felújítás rendezőpéldányának húzásai és rendezői utasításai a növendékek másolati példányain.

Az alábbiakban e másolat alapján közöljük a húzásokat az Alexander Bernát-féle magyarázatos és sorszámozott *Tragédia*-kiadásból (1900), amelynek olykori hibás sorszámozását értelemszerűen javítottuk.

Megjegyezzük még, hogy a húzások, amelyek alább következnek, kizárólag a színpadi előadás céljával történtek, ezeket a sűgő bevezette saját példányába is, oly módon, hogy a kihagyott részeket vastag, jól látható írónnal áthúzta. Így egyúttal megjelölte a folytatás első szavát is, hogy tekintete előadás közben zökkenő nélkül követhesse a színész szövegmondását.

Első szín

Végszó

Folytatás

- 76. önhitten állsz
- 79. nehány anyag
- 86. öntudatra kél
- 93. istennek képzei
- 101. úgy megyen
- 115. erőd előbb?
- 133. el előlem, el!
- 145. Legyen

- 62. Ki a végetlen űrt
- 78. Vagy nem tetszik
- 84. Nehány golyóba
- 89. Az ember ezt
- 97. Aztán mi végre
- 108. Csak hódolat
- 119. S nem érzéd-e
- 139. hasztalan rázod
- 146. Tekints a földre

Második szín

- 165. a ki élvezi
- 179. hallom azt még
- 196. magam szerethetem?
- 211. csábos fegyverével
- 219. hitvány alak?
- 226. Nem is fogsz tudni
- 241. nemesbbé tégedet?
- 250. rossz között
- 252. felmentene
- 286. végzete gyanánt
- 318. ezt vitatja újra;
- 321. az okoskodással
- 339. kietlen ez a hely

- 169. Csodás parancs
- 190. Mely (nála nélkül)
- 202. Hallgasd csak Ádám
- 214. Emelve a bukót
- 221. Üdvöz légy
- 232. Hogy eszmélj
- 247. Igen, tán volna egy
- 252. S a gondviselettől
- 255. Nagy kényelem
- 258. Ép úgy tekintünk
- 321. Hát hagyjatok fel
- 326. A tett halála
- 341. —

Harmadik szín

- 362. Elhagytam én is
- 377. a lehangolásban
- 385. por földéhez csatol
- 398. észre sem veszen
- 406. rendit és terem

- 371. Mit is köszönjek
- 384. S te nem mentél meg
- 390. Szemem, fülem
- 402. S csak is ez az
- 408. Csak ember műve

411. (elég) erős (vagyok)
415. minden élet
435. és nagy vágyaimban?
478. kormányozni más
485. emelt kebellet
553. kicsiny sugárt adok

414. „Vagyok” — bolond szó
431. Oh, e zűr között
448. Ily harcban állni
481. Mondd hát
502. Mit ér, mit ér
555. s e sugár a remény

Negyedik szín

559. vánkosan pihenni?
565. uralom tiéd
567. mond urának
571. lankadó szemével
573. lihegő ajakkal
583. nagysághoz vezet
592. megnyílt előttem
606. minden csapást
614. lepkeként csapongsz
650. parancs szaván?
654. ah Istenem, mi szép!
712. A nagy tömeget
755. az erő szerethet
760. okosabb nem vagyok
767. végig árjadozzon
811. kéjnek érzetével

565. Minden dicsőség
567. Száz tartomány
570. Ezer hölgy keble
573. A barna lányka
576. Mind érzi
586. Nincs földindulás
595. Hát hogyha egykor
607. Mi ismeretlen
620. Mit tegyek tehát?
652. oh ne irigyeld
660. A holtak béke
718. Pedig mély tenger
758. Ah fáraó
765. Te csak
771. Te csak virág légy

Ötödik szín

862. emelem szavam
881. bajnok szívére
897. nagyok felett
910. Engedj meg
937. bár visszanyerlek
947. ne zavarha folyvást
994. hozzád eljövök
1012. mint ők összevéve
1019. Így becsmérelni
1038. sok nagy síróromra
1052. Nem is fogok
1072. Éljen a haza!

864. s egy nagy férfiút
885. Halld hát a vádat
901. Uram! rekedt vagyok
911. Három gyermekemmel
940. Meghálnék érted
962. Éljen vezériünk!
997. Nem volt-e igazam
1014. Halljátok-e
1021. Kiáltsatok
1040. Ím — készen vagyok
1058. Vezess uj útra

Hatodik szín

1096. hűségét irántad?
1105. haszontalan csapongsz
1126. Enyém
1140. Júliám, ölelj meg
1151. szívről beszél!

1101. Hűségít értem.
1110. Hogyan tudod
1133. Jól tartsd magad
1144. Jöj hát te is
1164. Ezen savanyu

1167. szunyadni hagyja
 1187. Létünk megaranyozza
 1201. merít magába
 1204. el is vérzett
 1217. a vadnak étel
 1232. hallok és zenét
 1252. mások dolgait?
 1257. minden végzetét
 1262. jó kedv elborúlt
 1302. már hited
 1304. újra fölemelve
 1314. szörnyű fájdalom
 1346. borzongatja hátam
 1354. barbár harczfiak
 1363. És az
 1364. rázni a világot
 1378. lelkesít fel, Ádám!

1176. Valóban szinte félek
 1195. Jól van biz az
 1204. Bolond világ volt
 1212. Bolond világ volt
 1220. Ah! Clúvia
 1235. S úgy érzem
 1255. Hagyd hát kacagnunk
 1262. Mint látom, itt
 1267. No majd hívok
 1303. s új Istent
 1312. El fogsz pusztulni
 1316. A dögvész
 1352. Az Úr meghallgatott
 1358. új vért hozand
 1364. meg fogják
 1369. Legyen hát czélod
 1380. Istennek tetszik

Hetedik szín

1382. —
 1491. az apostolok utóda
 1550. hol Isten rendelé
 1604. gúnyjával megöl
 1631. merthogy virad
 1688. köszönjem azt meg?
 1773. emléke vélem

1480. Barátim! népem fáradt
 1515. Atyám! a szent sír
 1581. Jeriünk, barátim
 1616. Valóban, elhajítám
 1662. Ments meg te, bajnok
 1728. Hadd tudjam hát neved
 1864. Tankréd, fel Tankréd!

Nyolcadik szín

1925. az ejtett hibára
 1959. mindig a paraszt
 1969. átkos szelleme?
 1993. menjünk mi is!
 2011. tudok, hamis
 2022. Tiéd a többi
 2035. más ezen kívül?
 2043. boldogságot körömon
 2049. szívenbe szállt
 2097. hol nyugodhatom
 2120. nem jutna néked
 (2139) (Bcirva: Egyenlőség, testvériség, szabadság!)

1931. elhibáztuk
 1965. Ah menj, lovag
 1974. Minket nem illet
 1993. jó éjt, asszonyom
 2016. De megteszem
 2024. Tiéd lesz
 2039. Oh nő, ha te
 2047. Oh nő, mi végtelen
 2057. Elválnék tőled
 2100. Megjött a kor
 2124. mondd, ha volnék

Kilencedik szín

2146. s megsemmisülnek
 2172. Magát veretni
 2186. hogy elhozod, ha kérem
 2210. Nem ott van a vész

2161. És hogyha mindjárt
 2178. Tégy engemet
 2192. Nem bízol bennem
 2213. Az árulás emelt

2245. megmentlek ellenedre
2259. magam vagyok
2336. jutalmamat kívánom
2347. csodás hasonlat!
2377. veszszen el!

Tizedik szín

2409. még botrányt okozsz
2414. nálad fő dolog!
2422. ezentúl!
2437. vár a tanóra
2457. a természet műhelyébe
2462. a nagyszerű egészet?
2495. komoly csiny az egész
2524. önt rá szellemet
2544. minden csábjait
2556. és ki a szabadba

Tizenegyedik szín

2573. feljebb hág?
2593. teljesen előttem
2608. a kebelnek
2653. a zajgó tömegbe
2658. nagy rétegehez
2706. Vegyenek uraim!
2725. e philosphia
2746. állattá az ember
2766. szívja vériink
2811. látni is talán
2854. mondhat szépeket?
2859. ember nem lehet
2890. férfias mulatság
2927. Nyerd el tehát
2957. hogy megéljen
2999. tartása úrias
3011. vásárfiát nekem
3027. csak képzelődöm?
3034. Nem tudom
3036. dolgozott soha
3053. Őrüljek meg inkább!
3061. hadd ne értsem
3071. mindenik erősbnek
3081. olyan jól esik
3105. kívánok helyette

2248. Nemzetőrök
2309. Nem látott ember
2345. Végig borzongat
2356. Mit is beszélsz magadban
2381. Robespierre, megelőztél

2414. Ah úgy, a botrány
2422. El tőlem, el
2430. Tehát csak álom volt
2450. Kegyes voltál
2461. Sokat kívánsz
2467. Bármely titkát
2503. Ah értelek, értelek
2528. Attól ne tarts,
2549. Fogd hát e sárgúlt
2563. Téged vezessen

2586. Hagyd zajongni
2608. Szabad versenytér
2652. De mondd,
2656. Akárminőt!
2697. Mit foglaljátok
2713. Mi sok szép kelme
2727. S nézzük, mi olcsón
2753. Hát nem dicső
2810. A templomból
2832. Minő méltóság
2858. a kinek e lányka
2875. Oh szent költészet
2894. Nehány pohár
2929. Felelj, mint kérdlek
2970. Ez az edényke
3003. Megyek, leányom
3016. Gyémántot, gyöngyöt
3030. Minő zaj ez
3036. Lovel gyárában
3038. Aztán több hétre
3056. Velőt fagyasztó
3063. Áldlak sors
3079. Megszoktam e képről
3083. Istenem, mi ez?
3108. Minőt a tudomány

Tizenkettedik szín

3175. Ez új rend közt is
3184. testesülhetett
3347. Menjünk tovább! Im
3372. nincs egyéniség
3477. nők s gyermekek
3504. hiánytalan
3522. a leghitványabb alakra
3564. elszakítani bírja?
3599. korlátot nem ír

3183. Eszményedet, mint látom
3191. De mondd, hol állunk
3349. Ez álgyu
3386. Mondd, mi hát
3479. Harminczadik szám
3506. Gyógyítani fognak
3527. Megőrüléshez
3569. Ah! emberek
3605. kórházba őket

Tizenharmadik szín

3634. annak is maradni?
3656. megsemmisülsz
3660. lelkem az enyém
3663. szörnyet bukol
3692. majd el a halált?
3715. S célt érsz?
3726. a mi lelkesített
3735. mégis lelkesített
3745. érzem és tudom

3641. Szerelem és küzdés
3659. Daczolok véled
3662. Előbb megvolt az
3685. Nem tántorítsz el
3696. Szentelt pecsét az
3719. A cél voltakép mi is?
3734. Igaz, igaz, de
3739. Előre vitte
3754. Vezess csak vissza

Tizennegyedik szín

3759. üres szemekkel?
3765. pálmafák virúlnak
3771. győzött végzetén
3811. bitor örököse?
3820. ne ronts el
3834. mint ez az övére
3848. philosophiája
3919. Nem akarom meglátni
3924. Tarték karomban!

3765. Oda vezess, hol
3769. Ottan vagyunk
3808. Nézd, ott is áll
3814. Léteznek hát
3830. Mi gyáva nézlet
3840. Im, nagy Isten
3895. Ne többet! mind
3919. Nem lelsz-e benne
3927. Nőm! vendégeink

Tizenötödik szín

3938. szívem megtörött
3944. mint álom, a lét.
3949. a gyávaság
3958. az akarat szabad
3963. másképen vezetni
4006. oly hideg vala
4040. Fejlődik
4046. mi bennök a való
4064. vágó szemedtől
4076. nagyság, erény
4084. vakságra nagy

3943. Álmodtam-é csak
3949. Siráncokol?
3952. De a végzetnek
3963. Tőlem függ
3994. Megállj! Mi eszme
4009. Mit leskelődöl
4042. Legjobb elsompolyognom
4062. Ne kérdd
4072. Hol percznyi léted
4082. Miért is kezdtem
4088. De, oh Uram!

4089. a helyes úton?
4093. mely munkára hív
4106. működjél tovább
4113. új csirája lesz

4092. Karod erős
4096. S ha tettdús életed
4111. De büinhödésed
4134. Ah, értem a dalt

Hevesi 1926-ban 5 részben (előjáték és 4 szakasz) mutatta be a *Tragédiát*, vagyis négyszer eresztett vasfüggönyt, és rendelt szünetet a következő beosztás szerint:

Előjáték. 1. 2. 3. szín (Teremtés, Paradicsom, a Paradicsomon kívül)

Első szakasz. 4. 5. 6. szín. (Egyiptom, Athén, Róma)

Második szakasz. 7. 8. 9. 10. szín. (Bizánc, Prága, Párizs, Prága)

Harmadik szakasz. 11. 12. szín. (London, Falanszter)

Negyedik szakasz. (Az Űr, Jégvilág, Paradicsomon kívül)

RESÜMEE

Géza Staud:

„Einige Fragen über der Inszenierung der Tragödie des Menschen

Der Autor — Regisseur, Theaterhistoriker, theoretischer Schriftsteller — stellt folgende Fragen von der Seite der Theaterpraxis auf, welche sich in Allgemeinen auf das Ganze der hundertjährigen Laufbahn des Stückes beziehen: Ob Madách sein Werk für die Bühne geschrieben hat? Warum sich Paulay 1883 für die Aufführung entschieden hat? Was für Sorgen der Regisseur und der Szenograf jeder Zeit begegnet, wenn er mit der Aufführung des Stückes betraut ist?

Der zweite Teil des Aufsatzes — um die bisher besprochenen Probleme veranschaulichen zu machen — rekonstruiert die theatralischen Textstriche des Verloren gegangenen Regiebuches der Inszenierung von Sándor Hevesi im Jahre 1926, welche die Studenten — unter ihnen auch der Autor — in den Jahren 1929—30 im Laufe des Regisseurskurs unter der Führung von Sándor Hevesi, in ihren eigenen Exemplare eingeführt haben.”

A Mózes dráma színpadi élete

Taxner-Tóth Ernő

I.

Az ifjú — tizennégy éves — Madách Imre azokban a napokban érkezett Pestre tanulmányai folytatása végett, „amikor — írja Baranyi Imre — a nemzeti romantika másik nagy fóruma (az Athenaeum mellett — TTE) a *Pesti Magyar Színház* (1840-től Nemzeti Színház) megnyitja kapuit (1837. augusztus 22.). A Nemzeti Színház és az Athenaeum nemcsak az irodalom és a kultúra nagy vívmánya, jelentőségük túllép a művészetek mesgyéin: nemzeti-társadalmi ügy.”¹ A fiatal Madách eszmevilágának első marxista kutatója azonban lényegében csak az Athenaeum hatásával foglalkozott, a diákfiú és a színház kapcsolatára mindössze egy megjegyzés erejéig tért vissza: „A színházba járástól — inkább csak egészségi okokból és nyilván csak átmenetileg — még el lehetett tiltani, de máskülönben kivonja magát az anya diktálta életprogram parancsa alól, minden bizonnyal annál a szuverenitásnál fogva, mely írói pályáját mindvégig döntőleg vezeti; különösen a válságos pillanatokban.”

Amikor az ifjú Madách Imre az 1837/38-as tanév kezdete előtt Pestre érkezett, a legrégebben fennálló magyar folyóirat, az erősen hanyatló Tudományos Gyűjtemény harmadik évtizedébe lépett. A magyar nyelvű sajtó egyáltalában nem volt újdonság annyira nem, hogy a Madách gyerekek már a sztrégovai kúriában „lapszerkesztésről” álmodoztak, sőt meg is csinálták a maguk kéziratos folyóiratát, a „Literaturai Kevercs”-et.³ Annál nagyobb izgalmat váltott ki az újonnan épült Pesti Magyar Színház megnyitása, ami egyszerre jelentette a nemzeti összefogásban rejlő erő kifejezését, a Német Színházzal — és ezzel a német szellem túlzott befolyásával — szembeni kihívást, valamint egy fontos, új szórakozási és művelődési központ létrejöttét — a magyar szellem kibontakozásának, megújulásának a szolgálatában.

Ezt a gondolatot szolgáltatta meg Vörösmartynak a nyitó előadásra írott példázatdarabja, az *Árpád ébredése* is. Hamarosan színre került Csató Pál *Fiatal házasság* (eredetileg: *Megházasodtam*) című színjátéka, s ezzel egy magyar tárgyú, magyar szellemű, magyar szerzőjű vigjáték nyitott — Kisfaludy Károly korábbi példáját követve — a Vörösmarty művében jelzettnél szélesebb utat a műfaj hazai művelőinek. Ennek ellenére az első évek műsorában a német és francia romantika — gyakran bizony nagyra nem értékelhető — „mesterei” vitték a vezető szerepet. A sok előadott rossz darab (és rossz fordítás) mentségére számos érvet lehet felsorakoztatni, amelyek közül itt csak egyet emelek ki: az igazgató Bajza József és a társulat vezető színészei egyaránt igyekeztek olyan darabokat találni, amelyekkel magukhoz köthetik a közönséget hatásos színpadi jelenetek eljátszásával is.

Madách fennmaradt — főleg édesanyjának és Lónyay Menyhért barátjának írott — leveleiből nem derül ki, hogy mikor és mit látott a Pesti Magyar Színház-

ban. Annak, hogy a színház létezése foglalkoztatta, már egy 1838 februári levelében bizonyosságát találjuk: „Spányik még mostanig jól viseli magát, csak hogy a színházi kedvelés nagy kedélye, melynek csak az vet gáncsot, hogy pénze nincs” — róható fel nevelője hibájául írja.⁴ Hibájául? Feltehetőleg csak az „Édes Mama” szemében minősült az ilyen „kedvelés” hibának, a levél írója inkább irigykedik, és maga is a pénz hiányával küszködik. Tudjuk, hogy Majtényi Anna igen szűkre szabott költségvetéssel bocsátotta útra fiait; arra viszont, hogy Imre már ekkor belekóstolt-e a színház élvezetébe avagy sem, nincs adatunk. Két másik érvet minden esetre föl kell sorakoztatnunk az anyai álláspont megvilágítására. Az egyik a még mindig élő gyanakvás a színház — és főleg a színészek — erkölcsromboló hatására vonatkozóan. A másik a beteges gyermek féltése az esti kimaradások, a késői lefekvés, az esetleges meghűlés következményeitől.

Ellenkező értelmű következtetéseket lehet levonni Madách 1839. január 10-i leveléből is, amelyben a „Régi Posta utcában” működő „tót theatrum”-ról tudósít. Beszámol róla, hogy e vállalkozásban tanuló társai is színészi szerepeket vállaltak, s előadásukat „nemsokára többekkel szándékoznak megnézni”.⁵ A színház iránti érdeklődés nyilvánvaló bizonyítéka mellett nyitott kérdés, az ifjú Madách járt-e már előzőleg a Pesti Magyar Színházban? Ha igen, erről miért nem számolt be anyjának? Azért-e, mert jobbnak látta nem kihívni a mama ellenkezését, esetleges tilalmát? avagy egyszerűen elvesztek az első színházi élményeiről tudósító levelek? Ám értelmezhető e tudósítás úgy is, hogy ekkor és ebben a „tót theatrum”-ban ízlelte meg először a színházi gyönyöröket — ha tényleg (és miért ne?) megvalósította a tervét.

Egy valamivel későbbi (1839. júliusi ?) levele több fényt vet e kérdésre. Kiderül belőle, hogy Majtényi Anna részben a „költségek”, részben a „rossz benyomások” miatt tényleg ellenezte, ha nem is tiltotta a színházba járást. Imre fia a fivéreire igyekezett hárítani az ezzel kapcsolatos felelősséget mondván: „különös eset volt az tehát, hol én nem elleneztem volna a menést, vagy azt éppen kértem volna.”⁶ S ebben a védekezésben ott a bizonyosság: volt eset, amikor nem ellenezte, hanem kérte a „menést”. Érvei is vannak a színház mellett, mégpedig nem akármilyenek. Arra hivatkozik, hogy hatásuk alatt jobb verseket írt, azaz a színház elősegítette írói pályájának a bontakozását — amit, úgy látszik, a mama sem ellenzett. Sőt, szindarabját — mert már ezt a műfajt is műveli — Földváry (valószínűleg a nagy tekintélyű, színházpártoló Pest megyei alispán) olyan jónak ítélte, hogy „biztatott, jásztassam el azt.”⁷

Lónyay Etelka iránti forró és csalódásokkal teii szerelme már a rendszeres színházba járáshoz kapcsolódik: „A színházba nem megyek, mert ha ott van, több napig mindenre képtelen vagyok, ha nincs, minden oly üres, oly kiállhatatlan.”⁸ A leány fivéréhez, legközelebbi barátjához, Lónyay Menyhérthez intézett panaszában a színházról való lemondás áldozatként szerepel tehát. Pontosan értették egymást, hiszen a másik fiatalember is annyira szerette a színjátszást, hogy lónyai otthonában műkedvelő előadásokat szervezett⁹, no és maga is drámaírással kísérletezett.¹¹ A színház és a színjátszás iránti érdeklődéssel telített légkör vette körül a diáksorból lassan kinövő Madách Imrét, semmi meglepő nincs tehát¹⁰ abban, hogy fennmaradt művei tanúsága szerint mindenek előtt drámaíró babérokra vágyott.

Noha a Madách-művek nagy részének keletkezési időpontja nem egészen tisztázott, valószínűnek látszik, hogy még mielőtt első befejezett színművét elkezdte volna, megkísérelte a drámaírás elvi kérdéseinek tisztázását. Az 1842-es dátummal fennmaradt *Művészeti értekezés* című töredéke több szempontból is tanulságos. A kéz-

irat a III. fejezettel kezdődik, s példáit a görög drámairodalomból veszi. Kiindulópontja, hogy a drámaírónak valamilyen erkölcsi eszményt kell követnie. Ahhoz, hogy ez érvényesülhessen, a drámai személynek vagy személyeknek küzdenie-küzdeniök kell ellene. Ennek a küzdelemnek a cselekményben kell kibontakoznia. „Innen drámai cselekmény csak az, mely vagy jellem ismertetéséül szolgál, vagy az elv elleni küzdelmet s annak győzedelmét foglalja magában.” A dráma szerkezeti egységének az öt felvonásos formát tekinti, s úgy látszik nem tudja, kialakulása nemcsak a görög drámánál, de Shakespearenél is újabb keletű. Ennek nyilvánvaló oka, hogy kora az öt felvonásos formába szorította mind a görögöket, mind Shakespeare-t. A klasszikus dráma szigorú szabályait azonban Madách már ekkor sem fogadja el — mondván, csak a logikai rend a fontos, a többi a tárgy és a „költő önkénye” határozza meg.

Ezután az ókori drámát a jelenkorival hasonlítja össze, szól „Századunk néhány korhibájáról”. Úgy véli, sem a francia, sem a német iskola nem követhető fenntartás nélkül. Az újabb drámairodalom fő hibájának tekinti azt, hogy a megjelenített küzdelem helyett túlságosan sokat foglalkozik „az erkölcsi elv elleni küzdelem” — regénybe illő — motivációjával. Az erkölcs kérdését pedig — ami átfogóbb jellegű — a szerelem témakörére korlátozza. Végül a vígjátékról szóló résszel zárul — csonka — tanulmánya. Ezt megelőzően foglalkozik (meglepően röviden) a drámai nyelv kérdésével. Sokkal részletesebben tárgyalja ez előtt a „diszitmények”, azaz a színpadi látvány kellékeinek és eszközeinek a kérdését. Ennek figyelembevételével nem is meglepő, hogy érvelés közben nem olvasmányaira, hanem arra hivatkozik: „Gyakorta látjuk a színpadjainkon . . .”¹²

A Madách-irodalom (Barta János, Sötér István, Mezei József és mások) bőségesen földolgozta azokat az olvasmányélményeket, amelyek költőnk figyelmét e műfaj felé terelhették. Közismert az is, hogy a romantikus irodalomszemlélet — aminek hatása alatt irodalmi törekvései kibontakoztak — különös fontosságot tulajdonított a drámának. Az pedig némileg félrevezető, hogy Madách kiemelkedően legnagyobb műve, *Az ember tragédiája* közelebb áll az olvasmánynak szánt drámai költeményekhez, mint a „szabályos” színművekhez. Félrevezető, mert a kutatás figyelmét főleg az irodalmi hatásokra irányította, s a lehetséges színházi élményekkel nem készítette szembenézni. Az életmű mennyiségi túlsúlya azonban határozottan színpadra szánt alkotás — vagy kísérlet. Mégpedig olyan szerző műve, aki tisztában volt — legalább elméletileg — azzal, hogy számolnia kell a színpadi életre-keltés sajátos feltételeivel. Kétségekkel küszködve kérdezte aggódva Arany János véleményét a *Csak végnapjairól*: „... alkalmas-e színre, mert jól tudom, mi nehéz és különyszerű ennek is megfelelni tudni.”¹²

„Madách monográfusai egyetértenek abban, hogy ez a (pesti egyetemen töltött — TTF) három év a költő életének élményekben leggazdagabb szakasza: itt érlelődik forrongó-nyiladozó szelleme, itt kapja meg egyénisége és világlátása az alapvető benyomásokat” — írja Baranyi Imre.¹³ Ha ez így van — márpedig nehéz lenne vitatni — aligha mellőzhetjük színházi élményeit, amelyeknek pontos mibenlétét nem ismerjük. Nem mellőzhetjük azért sem, mert későbbi életében Madáchnak nem nagyon volt alkalma színházba járni. Mindebből két következtetést kell levonni: a színházról alkotott elképzelését fiatalkori élményeire vezethetjük vissza, de visszavezethetjük, azaz nem szabad úgy gondolnunk Madáchra, mint a színházat egyáltalában nem ismerő íróra.

Kétségtelen, hogy drámaíró zsákutcáinak magyarázatára olvasmányáiból is találunk példákat. Emellett alighanem tehetségének jellegéhez is hozzá tartozott a

különlegesen erős művészi bizonytalanság, amit csak a *Tragédia* írásakor sikerült legyőznie. A nagy mű mellett az összes többi drámáról és drámai kísérletekről okkal mondott a Madách-irodalom egyértelműen elmarasztaló ítéletet. Általában csak *Az ember tragédiája* gondolatvilágára utaló elemeket szokás kiemelni bennük. Elsőnek Keresztury Dezső figyelt föl rá, hogy „— még a legalaktalanabb zsenéék is — tele vannak izgalommal, feszültséggel, vastag hamu rétegek alatt mindegyre felizzó parázssal”.¹⁴ Tegyük hozzá: mindez nem csupán gondolati anyagukban mutatható ki, hanem egyes jeleneteikben is.

Sötér István is szól erőteljes drámai jelenetekről. Ilyennek tartja például a *Mária királynőben* Mária és Zsigmond lélektanilag jól előkészített esküvőjét vagy a *Csak tréfában* Lórán megőriülését.¹⁵ Sorolhatnánk ezek mellé más olyan jeleneteket is, amelyekben határozott színpadi elképzelések érvényesülnek. Az elsőben két ellentétes erő találkozik. A második a kor színészei (és színműgyártói) által különösen kedvelt magánszám lehetőségét hordozza. Noha a túlburjázó retorika — amire ugyancsak bőségesen láthatott a korabeli színpadon példát — Madáchot is gyakran elragadja, ezekben a színművekben jól érzékelhető az a törekvés, hogy a cselekmény megjeleníthető legyen. Vagyis ellentétben sok nagy elődjével — például Vörösmartyval — Madách a dráma lényegét nem a kimondott szóban, hanem a szereplők cselekedeteiben látta. Arra törekedett, hogy harsány érzelmi kitörésekre, szélsőséges indulati megnyilvánulásokra, váratlan csapásokra futtassa ki a cselekmény egyes szakaszait. Szándékát ritkán tudta ugyan megvalósítani, de határozottan kereste azokat a megoldásokat, amelyeket a színpadon látott melodrámák alapján mintaszerűnek velt.

Legalább annyira színházi, mint olvasási élményeire vezethető vissza Halász Gábor találó megállapítása Madách „Sturm und Drang” lendülettel papírra vetett drámáiról, amelyekben „tisztá szívek esnek áldozatul az önkény, a gonoszság, a gyávaság mindenkori szövetségének, férfi erőt aláz meg női szeszély, az értelmet örületbe kergeti a végzet, az ártatlanokat bűnbe sodorja a vaksors. Mint epe fröcsköl szét a sok keserűség, égi és földi igazságtalanságokról, a világ romlottságáról, tettető barátokról, nyílt ellenségekről. És főleg a kedves és veszedelmes, szelíd és mérgező nőkről, akik a férfiaknak akkor is bajt okoznak, ha javukat akarják, s akik akkor is kellene, ha romlást hoznak [...] A lényegét próbálta megragadni a maga gyötrődő lelkében, százada vajúdó szellemében, egyénen és koron túl az emberlét végső értelmében.”¹⁶

Nyilvánvaló, hogy Halász Gábor, Madách összes műveinek kiadója is *Az ember tragédiájának* a hatása alatt olvasta a korábbi drámákat, s bizonyos kérdéseket visszavetített. Így némileg fölerősítette a költő élettapasztalatait, különösen a férfi-nő viszonyra vonatkozóan. A Mózes-drámában ezek persze teljes mértékben érvényesülnek. Ugyanakkor viszont a fiataalkori lendület, érzelmi fűtöttség, pátosz, a romantikusan szélsőséges ember- és világszemlélet, továbbá mindezeknek a következményeként az egyes jelenetek belső művészi egyensúlyának a megbomlása sokkal erősebben kísért a *Mózesben*, mint a lényegesen nagyobb önfegyelemmel megírt *Tragédiában*.

II.

Még alig száradt meg a tinta *Az ember tragédiája* utolsó sorain¹⁷, amikor Madách Imre 1860. június 9-én elkezdte írni új drámáját. A *Mózes*t. Talán éppen megkapta Arany János november 5-i beszámolóját a *Tragédia* első négy színének a fölolvadásá-

ról és a Kisfaludy Társaságában — az Akadémia mellett a kor legtekintélyesebb fórumán — ezzel aratott sikerről; amikor költőnk már a befejezés dátumát is ráírta a *Mózes* kéziratára: 1861. november 16. E dráma tehát *Az ember tragédiájával* azonos szellemi légkörben fogant, töretlen alkotói lendület hozta létre, s keletkezésében Madách — váratlanul nagy — sikere még nem játsszhatott szerepet.

A Madách-irodalom részletesen tárgyalja azokat a szálakat, amelyek az új művet az előbbihez fűzik.¹⁸ Emellett hadd emeljem ki a különbségeket: az emberiség története helyett itt egy nemzetéről van szó, a közös sors kérdései helyett egy személy tragédiája került központra, az egész cselekmény koncentráltabb. Nem tudjuk, okozott-e gondot a *Tragédia* írójának a drámai idő kérdése. Itt mindenesetre szűkebb és határozottabb keretek közé szorította. Sűrítettebb formában és összefogottabban alkalmazta *Az ember tragédiájában* sikerre vitt technikáját, aminek lényege, hogy a mű egész drámaisága az egyes felvonások nagy hatású kifuttatásainak összegezéséből jöjjön létre.¹⁹ Új művében ugyanis minden részletet a végső — tragikus — ellentmondás kihontásának rendelt alá. Azt a szándékát kívánta ezzel érvényesíteni, hogy Mózes híen követett bibliai történetéből színpadra vihető drámát formáljon, hogy a *Tragédia* után újból megkísérelje nagy álmának, a színházi sikernek az elérését. Ezért választott mondanivalójának kifejezéséhez — ismét — formailag hagyományos drámai modellt.

Abban, hogy ez a terve mégsem egészen sikerült, talán *Az ember tragédiájának* elismerése mégis közrejátszott. Ez csillantotta ugyanis föl a reményt, hogy a Tudományos Akadémia 1861. december 31-i határidejű pályázatán újabb babért arathat, s ezzel az ajánlással színpadra is kerülhet.²⁰ Sietett tehát a befejezéssel, szokásával ellentétben nem tette félre, hogy az első láz kihűltével újra elolvassa és kijavítsa. „Elkéstem” — panaszkolta 1861. december 23-án Nagy Ivánnak²¹, akit arra kért, olvassa el művét, és amennyiben érdemesnek találja, nyújtsa be a bíráló bizottsághoz. Aggódva írta, új drámáját „egy félrelépés neveltségessé teheti, egy helyes felfogás naggyá. Érzem, hogy e mű is másforma, mint rendszeren színműveink, de hogy jobb-e náluk, vagy végtelenül rosszabb, nem bírom még eldönteni.”²² Aggodalma nem volt alaptalan: a kor legkiválóbb irodalmáraitól álló bíráló bizottság szigorúnak bizonyult. Többek között Arany János és Kemény Zsigmond aláírásával ítéletük kimondta: a „*Mózes* ötfelvonásos tragédiának van nevezve, holott sem alakjában, sem kivitelében nem tragédia, de dráma sem. *Mózes* tisztán eposzi tárgy, s amint elő van állítva is, eposzi, nem tragikai alak.”²³

A drámapályázat határidején kívül volt még egy tényező, ami többszörösen siettetete Madáchot: a politika. Az 1860. március 15-i pesti tüntetés már jelezte a fennálló helyzet tarthatatlanságát. Nem sokkal később, április 8-án szörnyű esemény zaklatta föl a hazafiakat: Széchenyi István öngyilkossága. Ezt újabb tüntetések és letartóztatások követték, már abban az időszakban, amikor Madách a *Mózesen* dolgozott. A Habsburg-hatalom azonban hiába igyekezett helyzetét megszilárdítani: engedelményekre, új megoldások keresésére kényszerült. 1861. április 6-án megnyílt Budán az országgyűlés, s költőnk is ott ült a képviselők padsoraiban. Nézeteit már előzőleg kifejtette *Politikai hitvallásában*.²⁴ A „határozat” pártjára állt, s az országgyűlésen a *Mózes*-drámát idézően szólott egyik beszédében a babilóniai fogsághoz hasonlított Bach-korszakról. E párt azonban kisebbségbe szorult, vezetője, Teleki László öngyilkos lett; az udvar pedig Deák Ferenc — Madách által néhány vonatkozásban keveselt — felirati javaslatait sem tartotta elfogadhatónak. Az országgyűlést föloszlatták, Bécs ismét az erőszakhoz folyamodott. A kormányzás új rend-

jének, a „provizóriumnak” a bevezetése november 5-én mindössze tizenegy nappal előzte meg a Mózes befejezését.

A dráma tehát olyan politikai légkörben fogant, amikor sokan úgy érezték, eljött — illetve hamarosan eljőhet — a nemzet szabadulásának a pillanata, ha akad egy vezér — Széchenyi halála után, Kossuth távollétében —, aki kiragadja a megalkuvás, heletörődés kátyújából. Amikor a *Mózes*t írni kezdte, Madách még nem láthatta Teleki későbbi szerepét. Azt a Deák-képet pedig, amit Kemény Zsigmond és köre 1850-től igyekezett — Kossuth ellenében — fölepíteni²⁵, s ami nem mindenben fedte a nemzeti függetlenség és társadalmi haladás legfontosabb elemeihez következetesen ragaszkodó negyvennyolcas igazságügy-miniszter tényleges elveit sem; sokan fogadták fenntartással. A dráma kidolgozásának az időszakában fölgyorsult események igazolták — vagy igazolni látszottak — a költő kérdéseit a rabságból kivezető vezér személyére és az ígért földjének elérhetőségére vonatkozóan. Mégis úgy érezhette, elmúlt a *Tragédiában* megszólaltatott kétségbeesés, el a töprengés, a meditáció ideje; cselekedni kell, új megoldásokat, új utakat kell találni. Ahogy Mózes mondja:

Oh, jaj, ne hozz nékem ős szokást,
Ne régi törvényt. Minden léptem új.
Nem a múltnak fejlesztem én virágát,
De újat kell a semmiből teremtnem,
S nem korlátozhat törvény, vagy szokás.

Az ember tragédiája és a Mózes egyaránt arra a gondolatra épül, amit Sőtér István így fogalmazott meg: „A nemzeti függetlenség igénye . . . adhat csak értelmet a történelemnek.”²⁶ Ez a politikai gondolat mindkét műben a szabadság filozófiai fogalmára épül. Mezei József úgy véli, Madách ebben Tarczy Lajos fölfogását követi, aki szerint az ember „a szabadsággal egyenlő. A szabadság forrása és mércéje pedig az akarat. Itt nemcsak valamiféle teológiai szabad akaratról van szó, hanem mozgásról, erőről, cselekvőképeségről is.” Tarczy tehát — írja Mezei — „nemcsak evidenciának tartotta a szabadságot, hanem olyan természeti jognak, állapotnak, amelyet az ember tetteiben újrateremt.”²⁷ A drámának egyfelől társadalmi feltétele a polgári szabadság, másfelől viszont a cselekvés szabadságának a műfaja is. A Mózes-dráma filozófiai gondolatvilágát azonban Tarczy eszméinél minden bizonnyal erősebben befolyásolta a bizonyítottan olvasott Hegel hatása.

Madách Mózesre — a Bibliában előadott történet keretein belül — egyrészt a maga cselekvési szabadságában látja önmegvalósításának a lehetőségét; másrészt azért képes a vezéri szerep betöltésére, mert előlete (neveltetése) során nem kényszerült hitvány szolgasorba, nem lett a rabságból adódó cselekvésképtelenség áldozata. Sőtér István részletesen elemezve Madách népszemléletét, arra a következtetésre jut, hogy a *Mózes* kiegészíti azt, amit a költő a *Tragédiában* a tömeg történeti szerepéről mondott: egy mondat második felét közli velünk.²⁸ Ám a hosszú rabság következtében „hitvánnyá” vált nép megmentése olyan cél, ami egy emberöltőn belül elérhetetlen; a vezérnek végül is föl kell áldoznia magát azokért, akik többször akadályozták, mint segítették küzdelmét. Mózes tragikus végzete, hogy küzdelmének végső sikerében nem részesülhet személyesen: népét másnak kell az ígért földjére vezetnie. Az ember számára megadott idő és a történelmi folyamatok időigénye kerül itt egymással szembe; s az egyén sorsa, hogy műve a közösség életébe épülve hozza meg igazi — immár személytelen — eredményét.

A Mózes-dráma alapkérdését már az 1844-ben Vay alkancellárnak bemutatott

— Szontágh Pállal és Pulszky Ferencel együtt szerkesztett maróan gúnyos epigrammagyűjteményben megtalálhatjuk. A 41. számú, *Repeczky Ferenc t. b.* című epigramma első szakasza aztán majdnem szó szerint megismétlődik Madách *Egy demagóghoz* című versében:

Mint új Mózes hozod pusztákra népedet;
Szép szóval tartod azt az ó manna helyett,
Elhalt Mózes, de a népé lett Kánahán;
Célt csak te érj, a nép elveszhet a pusztán.

Noha az *Egy demagóghoz* című vers keletkezésének az időpontját nem ismerjük, bizonyítottan tekinthető, hogy egyrészt a jó és rossz vezér, másrészt a vezér és a vezetett nép viszonyának kérdése már igen rég foglalkoztatta Madáchot. A népről egyébként, még azután a nagy megrázkódtatás után is, amit az okozott, hogy Mária testvérét román parasztok 1849 nyarán agyonverték, abban a reményben írt keserű sorokat, hogy sorsa a körülmények következménye: „De hogyha a nép is meg-nemesül, Ha emberré lesz, gondolkodni fog...” (*Mária testvérem emlékezete*)²⁹

Mózes és a „rab Izrael” témája — nyilván a Biblia hatására — egész életében foglalkoztatta Madáchot: fölbuknak az előbbieknel minden bizonnyal későbbi *Intés* című versében is. Nagyobb szabású irodalmi fölhasználására azonban csak azután gondolt, hogy a Bach-korszak sötét éveiben sokan keresték gondolataik kifejezésének a lehetőségét allegorikus formában. Valószínűleg hatott Madáchra Petőfi nagy verse, *A XIX. század költői* is. A Biblia, mint új eszmék hirdetésének eszköze, az irodalomnak ősi kincsesháza: történeteinek fölhasználásával, nevezetes példázataira való hivatkozással Madách sokszor találkozhatott. A Mózes-dráma eszmevilága azonban semmiképpen nem vezethető vissza megnevezhető forrásokra — kivéve persze magát a Bibliát, amit Madách — mint a legutolsó időig minden tanultabb ember — alaposan ismert.

A Mózeset közvetlenül megelőző *Tragédia* hatalmas gondolati építményében alig vehető észre, hogy Madách a belső és külső világ viszonyából indul ki. Az emberi jellem formálódásának folyamatát vizsgálva jut el a címben kifejezett általánosításig. Mózes konkrétabb, személyhez és meghatározott nemzethez kötött drámájában a költő három összefonódott tényezőre összpontosítva merőben más eredményre jut. Az egyén — megküzdve önmagával, vágyaival, mindennapi érdekeivel — felül tud emelkedni önmagán, ki tudja teljesíteni életét, meg tudja valósítani legmerészebb célját is; igaz, az élete árán. A vezér sikerrel veszi föl a harcot az ellenséges, idegen és közönyös világgal, rákényszeríti akarátát a környezetére; de nagy árat fizet ezért: életében magányosságra van ítélve, sem a szerelemben, sem a családban, sem a barátságban, de még az eszmeszövegségben sem találhat társra. A pillanatnyi kis érdek pedig hiába védekezik az erőszak ellenében, hiába áll ellen a változtatási szándéknak, szükségszerűen alul marad a következetesen érvényesülő erőszakkal, vagy a helyzet tarthatatlanságából fakadó kényszerű cselekvéssel szemben, s így a történelmi folyamatban — egy tágabb időkereten belül — lényegében alárendelt szerepet játszik. Erre a hármasságra épül *Az ember tragédiájának* híres zárótételét — „Ember küzdj, és bízva bízzál” — igazoló remény Kánaán elérhetőségére.

Az ember tragédiája után Madách a Mózesben visszatért az öt felvonásos dráma-építkezés hagyományához, amit azonban nem vett egészen szigorúan. A felvonások nem szorosan zártak, a III. például a IV. elején folytatódik. Találó Hevesi Sándor észrevétele, aki Shakespeare epikus történeteket földolgozó drámait látta a *Mózes-*

sel párhuzamban.³⁰ Schiller neve inkább a mű érzelmi fűtöttsége, indulati telítettsége, igényes jellemrajzai miatt juthat esziünkbe, meg azért, mert a téma őt is megkísértette. *Die Sendung Moses* című művét azonban Madách aligha ismerte, hiszen magabiztosan írta Nagy Ivánnak, hogy tudomása szerint előtte ismert költő nem dolgozta föl a Mózes-témát.³¹ Ha közvetlen hatásokat hiába is keresnénk a Mózes-drámában, biztosra vehető, hogy Madách egyrészt sok drámát ismert a klasszikusoktól a történelmi dráma első magyar művelőig, Kisfaludy Károlyig, Vörösmartyig, Tóth Lőrincig és a legdivatosabb színpadi szerzőkig, Eduard Schenkig, Charlotte Birch-Pfeiferig. Másrészt tudatosan tért vissza a Mózes-dráma szerkezeti fölépítése során arra a jól kitaposott ösvényre, amelyen járva színpadi sikert — a kor felfogása szerint — egyedül remélhetett.

A Mózes-drámát indító konfliktus a származásnak és hovatartozásnak izgató kérdését állítja előtérbe. A társadalom legfelső körében nevelkedett, eredetéről mit sem sejtő Mózes mélyen lenézi a rabságban tartott zsidóságot. Ehhe a Bibliából ismert képletbe Madách egy új elemet is beleszótt, amit ugyan a régebbi magyar történelemből is meríthetett volna, de minden bizonnyal legfrissebb politikai tapasztalatai készítették fölvetésére. Akárcsak a Pharao Mózeset, a Habsburg-udvar is sok magyart — főleg magyar származású arisztokratát — nevelt föl a maga szellemében, és kínált számukra korlátlan érvényesülési lehetőséget cserébe nemzeti érzéseiknek elfelejtéséért. E kérdést egyrészt Széchenyi István életének öngyilkossága fényében újból előtérbe került tanulsága, másrészt a negyvenkilenc utáni „passzív rezisztencia” elvét megsértő, a szabadságharcot eltipró hatalomhoz csatlakozott magyarok — Madách és a hozzá hasonlóan gondolkodók szerint — nagy száma vehette fel.

Madách Mózes vezéri képességeit — a drámai hős szerepéhez nélkülözhetetlen kiemelkedő emberi képességeken kívül — a Pharao udvarában kapott neveltetéséhez vezeti vissza. Mózes neveltetésében két tényező játszott döntő szerepet: a szabadság szelleme és a magas színvonalú tudás. Abban a tudatban nőtt föl, egyénisége úgy alakult ki, hogy az erkölcsön és az igazságon kívül semmi nem korlátozza akaratának megvalósítását. Adott helyzetéből azt persze nem vehette észre, hogy ezt az erkölcsöt és igazságot a Pharao országában uralkodó rend határozta meg. Annál kevésbé, mert gyermek- és ifjúkorát nem a gyakorlati élet feladatai töltötték be, hanem a tanulás, a fölkészülés későbbi vezető szerepére. A tanulás egy nagy műveltségű, bölcs, a reá bízott ifjú szellemi képességeit kifejleszteni tudó nevelő irányításával.

Származását tekintve maga Madách is egy kiváltságos réteghez tartozott, a reformkor neveltjeként azonban a polgári átalakulás meggyőződéses híve volt. A származási előjogok elleni tiltakozás is közrejátszott tehát a dráma indításában, de azzal a korabeli magyar nemesség igen jelentős részére jellemző tudattal, hogy a társadalmi változás korában a kedvezőbb körülményeikből adódó műveltségi többlet, neveltetési előny kötelességükké teszi a vezető szerep vállalását.

Mózes származásával kapcsolatban még egy rövid kitérőt kell tennünk. A XX. század zsidóüldözéseinek ismeretében Madách műve különös felhangot kap. A dráma megírásának kora is ismerte a zsidókérdést: a „levegőben lógott” az 1867-es törvényekben végül megvalósított emancipációjuk. Itt azonban sokkal inkább arról van szó, hogy a költő a Bibliában találta meg azt a közismert történetet, amiben mondanivalóját kifejezhette — és elrejtette. Elrejtteni nyilván a hatóságok elő akarta, de jó lenne tudni, hogy vajon az Akadémia idézett bíráló bizottsága észrevette-e a fölvetett kérdések időszerűségét? A nemleges válasz azért is meglepő lenne, mert abban az időben még élhetett a köztudatban — Madách ezzel nyilván számolt

is — a zsidó és magyar nép sorsa hasonlóságának a reformáció időszakából származó, a templomi szószerkekről meg-megerősített tudata.

Nagy gonddal készítette elő Madách a konfliktus kirobbanását is. Ebben Mózes anyjái az első szerep, akit érzelmei arra ösztönöznek, hogy megőrizze a fia származásának a titkát, és ezzel biztosítsa nyugodt, kényelmes, védett, vezető szerepű életét. Végül azonban ennél az anyai érzésnél erősebbnek bizonyul Jókhebed hazafiassága; a rabságban szenvedő népének ismétlődő megalázása, megtiprása, az új gyötrelmek bevezetése miatti fölháborodása. Inkább indulatai, mint számító értelme vezérlik, amikor fiát fölvilágosítja arról, hogy a megvetett zsidó néphez tartozik.

Mózesnek választania kell az elnyomók és elnyomottak, az őt befogadó (sőt kényeztető) hatalom és rab nemzete között. Az értelem azonban nem tud dönteni addig, amíg rá nem döbben, hogy ugyanaz, ami felülről hatásos érvekkel indokolt rendnek látszik, alulról erkölcsöt és igazságot nem ismerő pribékek brutális erőszaka. Igen érdekes, ahogy Madách a Pharao közvetlen környezetét megkülönbözteti a hatalmat ténylegesen gyakorló közép- és alsószintű vezetőktől, s rámutat, hogy egy erőszakra épülő rendszerben még a jószándék is szükségszerűen eltorzul. Itt ugyan még csak felül hivatkoznak rá, hogy a rabságban tartott nép rászolgált sorsára; később azonban Mózesnek is szembe kell ezzel néznie. Egyelőre azonban az események nem hagynak időt érvek és ellenérvek mérlegelésére. A sors úgy hozza, hogy a hősnek, aki addig az eszmék és eszmények világában élt, tapasztalnia kell az erőszak legdurvább, legkönyörtelenebb, legellenszenvesebb formáját, aminek tulajdon húga is áldozatul esik. Akárcsak anyját, őt is elragadják az indulatok: megöli a Pharao erőszakoskodó tisztjét.

A tettek mezejére lépett Mózes azonban még mindig visszakozhatna, de már nem képes rá, hogy ugyanúgy lássa a világot, mint addig. Népét választja, s vállalja vezérség emberfölötti erőt kívánó szerepét. Egyfelől meg kell küzdenie saját kétségeivel, meg kell találnia az újabb és újabb válságokból kivezető utakat. Másfelől le kell győznie — nem csupán az ellenséget, de — saját népének gyengeségeit is: a kicsinyhitűséget, az anyagiasságot, a gyávaságot. Hosszú küzdelem ez, fölemésztí Mózes életét, de nem adja meg a személyes sikert. Még megpillanthatja a szabadság Kánaánnak nevezett földjét, de oda már nem juthat el. Ott, a szabad és új körülmények között más vezérre lesz szükség. Új vezérre, még ha az nem is rendelkezik Mózes erejével, elszántságával, törhetetlen hitével, minden akadályt legyőző akaratával. Ez bizony tragédia. És az 1888-as első bemutató nézői talán ezért is láttak — ha láttak — Mózes és az emigrációjában a magyar politikai életből lassan kiszoruló Kossuth között párhuzamot.

Mózes éles drámai összecsapások során jut odáig, hogy népét a rabságból kivezetve megnyissa előtte a jövőt, ezzel elérje saját vezéri célját, följusson a csúcsra és befejezze küldetését, elveszítse életét. Ezek a drámai összeütközések szervesen épülnek ugyan egymásra, belső erejük és lendületük is megvan; a néző vagy olvasó mégis úgy érezheti, több különálló egységre tagolják a művet. Ezeknek az egységeknek Mózes mellett is vannak állandó vagy újra megjelenő szereplői, de érveik sokkal kevésbé mélyek és személyes jellegűek, mint Jókhebed tettének indoka; cselekedeteik csak nehezítik vagy segítik Mózes küzdelmét, de az elsőhöz hasonló választásra illetve kitörésre nem kényszerítik. A vezér már nem egyesekkel, hanem a néppel, legföljebb a nép képviselőivel áll szembe. A személyek szűrkeségét egy általánosságban igaz drámai kérdés igyekszik ellensúlyozni. Ehhez járul Madáchnak az a meggyőződése, hogy a történelmi haladás lassan érő (de előbb-utóbb mindig beérő) gyümölcs, amit nem lehet éretlenül leszakítani, aminek érését a legnagyobb

egyeniségek is csak korlátozott mértékben gyorsíthatják. Főleg azért, hogy tudják — jól tudják —, mit, mikor és hogyan kell tenni a természet érdekében. Mert tenni kell, ez számára nem vitás; ugyanúgy, ahogy hivatott vezére is szükség van. Az idő tényező azonban itt olyan mértékű nehézséget okoz, hogy az Akadémia bírálói egy igen határozott és az idő sűrítettségének, rövidre szabottségának nagy jelentőséget tulajdonító dramaturgiai elv meggyőződéses híveként okkal minősíthették döntő tényezőnek az epikus jelleget.

III.

A bíráló bizottság döntése azt jelentette, hogy a *Mózes* Madách életében nem kerülhetett színpadra. Még azután is soká kellett várni, míg a lelkes és tehetséges kolozsvári színész-rendező, E. Kovács Gyula (egyébként a költő nagy tisztelője, aki verset is írt köszöntésére) 1888-ban be nem mutatta.³³ Az előadás országos visszhangot váltott ki, de nem volt elsőpró erejű. Kritikáiból úgy látszik, csesdi Kovács Gyulát főleg Madách retorikája ragadta meg. Egressy Gáborhoz hasonlított színészi alkátát figyelembe véve valószínűnek tarthatjuk, hogy a *Mózes* szerepeiben kínálókozó pátozzsal, érzelmmel teli szövegekben látta az előadás sikerének a lehetőségét.

B. — talán a nógrádi származású Béri (Moravcsik) Gyula³³ — aki a Fővárosi Lapok 1888. február 28-i számában beszámolt az előadásról, dicsérte a vállalkozást, de sokallta a dagályt, és megenyhítette, hogy némi húzás a darab előnyére vált volna. „Kétségtelen, hogy a sztrigovai nagy gondolkodó inkább hitt »Mózes«-ének, mint »Az ember tragédiájának« színpadra vihetőségében — írta —, mert a »Mózes« kerekesebb formájú mű, mint a sok képre, színre oszló »Az ember tragédiája«, de hogy a drámai lényeg mennyire fölötte áll a külalaknak, azt a két színműi költemény színpadi hatása bizonyítja... [A *Mózes*] egy nagy elme drámaiság nélküli terméke... Hiányzik belőle a tragikai személy, tragikai szenvedély, tragikai összesség és tragikai katasztrófa.” A helyi sajtóban azonban Madách és a kolozsvári előadás védelmezőt is talált. Esztergár László például (az Erdélyi Híradóban) igyekezett kimutatni Madách művében a hiányolt tragikai elemeket.³⁴ A közönséget azonban ugyanúgy nem tudta meggyőzni, ahogy az utókort sem. Az első *Mózes* bemutató bizony nem aratott átütő erejű sikert.

Harminchét évvel később a kolozsvári előadás nagy színésznője, Fáy Szeréna is ott ült a következő bemutató főpróbájának a nézőterén, amint azt Szász Károly beszámolójából tudjuk.³⁵ Madách könyvtárba utasított művének újabb színpadra állítása minden bizonnyal Hevesi Sándor érdeme volt, aki úgy vélte, hogy a „*Mózes* a legnemesebb és leghatásosabb magyar történelmi drámák közül való és eminenter színpadi alkotás. Hogy eddig könyvdrámának nézték, erről Madách igazán nem tehet.” A drámai idő sokat vitatott kérdésében a *Peer Gynt* példájára hivatkozik: ott a hős a történet elején ugyancsak fiatal, a végén pedig öreg. Az epikus jelleg védelmében arról beszél, hogy Shakespeare műveiről is sokszor el lehet mondani ugyanezt. Fő mondanivalója azonban az, amit az írásának címe is hangsúlyoz: a *Mózes* „a magyar nemzet drámája. — Madách a magyarság nagy politikai drámáját csak ebbe az allegorikus mezbe öltöztethette”. Olyan mű tehát a *Mózes*, mint Tompa Mihály egykor sokat idézett híres verse, *A madár, fiához*. Sőt Hevesi tényleges párhuzamokat is keres: a főhős személyét Széchenyire vezet vissza. Mondanivalóját számos — és kétségtelenül fontos, hazafias gondolatokat megszólaltató — idézettel támasztja alá, csak a drámai hatások kimutatására hiányoznak az érvei.³⁶

Hevesi szeretett és tudott írni, továbbá — máresak azért is, mert gyakran támadták — szívesen nyilatkozott. A történész olvasónak mégis az a benyomása, maga is érezte a mű gyöngéit, s ezért tartotta szükségesnek, hogy előzetesen megindokolja a bemutató színházi, irodalmi, sőt — talán szabad úgy fogalmazni: — politikai jelentőségét. A hangsúly az utóbbira, nemzeti öntudat szolgálatára került. Gyanúkat erősítheti, hogy Hevesi nem maga vállalta a rendezést, hanem a fiatal Siklóssy Pálra bízta. A szereposztással viszont igyekezett méltó rangot adni az előadásnak: Jászai Mari vezetésével több neves színészt is fölvonultatott.

A bemutatót a sajtó jelentős színházi eseményként fogadta. A 8 Órai Újságban — amely előzőleg helyet adott Hevesi „védiratának” — Szász Károly akadémikus teljes tudományos fegyverzettel vonta kétségbe a bemutató indokoltságát. Egyaránt tagadta a Hevesi által hangsúlyozott drámai értékeket, és cáfolta a mű politikai utalásait, amelyeket egyszerűen belemagyarázásnak minősített. Sok tekintetben meggyőző érvelésén azonban átsüt Hevesi színházszemléletének konzervatív bírálata. Nem mulasztja el az alkalmat, hogy ismét szóvá ne tegye *Az ember tragédiája* új fölfogású rendezését, ne sajnálkozzék a Paulay-féle előadás elavulttá minősítésén. Ha valaha indokolt lett volna a *Mózes* bemutatni — írja — akkor kár volt elmulasztani az 1923-as centenáriumot, amikor még ez is jobb lett volna, mint a szecessziós *Tragédia*. A *Mózes* szereplői közül egyedül az élete utolsó évében járó Jászai Mari dicséri hosszabban mondván, addig van tragédiai léggör a színpadon, amíg ő jelen van. A címszerepet alakító Abonyi Gézárt csak a fiatal Mózes megismerítőjeként tartja jónak, a többiekéről még ennyi elismerni valója sincs.³⁷

Találunk a darab kritikái között szinte reklámnak ható magasztaló sorokat. Sebestyén Ede szerint „Nagy irodalmi és színházi esemény Madách *Mózes* című drámájának előadása . . . ez a dráma bővelkedik nagyszerűen felépített színpadi jelenetekben, örökös értékű gondolatokban . . .”³⁸ Dánielnek Lengyel Laura figyelemre méltó összefüggést talál a költő lírai beállítottsága és a drámai kifejezés között, amit azzal egészít ki, hogy nagyon érthető írói vágnak minősíti a közönséggel való közvetlen kapcsolatteremtés szándékát. Magáról a darabról sok fenntartással szól. A színészek közül Abonyit dicséri, valamint Sugár Károly és Gabányi László alakítását a veszekedő zsidók jelenetében.³⁹

Lényegesen többet tudunk meg az előadásról Porzolt Kálmán és Kárpáti Aurél kritikáiból. Porzolt abból indult ki, hogy háromféle „tehetség egyesült Madách színpadi munkáiban: Elsősorban a nagy gondolkodó, a filozófus, másodsorban a költő, akinek messzerőptű fantáziája van, harmadsorban a drámaíró, akinek érzéke van a színpadi hatások és drámaiság iránt.” A *Tragédia* színpadi sikere csoda, a mű igazán olvasva élvezhető. A *Mózes*-drámának csak a részleteiben érvényesülnek a műfaj erővonalai, a mű egészének epikai jellegét Madách nem tudta megváltoztatni. S ezen sem a *Tragédiáé*nál erőteljesebb nyelv, sem az előadás művészi erőfeszítései nem tudtak segíteni.⁴⁰ Kárpáti Aurél szerint⁴¹ a *Mózes* „a nagányos férfi tragédiája”. A költő híven követte a Bibliában előadott történetet, csak Mária figuráját adta saját képzeletéből hozzá, de ebben talán *Bánk bán* remnieszenciák is érvényesültek. Az, amikor Mózes megtudja származásának titkát, „a darab egyetlen fordulata, amelyből benső, drámai konfliktus csírázhatna ki. De Madách ennek kiélezését elejti.” Ettől kezdve az epika uralkodik a színpadon. Ez, valamint a kelleténél kevesebb húzás okozza az előadás vontatottságát. „Egészében véve a rendezés és a szereplők munkája inkább sikerültnek mondható. Különösen szép egy-egy stilizált tömegjelenet kék, vörös, sárga, zöld, lila és barna színfoltokból összetevődő harmóniája.” A szereplők teljesítményét a többi kritikushoz hasonlóan

értékeli; „Mózeset Abonyi Géza játszotta, hévvel és lendülettel, a belső fejlődés vonalának fokozatos megéreztetésével. Mózes anyjának szükségzavú, de annál súlyosabb szerepében Jászai Mari klasszikus művészetét csodálhattuk. Áron kissé üres, száraz figuráját Nagy Adorján töltötte meg tartalommal...” A többi színészről Kárpátinak jobb véleménye van kritikus társainál. Elismeréssel ír például Pethes Margit játékaról, akiről Dánielné Lengyel Laura mindössze annyit volt hajlandó elismerni, hogy szép nő, de ez kevés.

Végül hangsúlyosan érdemes idézni kritikájának utolsó mondatát: „A közönség langyos érdeklődéssel fogadta a bemutatót.” A folytatás is hasonlóan „langyos” lehetett. A darabot 1925. január 17-én, szombaton mutatták be és egy hét múlva, 24-én játszották utoljára. Ez bizony bukás volt, talán a kolozsvári három előadásnál is nagyobb, hiszen ekkoriban a siker már hosszú „szériákat” jelentett.

Semmi csodálkozni való nincs benne, hogy a *Mózes* jó négy évtizedre visszakerült a könyvtárba.

IV.

Kényes kérdéshez értünk itt. A *Mózes*ben rejlő értékek fölismerése és a mű hiányosságainak elemzése ugyanis a hatvanas években fölvetette az átdolgozás vagy, ha úgy tetszik: a modern színpadra alkalmazás gondolatát. Ez a gondolat Turián Györgynek, a veszprémi Petőfi színház akkori főrendezőjének és Keresztury Dezsőnek az együttműködése nyomán valósult meg 1966-ban. Hazánkat ekkor még nem érte el a „rendezői színház” irányzatának — azaz az irodalmi művek „szabad”, tetszés szerinti fölhasználásának — a határainkon kívül már gyors iramban terjedő gyakorlata. A rendező Madách és a klasszikus mű tiszteletében vetette föl az ötletet; az átdolgozó a kor és az író alapos ismeretében fogott munkához. Keresztury Dezső munkája nyomán a *Mózes* nem csupán újra színpadra került, de máig helyet tudott magának a műsorban biztosítani.

Noha már a bemutató pillanatában akadt Keresztury beavatkozásának bírálói, a kérdés akkor éleződött ki, amikor a siker nyomán hirtelen elszaporodtak klasszikus íróink műveinek átdolgozásai. Maga Keresztury sem tudta egy másik Madách-mű, a *Csak végnapjainak* „modern színpadra alkalmazásával” korábbi sikerét megismételni; Vörösmarty *Czillei és a Hunyadiak* című drámájának — egyébként igen nagy közönségsikert aratott és arató — átdolgozása pedig a mű mondanivalójának lényegében hozott létre a költő szellemével összeegyeztethetetlen változásokat. Az ezt követően kirobbant vitákban sem az átdolgozások híveinek, sem a klasszikus szövegek védelmezőinek nem sikerült egymást meggyőzniük. Noha magam inkább az utóbbiak közé tartozom, azt hiszem, a *Mózes*-átdolgozás szerencsés kivétel.

Keresztury Dezső megőrizte a dráma gondolati ívét. A romantika szellemét és a filozófikus töltést úgy mentette át, hogy miközben hűen közvetítette a dráma fortyogó indulati-érzelmi világát, a zavaros habot leszűrte róla. Még a dráma kétszeri és bizonytalanság érzetet keltő befejezését is megtartotta.⁴² Leginkább azokban a részlet kidolgozásokba avatkozott bele, amelyeken talán Madách is javított volna, ha nem érzi sürgetőnek a mű befejezését. Alapvető szándéka volt a színpadi követelmények érvényesítése, a vontatottság és nehézkesség átalakítása, a cselekmény folygorsítása, a párbeszédnek feszültebbé tétele, a nyílt színi összeütközések, kiélezése, az epikus jelleg csökkentése, illetve a brechti tapasztalatok szerinti módosítása.⁴³ Modernizálnia kellett Keresztury-nak a dráma nyelvét is⁴⁴, mert Madách szövege itt is, akárcsak a *Tragédiában* gyakran nehezen mondhatónak látszott és

bizonyult. Az átdolgozásnak ez a része sikerült talán a leghatásosabban, az irodalomtörténész mégis sajnálkozhat Madách nyelvi eredetiségének elhalványulása miatt.

Az átdolgozás első bemutatóját rendező Turián György arra törekedett, hogy kiemelve Mózes emberi és vezéri tragédiáját. A magányos hős belső fejlődését állította középpontba, az ebben szerepet játszó összeütközéseket egyenértékűnek és Mózes szempontjából alárendelt jelentőségűnek tekintette. Ebből következtetett, hogy például Áron ellentétes fölfogása, az általa javasolt másik út és az ezekből következő drámai lehetőség eleve háttérbe szorult.

Azt a rendkívül nagy terhet, amit a dráma a főszerep alakítójára bízott, Bicskey Károly képes volt magára vállalni. A nem sokkal későbbi budapesti bemutató főszereplőjének kétségtelenül nagyobb művészi ereje ezt az alakítást azóta némileg elhalványította. A bemutató időszakában azonban Bicskey a siker fő részese volt. Érzékeltette Mózes különös lelki erejét, szemléltette azt a kettős viszonyt, ami feleségéhez és gyermekéhez fűzi; vagyis az igaz szerelem és szeretet alárendelését hivatástudatának. Gondot fordított a részletek kidolgozására is, így nagyon helyesen meg sem kísérelte, hogy a származására vonatkozó anyai közlés jellemfordító hatását egyetlen jelenetben játssza el. Lélekben még az uralkodó néphez tartozott akkor is, amikor felháborodott húga meggyalázásán és emberölésre ragadtatta magát. Még a Pharao kegyeltjeként sújtott le az egyiptomi tisztre. Érezte, még itt is élhetne a helyzetéből fakadó hatalommal, de ezt a lehetőséget már nem használja föl, hanem az üldözöttek mellé áll.

A Máriával szembeni erőszakoskodás löki Mózeset a végzetes útra, és sokszorosan egyedül maradva jóformán csak tőle kap némi lelki segítséget. Tőle, akinek belső egyensúlyát megrendítette az elszenvedett brutalitás — a romantikus fölfogásnak megfelelően. A szerelmes fiatal lány, aki a történetek után nem mehet kedveséhez feleségül, a szöveg szerint megőrül. A szerepet alakító Majcen Mária azonban nem az elmebeteget, hanem a „szent őriültet”, a megfeszítette lelki érzékenységgű, jövőbe látó prófétanőt jelenítette meg.⁴⁶ Az ő tragédiája eleve teljes, de ebből fakad Mózesbe vetett hite. Ő az, akinek szemében Mózes az események irányítását végre kezébe ragadó szabadító. Azon a ponton azonban, amikor ő is az aranyborjú imádói közé sodródik, szerepének belső logikája megtörik. Mária beleolvad a tömegbe, s ezen a szerep alakítója sem tudott segíteni. Az előadás kissé patetikus hangnemébe ez a fiatalon elhunyt, nagy tehetségű színésznő igyekezett modern elemeket bevinni, s a játékot fölgyorsítani.

A többi szereplő az átdolgozásban is jelentéktelen maradt. Áron (Dobák Lajos) egy pillanatig sem tudott Mózesrel szemben ellenerővé súlyosodni, habozó jelleméből hiányzott a drámai erő. A Cipporát alakító Győry Franciskáról és a Jozsuét megismerésítő Somhegyi Györgyről hasonló emlékeket őriznek az egykori nézők. A darab alaphangját a Mózes anyját, Jókhebedet játszó Ruttkay Mária adta meg patetikus stílusával. Madách egykori elképzeléseit valószínűleg ő és az Abiramot alakító Hegyi Péter közelítette a legjobban meg: az utóbbi Jókai fölfogásnak megfelelően jelenítette meg a nemzeti mozgalommal szemben a maga kis anyagi érdekeit féltő pénzember figuráját. Amrát, a Madáchot annyira izgató csábító nőt Agárdi Ilona pusztán külsődleges eszközökkel formálta meg. Cselényi József díszletei és Vágó Nelli jelmezei híven szolgálták ezt a sikeres veszprémi előadást.

Turián György sikerének egyik fokmérője, hogy 1967 őszén a budapesti Nemzeti Színház is bemutatta Keresztury Dezső Madách-átdolgozását. Az előadás rendezésére Marton Endre vállalkozott, akinek néhány figyelemre méltó munkáját őrizi a hatvanas évek színházlátogatóinak az emlékezete. Ezek közül a legtöbb előzőleg

már máshol — jórészt külföldön — sikert aratott, de Marton nem mindig követte ezek rendezői fölfogását, hanem egyéni módon közelített az előadott műhöz. A Mózes-dráma esetében erre nem sok lehetőség kínálkozott. Marton is, akárcsak Turián, abból indult ki, hogy az előadást a főszereplőnek kell „vinnie”.

A pályája csúcán álló Sinkovits Imre méltó szerepet kapott, amit elsöprő erővel valósított meg. Gondosan építette föl hőse hosszú és buktatókkal teli életének történetét. Egyaránt elhittük neki, miként fedezi fel egy elkényeztetett fiatalember a horzasztó valóságot, hogyan ragadják el ekkor — és később is — érthető indulatait, noha egyéniségének meghatározó eleme a messze tekintő okosság, a rendkívüli szellemi erő. Sinkovits Mózesé minden tekintetben olyan hatalmas ember volt, aki mellett szükségyszerűen eltörpült mindenki más. Így volt ez már a Pharao előtti első jelenetben is, ahol egy rövid időre számolnunk kellett azzal, mi lenne, ha ez a rendkívüli képességű ember — népe helyett — az idegen hatalom oldalára állna; noha mozdulataiban, hangjában még sok lágy elemet érzékelhetünk. Ettől kezdve fokozatosan került előtérbe a fölismeret hivatástudathól fakadó cselekvési kényszer; illetve az akarat, minden cselekedet, elhatározás és választás kiindulópontja. Mindaz, ami ennek a Mózesnek az akaratával szembeszegül, csak tovább edzi, erősíti akaratát; úgyhogy végül azt is elhisszük neki, még a természetfölötti erőket is képes céljai érdekében mozgósítani. Az előadás utolsó — nagyszerű — jelenetében ugyan Sinkovits Mózesé megtört öregemberként indul a halálba, de mindenki érzi, hogy a hős szelleme és akarata győztesen került ki a hosszú küzdelemből. És tovább él. A színpadon látható gyengeség a biológiai lét következménye. Mózes győzelme akkor is személyes jellegű, ha nem ő, hanem az *ügy* diadalmaskodik csak. Az az ügy, ami lényegében vele azonos.

Ezzel a belső drámával szemben Marton a nép érzelmeinek és viselkedésének a megjelenítésével akart és tudott ellenpontot teremteni. Rendezői felfogása ebben tért el leginkább Turiánétól, aki az egyén és tömeg szembeállítására kisebb hangsúlyt helyezett. A színpadon — a Pharao trónszékén, az aranyhorjún és a frigszekrényen kívül — egyetlen tárgyat sem láthattunk. A szereplők gondosan kidolgozott mozgásával megteremtett színpadi látványosság hangulati háttérét csakis Varga Mátyás színpadzáró körfüggönye; színeit, mintáit, formáit Schäffer Judit jelmezei biztosították. E látványosságból csak időnkint bukkant föl — Mózessel szemben vagy Mózes mellett — egy-egy határozottabb szempontot, érvet megerősítő egyéniség. Ezáltal különlegesen erős fényt kapott a dráma nagy kérdése a vezér és a vezetettek viszonyáról. Noha mindaz, amivel Mózesnek meg kell vívnia, párbeszédekben szólal meg, lényegében nem egyedekkel kell megküzdenie. A népet — Madách liberális meggyőződésének megfelelően — a hivatott vezérnek (esetleg: vezéreknek) felülről, szándéka, sőt esetenként tiltakozása ellenében is el kell vezetnie a boldogsághoz.

Eldönthetetlen, mennyi szándékos visszafogottság volt Máthé Erzszi játékában: Jókhebed figurájának erőtlen megformálása azonban — sajátos módon — egy fontos gondolatot domborított ki: nem a fiú-anya kapcsolat adja a döntő lökést Mózes döntéséhez. Madách elképzelésétől az anya szerepének ilyen fölfogása elég távol áll ugyan, de erősíti a rendező szándékát, hogy a személyességről a társadalmiságra vagy történetiségre irányítsa a figyelmet. A Madách által reformkori „nagyasszony”-nak elképzelt Jókhebed helyett az egyiptomi tisztartó garázdálkodása, egy mindennapos és általános jelenség lesz a drámai fordulópont igazi oka. Marton ezt még azzal is aláhúzta, hogy utasítására Mózes ekkor még az egyiptomiak sorában távozik; azaz csak ezután és nem egy esemény hatására dönt hovatartozásáról.

Akárcsak a veszprémi előadáson, itt is — a Nemzeti Színház színpadján Mirjam-

nak nevezett — Mária szerepének a megformálója — Kohut Magda — nőtt föl leginkább a főszereplő mellé. A rajta elkövetett erőszak lélektani következményét nem az egzaltáltságban, hanem a fokozott érzékenységben érezte. Ebből bontakoztatta ki Mirjam küldetéstudatát, a próféta szerep mély átélését. Még akkor is ő látja a legtisztábban Mózes céljait, amikor szembefordul vele. Az előadás egyik feledhetetlen jelenete volt, amikor doholásával kirobbantotta a hálványimádásba menekült tömeg eksztázisát: ez azonban végülis Mózeset segítette, hiszen — legalább részben — levezette a tömeghangulat feszültségét.

Marton Endre erőfeszítései főleg arra irányultak, hogy a Sinkovits Imre művészi erejében rejlő lendület segítségével fölgyorsítsa és egyúttal zaklatottabbá és elmélyültebbé tegye az előadást. Ugyanakkor nem használta ki egészen sem a szövegben, sem a rendelkezésére álló kitűnő színészekben rejlő lehetőségeket. Mindenek előtt Áron szerepe — és Avar István alakítása — szegényedett el a rendezői felfogás korlátozó volta miatt. Pedig aligha veszélyeztette volna a dráma ívét, ha Avar nagyobb súlyt ad az Áron által javasolt másik útnak; ha színesebben, erőteljesebben érzékelteti azt a visszahúzó-eltérítő tényezőt, amit a mindent túlzottan megfontoló, a bátrabb kezdeményezésektől riadozó testvér jelent Mózes küzdelmében. Ez aligha vitte volna el az előadást a Széchenyi—Deák vagy Kossuth—Deák vita fölélesztése felé. Talán még szürkébb alakítás volt Sinkó László Józsuéja. Nem éreztük sem azt, hogy méltó utóda lesz Mózesnek, sem azt nem láttuk, miiben és mennyiben lesz más — új követelményeknek megfelelő — vezér. Igaz, ehhez a dráma szövege is kevés fölvilágosítást kínál, de a színészi játék mintha ezt sem egészen bontotta volna ki. Megkísértésének jelenete azonban nem az ő hibájából maradt erőtlen: Anra alakítója, Tordai Teri üres „szexbombát” vitt a színre, a személyiség varázsával adós maradt. Hozzáképest legalább átlagos teljesítménynek minősíthető Csernus Mariann Cipporája, de ebben a szerepben is több lehetőség rejtett egyrészt Mózes drámájának megvilágítására; másrészt, mert a magára maradó feleség sorsa önmagában is tragédia.

Az egyéniségek erőteljesebb kibontása, az egyes jelenetek aprólékosabb kidolgozása persze meglassíthatta volna a történet lendületét; a rész-drámák erőteljesebb kifuttatása megtölthette volna a főhős belső fejlődésének az ívét. Az előadás második részében azonban így is lelassult a játék ritmusa. Mindezért kárpótlást a mű gondolati gazdagsága, a történet érdekessége és az előadás látványossága nyújtott.

A veszprémiek kezdeményezése, majd a Nemzeti Színház — hibái ellenére is — nagy sikert és majdnem egyöntetű kritikai elismerést aratott bemutatója hosszú időre helyet biztosított Madách művének színházi életünkben.

JEGYZETEK

1. Madách-tanulmányok. Szerkesztette: HORVÁTH KÁROLY. Budapest, 1978. Ebben: BARANYI IMRE: Madách költői indulásának előzményei. 235 l.
2. Madách-tanulmányok 237 l.
3. Madách-tanulmányok 228 l.
4. Madách Imre Összes levelei. Sajtó alá rendezte STAUD GÉZA. Budapest, 1942. I. k. 25 l.
5. Madách Imre Összes levelei. I. k. 43 l. — Az előadás — Fried István szíves közlése szerint — hírlapi vitához is vezetett.
6. Madách Imre Összes levelei. I. k. 40 l. Mivel e levelek nincsenek keltezve, megírásuk időpontjára csak következtetni lehet.
7. Madách Imre Összes levelei. I. k. 49 l. — Talán Földváry Gáborról, a tekintélyes, színházpártoló Pest megyei alispánról van szó.
8. Madách Imre Összes levelei. I. k. 65 l.

9. GYÖRFFY MIKLÓS: Madách kiadatlan levelei. Irodalomtörténet 1959. 68—103 l.
10. Uo.
11. MADÁCH IMRE: Művészeti értekezés. In.: Összes művei. II. k. 543—562 l. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta: Halász Gábor. Budapest, 1942.
12. Madách Imre — Arany Jánosnak. Sztegreova, 1861. október 3-án. — Madách Imre Összes levelei. II. k. 86 l.
13. Madách-tanulmányok 236 l.
14. Madách-tanulmányok 18 l. (Keresztury Dezső: Madách trilógiája a szabadságról)
15. SÖTÉR ISTVÁN: Álom a történelemről — Madách Imre és Az ember tragédiája. Budapest 1965. 29—39 l.
16. Halász Gábor Válogatott írásai. Budapest 1959. 605—681 l.
17. Az ember tragédiáját Madách 1860. március 26-án fejezte be.
18. V. ö. a Sötér István i. m.-ben fősorolt irodalomnak a *Mózes*szel foglalkozó részleteivel. 99—101 l.
19. Hevesi Sándor írja: „Madách Imre valószínűleg nem remélte, hogy *Az ember tragédiája* színter fog kerülni (színpadra szánt darabjait sem adták elő), de a *Tragédia* minden egyes képe sűrített felvonás, nagyszabású felvonásvégekkel . . .” — Hevesi Sándor: A drámaírás iskolája. Budapest, 1961. 75 l. — A Mózes-re ez nem egészen áll.
20. Szász Károly: Az ember tragédiája. Szépirodalmi Figyelő 1861—1862. II. évfolyam I. kötet.
21. Madách Imre levele Nagy Ivánnak 1861. december 23-án. — Madách Imre Összes levelei. II. k. 112 l.
22. Madách Imre Összes levelei. II. k. 113 l.
23. Idézi: Szász Károly i. m.
24. Madách Imre: Politikai hitvallás. 1861. március 12.
25. V. ö.: KEMÉNY ZSIGMOND: Forradalom után. Rőpirat. Pest, 1850.
26. SÖTÉR ISTVÁN i. m. 40 l.
27. MEZEI JÓZSEF: Madách. Budapest, 1977. 30 l.
28. SÖTÉR ISTVÁN i. m. 63 l.
29. Madách Imre versei: In.: Összes Művei idézett kiadása. Nógrádi képcsarnok: II. k. 1184—1193 l. Vegyesek 28 Egy demagóghoz II. k. 392 l. Intés II. k. 347 l.
30. HEVESI SÁNDOR: „Mózes” — a magyar nemzet drámája. 8 Órai Újság 1925. I. 15. 5 l.
31. Madách Imre Összes levelei. II. k. 113 l.
32. E. Kovács Gyula egyik legfontosabb feladatának tekintette a magyar dráma színpadra vitelét. Pukánszky Kádár Jolán írja: „erős volt hite a színeszet nemzeti hivatásában. Testi és lelki alkata magyar hősök megszemélyesítésére predesztinálta.” (Színeszeti Lexikon. Szerkesztette: NÉMETH ANTAL. I. k. 430 l.) E. Kovács Gyula többek között bemutatta Vörösmarty *Vérnász* és *Maról bán* című darabjait is.
33. V. ö. GULYÁS PÁL Álnélexikonával.
34. ESZTERGÁR LÁSZLÓ — Erdélyi Híradó. 1888. szeptember 7.
35. Legifjabb SZÁSZ KÁROLY — 8 Órai Újság. 1925. január 18. 9 l.
36. HEVESI SÁNDOR — 8 Órai Újság. 1925. I. 15. 5 l.
37. SZÁSZ KÁROLY — 8 Órai Újság. 1925. I. 18. 3 l.
38. SEBESTYÉN EDE — Magyar Hírlap. 1925. I. 18. 9 l.
39. DÁNIELNÉ LENGYEL LAURA — Budapesti Hírlap. 1925. I. 18. 12 l.
40. PORZSOLT KÁLMÁN — Pesti Hírlap. 1925. I. 18. 14 l.
41. K. A. — Pesti Napló. 1925. I. 18. 19 l.
42. Saját szavai szerint e kettőséget maga Keresztury is látta, de csak részben sikerült föloldania. V. ö. Keresztury Dezső utószavával. In.: Mózes — Madách Imre drámai költeménye két részben. Élő színpadra alkalmazta: Keresztury Dezső . . . Budapest, 1966.
43. KERESZTURY DEZSŐ i. m. 151—152 l.
44. KERESZTURY DEZSŐ i. m. 148—149 l.
45. Madáchot — versei tanúsága szerint — erősen foglalkoztatta az öröklésben rejlő bölcsesség kérdése. V. ö. Egy örült naplójából. Összes művei idézett kiadásában II. k. 377—385 l.

Ernő Tóth

Das Bühnenleben des Dramas — Moses

Als Madách in Pest eintraf um seine Studien fortzusetzen, eröffnete das Ungarische Theater die Spielzeit in seinem neuen Gebäude. Dieses Ereignis, das aus der Hinsicht der ungarischen Bildung und des politischen Lebens von grosser Bedeutung war, übte auf die literarisch eingestellte Jugend eine grosse Anziehungskraft aus. Die bisherige Forschung hielt das für selbstverständlich und beschäftigte sich nicht damit; sie verneinte seine Bedeutung, und alles Vorhergange in der Tätigkeit des Dramatikers Madách suchte sie in seiner Lektüre. Dieser Aufsatz setzt zum ersten Mal ausführlich die Argumente aus einander, die die Theaterkenntnisse der jungen Dichters beweisen.

Diese Tatsache ist deshalb besonders wichtig, weil der Dramatiker den grösseren Teil seines Lebens, von allerlei Theaterlebnissen fern, auf dem Dorfe verbrachte. Bei dem Schreiben des Moses-Dramas kehrte er jedoch zu jenem Modell des fünftaktigen Dramas zurück — von dem er in der Tragödie des Menschen wagemutig abgewichen — und das zu jener Zeit auf der Bühne einzigartig war. Ein Briefdetail beweist, dass Madách das Stück Moses ausgesprochen für die Bühne bestimmte. Dennoch wurde das Thema — die Gestalt Moses und die Frage der Knechtschaft des jüdischen Volkes in Ägypten — — zuerst in seiner lyrischen Dichtung laut, dem berühmten Gedicht von Petöfi, Die Dichters des XIX-ten Jahrhunderts folgend.

In der Entstehungsgedichte des Werkes spielten zwei äussere Faktoren eine Rolle. Der erste: die in der damals gut bekannten biblischen Geschichte versteckte Möglichkeit für die Darstellung verschiedene Fragen, die der Dichter erregten. Diese Fragen beziehen sich u. a. auf das Verhältnis von Gemeinschaft und von Leitern, von Freiheit und von Opfers, von Gesetzes und von Interesses, von Ideenprinzipien und von materiellen Gesichtspunkte, von Vergangenheit und von Zukunft, von Lebens nach den angewohnten Gesetzen und von Suche nach dem Neuen von gewaltiger Unterdrückung und von freiwillig angenommener Disziplin — und so suchten sie Antworten auf die ungarischen politischen Fragen der Zeit. Letzteres folgt notwendigerweise aus dem zweiten wichtigen Faktor, der das Schreiben des Werkes anregte aus der politischen Lage des Landes in den Jahren 1860—1861. Eine Lage, in der die ungarische Revolution und den Freiheitskampf widerschlagende Wiener Regierung und die politische Opposition, zu der Imre Madách — eine aktive Rolle übennehmend — gehörte, nach einer Lösung suchten. In diesem Jahr schrieb Madách sein Drama.

Der grosse Traum Madáchs, der Erfolg auf der Bühne, erfüllte sich in seinen Lebzeiten nicht. Das Stück Moses hat zuerst Gyula Kovács 1888 in Kolozsvár auf die Bühne gebracht. Das Stück fand keinen besonderen Beifall. Die nächste Aufführung war die von Sándor Hevesi im Jahre 1925 im wesentlichen wieder erfolglos, obwohl die zeitgenössische Kritik sowohl die Begabung des Dichters wie die Darstellung einiger bekannter Schauspieler lobte. Die meisten Kritiker hoben die Darstellung Mari Jászai in der bühnenwirksamen Rolle der Mutter Moses hervor, aber es wurde auch dem Spiel von Géza Abonyi, Adorján Nagy, Margit Pethes Anerkennung gezollt, obwohl nicht alle übereinstimmten.

Das Bühnenleben von Moses begann eigentlich erst mit der Umarbeitung von Dezső Keresztury, der sich auf Ersuchen des Veszprémer Petöfi-Theaters zu der Aufgabe einer Modernisierung des Werkes, die zuerst undankbar schien, dann aber eine Modewelle auslöste, entschloss. Nach der Inszenierung von György Turián fand das Werk Madáchs — in der Überarbeitung von Keresztury — auch im Nationaltheater einen Erfolg. Mit der Hilfe von ausgezeichneten Schauspielern — Imre Sinkovits, Magda Kohut, István Avar und anderen — hat Endre Marton fast die ganze Kritik, was noch mehr ist: auch das breiteste Publikum über die Lebensfähigkeit und Aktualität des Werkes von Madách überzeugt. Der Schlussteil des Aufsatzes analysiert nach persönlicher Erlebnissen die Veszprémer und Budapestener Aufführungen.

KÖZLEMÉNYEK — MITTEILUNGEN

Egy munkásdinasztia élete a XIX–XX. században

Vonsik Ilona

„Nem tudják, de teszik.”
(Marx)

Egy többgenerációs munkáscsalád életének kutatása és feldolgozása igen izgalmas és érdekes témának ígérkezett számomra. A család kiválasztása bizonyos mértékig nehézségekbe ütközött, hiszen olyan munkáscsalád életének felvázolására készültem, amelyben három generáció azonos szakmában dolgozott, ill. dolgozik, jelenleg is élnek, tehát visszaemlékezéseikre messzemenően támaszkodhatom. A visszaemlékezéseiken, saját élettapasztalataikon túl szükséges volt egyfajta konkrét ismeretre szert tennem a szakmát illetően, hiszen nem csak az ember változott, de nagy változáson ment keresztül az a munkahely, az a munkafolyamat is, s maga az egész élet- és munkakörülmény is, melyben egy nagyipari szakma munkásai éltek, dolgoztak, ill. élnek, dolgoznak.

A család kiválasztásánál ezen túlmenően egy átlag munkáscsalád megtalálására törekedtem. Nem volt célom egy nagy szakmai, vagy politikai pályát befutott család életének felkutatása és megírása. A munkáshétköznapok egyszerű emberét kerestem, egy átlagos, a mindennapi termelőmunkában és a mindennapi közügyekben élő emberek életét szándékoztam felvázolni összetettségében, bonyolultságában, s mégis egyszerűségében.

A téma kiválasztásán belül érdekelt, hogy a család honnan indult és hová jutott el. Olyan kérdésekre kerestem választ, mint a munkássá válás folyamata; mi motiválta a szakma választását, s azt hogyan sajátították el. Milyen volt a munkahelyen az előmeneteli lehetőség, s milyen volt a gyárban, s az üzemén kívül a család társadalmi rangja? Érdekelt továbbá, hogy a generációk számára biztonságot adott-e a szakma, az üzem; a munkahely hierarchikus felépítésében hol helyezkedtek, ill. helyezkednek el; milyenek voltak a munkahelyi viszonyok: munkaidő, munkabér s ebből hány tagú családot kellett, ill. kell eltartani; érdekelt a lakás, a megélhetési viszonyok; a politikai életben és mozgalmakban való részvétel; a művelődési lehetőségek kihasználása, az azokkal való élés milyensége és mélysége.

Az általam „önkéntesen” összeállított kérdésekre keresett válaszok átfogóan szemléltethetik egy többgenerációs család életét, melynek számos vonatkozása meg egyezik a munkások nagy többségének jellemzőivel, még akkor is, ha itt-ott árnyalati különbségek, az egyedi életvitelből adódó eltérések is mutatkozhatnak.

A szakma, melyből a többgenerációs családot választottam, nagyüzemi üveges. Olyan üveges szakmunkás család, melynek őse eredeti foglalkozása szerint cipész volt, de a megélhetési viszonyok a bányába kényszerítették.

A szénbányász dédapa

János — a dédapa, akivel a család bemutatását kezdjük — Aranyosmaróton született 1878-ban mezőgazdasági munkás családban.¹ Elemi iskoláiból két osztályt szülőhelyén végzett. Nyolc éves korában árvaságra jutott, s mint árva gyermek került Baglyasaljára Bisztrik János cipészhez, aki elvállalta felnevelését. Baglyasalján befejezte elemi iskolai tanulmányait. Nevelőszülőjének foglalkozása meghatározta életének indulását, kitanulta a cipész mesterséget. Mint segéd néhány évig még a nevelőszülő műhelyében dolgozott, majd önállósította magát. Baglyasalján, e kis bányászlakta településen, melynek lélekszáma 1890-ben 1731 fő volt,² néhány cipésmesternél több — megrendelői kör hiányában — nem tudott megélni, ezért a cipész szakmában fiatal mesterember a XIX. sz. utolsó évtizedében a bányánál helyezkedett el, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Károly-aknai bányájában, mint szénvájó.

Milyenek voltak a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-nél a munkaviszonyok, s milyen volt Károly-akna, mint munkahely, ahová a kétkezi munkás kényszerült.?

Károly-aknát 1890-ben nyitották, ahol 208 m mélységben, kb. 1300 m széles és 2500 m hosszú széntelep feltárását indították be. Ez az akna akkor a legmélyebb volt a társulati aknák között.³

Az SKB Rt.-nél foglalkoztatott munkáslétszám az új bányák nyitása következtében jelentős emelkedést mutatott.

1867-ben	207 munkás és	10 gyermekmunkás
1890-ben	2424 munkás és	74 gyermekmunkás
1900-ban	4557 munkás és	210 gyermekmunkás
1909-ben	3965 munkás és	304 gyermekmunkás. ⁴

Az SKB Rt. bányáiban foglalkoztatott munkásoknál „átlag 300 munkanap esik egy esztendőre.” . . . „A kőszénbányászatnál rendszerint két 12 órás munkaszak mellett (6 órától 6 óráig) s annak közepén egy órás pihenővel folytonos az üzem . . .”⁵ Szombaton 24 órás műszakot kötelesek teljesíteni. A 12 órás műszak a gyermekmunkásokra is érvényes annak ellenére, hogy az ipartörvény 16 éves korig csak a napi nyolc órás foglalkoztatást engedélyezi.

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-nél 1897-ben az átlagos napibér a 3351 férfi-munkást figyelembe véve 1,81 Ft. A 11 nődolgozó bére 0,5 Ft és a 92 gyermekmunkás átlagos napibére 0,45 Ft.⁶ Károly-aknán a 12 órás műszakokra kifizetett bérek az alábbi képet mutatják: napi 0,90 Ft-ért dolgozik kb. 150 munkás, 1 Ft-ért kb. ugyanannyi, 1,10 Ft-ért kb. 300 fő, 1,20—1,30 Ft-ért kb. 200 munkás, 1,80—2,— Ft között 10—15 munkás, s a Károly-aknán foglalkoztatott kb. 200 gyermekmunkás napi keresete 0,40 Ft. Ezen alacsony bérezés mellett a bányamunkások nagy részénél tartozás áll fenn a bányával szemben 40—80 Ft összegben. A Népszava szerint a nőtlen bányászok megszöknek, a nős bányászok engedelmesek, mert hitelt kapnak természetben, liszt, só, hús stb. alakban. „Vannak munkások, akik évek óta nem láttak pénzt. A Jancsi-bankó mellett a társulat . . . hitelt is nyújt, s így zsarolja a bányászokat . . . a társaság, mely nagyban vásárol alávaló módon becsapja a munkásait és a rendes piaci áraknál magasabban árusítja selejtes árucikkeit . . . A petróleum alig ég, az ecet olyan, mint a víz. Az egész hitelnyújtás törvénytelen. Az ipartörvény kimondja, hogy a munkásnak természetben nem szabad fizetést adni.”⁷

A tőkés kizsákmányolás e sajátos formája ellen emelte fel szavát a Salgótarjáni Lapok is. „A Társulat kötelezi összes munkásait, hogy mindenféle szükségleteiket

(a ruházattól az élelmen át az italig, s a gyermek játékáig) a Társulat raktáraiból, műhelyeiből elégtételt ki, illetve azokból vásároljanak. Kocsmaiban honokkal („Jancsi-bankókkal”) fizetnek a munkások s a névértéket adóskönyvbe jegyzik fel . . .

Az 1900-ban lefolytatott kereskedelmi miniszteri vizsgálat (Lode Rezső iparfelügyelő útján) megállapította a visszaéléseket . . . a Salgótarjáni Kőszénbánya Társulatnál . . .”⁸ A vizsgálati tények és a helyi sajtóban szellőztetett visszaélések ellenére a Társulat még az 1910-es években is működtette élelmetárait s életben tartotta a Jancsi-bankókat is.

A Társulat munkahelyi viszonyaira utal az a néhány adat, mely a bányákban előfordult balesetekre, könnyű, súlyos és halálos sérülésekre vonatkozik. 1896-ban a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. bányáiban előfordult 166 könnyű sérülés az országosan előfordult 470 balesetnek mintegy 35 százalékat tette ki. A Társulatnál 1000 munkásra 7,19 súlyos és halálos sérülés esik.⁹

A társaspénztári alaphoz a munkások keresetük 4 százalékaival járulnak hozzá, s ennek fejében betegség, vagy baleset alkalmából ingyen gyógykezelésben részesülnek. A Társulat évente 3000 Ft-tal járul hozzá a társaspénztárhoz. A vágár 40 éves szolgálat után — ha előbb meg nem rokkan, vagy el nem bocsájtják — havi 36 Ft nyugellátást kap. Az özvegyek a nyughérek felét kapják.¹⁰

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt 1873-ban 9 db ún. gyarmatházat építtetett Salgótarjánban állandó munkásai letelepedésére. Az emeletes, kőből és égetett téglából épített munkáskolóniák egyenként 40 szobával, 20 konyhával épültek 100 munkás számára.¹¹ A Károly-aknai bányamunkásokat többnyire ezekben a társulati munkáslakházakban helyezték el, de voltak olyanok is, akik a szomszéd falvakban laktak, s mindennap gyalog tették meg az utat a munkahelyre s vissza.¹²

A dédapa 1904-ben kötött házasságot egy baglyasaljai bányász leányával, Andó Albert Rozáliával. A házasságkötés után beköltöztek Salgótarjánba a Társulat 8. sz. gyarmatházába, egy közöskonyhás, egy szobás lakásha. Itt született három gyermekük, János, Ilona és Sándor.

A családfő a gyurtyánosi bánya megnyitásával, 1911-ben új munkahelyre került. Károly-aknáról áthelyezték Gyurtyánosba, ahol a munkaviszonyok terén szintén a Társulat törvényei érvényesültek. A megélhetési viszonyok sem jobbultak, sőt a három gyermek nevelése még nagyobb erőfeszítésekre kényszerítette. A bányai kolóniai lakásból 1913-ban visszaköltöztek Baglyasaljára, a falu végére, ahol a felesége egy kis házat örökölt kb. egy hold szántóval.

A családban az anyanyelv magyar volt, bár az apa jól beszélt szlovákul is, de gyermekeit nem tanította. A vallásnak a család életében nagy szerepe volt. A családfő ugyan nem volt vallásos ember, de a felesége, s rajta keresztül a gyermekek mély vallásos szellemben nevelkedtek.

Az 1914-ben kitört első világháború nem kerülte el a családot sem. 1914 őszén bevonultatták katonának, a frontra irányították, ahonnan nem tért vissza. Feleségére hárult a három gyermek felnevelésének minden gondja. A hadiözvegyi nyugdíj saját munkával szerzett keresettel egészült ki. Az örökölt egy hold föld művelése mellett napszámba járt, hogy gyermekei ne szenvedjenek hiányt az alapvető élelmezési és ruházatkodási cikkekből. A félárván maradt három gyermek is munkára kényszerült. A legidősebb fiú, János gyermekmunkásként a Salgótarjáni Acélgvárban kezdett dolgozni a szegesomagolóban néhány évig, majd az édesapja nyomdokaiiba lépett. Baglyasalján a bányánál nyert felvételt. Ilona férjhez menetelég kőművesek mellett dolgozott segédmunkásként.

E családból a legkisebb gyermeknek, Sándornak az életútját kísérem meg felvázolni. Ezt követi az 5 fia közül kettő életútjának végigkísérése, majd egyik menyének és egyik unokájának életéről szólok röviden.

A széntől az üveghez, a nagypapa

Sándor 1910. május 1-én született Salgótarjánban. Három éves korától Baglyasalján nevelkedett, ahová szülei 1913-ban visszaköltöztek az anyai ágon öröklött kis házba. Baglyasalján az elemi iskola 6 osztályát is csak nehezen végezte el, hiszen a hadiözveggyéves anyja igen szűkös körülmények között tudta csak felnevelni gyermekeit.

Sándor már 8 éves korától hozzájárult a család anyagi, megélhetési gondjainak enyhítéséhez. Kisgyermekként ökröt, lovat vezetett, tavasztól őszig parasztnál dolgozott ostorosként. E gyermekmunka fejében felszántották kis földjüket, kivitték az iltetnivaló burgonyát, majd a termést hazaszállították. A föld megművelése, az iltetés, a kapálás az édesanya mindennapi munkája volt, emellett vállalt napszámot is. A létfenntartáshoz szükséges, a gyermekmunkából származó kis jövedelem az iskola látogatás és tanulás rovására volt csak elérhető. S mikor Sándor az iskolalátogatás, a tanulás helyett lovat, vagy ökröt vezetett s tanítója ezt meglátta, rákiabált, hogy „iskolába kis fiam, mert a főjegyző meghünteti az édesanyádat.” A hüntetéstől való félelemnél azonban erősebb érzésnek bizonyult a megélhetéshez szükséges kis pénz megkeresése, vagy a munkáért való ellenszolgáltatás tudata.

A gyermekmunkát azonban mint közismert, elsősorban nem a szükség szülte, hanem a tőkés kizsákmányolás, mely a gyermeki munkaerő igénybevételeivel jelentős anyagi haszonra tett szert. A tőkések példájára, aki tehette, ingyen munkaerőt szerezhetett. Sándor gyakorta a könyvvel és palatáblával, mellyel az iskolába indult, a kecskelegeltetésnél kötött ki. Egyik tanítójának ugyanis két kecskéje volt, s azt kellett kihajtania a rétre. Ilyenkor csak legeltetés közben tanulhatott, ha volt éppen kedve. A kedvet a tanuláshoz a tanítói nemigen ébresztették fel és táplálták benne, volt köztük olyan is, aki annak örült, ha „számár” marad a gyermek. Egy tanítónőjére emlékszik szívesen, Schiffler Dórára, aki nem hagyta el a tanítást, aki igyekezett minden gyermeket megtanítani az alapismeretekre. Sándor ettől kezdve rendszeresen látogatta az iskolát, nem hajtott ökröt, lovat, nem kaszált, nem kapált, csak tanult. Szeretett olvasni, a tantárgyak közül szerette a számtant és a földrajzt. Gyermekkori nagy élménye, hogy a tanév végi vizsgára egy verset mondhatott el Táncsics Mihályról.

Az elemi iskola hat osztályának elvégzése után az édesanyja tanácsára és kérésére dolgozni ment. Két évig alkalni és mezőgazdasági munkát végzett, majd 1924-ben Salgótarjánban a Kőszénbánya Rt. érdekeltségébe tartozó (a Társulat részvényes volt) agyagipari kisüzem nyílt, ahol munkát kapott. Segéd munkásnak alkalmazták, majd égető, előkészítő feladatokat bízta rá. 1926-ban e kisvállalkozás megbukott, a munkásokra nem volt szükség. A kisüzem szlovák nemzetiségű üzemvezetője, Pavlovics nevezetű, aki egy üveggyári ballonosnál volt kvártélyban, bejuttatta Sándort a Salgótarjáni Palacküveggyárba behordónak.

A gyár teljesen ismeretlen volt számára. Korábbi élménye sem látogatás szintjén, sem elbeszélések útján nem volt a gyárról, az ott folyó munkáról. Mivel az agyagipari kisüzem megszűnt, valahol el kellett helyezkednie. A véletlen úgy hozta, hogy az

akkor újra beindult üvegyárba nyert felvételt. Terve, elképzelése, hogy másutt is kaphat munkát, vagy választhat esetleg szakmát, — nem volt.

1926. október 22-én kezdte a munkát az üvegyárban.¹³ Tizenhat évesen egy számára addig ismeretlen mesterség elsajátítására vállalkozott — mesterek segédletével — sikerrel. De addig meg kellett küzdenie a hősséggel, az olvasztott üveg súlyával, bizonyítani kellett ügyességét, szorgalmát, rátermettséget. Behordóként 50—60 literes ballonokat hordott a hűtőbe. Alacsony termete és fiatal kora ellenére ügyesnek bizonyult e nehéz fizikai munkában. Az üvegfúvó mestereknek tetszett a szorgalma és munkabírása, javasolták, hogy tanulja meg az üveges szakmát. De mikor tanulhatja a szakma elemi fogásait egy behordó fiú? Csak akkor, amikor arra ideje, a gyakorláshoz tere, munkahelye van. Erre pedig csak az étkezési idő szolgált, amikor a segédek és mesterek letették a szerszámot. Sándor gyorsan bekapta a reggelijét (vagy vacsoráját) s ment a kemencére. Tanulta, hogyan kell meríteni, mószerolni, befűjni. 1928-ban azt mondta neki az öreg Pléschinger Gyula németajkú üveges mester, hogy „Te gyerek, én látom te vagy ügyes, menjél oda kikógép meríteni.” S a mestert nem illett visszautasítani.

A Palacküvegyár szakmai elitjét még az 1920-as, 1930-as években is a német, szlovák és cseh üvegesek alkották, akik többségükben féltve őrizték szakmai tudósukat, s nem szívesen vették, ha a szakmai fogásokat nyíltan ellesték, mert csak „ellopni” lehetett, módszeresen eltanulni nem. Ha a magyarok jobbat, szebbet tudtak, az az idegenajkú mestereknek nem tetszett. A szakma elsajátításához szükséges ismereteket akkor még nem tanították iskolában, szakmunkásképzés nem volt, viszont a szakma magas színvonalon való művelését csak az országon túlról betelepített munkások tudhatták magukénak.

A német, szlovák, cseh munkások pedig maguk között anyanyelvükön beszéltek, tehát aki nem értette nyelvüket, vagy nem rendelkezett jó szemmel és ügyes kézzel, az 10—15 évig is tanulta a szakmát a saját kárán is.

Sándor szerencsés volt, hiszen egy idegenajkú mester irányította a présgépre, meritőnek. Ez már komoly szakmai előrelépésnek számított. 1500—1600 fokos kemencéből 1000—1600 db meritést végzett egy műszak alatt 4—5 literes üvegekhez. Kb. egy évig volt meritő, miután Fülöp Pál fiatal hutamester javasolta, hogy ne meritőként dolgozzon, hanem préselőként. Vállalta a préselő beosztást, ahol 1965-ig, nyugdíjaztatásáig dolgozott.

Míg a présgépen meritő volt a beosztása, addig a meritő volt a 4 fős munkacsapat vezetője. (merítő, fűjtató, préselő, behordó) 1928-ban heti 60—70 Pengőt keresett. Mikor préselő lett, változott a munkahelyi ranglista is, akkor már a préselő lett a munkabrigád vezetője, s beosztottja volt a meritő is. Préselőként is 60—70 Pengőt keresett hetente. Ez a bér már szép fizetésnek számított nemcsak a szakmán belül, hanem általában a munkások átlagkeresetét is figyelembe véve. A bérezés a teljesítmény függvénye volt, tehát érdeke volt mindenkinek, hogy többet termeljen, minél kevesebb selejttel. Igen sokféle terméket állítottak elő a présgépen: sörös, boros, tintás, szidolos, gyógyszeres üveget stb.

A 60—70 Pengős szép fizetésnek számító bér azonban nem 8 órai munkaidőben végzett termelés ellenszolgáltatása volt. Az 1930-as évek végéig az üvegyárban 10—12 órát dolgoztak a munkások. Reggel 6 órától este 6 óráig tartott egy műszak, ekkor termeltek s éjszaka fűtötték a kemencéket, olvasztották az üveget.

A munkaviszonyban eltöltött évek után járó fizetett szabadságot csak 1938-tól vezették be, melynek kihatásáról az igazgatósági és felügyelőbizottsági jelentés imi-

gyen számolt be: „Súlyos terhet jelentett az üzemben a fizetett szabadságok kérdése.” Ugyanis a költségkihatás 1938-ban kb. 24 000 P. (1943-ban 64 483,90 P.)¹⁴

Sándor saját állítása szerint a gyárban uralkodó körülmények miatt a szakmai ranglistán mindig középen helyezkedett el. Rangja néha a középtől lejjebb csúszott, de a középtől feljebb soha, — egészen a felszabadulásig. Mindig proletárnak tartotta magát, de politikailag a nagy átlaghoz tartozott, mindig középen helyezkedett el. Nem tartozott a munkásság forradalmi szárnyához, de a munkásság üzemi megmozdulásában, sztrájkjában csatlakozott a töbhséghez, azokhoz a munkásokhoz, akik sorsuk jobbításáért, béremelésért indítottak harcot. Így, amikor 1929. április 24-én a présműhelyben mintegy kilencvenen sztrájkba léptek, Sándor is ott volt a munkabeszüntetők között. „A munka beszüntetését az idézte elő, hogy a gyárvezetőség 24-én hirdetményt ragasztatott ki a gyárban, amelyen a présműhelyben dolgozó szaktársainknak tudtul adja, hogy a munkabéreket azonnali hatállyal 10, 15 és 20 százalékkal leszállítja. A hirdetmény megjelenése után a présnél dolgozó szaktársak rövidesen leálltak.” — írta az Üvegipari Munkás.¹⁵

A présmunkások bérsztrájkja alkalmából Sándor is azokhoz a munkásokhoz csatlakozott, akik annak a véleményüknek adtak kifejezést, hogy az Owens gépet, — ahogy ők nevezték: karácsonyfát — ki kell dojni és majd gondolkodnak a gyár vezetői. Ez a vélemény a munkásmozgalom alacsonyabb színvonalát, (a géprombólás tovább élését) tételezi fel, mely az 1920-as évek végére már túlélte felfogás volt. Esztrájk alkalmával Sándor felkereste a Munkásotthonban Németh Alajos szociáldemokrata párttitkárt, segítségét kérve, aki azonban elzárkózott attól, hogy a sztrájkoló munkások oldalára álljon. Az elutasító magatartást követően Sándor nem politizált, nem vett részt a gyár politikai életében és mozgalmában, nem vett részt sztrájkokban. Ezen elhatározását erősítette az a tapasztalat, melyet a Munkásotthonban szerzett. A felszabadulás előtt gyakran megfordult a szociáldemokrata helyiségben, s többek között olyan tapasztalatra is szert tett, hogy akik a munkásotthon vezetőinek jobban hízelegtek, azoknak Szenthe László tanácsos jobb munka- és kereseti lehetőséget biztosított a gyárban. Sándor ezzel nem élt.

A munkásotthonban ugyanakkor találkozhatott baloldali meggyőződésű munkásokkal is, de velük meghatározó kapcsolatba nem került.

Sándornak a politikai mozgalommal kapcsolatosan elfoglalt álláspontját döntően nem Németh Alajos MSZDP titkár elutasító magatartása váltotta ki, hanem a gyermekkorából hozott élményanyag, melyben mélyen élt a gyermekmunka, a nélkülözés, a szegénység, a kenyér féltése.

Sándor 1932. október 22-én házasodott meg. Egy zagyvapálfalvi bányász-család félárva leányával, Liptai Erzsébettel kötött házasságot. Összesen nyolc gyermekük született, melyből öt ma is él, s valamennyien az üveges szakmát választották: János, Sándor, Imre, Gyula, Tibor.

Felesége 1928-tól az üveggégyárban dolgozott, volt cserépválogató, leadó, vagon pakoló. A gyermekek születésével megszakította munkaviszonyát, majd mikor a gyermekek felcseperedtek, ismét visszament dolgozni. A gyár mosodájából ment nyugdíjba.

Sándornak az a vágya, hogy a család ne haljon ki, a gyermekek születésével teljesült. Gond csak az volt, hogy hogyan neveli fel a sok gyermeket. A feleségével együtt mindkettőjüket csak egy gondolat vezérelte: minél több pénzt keresni, — ez volt az életelejük, — hogy a család ne szenvedjen szükségletet, hogy keresetükből jusson az alapvető élelmezési és ruházkodási szükségletekre. S hogy keresetük legyen, szükség volt a gyárra, a munkahelyre, mely a kereseti lehetőséget biztosította.

Sándorra sokszor a munkatársai haragudtak is, hogy annyira hajtott, igyekezett. A munkásmozgalomban, s egy esetleges sztrájkban való részvétel pedig veszélyeztette a kenyérkereseti lehetőséget. Ezért nem kockáztatott.

Sándor a házasságkötése után az anyósához költözött. Anyagi természetű dolgok miatt összekülönböztek és feleségével Baglyasaljára, Sándor édesanyjához mentek lakni. Ott sem érezték jól magukat, végül is albérletbe költöztek Zagyvapálfalvára, ahol egy Bara nevezetű család kiadta az egyik szobáját. Hálósobahűtört hitelbe, részletfizetésre vettek, konyhahűtört kisiparosnál készítettek, szintén részletre. Ebben az albérleti szobában lakott a család a második világháború kitöréséig, ill. Magyarországnak a második világháborúba való belépéséig. Akkor Forgách-telepen a Stadler József tulajdonát képező volt istállót bérelték ki lakás céljára. Négy gyermekük a zagyvapálfalvai albérletben született.

1943-ban Váradi nevezetű üvegyári asztalos a tulajdonostól megvásárolta az istállóból átalakított lakást, tehát el kellett hagyniok a bérleményt. Sándor az üvegyár akkori termesterétől (ma gondnok) kért segítséget, hogy családjának fedél legyen a feje felett. Nagy szerencsének tartotta, hogy a gyár tulajdonában levő munkáslakóházak egyikében (jelenleg Hajek Rezső u. 18.) egy szoba-konyhas spejzos lakást kapott. (A mai napig is ott lakik.)

A gyár közvetlen szomszédságában már 1983-ra — az üvegyártás megindulásának évében — felépült néhány munkás lakóház, melynek lakásait a külföldről letelepített mesterek és szakmunkások részére tartották fenn. 1894-ben az üvegyárban foglalkoztatott munkások száma 120 fő, 1904-ben 350 fő. A mesterek és szakmunkások kétharmad része idegen nemzetiségű volt, a segédmunkásokat és a napszámosokat a környékről toborozták. A létszámadatokat alapul véve érthető, hogy a gyár által építettett kolóniai lakásokat a mesterek és szakmunkások kapták. A létszám növekedésével a századforduló utáni első években még néhány munkáslakóházat építettek, de 1909—1925-ig újabb munkáslakások nem épültek. 1926-ban a gyár újraindulásával épült egy 16 lakásos munkásház,¹⁶ s ezt követően már csak 1929-ben bővítették a gyári lakótelepet.

A gazdasági világválság kezdő évében épült új munkáslakház a palacküvegyár üzleti jelentésében 58 442,62 P értékkel szerepel. A századforduló táján épült munkáslakházak javítására 1929-ben 19 858,78 Pengő fordítottak.¹⁷

A gyártelep munkáslakóházainak állapotára utalnak azok az adatok, melyek a gyár igazgatósági és felügyelőbizottsági jelentésében olvashatók. 1937-ben eltervezték, hogy a következő évben a munkáskolóniában az összes külső villanyvezetékét a transzformátorházból kiindulólág újra fektetik, mert a legnagyobb mértékben tűzveszélyesek. A költség előirányzat 10 000 P. Ugyancsak tervezték erre az évre a munkáslakások kiszáritását és rendbehozatalát, mely már semmiképp sem tűrhet halasztást. „A teljesen átnedvesedett falakról a vakolat kívül-belül állandóan lehullik, a padlók ennek következtében ki vannak rothadva. A munkáslakások átalakítására és új lakóházak építéséhez szükséges költség cca 150 000 P.”¹⁸ Ez utóbbi költségvetési tétel az igazgatósági ülésen törlésre került. 1938-ban viszont jelentették, hogy „a régi munkásházainkat víztelenítettük és kivétel nélkül rendbehoztuk. Az igazgatóság engedélyével 6 új fürdőszobát állítottunk fel a munkáskolóniákban.” Munkáslakóház fenntartására 1938-ban 16 091,46 P-t fordítottak.¹⁹ A munkáskolónia víztelenítésének befejezésére és vízvezeték szerelésére 1939-re cca 50 000 P-t irányoztak elő. Ismét szerepeltették előirányzatként az új villanyvezeték lefektetését kb. 15 000 P értékben.²⁰ 1939-ben költségként jelentették, hogy új munkáslakóházat építettek, melynek költsége 119 656,84 P. A munkáslakóházak fenntartására

13 058,18 P-t fordítottak. (reprezentációra viszont 8750 P-t.)²¹ 1942-re ismét előírnyozták a kolóniai lakások szigetelését 150 000 P értékben, de nem valósult meg.²² 1943-ban jelentették, hogy építkezés alatt áll a munkásolvasóköri és a kantinepület fölött 9 munkáslakás és a leventeotthon. Tervbe vették 10, esetleg 20 munkáslakás emeletráépítéssel történő létesítését.²³

A fenti adatok beszédes bizonyítékai annak, hogy a gyártelep kolóniai lakásainak állapota az építéstől eltelt 50 év alatt olyannyira egészségtelenné és veszélyessé vált, hogy csak teljes felújítással válhattak a dolgozók tényleges otthonaivá. S lám Sándor és családja örömmel vette hirtokába a nedves, dohos, málló falú lakást.

A gyár szociális helyzetére jellemző, hogy fürdő, öltöző, étkeзде, munka és védőruha, orvos nem állt a dolgozók rendelkezésére. Az 1936-os igazgatósági és felügyelőbizottsági jelentés beszámol ugyan arról, hogy október 26-án adtak át rendeltetésének egy munkásfürdőt, melynek műhely munkálataira 7 658,79 P-t fordítottak.²⁴ Az egész Horthy-korszak alatt egyszer merült fel orvosi költség az éves zárszámadásban, 500 P erejéig, mellőzve annak feltüntetését, hogy milyen célra vettek igénybe orvosi tevékenységet.²⁵

Szociális létesítményként szerepelt 1939-es jelentésben egy kerékpár garázs felállítása a munkásság részére.²⁶ Az 1942-es jelentésben olvashatjuk, hogy a „munkások által fenntartott olvasóköri saját megtakarított P. 4.200,— tőkéjéből hozzájárulásunkkal megvásárolt a Nógrád megyei Litkén egy katasztrális hold és 147 négyszögöl kiterjedésű telket, melyen valamikor munkásüdülő fog épülni.”²⁷ (Ehhez néhány szavas megjegyzés kívánczik: a munkások által fenntartott olvasóköri megtakarított pénzének felhasználásához az igazgatóság hozzájárulása volt szükséges. Megjegyzendő az is, hogy a munkásüdülő itt sohasem épült fel.)

A napi 10—12 órás munkaidő — egy órás étkezési szünettel — korra és nemre való tekintet nélkül le kellett dolgozni. A munkaidő nagysága miatt az üvegesek főtt ételt reggeliztek, ill. vacsoráztak. Sándornak, amíg gyermekei kicsik voltak, a felesége hordta be naponta a gyárba a főtt ételt. Ez azt jelentette, hogy a feleségének már hajnalban fel kellett kelnie, bevásárolni, megfőzni és 9 órára a gyárba vinni a reggelit. Mikor a gyermekek már felcseperedtek, akkor az ő reszortjuk volt, hogy az édesapjuknak bevigyük a reggelit, ill. a vacsorát.

A háztartáshoz, a család élelmezéséhez szükséges cikkeket a család döntően a piacról szerezte be. A gyár 1941-ben felsőbb utasításra munkásélelmentárat állított fel. Munkáslakóházat építettek át erre a célra.²⁸ A magazin csak a legalapvetőbb élelmiszereket biztosította, de abból sem volt elegendő. A család fő tápláléka a burgonya és a bab volt. A gyermekeknek tej is került az asztalra, de azért gyalog kellett menni Sámsonházára, ill. Lucfalvára. Az aránylag jó fizetés mellett szűkösön éltek. Az élelmezés, a ruházkodás, az öt gyermek iskolába járatása egy keresetből nagy beosztást igényelt.

A ruházkodásban tudtak a legtöbbet spórolni, hiszen a nagyobb gyerekek kinőtt, még el nem nyúlt ruháját a kisebbek viselhették. Rendszeres kiadás volt a családi kasszából az apa „szórakozása”. Köztudott, hogy az üvegesek a kemence mellett kiizzadt vízmennyiséget sörrel pótolták. Múszak után kisebb-nagyobb társaságok a kantineban találkoztak, s néhány korsó sör mellett beszélgettek munkahelyi, s országos problémákról.

Művelődési intézménye a gyárnak csak 1938-tól volt. A vezető műszaki gárdának volt ugyan külön kaszinója, de oda egyszerű üveggyári halandónak nem lehetett belépni. A gyári munkás olvasóköri jelentette a dolgozók művelődési lehetőségét (csaknem kizárólagosan) elsősorban könyvtárával, ahonnan Sándor is kölcsönözött ki

könyveket, elsősorban szépirodalmat. Elvértve vásárolt is egy-két könyvet. A családnak rádiója a felszabadulás előtt nem volt. Moziha csak nagy ritkán váltottak jegyet. Semmiféle sajtóterméket nem járattak, a világ, az ország és helyi eseményekről való tájékozódás a munkatársak, barátok útján valósult meg.

Sándor tényleges katonai szolgálatot nem teljesített, s nem vonultatták be a második világháborúban sem. A háború alatt, míg a gyár termelt, ő is dolgozott. A gyár leszerelése, megbénítása után a finomcsiszoló főmester segítette anyagilag a családot.

A felszabadulás után a gyárban szakmailag és politikailag elismert munkás lett. 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Párt üzemi szervezetébe. Alapszervezeti titkárrá választották, tagja lett az üzemi pártválasztmánynak, egyben műhelytitkári szerepet is vállalt. Maximálisan bekapcsolódott a politikai életbe. A szakszervezetben bizalmi, majd műhelyelnök volt 18 éven keresztül. Szakszervezeti és párt tisztségviselői minőségében a különböző értekezleteken elsőként szólalt fel. Hozzászólásaiban a munkahelyi gazdasági és politikai problémák foglalták el a központi helyet. 1952-ben kérte, hogy ne legyen két politikai beosztása — pártnál és a szakszervezetnél — hogy az egy funkciónak még inkább megfeleljen, hiszen nincs politikai iskolai végzettsége. De hogy volt politikai érzéke és szervező képessége, azt bizonyítja az a kezdeményezése is, hogy a műhelybizottsági ülést vasárnap reggel 6—7 órára hívta össze, melyet rajta kívül a gyárban nem tudott megszervezni senki sem. A bizalmi értekezlet, vagy szakszervezeti taggyűlés este 6 órakor volt a három zöldkemencén, ahol ő volt a szakszervezeti műhelytitkár. A munkaidőn kívüli értekezletekről Sándor he is számolt az Üveggyár pártválasztmányának ülésén. „Vasárnap a zöldüzemben olyan értekezlet volt, ami még eddig nem volt üzemünkben, hogy összejött a párt-szervezet, szakszervezet, üzemvezetőség vezetői és ott megbeszéltük az üzemben belül felmerülő problémákat. Én ezt ajánlom minden üzemrészben.”²⁹

Sándor és brigádja nem csak az üzemi politikai életben volt kezdeményező és járt élen. 1952-ben a gyár az első fél éves tervét 117,5 százalékra teljesítette. Az eredményekben „döntő szerepük volt az olyan jól termelő brigádoknak, mint . . . a zöld üzemben . . . Sándor brigádja”, akik a termelésben és a munkafegyelmében élen járnak.³⁰

Szorgalmas, lelkiismeretes, a dolgozók érdekeiért kiálló (melyben nagyon sokszor igaza volt) munkás és mozgalmi vezető volt. A nyilvánosság előtt hangoztatta, hogy „Bizony vannak elvtársak párttagok, akik csak félvállról veszik azt, hogy nekik élen kell járni minden téren.” Épp az utóbbit tartotta ő kommunista magatartásnak.³¹ Egyik nagyaktíva értekezleten javasolta, hogy „a műszakiak vegyék figyelembe egy-egy szakmunkás javaslatát is, akkor a munkafeltételek is jobban lesznek biztosítva. Mert minden dolgozónak érdeke az, hogy a tervet teljesítsük s nem azért jön be dolgozni, hogy munkafeltételek hiánya miatt órabérben dolgozzon.”³²

A munkafeltételek biztosítását szorgalmazta az egyik párthizottsági ülésen tett felszólalásában is, mely szerint kihat az üzem politikai életére is. „Ha ez biztosítva lesz, akkor lesz pártoktatás, taggyűlés, termelési értekezlet, lesz minden, mert akkor lesz kedvük a dolgozóknak . . . Azon törekedjünk, hogy a dolgozóknak a jogos sérelmüket orvosoljuk és meglátjuk, akkor megjavul a pártélet üzemünkben.”³³

A takarékoság, a minőség javítása, a technológiai fegyelem betartása több felszólalásában is elhangzott. „Beszélünk mindig a takarékoságról is, azonban takarékoskodni nem azokon a kesztyűkön kell, melyet a dolgozók használnak, mert sajnos nagyon rossz minőségűek. Itt kell azonban megmondani, amit mi gyártunk árút, az is sok esetben rossz minőségű, így gondolnunk kell arra, hogy az is milyen bosszúságot okozhat más üzemek dolgozóinak. Így a minőség megjavítását is tartsuk szem előtt.”³⁴

1958-ban termelési értekezleten tett javaslatot arra, hogy a műszakok között két hetes versenyt indítsanak a párt megalakulásának 40. évfordulója tiszteletére. A munkaverseny három területet öleljen fel: legtöbb jó árú, legkevesebb kiesett munkaidő és a legkevesebb igazolatlanul hiányzó. A zöldüzem termelési értekezlete a javaslatot egyhangúlag elfogadta.³⁵

Sándor 1959—1960-ban tagja volt az Építő-, Fa- és Építőanyagipari Dolgozók Szakszervezet Nógrád megyei választmányának is.

Felszabadulás utáni tevékenységét számos kitiüntetéssel ismerték el. 1951. Sztanovista oklevél, 1954. Kiváló Dolgozó, 1955. A Szakma Kiváló Dolgozója, 1957. Munkás-Paraszt Hatalomért, 1958. Az Építőipar Kiváló Dolgozója, 1959. Kiváló Dolgozó, 1960. Kiváló Dolgozó, 1964. Kiváló Dolgozó, 1965. A Munka Érdemrend bronz fokozata.

A két üveges fiú

1947-ben, s az azt követő években egymás után jelentkeztek Sándor gyermekei az üvegyárban felvételre, hogy elkezdjék munkás életüket.

Sándor legidősebb fia, János 1934-ben született. Az elemi iskola hét osztályának elvégzése után az édesapja kézenfogta és bevitte a gyárba dolgozni. Bár nem volt még 14 éves és nem is alkalmazhatták volna, de a felvételnél — édesapja figyelmeztetésére — 14 évesnek mondta magát. Felvették az édesapja mellé, ahol kitanulta a préselő munkát. Éveken keresztül egy brigádban dolgoztak, majd János külön brigádot alakított. Elismert szakmunkás volt. (Jelenleg már nem dolgozik az Üvegyárban. Egészségi állapotára való tekintettel, valamint az általa rossz szortának ítélt munka miatt megvált az üzemtől, s a Lakberendezési Áruházban szállítómunkás lett.)

Sándor minden gyermekét, fiait az üvegyárba vitte dolgozni. Iskoláztatni nem tudta a gyermekeit, no meg a gyermekek sem akartak tanulni, más választása nem volt a családapának, mint az üvegyárban elhelyezni a gyerekeket, üveges szakmát adni a kezükbe. Gyulát lakatos szakmára szánta ugyan, de ő nem érezte jól magát a vasas szakmában, s ő is az üvegyárban kötött ki. Jelenleg 4 fia üvegfúvó, elismert jó szakmunkások, menyei is ott dolgoznak, unokái közül Imre villanszerelő, Melinda finomcsiszoló, Ildikó festőnek készül, a többi unoka még iskolás.

Az öt gyermek közül Sándornak és Gyulának az életútját kísérjük napjainkig, akik jelenleg is az Üvegyárban dolgoznak és nem is akármilyen szakmunkások. A két fiú kiválasztása nem véletlen, hiszen nem kiválasztásról van szó, hanem egyszerűen az az oka életük bemutatásának, hogy ők voltak hajlandók a beszélgetésre, míg Imre és Tibor többszöri keresésre és kérésre sem vált beszélgető partneremmé. Jánost szándékosan hagytam ki, mert ő már nem üveges.

Tehát Sándor és Gyula a családból a második generáció képviselői az üvegyárban.

Sándor 1936-ban, Gyula 1939-ben született Salgótarjában. Sándor hat elemit, Gyula nyolc általánost végzett. Salgótarjában a Forgách-telepi, ill. a Rákóczi úti iskolába jártak. Sándor nem szeretett tanulni, közepes tanuló volt. Csak az orosz nyelvet szerette és a sportot. Dolgozni ugyan 13 éves korában még nem volt kedve, de az édesapja kényszerítette őt a munkára. Sándort az édesapja szintén 14 évesnek mondta a felvételénél, hogy alkalmazást nyerjen. (A foglalkoztatás csak 14 éves kortól volt engedélyezve.) Sándor óvatos, csendes gyerek volt és nem ágált a nehéz munka

ellen. Nyolc órán keresztül szaladgált az üveggel — mint behordó — a mestertől a kemencéig.

Iskoláskorú gyermekeinek az édesapa sokat beszélt a munkájáról, no meg volt alkalmuk gyakran látni a gyermekeknek is az üvegyárban a munka különbözőségét, milyenségét, hiszen 10 éves koruktól vacsorát hordtak be a gyárba. Látták a munka nehézségét, de egyben a teremő munka szépségét is. Sándor édesapja akkor félautómata kikóprésgépen dolgozott, s mint kisgyermeknek sokkal jobban tetszett a kézimunkával, fizikai erővel és kezűgyességgel való üveggéskészítés, mely alkotó munka volt.

Sándor 1949—1951-ig behordó volt az üvegyárban. Bár ez a munka inkább csak erőt és ügyességet igényelt, de megjött a kedve a munkához úgyanyira, hogy reggeli időben az üvegfúvás alapműveleteit gyakorolgatta: bankaforgatás, bankás, hólyagfúvás. Egy műszakban dolgozott, állandó délelőtti beosztásban. 1951-ben a bankforgatói munkafolyamatot, mint egy lépcsőfokot kihagyva, bankásnak alkalmazták, mely sokat jelentett a szakma gyorsabb elsajátításában. Rövid idő alatt kiderült, hogy jó keze és szeme, egyszerűen tehetsége van a szép munkához. Bár ebben a munkakörben már három műszakra járt, egyre nagyobb szorgalommal és kedvvel dolgozott. A négyes kemencén nagyon megszerették, mert jól dolgozott, nem akarták elengedni, s bevették a brigádba. A mestere, Schrenk Ferenc ragaszkodott hozzá első sorban, s a művezető hiába akarta máshová helyezni, a mestere nem engedte. 1952-ben üvegfúvó segéd lett Schrenk Ferenc mester mellett, akinél gyakorlatban letette a „szakmunkásvizsgát”. (Akkor még nem folyt szervezett szakmunkásképzés.) Mint segéd fizikailag is nehéz, nagy üvegeket fúvott (ballonokat, lopókat, férfi és női kacsákat), ezért kérte, hogy szeretne kehelyre átkerülni. Kérésének helyadtak.

Tizenkét évig volt segéd, s ez idő alatt sokezer kehely testét állította elő. Amíg mesterré vált Sándor, minden kemencén minden terméket készített, végigpróbált mindent. A mestere magyarázta is, meg mutatta is, hogyan kell egy-egy termékfeleséget készíteni. A termékekhez igazodó szakmai fogásokat ennek alapján tanulta meg. A mestere mindig mondta egy új termék készítésénél, egy új formára való átállásnál, hogy tíz percet ad neki a műszakilag megfelelő és szakmailag elfogadható termék előállításának kísérleteire. S ez az idő mindig elegendőnek bizonyult.

Mesterét második apjaként tisztelte, s ő is akarta, hogy kiváló üvegessé nevelje. Másoknak hónapokig tartott, amíg be tudták fújni az üveget. Ő a mestere segítségével gyorsabban haladt a szakmai fogások megtanulásában. Mesteréhez munkaidőn túl is ragaszkodott. (Schrenk Ferenc a második világháborúban szovjet fogságba került, ahol kitanulta a kőműves és a cipész mesterséget.) Sándor gyakran meglátogatta otthonában is és segédkezett a munka utáni tevékenységében. Ez a kapcsolat behordói korában kezdődött, amikor a mestere néhány forinttal, vagy cukorkával honorálta segítségét. Sándor segített volna e nélkül is, hiszen az édesanyjától már gyermekkorában is mindig kapott pénzt, ha szüksége volt rá. Nem zsebpénz volt, hiszen nem azonos összegeket kapott, hanem mikor, mennyit kért: mozira, cirkuszra, fagyfaltra, édessegre. Mikor dolgozott és keresett is, akkor sem volt több pénze csak annyi, amennyit otthonról kapott. Nem kellett hazaadnia a fizetését, ugyanis mindig az édesanyja vette fel. Nem is látta, hogy mennyit kapott, mennyi volt a keresete. A bérével való önálló gazdálkodásra csak nőülése után került sor. Tulajdonképpen nem is törődött a keresetével, sokkal fontosabb volt számára a fizikai erőnlét növelése. Ezért állandóan súlyozott, fizikailag erősítette magát. 16 éves korában a testsúlya 65 kg volt, s ezt a súlyt egy kézzel kinyomta. Bokszolt, tekézt, futballozott, egészséges élet-

módot folytatott, hogy a munkában helyt tudjon állni. A cigarettára is csak a tényleges katonai szolgálatának letöltése közben szokott rá. A déli határvonalon, a határőrségnél szolgált, 1957—1959 között, 27 hónapig. Önfegyelmét, akaraterejét ez az idő is növelte, mint mondta, hiszen ott nagyon komolyan kellett viselkedni.

A tényleges sorkatonai szolgálatra való bevonulása előtt Marek János, az üzemi akkori pártcsoportbizalmija szerette volna, ha felvételét kéri a párthoz, mondván, hogy annak hasznát veszi a határőrségnél is. Nem kérte a felvételét annak ellenére sem, hogy előtte már megjárta az ifjúsági mozgalom iskoláját, tagja volt a MADISZ-nak, a DISZ-nek, s a KISZ-nek is. A szakszervezetnek 1949-től tagja.

Gyula 1939-ben született, nyolc általánost végzett. Az üveges szakmával ő is gyermekkorában kezdett ismerkedni. Az édesapjának és két bátyjának hordott reggelit a gyárba még általános iskolás korában. A reggeli behordása ürügyén próbálkozott négyes-ötös lapátokon behordani az üveget a présgépnél. Gyerekes kíváncsisággal és izgalommal próbálgatta erejét és ügyességét, hogy sikerül-e négy-öt kihűlt üveget — gyógyszeres, 2 dl-es, fél literes — lekapni a vaskrisskáról (vaslemezről) a lapátra s vinni a szortírozó helyre. Többen, — azok a gyerekek, akik reggelit vittek be, — míg az édesapák reggeliztek, próbálgatták, hogy elég ügyesek-e ahhoz, hogy le tudják kapni az üveget. Gyula már gyermekkorában megpróbálta a kikóprésgépen a fűjtatást is. (A présgépen a formát becsukni, ráhúzni a levegőt.) A préselést nem próbálta, de merített, pedig alig érte fel a meritőlyukat. A merités egy aránylag kisméretű gyermek számára elég komplikált volt. A vasrúd végén lévő masszagumóra kellett a meritőlyukból a forró, folyékony üveget rátekerni, kihozni és becsurgatni a vasformába, ahol a préselő elnyírta, utána fűjtatták — alulról kompresszorból — levegővel. Ez piszkos, egészségtelen munka volt, mert a vasformát olajozni kellett, az olaj a forró üvegtől füstölt, mely visszavágott az ember arcába. Mondta is édesapjának, hogy ez a munka nem tetszik. Ezután már a fazekas kemencén próbálgatta a szakmát, az alapfogásokat, az elemi kísérletezéseket. Merített, sikerült a bankát kifűjni, megforgatni, s nagy örömeire poharat formálni.

Az általános iskola elvégzése után a fazekas kemencére kérte magát behordónak.

Más munkát, szakmát illetően élménye nem volt, egyedül csak az Üvegyárban szerzett tapasztalása volt az, mely már gyermekkorában meghatározta jövőjét a szakmát illetően.

1953 nyarától 1954 őszéig behordó, ill. bankaforgató volt az üvegyárban. Behordóként több brigádban megfordult, a művezető irányította egyik csoporttól a másikhoz. Nyáron reggel 4 órától délig dolgoztak, — a nagy meleg miatt. Akkor csak egyműszakos termelés folyt. A fazekason éjszaka olvasztottak és nappali műszakban termeltek. Nem volt folyamatos az olvasztott üveggel való ellátás, mint most a kádkemencén, ahol automata adagolja az anyagot.

Gyulának e több, mint egy év alatt megtetszett az üveges szakma. Édesapja és testvérei mégis a lakatos szakmára bízatták. A család „határozatának” eleget téve jelentkezett lakatosipari tanulónak. Négy hónap után, 1954 decemberében visszament az üvegyárba az I-es fazekásra a kelyhesekhez bankaforgatónak. Az a négy hónap, melyet a lakatos mesterség tanulására fordított, nem jelentett számára semmit. A lakatos szakma elsajátításának hátatfordított, s ennek két oka volt: a tanuló-időt két évről három évre emelték fel; alacsony órabért helyeztek kilátásba, mint lakatos segédnek is. A család megélhetéséhez pedig minél hamarabb és minél nagyobb összeggel kellett hozzájárulnia.

Mikor a család akaratának ellenére visszament az üvegyárba dolgozni, az édesapja figyelmeztette, hogy igyekezzen, úgy tanuljon, hogy szép szakma az üveges

szakma, de nehéz és a pénz is bizonytalan. Az apa így oktatta: másfél órás egy szalag, amíg kiér az első üveg. Az átnézés a végső stádium, s ha hibát találnak, kiszórják, hogy selejt. Csak a szalag végén derül ki, hogy milyen üveget készített, hiszen meleg állapotban nem veszik észre a hibát, csak akkor, ha kihűlt a termék. Ezért kifogástalan, jó terméket továbbbíthat csak a hűtőkemencéhez. Az apa intelmeit figyellembe véve, Gyula bízott saját magában és a képességeiben is. A gyárban dolgozni biztonságérzetet adott neki. A megélhetés szempontjából is jó szakmának tekintette, hiszen üvegárú mindig kell. Ezért igyekezett pontosan, jól dolgozni, s a rábízott munkát kifogástalanul ellátni.

Gyula 1955-ben már előlépett bankafúvónak, s rá egy évre már segéd lett. Godó Sándor mester minősítette segéddé. E minősítés a tapasztalat alapján történt. A mestere látta gyakorta, hogy reggeli időben is szorgalmasan gyakorol, hogy ügyes, jó keze van, szépen rak rá a bankára, jól fúj be, s a látottak alapján jó üveges lesz belőle. A mester nem csálódott benne. Tíz évig volt a mesternél befúvó, közben le-töltötte a tényleges katonai szolgálatot. A tíz évi segédeskedés után Gritz Viktor üzemvezető szárhúzóznak küldte, mely tulajdonképpen már mestermunka. Ennek előzménye volt, hogy a mestere nem engedte szárat húzni, csak a reggeli időben, amikor gyakorolhatott. Gyula nem is akart szárhúzó lenni, hiszen mint fúvóségéd is jól keresett. Az üzemvezető viszont ragaszkodott elképzeléséhez, hogy mestermunkát is tud végezni. Gyula tiltakozására közölte, ha nem ül le a panglira (lócára) mesternek, akkor menjen haza. Az előmenetelét így kényszerítették ki. Gyula bizonytalanul látta a három hónapos tanulódíót, melyet ígértek neki, hiszen az a brigád, melynek mestere lett, mind tanuló volt, a segédek és a bankárok is. A három hónapi tanulási átlaggal végül is kiegyezett. S hogy az üzemvezetőnek lett igaza, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy 10 évig szárat húzott.

Amikor megalakult az I-es kádkemence, akkor a fiatalokat átcsoportosították, és Gyulát mesterként foglalkoztatták. 1976-ig szárat húzott. Akkor gondolt egyet, s Vásárosnaménybe akart menni, ahol egy felfutó üveggárban akart elhelyezkedni. Innen továbbment Parádra, ahol két hónapot töltött el. Tapasztalása szerint magasabb műszaki, technikai színvonalon dolgoztak ott, de fel tudta venni a munka ütemét, ritmusát. Ólomkristállyal dolgozott, szárat húzott. A probléma csak az volt, hogy nem tudtak neki állandó munkahelyet biztosítani, mindig helyettesített. Oda tették, ahol éppen munkaerőhiány volt. Hol segéd volt, hol behordó, hol mester. Mivel nem volt állandó munkahelye, nem tudta, hogy mire megy be a gyárba, mit fog csinálni. Több esetben potyán is dolgozott, mert a rossz alapanyag csak sintroválásra (selejtgyártásra) volt alkalmas. Munkásszálló és üzemi étkeztetés volt, de a magány és a bizonytalan munka visszahozta eredeti munkahelyére. Itthon volt munkatársai mondogatták, hogy hamar megúnta, biztosan nem állta meg a helyét stb. Az üveggárban nem alkalmazták kehely készítéshez, mérőhenger talpkészítéséhez helyezték. Ezt a műveletet soha nem csinálta és tartott tőle. De a művezető biztatására megpróbálta és sikerült. Amikor beállt a mérőhengertalp készítésére, akkor három hónapra — a tanulási időre — átlagkeresetet ígértek neki arra az esetre, ha nem hozza a normát, a 100 százalékot. Az első hónapban már teljesítette a tervet. Azóta e precíz munkát végzi örömmel és megelégedéssel.

Tulajdonképpen mindketten, Sándor és Gyula is végigjárták a szakmai ranglétrát: behordó, bankaforgató, bankáros, segéd, mester. (Sándor mint mester a kehely talpát készíti.)

Az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején még volt egy néhány öreg üveg-fúvómester, aki a szakmai tudást, a szakmai fogásokat nem árulta el, titoktartó volt.

Elsősorban cseh és német üvegfúvómesterek voltak, akiket a gyár idetelepített, mint olyan szakmunkásokat, akik a szakmát magas fokon művelték. Hozzájuk osztották be segéd munkásnak és behordónak Salgótarján és környékéről toborzott munkásokat, fiatalokat. Az 1920-as évek idegen anyanyelvű szakmunkás gárdájából néhányan dolgoztak még a felszabadulás, sőt még az államosítás után is. Egyeseknél a szakma feltétele tovább élt. S ha egy-egy kinövekvő magyar szakmunkás gárdának munka közben problémája volt, s megkérdezte a régen bevándorolt, ill. betelepített mestert, hogy miért nem sikerült a darab, hogyan kellene csinálni, azt válaszolták, hogy majd rájönnek idővel. Amikor tovább faggatták, hogy mi lenne, ha megmondanák, akkor azt válaszolták, hogy nekik sem mondtak meg semmit és mégis megtanulták, tudják. Jó érzékkel és nagy akarattal, no meg nem kis szakmai büszkeséggel (majd mi is megmutatjuk, hogy azért is tudjuk!) megtanulták az üvegfúvás szakmai fortélyát.

Aki behordóból mesterré vált, az általában nehéz utat járt be. Volt, akinek siniábban ment, pl. Gyulának, mert szerette, értette a szakmát, s el akarta sajátítani annak minden csínját-bínját, tehát ő könnyebben birkózott meg a feladatokkal. Pedig a kemencén eltöltött első hónapok egyéb megpróbáltatások elé is állították: az 1200 fokos kemence hőségében és fényében kellett megcélozni az üveget s volt, amikor nem találta. A kezdetekkor még lassabban merítette az üveget, s a nagy melegtől hólyagos lett a keze feje. Egyrészt gyorsabban kellett meríteni, másrészt szokni kellett a magas hőfokot. Schrenk Ferenc volt az a mester, aki sokat segített abban, hogy magas fokon elsajátítsák az üveges szakmát. A segítség nemcsak szavakban nyilvánult meg, hanem konkrét gyakorlati műveletekben is. (Pl. szerszámot is segített kialakítani nekik, hogy könnyű legyen vele gombot fogni. A szárhúzónak elsőszámú szerszáma a gombfogó séra.)

A kelyhek szárának, valamint a kelyhek és mérőhenger talpának készítése mestermunka. A segédek még ilyen kvalifikált munkára nem alkalmasak, mert az üveg elfolyik. Ahhoz már nagy szakértelem kell, hogy mikor, milyen gyorsan húzza a szárat, illetve tegye és formálja rá a talpat. Aki ezt huzamosabb időn keresztül csinálja, annak nem okoz gondot, ha a munkadarab, jelen esetben a kehely mérete változik. A méretváltozás pedig a rendeltéstől függ. Új szortára (széria, sorozat) való átállás nem nehéz annak, akinek megfelelő gyakorlata, kézügyessége és szemmértéke van. A csövet állandóan forgatni kell, ha egy pillanatra is megállnak, az üveg lecseppen, mert a folyékony üveg tulajdonsága, hogy lassan hűl, tehát pörögni kell a csőnek.

Az üvegfúvás ma már szakmásítva van. Három év alatt lehet kitanulni a szakmát, segédlevelet szerezni. A három év után egyből műhelyre mennek a fiatalok bankásnak, vagy segédnek. Ritka, aki a három év szakmunkásképző iskola elvégzése után mindjárt segéd, de még ritkább, hogy valaki a három év után mester legyen, mert három év alatt nem lehet kitanulni az üveges szakmát mesteri fokra, — vallják saját tapasztalatuk alapján mindketten. Ehhez több éves gyakorlat kell. Tehát a ranglétra ma már nem a behordótól kezdődik, hanem a szakmunkásképző intézettől bankáson, segéden át a mesterig. A behordás, mint a munkafolyamat elnevezése, ma már nem is szerepel a szóhasználatban, hiszen változtak a körülmények is. Még az 1950-es években is egyes és kettes villával — melyre egy, ill. két kehely fért — szaladt a behordó a hűtökemencéhez, hogy berakja. Most egy szalag továbbítja a kemencéhez a megformált kelyhet, ahonnan csak le kell szedni és berakni. Ehhez a munkához a nők is szívesebben alkalmazkodnak, s általában is nőket alkalmaznak, hiszen nem behordók, csak leszedők. A fiúk inkább üvegesnek mennek.

Sándor és Gyula azt vallja, hogy mester beosztásukkal a szakmai karrierjük tetőzött. További előmeneteli lehetőségük nincs, ill. nem is akarnak mások lenni.

Mesterek, a tervezők által megálmodott szép üvegek megalkotói, gyakorlati kivitelezői. Sándor csoportvezető is egyben és szocialistabrigád-vezető. Művezető nem lehet, de nem is akar lenni. A tanuláshoz nincs türelme, ezért magasabb beosztásra nem is vágyik. A művezetőséghez pedig iskola kellene. Véleménye szerint, mint mester csoportvezető, elérte a csúcsot, ettől többet üveges szakmában nem lehet csinálni. Elégedett anyagilag is, hiszen a 7—8000 Ft-ot mindig megkeresi. A csoportvezetői megbízatás 10 százalékos bértöbblettel jár. A délutános műszak után 20, az éjszakai műszak után 40 százalék plusz bér illeti meg.

Gyula lényegesnek tartja, hogy a brigádban mindenki egyformán dolgozzon, egyazon ritmusban, s a maga posztján mindenki kiválóan. Ugyanis egy brigádtag kiesése, vagy lassúsága miatt a többi 4—5 fő nem tud dolgozni. Ezért a mesternek lehetősége van arra, hogy megválogassa, kikkel dolgozik. A belső munkarend úgy alakult ki, hogy a mester keze alá kell dolgozni s olyan segítők — merítők, bankárosok, segédek — kellenek, akik jó ütemben, az előírásoknak megfelelően végzik az előkészítő munkát. S a mesterek, ha látják, hogy valamelyik segítő jól iparkodik, s jó keze is van, akkor szólnak a művezetőnek, vagy üzemvezetőnek, hogy helyezték hozzájuk. Az ilyen kérést az esetek többségében támogatják. Gyula, hár előre bocsátja, hogy nem szereti magát dicsérni, de a szakmai ranglistán kiváló üvegfűvőnek értékeli magát. Szárhúzó, talpkészítőnek sem kezdő, hanem elismert szakember. A családban szakmailag mindenki kiváló. Véleménye szerint az apja is az volt, csak szerénységből mondta, hogy középen helyezkedett el.

Sándor és Gyula éveken keresztül együtt dolgoztak, s mindig az élen voltak. Gyula szárhúzó volt, Sándor talpkészítő. Szakmailag „verték” mindenkit a műhelyben. A legnehezebb szortákat kapták mindig, de rájuk lehetett számítani, bennük lehetett bízni.

Az 1950-es évek elején a behordóknak 100—200 Ft között mozgott a havi keresetük. A segédek az 1950-es évek közepén 2500—2700 Ft bérrel számolhattak, mely összeg akkor nagyon jó fizetésnek minősült. Sándor és Gyula darabbérben dolgoztak és dolgoznak ma is. Sándor kb. 800 db kehely talpát készíti el naponta. A kisebb vákuumosból 1000 db a norma. Így megkeresi a 7—8000 Ft-ot. Gyula is hasonlóan keres, ha mérőhengertalpat csinál, de csillárbúrával, tölesérral kevesebbet keresnek. A kehelygyártás sériaváltásánál a normás stopperórával méri, hogy egy perc alatt mennyi készül el. Összehasonlítják az adatokat a termelési naplóval s ennek összevetéséből állapítják meg a normát. (Az igazsághoz tartozik, hogy próbaméréskor igyekeznek lassabban dolgozni, hogy ne legyen magas a norma.) Sándornak nem okoz különösebb nehézséget az új termékre való átállás, a különbséget csak az jelenti, hogy a nagysághoz és a készítendő termék vastagságához mérten kell meríteni az üveget a bankásnak, s a segédnek azonos vastagságúra fűjni. A nagyságot a forma adja meg. Az üveg vastagsága a csiszolás miatt nagyon fontos, mert pl. ha mélycsiszolás (Römer) megy rá, akkor a vékonyabb falú kehely kilyukad. S ez a pont az, ahol már otthon kell lenni a szakmában, hiszen az üveg vastagsága a szakmai kvalifikációtól függ. Gyulának viszont az átállást meg kell szokni. Vasbankára kell átállni, mellyel külön meg kell tanulni a merítést. Tartani kell a hőfokot, mert ha hideg, nem tapad hozzá az üveg, ha meg túl meleg, akkor leforog róla. Egy bizonyos idő kell ahhoz, míg kitapasztalják, hogy melyik hőfok az ideális, hogy a termelés zökkenőmentes, folyamatos legyen.

Gyula mint mester, nagyon sokat segít, szerszámot készít, javít, bereszezi a gombfogó sérát, hogy a szárat biztonságosabban és pontosabban húzzák ki. Véleménye szerint az üveges szakmában gyenge az utánpótlás, kevés fiú választja szakmá-

jának az üvegfűvást. Bár nyáron gyakran érkeznek iskolás csoportok az üvegyárba látogatásra, s közülük jelentkeznek is szakmunkásképzőbe, kijárják a három évet, s otthagyják a szakmát. Bankahólyag készítéssel 4000 Ft-on felül lehet keresni, s ezt a műveletet betanulással is lehet végezni. Az esetleges selejtet illetően kevesebb a rizikó, mert aki selejtet csinálhat az inkább a mester, aki szarát húz, vagy talpat készít.

Sándor a régi, szakmát féltő mesterekkel ellentétben a brigád minden tagjával minden munkafolyamatot végigcsináltat: a bankással talpat s ilyenkor a mester bankázik. Mindennap egy negyedórát gyakorolnak, mely kb. 30 db terméknek felel meg. Régen, akinek nem ment elég gyorsan a szakma eltanulása, azt elzavarták azzal, hogy csak azért ne legyen ott, hogy ki legyen a létszám. Most rendszeresen foglalkoznak, de már nem a reggeli időben gyakorolnak. (Ilyenkor, aki kockázatot vállal, maszekol: halat, hattyút készít, amit elad. A maszekolásért fegyelmi jár, tehát nem érdemes ilyen áron egy kis mellékeshez jutni.)

Az üveges szakmában is van joga mindenkinek újítani, könnyíteni a munkáját. Amikor a tervező megtervez egy mintát, akkor a mesterek behívják és 2 óra alatt néhány darabot lemintáznak, legyártanak. Ezt az időt beírják és órábérben fizetik, de a termelésben kb. 200—250 kehely kiesését jelenti, mert ennyit tudott volna megcsinálni a mester ez idő alatt. A szakmai felkészültségüket jelzi, hogy 1—3 százalék selejttel dolgoznak. Van olyan brigád, akinek az átlagos termeléséből 7—10—12 százalék selejt.

Az 1950-es években, amikor a gyár munkáskollektívájába léptek, 7 óra 20 percet dolgoztak. A reggeli idő 20 perc volt és délben is leálltak 20 percre pihenni. Most a szabad szombatok bevezetésével 7 óra 50 percet dolgoznak, (illetve kellene dolgozni, de általános a 7 óra 45 perc.) Az étkezési idő fél óra, pl. a reggeli 9.30-tól 10 óráig tart nappalos műszakban és 10 órától 13.50-ig egyfolytában kell dolgozni. Ez nehezebb, mint régen volt, különösen nyáron, amikor nagy a meleg.

A gyár szociális gondoskodása nagyot változott a felszabadulás óta, de különösen az elmúlt két évtized alatt. Még az 1950-es években is csak egy kis fürdője volt a gyárnak, amely kb. 10 főre méretezett volt. Az 1960-as években 458 nő és 558 férfi részére volt biztosított az öltöző és a fürdési lehetőség. 1972-ben még 100 fő részére, 1979-ben 1500 fő részére és 1981-ben 300 fő részére biztosított a gyár korszerű fürdőt, öltözőt.³⁶

Az üvegyárban az államosítás után egy évvel, 1949. április 5-től létesült első ízben üzemi konyha. A gyártelep egyik régi lakatasműhelyében hozták létre az étkező teremmel. Az üzemi étkezde 50 fő befogadóképességű volt, a napi kapacitás 400 adag ebéd és vacsora. Kb. 120 fő vette igénybe az üzemi konyhát, 80 százalékan ebéd és 20 százalékan vacsora fogyasztására. Ekkor az üzemi étkezdébe csak a falusiak jártak, hiszen akkor az üvegesek kb. 70 százaléka helybeli volt, akik nem vették igénybe a közétkeztetés nyújtotta lehetőségeket.

1950—1954 között új üzemi konyha épült a gyártelepen kívül, lakóházak lebontásával. Az étterem 30×15 méteres volt. 1959-ig egy emeletes épületrészt hozzáépítettek. Ebben az új épületben nyert elhelyezést: főzőhelyiségek, élelmentároló, raktár, edényraktár, tálaló—elosztó—mosogató, öltözőhelyiség és kb. 200 négyzetméter alapterületű ebédlőterem. Az emeleti részen munkásszállót alakítottak ki 4 lakoszobával, vendégszobával, gondnoki lakással, társalgóval, fürdővel.

Az üzemi konyhán 1971-ben földgázfűtésre és önkiszolgáló rendszerre álltak át.

1964 végére a gyáron belül létrehozták a II. sz. étkezdét, azóta itt folyik az étkeztetés. Az étkezde 30×20 méteres, 250—300 fő egyidőbeni étkezésére alkalmas.

Napi 900—1000 adagot főznek, a dolgozók 40 százaléka igényli. 1400—1800 kalória közötti, kétféle menüből választhatnak a dolgozók. Az étkeztetés 12—15 óráig tart, tehát mindhárom műszakban dolgozók igénybe vehetik. Ennek az étteremnek az üzembe állításával a gyáron kívüli étkezde megszűnt, csak ünnepélyesebb alkalmából használják, ezen túlmenően a nyugdíjasok és a kisgyermekes anyák itt vehetik át az ebédet. (Nyugdíjasok napi 70—75 adagot, a kismamák napi 25—30 adagot vesznek igénybe.)

1950—1970 között napi 40—50 adag reggelivel is szolgáltak és kb. 250—280 fő vette igénybe a vacsorát.

Jelenleg évi mintegy 2,5—3 millió Ft költséggel üzemel a konyha. A 25 év alatt ötször volt térítési díj rendezés, szerény összeggel. Jelenleg 10 Ft egy ebéd.³⁷ Az üzemi étkezést mindketten igénybe veszik.

Gyula véleménye szerint az 1950-es évekhez viszonyítva nagyot változott a helyzet, ahhoz képest, ami volt, ma már a gyár szanatórium. Megszűnt az egészségtelen, füstös, gázos, szellőztetés nélküli munkahely. Egyetlen „ellenségük” csak a meleg. Amíg az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején a 8 és fél órai munkaidőre egy munkás egy üveg szódavizet kapott — lovaskocsin szállították a szódagyárból — amelyet be kellett osztania egy műszakra (pedig egy óra múlva megmelegedett s ihatatlan volt) addig most ballonokban kapják a szódavizet, s annyit ihatnak, amennyi jól esik. (Mindketten megjegyzik, hogy Csehszlovákiában, pl. Zlatnón, ahol jártak, frissítő italként alacsony szesztartalmú sört kapnak az üveg munkások, melyet ideálisnak tartának itt is bevezetni.)

Kettejük közül csak Gyula volt a gyártól egyszer tapasztalatcserén, amely tulajdonképpen gyárlátogatás volt, mert csak egy napra korlátozódott.

Az üzem orvosi ellátottsága ma már megoldott. Jól felszerelt üzemorvosi rendelő áll a munkások rendelkezésére, ahol fogászati szakrendelés is van.

A gyárnak a szakszervezeti üdültetésen kívül saját üdülője is van. Az üdültetés nagyságára utalnak az alábbi számadatok: 1971—1975 között 3531 főt üdültetett a gyár, illetve annak szakszervezeti bizottsága. Ebből SZOT beutalóval 649 fő, Balatonalmádin vállalati beutalóval 344 fő, Leányfalu vállalati beutalóval 205 fő és Berekfürdő családosi vállalati beutalóval 2333 fő. 1976—1980 között 4402 főt üdült az üveggyárból. Ebből SZOT beutalóval 660 fő, Balatonalmádin vállalati beutalóval 652 fő, Leányfalu vállalati beutalóval 128 fő és Berekfürdőre családosi vállalati beutalóval 2962 fő. Berekfürdőre a gyár saját Ikarusz autóbúsa szállítja a dolgozókat.³⁸

Sándor összesen kétszer volt üdülni életében a Balatonon szakszervezeti, ill. vállalati beutalóval. Gyula 1958 óta nem üdült, mert a szabadságot nem tudja beosztani, apránként felhasználja. Okaként említi, hogy pl. ha a brigád nem jön össze műszakra, akkor ki kell vennie szabadságot, mert ha nem brigádban dolgozik, akkor a személyi órábéré — 25,— Ft — 80 százalékát kapná csak meg. Ilyenformán anyagiak játszanak szerepet abban, hogy folyamatos két heti szabadságot nem tud kivenni.

Mikor arról kérdeztem őket, hogy reggelire, vagy vacsorára (váltó műszakban dolgoznak) mit visznek magukkal a gyárba, sorolták: kolbász, szalonna, szalámi, pörkölt (ez utóbbit saját maguk főzik). Zsiros kenyeret Sándor egyáltalán nem visz, „nem nevetgeti ki magát”, Gyula csak akkor, ha megkívánja.

Szórakozásuk is csaknem azonos. Az egész család kedvence időtöltése a sport, ezen belül is a tekézés, a futballozás és a kerékpározás. (A tekézés öröklődik a gyermekekre is.) Mindketten rendszeres újságolvasók, a Népszabadságot és a Nőgrádot

járatják. Sándor rendszeresen hallgat rádiót, a TV-ben A hét műsorát kedveli különösen. (Sándor a gyár munkásszállásán lakik, Gyula albérlésben, utóbbinak ezért nincs TV nézési lehetősége.) Hobbija egyiküknek sincs. Sándor moziba is jár, a westernfilmeket nézi meg szívesen. Nem takarékoskodnak különösebben. Fizetésük egy része élelmezésre, másik része ruházkodásra megy el. Gyula TV-re gyűjt, de kosíra, vagy egyéb tartós háztartási cikkekre nem gondolnak. Könyvet sem vásárolnak, a gyár művelődési otthonának könyvtárát használták.

Utazásra nincs igényük, nem voltak és nem is szándékoznak külföldre utazni. Gyula mint a gyár futballistája járt Ausztriában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában az üvegyárak kapcsolata révén. Anyagilag ugyan megengedhetné magának, hogy külföldön is üdüljön, hogy világot lásson, de nincs rá igénye. Sándor mint II. osztályú tekező, bejárta az egész országot.

Sándor 1961-ben nősült először, majd a rövid életű házasság után elvált. Újból nősült, de kb. másfél év után elvált, s megint házasságot kötött első feleségével. Az első feleségétől négy, a második feleségétől egy gyermeke van. Ez utóbbi 16 éves, az ipari szakmunkásképző intézet üvegcsiszoló szakmunkástanulója.

A többi gyermek még általános iskolás, de a legnagyobb fia üvegfúvó szeretne lenni. Ha sikerül felvételt nyernie a szakmunkásképző intézetbe, akkor segíteni fogja, „kéz alá veszi”, hogy jó szakmunkás váljék belőle.

Gyula 1962-ben nősült. Fia szerkezetlakatos a sikiüvegyárban, lánya az öblös-üvegyárban finomcsiszoló, miután elvégezte az ipari szakmunkásképző iskolát. Gyula szintén elvált a feleségétől (a fiúk közül csak Imre kivétel), aki az üvegyárban szalagkezelő volt, majd segédgépész, de ezt a munkát fizikailag nem bírta, s így átnező lett.

Sándor a házasságkötés után mindjárt kapott egy padlás-szobát a gyártól, ahol önálló életet kezdhettek. (A szülei csak havi 1000,— Ft ellenében engedélyezték volna, hogy ott kezdjék el új életüket.) Mint jól dolgozó, s mint a gyári tekecsapat kiválósága kapott lakást a gyártól. Semmijük sem volt, mikor a padlás-szobát birtokba vették. Apránként rendezték be. Ott született 2 gyermekük. Ezt követően a gyári kolóniai lakások egyikének alsó részében kaptak egy szoba-konyha-spejzos lakást. A másik két gyermeke már itt született. A gyár 1977-ben Újajnán 2 db 18 lakásos összkomfortos házat építtetett a kolóniai lakások szanálása következtében, ott kaptak egy kétszobás lakást. Két évig élt itt együtt a család, majd elváltak. A feleség a gyermekekkel a lakásban maradt, míg Sándor beköltözött a gyár munkásszállására.

Gyula is az üvegyár kolóniai lakásában kezdte az új életet, de nem önálló lakásban, hanem a szülei dohos, vizes, penészes egy szoba-konyhás lakásában, ahol a szobát soha sem fűtötték. Ott laktak egy évig, s ott született a kisfiuk. A két családnak már szűkös volt a kis lakás, s Gyula, mint a gyári futballesapat tagja, kapott egy 5×5 méteres szobát a padlásrészben. Ott született meg második gyermekük. 1967-ben költöztek le a padlás-szobából egy földszintes szoba-konyhás-spejzos lakásha, szintén a kolóniába. 6 évig laktak ott.

Az üvegyárban a család

Mint már szoltam róla, a második üvegyári generáció közül Imre és Tibor nem vállalta a beszélgetést. Imre felesége és leánya, akik szintén az üvegyárban dolgoznak, válaszoltak kérdéseimre.

A meny 1945-ben született Tatabányán. Édesapja bányász volt. Édesanyja

baglyasaljai születésű, aki leánykorában 10 évet dolgozott az üveggyárban. Munkaviszonyának nagyobb részét heégetőként töltötte el.

A második generáció asszony tagja az általános iskola nyolc osztályának elvégzése után az üveggyárban szeretett volna dolgozni — az édesanya elbeszélésének hatására — de nem volt felvétel. Munkaviszonyát ezért a kórház mosodájában kezdte, ahol három évet töltött el.

1968-ban nyert felvételt a Salgótarjáni Öblösüveggyárba. A gyár, mint munkahely praktikus megfontolásokból vetődött fel. Alapelve volt, hogy dolgozzanak együtt a férjével, egy üzemben, így lakásgondjuk is könnyebben és gyorsabban oldódik meg. (Akkor már háromgyermekes édesanya volt.) Legnagyobb gondjuk a lakás volt. Házasságkötésük után, 1961-ben — rövid ideig — férje édesanyjánál laktak. Onnan költöztek férjének bátyjához, az üveggyári kolóniai egy szoba-konyhás lakásba. A szobát kapták meg használatra. Mikor sógoráéknak már szükségük volt a szobára, a spejzba kényszerültek. Ebben a helyiségben hordta ki első gyermekét.

1963 tavaszán kaptak a gyártól egy padlásszobát. 1964-ben költöztek le egy megüresedett földszinti lakásba. 1966 végén ismét visszaköltöztették őket egy padlás-szobába ideiglenes jelleggel.

(Előző lakásuk szanálásra került, s máshol nem tudtak nekik lakást biztosítani.) Ekkor már három gyermekük volt.

1968 végén kaptak egy gyári kijelölésű kétszoba összkomfortos lakást a Rákóczi u. 8. sz. alatt. Lakáshasználatba-vételi díjat nem kellett fizetniök.

Az asszony a korongos csiszolóban kezdte, — ide kérte magát — mint törölgető. Azért ragaszkodott e munkahelyhez, mert három műszakosra tervezték az üzemelést. Mivel a férje is három műszakban dolgozott, úgy gondolták, össze tudják egyeztetni, hogy a három gyermekkel mindig legyen otthon valaki, ill. legyen aki bölcsődébe, óvodába viszi a kicsiket. Végül is nem indult három műszak, a műszakcseréket pedig nem engedélyezték. Átkérte magát átnézőnek. Ebben a munkakörben három műszak volt, de mivel a férjével ellentétesen váltották egymást, éjszakára egy műszakba kerültek. Ennek ellenére nyolc éven keresztül volt átnéző, nyolc éven keresztül járt három műszakba. A gyermekek éjszaka egyedül voltak otthon. Mindezen nyugtalanító problémák ellenére nagyon szeretett az átnézőben dolgozni. Keresete 2000,— körül mozgott.

Amikor a festőben felvételi lehetőség mutatkozott a betanított festőkhöz, átkérte magát. A törölgetőben alkalmazták, ahol egy évig két műszakban dolgozott és minden szombat szabad volt. A festő 3. üzem beindulásával átkerült szitafestéshez. Rövid idő alatt betanulta a munkát, a gép állítását, ill. a szitacserét. A szitafestésnél van olyan termék, melynek egy műszakra 3000 db, de van olyan is, melynek csak 2000 db a normája. Ezzel kb. 3000,— Ft-ot kereshet meg.

Jelenlegi munkabeosztása: egy hónapot a festő 2-ben, egy hónapot a festő 3-ban dolgozik. A festő 2-ben sok az olyan termék, pl. lámpabúrák, melyet festéssel szórnak be (kíviülről, vagy belülről). Ma már kézfestéssel is próbálkozik, ill foglalkozik. Előtte nem tanulta a rajzolást, egyből üvegre kellett festeni egy-egy motívumot. Volt, hogy ötször, volt, hogy ötvenszer törölte le. Mindaddig gyakorolta, amíg nem sikerült. A gyakorlási idő három hónap volt. A betanuláshoz tartozott az is, hogy a már gyakorlott festők által megfestett üveget csak dekorálni kellett. A betanulási időre átlagkeresetet kapott. A jelenlegi munkavégzéssel 4—5000 Ft-ot keres.

Szó van arról, hogy miután sok a betanított munkás a festődében, gyáron belüli tanfolyam keretében szakmásítani fogják. Ha erre sor kerül, akkor részt vesz a tanfolyamon, hogy szakmunkássá váljék. Más előmeneteli lehetősége nincs, de ezzel is

nagyon elégedett. Véleménye szerint a gyár által teremtett munkalehetőség mindenképpen biztonságot ad annak ellenére is, hogy időnként hullámzik a rendelés, olykor kevés, máskor meg sok a munka.

Mikor a gyárba belépett dolgozni, nagy reményei nem voltak. Számára lényeges volt, hogy munkát kapott, hogy ott dolgozhat, ahol a nagy család csaknem minden tagja dolgozik, s mindenki megtalálta számítását. 1983-ban jogosult a 15 éves törzsgárda tagságra.

Az összkomfortos lakásuk teljesen berendezett és gépesített. Kocsijuk, motorkerékpárjuk van. A szabadidejüket igyekeznek hasznosan eltölteni. Viszonylag sokat költenek a házikönyvtáruk kiegészítésére. A megyei lapra és a Rádió és TV Újságra fizetnek elő. (Két televíziójuk van.) Szeretnek kirándulni, bográcsolni, s rendszeresen a Balaton mellett üdülnék.

Külföldön még nem voltak családotól, csak Ildikó, a legkisebb leány.

A család öt tagja közül négyen az üvegyárban dolgoznak, s mind a négyen igénybe veszik az üzemi étkezési lehetőségeket, de így is a család összkeresetéből (16 000—18 000 Ft) havonta mintegy 6000 Ft-ot költenek kosztra. (A családfő üvegfúvó mester, a felesége festő, a fia villanyszerelő, lánya csomagoló.)

A család pártonkívüli, de tagjai a szakszervezetnek. Nyolc éven keresztül volt szakszervezeti bizalmi, amikor az átnézőben dolgozott. Munkahely változtatásával le kellett mondania e tisztségről. Jelenleg az üzemi Vörös kereszt Szervezetben tevékenykedik.

Az életével, munkájával elégedett. Egyetlen vágya van, szeretne repülőgéppel utazni. Mint mondta, erre majd akkor kerül sor, ha a gyermekekkel szemben nem lesz nevelési kötelezettsége.

A legkisebb gyermek, Ildikó 1966-ban született. Az általános iskola nyolc osztályát végezte el. A továbbtanulás meg sem fordult a fejében, dolgozni akart. Az általános iskolából egyszer volt az üvegyárban gyárlátogatáson. Akkor még nem gondolta, hogy ott fog dolgozni, csak amikor az általános iskolai tanulmányait befejezte, akkor jelentkezett a gyárban felvételre. (Máskor nem is próbálkozott.) Az üvegyárhoz való kötődését két dolog motiválta: egyrészt, általános iskolás korában csak ebben az egy gyárban volt üzemlátogatáson, más munkahelyekkel nem ismerkedett, másrészt ott dolgoztak a szülei, s nem volt közömbös a munkahely megválasztásánál, hogy maga mögött érzi-e közvetlen közelben a szüleit. Mint mondta, biztos, hogy oda ment volna dolgozni, ahol a szülei is dolgoznak. S mivel az üvegyárban dolgoztak, ő is ott helyezkedett el.

A gyárban védőételesnek alkalmazták 14 éves korában 8 órai munkaidőre. A festődébe került, ahol a festő munkásokat látta el védőitallal. A gyári büféből hordta a tejet gyakorta kosárban, kézhén (volt, mikor targonca szállította), s helyezte el a hűtőszekrényben. Öt hónapig volt védőételes, havi 2200 Ft fizetésért.

Amikor megszűnt a védőétel, védőital (beépítették a munkások keresetébe), akkor ugyancsak a festődében törölgető lett. Eleinte egy műszakban, majd két műszakban végezte munkáját. Jelenleg csoportvezető egy csomagoló brigádban. Egy műszak alatt ketten kb. 3000 db húrát csomagolnak. A brigád harmadik tagja dobozol.

Üvegfestő szeretne lenni, mely jelenleg betanított munka az üvegyárban. Jó pár éve már nem indul szakmunkásképzés ebben a szakmában, mert kevés a rendelés és véleménye szerint a gyárnak nem éri meg. A jelenlegi rendeléseket betanított munkaeörövel is tudják teljesíteni. Ildikó jelenleg gyakorolja a festést. (A fűjást és a kézi-festést is.) Csikozni már tud, a levelek festése nagyobb kézügyességet igényel.

Határozott elképzelése, hogyha indul a festődében szakmásmító tanfolyam, akkor jelentkezik annak elvégzésére. Továbbra is a gyárban szándékozik maradni, nem szeretne más foglalkozást választani.

Ildikó tagja a KISZ-nek és a szakszervezetnek. A KISZ-ben végez társadalmi munkát. Az üzemi KISZ-Bizottság szervezésében a KISZ-tagok 1981-ben 80 óra társadalmi munka elvégzése után jogot nyernek arra, hogy külföldi utazásban részesüljenek. 1981-ben Bulgáriában volt Ildikó is ilyen csoporttal. 1982-ben szintén a gyáron belül végzett társadalmi munka ellenértékéért a KISZ-Bizottság ausztriai kirándulásra vitte a fiatalokat.

Tervei között szerepel a már említett festő szakmásmító tanfolyam elvégzése. Magánéletében családi házat szeretne, nagy kerttel, ahol hódolhatna kedvenc hobbi-jának, a kutyatartásnak.

E család hozzávetőlegesen százéves életében emberi életutak, sorsok villannak fel a gyermekkortól a munka vállalásán, a szakma hirtoklásán keresztül a legszemélyesebb életvitelig. A család nem futott be nagyívű szakmai, vagy politikai pályát. A szó nemes értelmében hétköznapi munkásemberek a maguk erényeivel és gyarlóságaival együtt. Olyanok, akik büszkéek a szakmájukra, a munkájukra, tehetségükre és szorgalmukra. Olyan munkásemberek, akik alapjában véve elégedettek életükkel, akik kimondatlanul is azt teszik, amit tenniük kell, nemcsak saját maguk, hanem a még nagyobb család, a társadalom érdekében: dolgoznak.⁴⁰

Szakmai szavak magyarázata

BANKÁS, BANKÁROS, BANKAFÜVŐ,

HÓLYAGFÜVŐ:

BANKAFORGATÓ:

MÉRÍTŐ:

MÓZEROLÁS:

VASKRISKA:

KIKÓPRÉSGÉP:

BEHORDÓ:

GOMBFOGÓ SÉRA:

PATINTÁS:

BEÉGETÉS:

TÖRÖLGETÉS:

LERAKÓ:

FESTÉS FÚJÁSSAL:

üveggyógyó fűvő

üveg golyó forgató

üvegmerítő, fűvőcsőre merítő

banka egyengetés, az üveg felületének kérgesítése, hűtése fémformában

üvegegyengető, hasonló a mózhoz (mózerolás), de félautomata gépnél használják

Ausztriából származó félautomata fűvőgép. A Kikó az osztrák gép nevére utal

a forró üveg behordása hűtőszalagra, ahol szobahőmérsékletre hűtik golyó kialakító, golyó fogó szerszám

a félkésztermék szerszámról való eltávolítására szolgáló csiszolás előtti művelet

az üveg szájjáperemének beégetése csiszolás után

a festők részére előkészítő munka

kiszolgáló munka, a festőknek készíti elő a terméket

a búrát belülről, vagy kívülről fújják. A belülről való fújás esetében a búrát egy drótformába helyezik s belülről egyenletesen bepermetezik a festékkel. Kívülről való fújás esetében a búrát korongra helyezik, melyet kézzel forgatnak s a festéket szintén fújják. Külső és belső fújásnál lényeges, hogy a szín és a festék elosztása egyenletes legyen.

1. A Pallas Nagy Lexikona. II. köt. Bp. 1893. 36. p. Aranyos-Marót nagyközség Bars megyében, a Zsitva mellett. Bars megye székhelye. Lakossága 2541 fő, ebből 1483 tót, 827 magyar és 220 német.
2. Magyar Statisztikai Közlemények. 1890-es népszámlálás. I. köt. 490. p.
3. Bányászati és Kohászati Lapok. Selmeczbánya, 1894. 87. p.
4. Uo. 1910. július—december. 683. p.
5. Uo. 1897. 318. p.
6. Uo. 1897. 310. p.
7. Népszava, 1903. július 9. A Jancsi-bankó a tőkés kizsákmányolás egyik formájának népies elnevezése. A lényege, hogy a munkabér egy része helyett utalványt kapott a munkás, melyért a munkáltató által fenntartott üzletekben kellett élelmészeti és ruházati cikkeket vásárolnia, sokszor 50—60 százalékkal magasabb áron, mint a piacon. Már a XIX. század végén törvényesen tiltották a Jancsi-bankót, a tőkések e tilalmat számos esetben nem vették figyelembe.
8. Salgótarjáni Lapok, 1902. augusztus 3.
9. Bányászati és Kohászati Lapok. Selmeczbánya. 1897. 368—369. p.
10. Uo. 1897. 349. p. — A társpenztár „A bánya- és kohóiparban elterjedt középkori eredetű önkéntes munkáshiztosítási intézmény. Magyarországon a társpenztárak létesítését az 1854. évi osztrák bányatörvény tette kötelezővé. Formálisan az illetékes bányakapitányságok felügyelete alatt álló, választott vezetőséggel bíró önálló egyesületek voltak, valójában az illető bánya- vagy kohóüzem igazgatóságának befolyása mind a pénzkezelés, mind a vezetés tekintetében korlátlan volt. A társpenztárak tagja az üzem állandó, 15 évnél idősebb, 45 évnél fiatalabb munkása lehetett. Járulék címén a munkás jövedelmének 4—5%-át vonták le, ehhez még az üzem vezetősége ún. „adományokkal” járult hozzá. Az alapszabályok szerint a tagok táppénzt, általában 10 évi folyamatos szolgálat után nyugdíjat, rokkantsági segélyt kaphattak. Elbocsátás esetén a tag többnyire minden jogát elvesztette...” Munkásmozgalomtörténeti lexikon. Bp. 1972. 584. p.
11. Matematikai és Természettudományi Közlemények. XI. köt. Bp. 1876. 83. p.
12. Bányászati és Kohászati Lapok, Selmeczbánya, 1894. 190. p.
13. Salgótarjáni Öblösüveggyár Munkásfelvételi Törzskönyve, 1926.
14. Nógrád megyei Levéltár (továbbiakban NmL) XI—3. III. r. e. A Salgótarjáni Üveggyár Rt. igazgatósági és felügyelőbizottsági jelentése. 1938.
15. Üvegipari Munkás, 1929. május 4.
16. JENEI KÁROLY: A Salgótarjáni Öblösüveggyár története. 1892—1907. Kéziratgyanánt.
17. NmL XI—3. I. r. e. A Salgótarjáni Palacküveggyár Rt. 1929-es üzleti jelentéséből.
18. NmL XI—3. III. r. e. A Salgótarjáni Üveggyár Rt. igazgatósági és felügyelőbizottsági jelentése. 1937.
19. Uo. 1938.
20. Uo.
21. Uo. 1939.
22. Uo. 1941.
23. Uo. 1943.
24. Uo. 1936.
25. Uo. 1935.
26. Uo. 1937.
27. Uo. 1942.
28. Uo. 1941. — Magazin, élelemtár, a gyárak, üzemek mellett létesített „árulház”. A munkaadók által fenntartott magazinok az ún. „jóléti intézmények” közé tartoztak, csak saját dolgozóinak élelemmel és iparcikkkel való ellátását szolgálták. Hitelkönyvre lehetett vásárolni s a vásárolt cikkek ellenértékét a dolgozók fizetéséből levonták. E „jóléti intézmény” ugyanakkor a tőkés kizsákmányolás egy formája volt, mert a munkáltatók nagykereskedelmi áron szerezték be az élelmészeti és iparcikkeket s a kiskereskedelmi árnál is magasabb áron adták el. A munkások mégis vásároltak a magazinokból, hiszen ha dolgoztak, hitelt is kaptak. Ugyanakkor a munkáltatók a magazinokat is felhasználták a munkásság fékentartására. Sztrájk idején pl. bezárták üzleteiket, hogy ezzel is kényszerítsék dolgozóikat a munka felvételére.
29. MSZMP Nógrád megyei Bizottságának Archívuma. 22. fond, 3. f. cs. 2. ó. e. 1952—1956. Az Öblösüveggyár pártválasztmányi ülésének jegyzőkönyve. 1953. X. 31. — Varga Sándor nyugdíjas üveggyári SzB titkár közlése.
30. Uo. 1952. VIII. 16.
31. Uo. 22. fond, 3. f. cs. 9. ó. e. 1940—1955. Pártaktívák állás jegyzőkönyve, 1953. XI. 27.
32. Uo. Nagyaktívák értekezlet jegyzőkönyve, 1954. április 17.
33. Uo. 22. fond, 3. f. cs. 2. ó. e. 1952—1956. Öblösüveggyár pártbizottsági állás jegyzőkönyve, 1955. január 19.
34. Uo. 2. fond, 8. f. cs. 3. ó. e. Műszaki aktívák értekezlet jegyzőkönyve, 1958. szeptember 24. — 22 fond, 3. f. cs. 9. ó. e. Nagyaktívák értekezlet jegyzőkönyve, 1954. augusztus 17.
35. Uo. 2. fond, 8. f. cs. 15. ó. e. 1958. Termelési értekezletek jegyzőkönyve, 1958. november 3.
36. M Salgótarjáni Öblösüveggyár Szociálpolitikai Csoport adatszolgáltatása.

37. Uo.

38. Uo.

39. Uo.

40. A jelen tanulmányomban igyekeztem felvázolni egy olyan munkásdinasztia életét, mely a bányától indult el s három generáció már az üveges szakmában helyezkedett el. Azért csak felvázolni, mert e kísérleti jellegű tanulmány nem tette lehetővé, hogy még mélyebben vizsgáljam a munkahelyi és a munkahelyen kívüli élet számos összetevőjét, kisebb-nagyobb kérdéskörét. Úgy érzem, hogy a munkássá válás folyamatát nagyvonalakban, a jellemző és a különös indítékokat figyelembe tudtam venni e nagylétszámú munkás családnál.

A jelen írásból kitérünk, hogy különösen az első három generáció élete miként alakult, miként változtak a munkahelyi viszonyok, hogyan és miként sajátíthatták el a szakmát, hol helyezkednek el a gyáron belül a termelésben, a gyári közelében, a gyáron kívül milyen az életvitelük s a sorok mögött olvasható az is, hogy miként gondolkodnak, mi határozza meg cselekedeteiket.

Lehetséges, hogy e munkásdinasztia életének felvázolására tett első kísérletem nem teljes, de a tanulmány írójának mindenképpen sokat adott e család 100 évnyi életútjának végigkísérése, s arra ösztönöz, hogy tovább folytassam hasonló jellegű vizsgálatokkal.

Ehhez azonban olyan segítségre van szükség, amit a dolgozatban szereplő családtól kaptam. Köszönetet mondok ezúton is a család azon tagjainak, akik visszaemlékezéseikkel lehetővé tették, segítették munkám létrejöttét.

RESÜMEE

Ilona Vonsik:

Das Leben einer Arbeiterdynastie in den XIX—XX-sten Jahrhunderten

Der Aufsatz verfolgt die Formierung des Lebens einer Arbeiterfamilie durch mehrere Generationen.

Der Beruf, nach dem ich die Arbeiterdynastie gewählt habe, ist: Glaser. Es handelt sich um eine Glaserfachtarbeiterfamilie, deren Ahn seinem ursprünglichen Beruf nach Schumacher war, aber die Lebensverhältnisse zwangen ihn in das Bergwerk. Diese Bergmannsfamilie hatte drei Kinder und der kleinste Sohn wählte den Glaserberuf. Ihm folgten in der Berufswahl seine fünf Söhne, die Frauen der Söhne und bisher seine drei Enkelkinder. Von dieser zahlreichen Familie können wir den Prozess des Arbeiterwerdens, der Formierung des Lebens von dem Bergmann-Urgrossvater, dem Glaser-Grossvater, von zwei Glasbläser-Vätern, von einer Glasmaler-Schwiegertochter und von einem Enkel, der Glasmalerfachtarbeiter werden will, kennenlernen.

Der Aufsatz will auf solche Fragen Antworten geben: Was motivierte die Berufswahl und wie wurde der Beruf erlernt? Was für eine Fortschrittmöglichkeit hatten sie auf dem Arbeitsplatz? Was für einen gesellschaftlichen Rang hatten sie in der Fabrik und ausser dem Betrieb? Ob der Betrieb, der Beruf für die Familie Sicherheit gaben? Wo nahmen sie in dem hierarchischen Aufbau einen Platz, wo fanden sie Stellung? Wie waren die Arbeitsplatzverhältnisse, und wie veränderten sie sich? Wie waren die Arbeitszeit und der Arbeitslohn und daraus wieviel Mitglieder der Familie ernährt werden musste beziehungsweise muss? Wie waren und sind heute die Wohnungs- und Auskommenverhältnisse? Wie schalteten sie sich in das politische und in das Bewegungsleben ein? Wie nützten sie die Bildungsmöglichkeiten aus, wie oft und tief gebrauchten sie sich diese Möglichkeiten?

Während des ungefähr hundertjährigen Lebens dieser Familie blühen menschliche Lebenswege, Schicksale von der Kindheit an, über das Arbeitsübernehmen und über die Besetzung des Berufes bis zur persönlichen Lebensführung auf. Die Familie durchlief

keinen grossen beruflichen oder politischen Lebenslauf. Sie sind im edelsten Sinne des Wortes alltägliche Arbeiter mit ihren Tugenden und Schwächen. Sie sind Menschen, die stolz auf ihren Beruf, ihre Arbeit, ihre Begabung, ihren Fleiss sind. Sie sind Arbeiter, die im Grunde genommen mit ihrem Leben zufrieden sind, die auch unausgesprochen tun, was sie tun müssen, die nicht nur im eigenen Interesse, sondern im Interesse einer noch grösseren Familie, in dem der Gesellschaft arbeiten.

Nógrád megyei szlovákok

Zólyomi József

A törökdúlás Nógrád megyét sem kímélte meg a pusztulástól. A jobbágyság számára már 1526-tól súlyos terheket jelentettek a török, a német és a magyar seregek átvonulásai, az egyre gyakoribbá váló végvári harcok, a török adózási rendszer bevezetése. Mindez a lakosság belső mozgását, más vidékekre történő költözését, a gazdasági élet hanyatlását és a lakosság számának csökkenését idézte elő. Az 1541—42. évi megyei adóösszeírásban még csak Sziigy és Szobok falvakról jegyzik meg, hogy az üresen álló portákat a török pusztította el. De az 1552. évi nagy török előnyomulást követő 1553—1554. évi megyei összeírásban már 44 községgel kevesebbnek írunk össze, mint a törökdúlást megelőző időszakban. Legkorábban a megye déli része néptelenedett el.¹ A felszabadító háborúk is húsz községgel gyarapították az elnéptelenedett, illetve elpusztult falvak számát.²

A 17. század utolsó évtizedében, a török kiűzésével egyidőben, az északi megyékben és várakban (Zólyom, Fülek) meghúzódó egyházi és világi földbirtokosok visszatértek elnéptelenedett vagy teljesen felégetett falvaikba, hogy azok benépesítésével új életet teremtsenek a több éve, évtizede parlagon hevert földeken.³

Az utóbbi időben egyre több tanulmány, cikk jelent meg a szlovákok 17—18. századi vándorlásáról, az ország délihb. megyéiben történt letelepedéséről.⁴ A különböző szempontú vizsgálatok eredményükben szinte alig térnek el egymástól. Megállapítják, hogy a sűrűn lakott, a kevés és rossz minőségű szántóföldekkel rendelkező északi megyékből az elszegényedett szlovákok — a jobb életkörülmények biztosítása reményében — a 17. század végén, a 18. század elején költöztek a török háborúk alatt elnéptelenedett és elpusztult déli megyékbe. A kutatás azt is tisztázta, hogy az Árva, Zólyom, Trencsén, Hont, Liptó stb. megyékből elszőkött szlovák családok spontán, vagyis nem szervezeten települtek le az ország déli megyéibe.⁵ Amikor elindultak szülőföldjükről még kevesen tudták, hogy hol fognak rövidebb-hosszabb ideig, esetleg végleg letelepedni.

Nógrád megye újratelepítése is erre az időszakra esik. *Siráczy* kutatásaiból tudjuk, hogy a 17. század végén érkeznek az első szlovák telepesek Bánk, Balassagyarmat, Szirák, Ósagárd községekbe.⁶ Más források szerint Alsóhodonyt,⁷ Csesztvét,⁸ Lucfalvát is a 18. századot megelőző években szállották meg a szlovákok.⁹ A falvak többségében azonban csak a 18. század első évtizedeiben érkeznek meg az első szlovák lakosok.

Nógrád megye az újratelepítés időszakában is már a törpebirtokosok hazája volt. A középkorban még egységes, összefüggő főúri és nemesi birtokok osztozkodás,

elszegényedés révén ekkorra már csekély számú, különböző falvakban elszórt parányi jobbágytelkekre zsugorodtak. Példaként megemlítjük, hogy Balassa Imre földbirtokosnak Terény, Galgaguta, Magyarnándor, Szente, Szátok, Bánk, Ósagárd, Alsópetény, Nőtincs községekben volt jobbágyi telkekre osztott birtoka.¹⁰ A megye egy másik földbirtokosának Egry Évának Keszegen, Legénden, Patakon, Tereskén és Érsekvadkertben voltak negyed- és féltelkekre osztott házhelyei.¹¹ A földbirtokosoknak és nemeseeknek az egy-egy faluban lévő telkeik száma 4—8 között mozgott. Ez azt eredményezte, hogy a megyében alig volt olyan település, amelyiknek csupán egy földbirtokosa lett volna. Az volt a jellemzőbb, hogy egy-egy falun egyidőben több földbirtokos osztozott.¹² A falun belüli jobbágytelkek földbirtokosok közötti megosztottsága segítségünkre lehet annak megértésében, hogy a szlovák települések miért ott alakultak ki megyénkben, ahol most is vannak.

Közismert, hogy a katolikusok és az evangélikusok között a vallási ellentétek a 18. század elején, az újrateremtés időszakában sem szűntek meg, sőt az erős katolizáció következtében egyre inkább fokozódtak. A 18. század elején a váci katolikus püspök a Vác környéki protestáns gyülekezetek templomait elkoboztatta, s ezeket vagy leromboltatta, vagy katolikus templommá alakíttatta át. Ekkor szüntette meg a keszei, a nőtincsi, a kosdi, 1718-ban az ósagárdi protestáns gyülekezetek templomát és szabad vallásgyakorlatát.¹³ A csesztvei katolikusok az ottlakó evangélikusok tanítóját elkergették, templomukat leromboltatták.¹⁴ A 18. század folyamán a megye evangélikus vallású lakói — valamennyien szlovákok — tömegesen küldik panaszos leveleiket a megyéhez a katolikus papok túlkapásai ellen, akik arra kényszerítik őket, hogy a mátraverebélyi búcsúba járjanak, a katolikus egyházi szertartásokon részt vegyenek, a vízkeresztii házzszenelés, a temetés, az ágybér szedésének jogát maguknak tartják fenn.

A többségében református és evangélikus vallású fő- és köznemesek, a túlerőben lévő katolikus egyházzal szemben úgy is igyekeztek tiltakozásukat és ellenállásukat kinyilvánítani, hogy a tulajdonukban lévő házhelyekre elsősorban evangélikus vallású szlovákokat ültettek. Az evangélikus vallású Vay Ádám Alsó-Bodonyba,¹⁵ Bene Pál és András, Egry Márton, Battik Gergely Szügybe,¹⁶ Barátnagy Ferenc és Magdaléna Csesztve kétharmad részébe,¹⁷ Jeszenszky Miklós és Farkas Pál Ósagárd, Bánk, Szátok, Terény, Galgaguta,¹⁸ a református vallású Ráday Gáspár Lucfalvára és Ludányba telepített evangélikus vallású szlovákokat.¹⁹ Kétségtelen vallási háttér húzódott meg Hellenbach György erdőkiúti földbirtokos intézkedése mögött is, amikor 1771-ben a község egy részének tulajdonosa lett, a katolikusokat elkergette birtokáról, helyükre evangélikus vallású szlovákokat telepített.²⁰ Nyilván nem a véletlen eredménye, hogy a váci püspök és az esztergomi káptalan Nógrád megyei birtokaira evangélikus vallású szlovákok letelepedésére nem került sor.²¹

Egy-egy település nemzetiségi (szlovák—magyar), vallási (evangélikus—katolikus) összetételének belső arányát az határozta meg, hogy a falu földbirtokosai közül ki mennyi létszámú és milyen vallású jövevény letelepedésére adott engedélyt. A családok számát természetesen a rendelkezésre álló telkek száma és nagysága határozta meg. Ez alapján a nemzetiségi és vallási arányoknak hét változatát különböztethetjük meg megyénkben:

1. magyarok — csekély létszámú szlovákok
(Ludányhalászi, Herencsény, Szente, Magyarnándor, Nógrádkövesd, Szátok)
2. szlovákok — csekély létszámú magyarok
(Bánk, Bér, Bokor, Felsőpetény, Galgaguta, Kéthodony, Lucfalva, Ósagárd, Sámsonháza, Szupatak, Vanyarc)

3. többsége magyar — jelentős számú szlovák
(Mohora, Cserhátsurány, Nógrád, Balassagyarmat, Egyházasdengeleg, Ipolyvece)
 4. többsége szlovák — jelentős számú magyar
(Patvarc, Szigy, Csesztve, Ipolyszög, Erdőkiirt, Terény, Legénd, Szirák)
 5. katolikus vallású szlovákok
(Keszeg, Alsópetény, Nézsa, Nótincs, Nógrádsáp)
 6. katolikus vallású németek
(Szendehegy, Berkenye, Katalinpuszta)
 7. katolikus és református vallású magyar falvak.²²
- Az 1—2 pontok alatt felsorolt falvak kisebbsége viszonylag gyorsan felszívódott, a többi csoportot napjainkban is megtaláljuk.

* * *

A megyénkbe települt szlovákok vázlatos történeti áttekintése után dolgozatunk alábbi részében azt kívánjuk röviden összefoglalni, hogy az új környezet, a más táji és földrajzi adottság, hogyan alakította, változtatta meg a magyarokkal egyiüttélő szlovákok tárgyi és szellemi kultúráját. Ahol erre lehetőségünk nyílik, megkíséreljük az azonosságok és eltérések, ezek okainak feltárását is.

Nógrád megye az újratelepítés időszakában nemcsak a törpe birtokosok, hanem a törpe birtokok hazája is volt. Korabeli összeírásokból, jobbágyok tanúvallomásaiból, a megyéhez küldött panaszlevelekből tudjuk, hogy a megye jobbágyainak többsége negyed- és féltelken gazdálkodott. Az egész, vagy ennél nagyobb telekkel rendelkező jobbágyok száma alig haladta meg a hármat falvanként. Ezért a megyében történő végleges letelepedés nem volt csábító. A földbirtokosok különböző kedvezményei ellenére (a lakóház építéséhez szükséges fa, adókedvezmény, irtási lehetőség biztosítása) több ezren költöztek az alföldi megyékbe a 18. század elejétől a 19. század közepéig. Ezek között jelentős volt a szlovákok száma is. Az elköltözésnek a szűkre szabott földterületen kívül, több oka is lehetett: járványok, víz- és tűzkárok, magas robotterhek, a vallási szabadság megsértése.²³

A szlovákok lakta falvak gazdasági fejlődése nem tért el a magyarokétól. A 18. század közepén kibontakozó majorsági gazdálkodás, az ezzel járó telki- és irtványföldek, legelők megcsonkítása itt is érezte hatását. A nyelvi elkülönülés, az ebből adódó zártabb életforma azonban a magyarokétól kissé eltérő gazdasági-társadalmi fejlődést eredményezett. Ezeknek ma még csak a külső megnyilvánulásait ismerjük, a részletesebb okok feltárásához további kutatásokra van szükség. Egyik ilyen külső megnyilvánulás, hogy a megyénkbe települt szlovákok általában a vagyonosabb paraszti réteghez tartoztak. Nagyarányú vagyoni rétegződés, nincstelenségbe vezető birtokaprózódás soha nem alakult ki náluk. Ez utóbbi azt is jelenti, hogy zsellér, napszámos, uradalmi cseléd ritkán került ki közülük.

Az ideletelepült szlovákoknak más környezetben, más táji adottságok közepette kellett életkörülményeiket kialakítani. Alkalmazkodniuk kellett a befogadó vidék gazdasági-társadalmi rendjéhez, az itt élő hagyományokhoz és szokásokhoz, amelyek vidékenként eltérő ütemben változtatták meg, alakították át az otthonról hozott, más történelmi körülmények között kialakult életformát.

A helyben található építőanyag a magyarságával egyező szerkezetű, beosztású lakóházakat hozott létre a szlovákoknál is. A lakóház helyiségeinek belső méretezése, funkciója is együtt fejlődött, változott az utóbbi 250 év alatt. Ezért a magyar és szlovák falvak lakóházai között semmiféle eltérést nem tapasztalhatunk.

A lakóház berendezésében, a munka- és használati eszközökben sem tudunk

különbséget kimutatni a magyar és a szlovák falvak között. Az eltérés már a 18. század elején sem lehetett jelentős, mert néhány házilag készült bútoron és használati eszközön kívül, azok beszerzése már akkor is azonos műhelyekből történt. Az északi megyék sűrűn lakott szlovák falvainak lakói közül már a 18. századot megelőző időben is sokan foglalkoztak hordók, kádak, különböző faedények, ládák, ruhatárolásra alkalmas szekrények, gabonatarató szuszékok készítésével. Voltak falvak, amelyek csak egyes bútorok, edények, használati eszközök készítésére specializálódtak. A fülekpüspökiek²⁴, poltáriak²⁵, csehbrézóiak (Csehbrek), rónyaiak, turicskaikak²⁶ ekét, kereket, kádat, jármot, hordót, a bolykiak²⁷ és poltáriak²⁸ fazekat, korsót készítettek. Felső-Esztergály, Hradistya, Korna, Mlágyó, Tosonca, Bisztricska lakói hordó, kerék, szekrény, negyven-hatvan kila gabona tárolására alkalmas szuszék, egyéb faeszközök (villa, kasza, véka, cséphadaró), a podrecsányiak pipa, a nagyfaluiak fazekak készítésével foglalkoztak.²⁹ Termékeik többnyire kereskedők révén jutottak el Nógrádba és az alföldi megyékbe. A 18. század első felében *Radványi Ferenc*³⁰ és *Bél Mátyás* is megemlíti, hogy a szlovákok bútorokat, edényeket, különböző munkaeszközöket árulnak gabonáért Nógrád megyében.³¹ A megye közgyűlése 1780-tól minden szűkös esztendőben megtiltotta a szlovákoknak, hogy a falvakban gabonáért szekrényt, szuszéket, ládlát, cserépedényt áruljanak. A 18. század végétől a céhek, majd a 19. század második felétől a falvakba letelepedett asztalosok készítik a paraszti lakóházak bútorait. A szlovákok, magyarok egyaránt az ekkor kialakult bútorkészítő központoktól szerezték be bútoraikat.³² A falusi asztalosok ugyan a helyi ízlést mindenkor figyelembe vették, de ez nem vezetett az együttlélő magyarok és szlovákok bútorainak formában vagy színben való elkülönülésére.

A bútorok elrendezésében, az egyes helyiségek használatában, azok berendezésében sem fedezhetünk fel eltéréseket. A szobában („tisztaszoba”) a sarkos elrendezés szinte napjainkig élt a szlovákoknál is. A többnyire házilag készült lócát az utcára és az udvarra néző ablakok alá sarkosan helyezték el. A lóca elé került az abrosszal leterített asztal két székkal, a másik sarokban a *tornyos nyoszolyát* állították fel, melyet az első világháborúig hat, majd kilenc párnával vetették magasra. Ez elé ismét két, többnyire asztalossal készített széket tettek. Az ágy végébe, vagy a bejárati ajtó mellé a ruhatárolásra használt, hozományba kapott *ládát* tették, melyet a két világháború között a *négyfiókos sublót* („kaszní”), majd az *állószekrény* váltott fel. A szentképek, az első világháború táján elterjedt családi fényképek, s közéjük akasztott gyári *cifrutányérok* elhelyezésének rendje is együtt változott a magyar és szlovák házakban. Csak a *sublót* fölött levő zenélő Lutherkép, az egymásmellé helyezett — különböző színű fonállal kivarrott — szlovák feliratú szentképek (Úrvacsora, Jézus mennybemenetele stb.) jelezték, hogy a ház lakói evangélikus vallású szlovákok.

A *lakókamra* — amely elsősorban a nők hálóhelye volt — a szlovák lakóházaknak is szerves tartozéka. Sámsonházán, Bánkon, Legénden még ma is emlékeznek a századforduló táján megszűnt lakókamrákra, ahol az asszonyok az ácsolt szekrényt, a gabonatarató szuszéket, a zsirt és a szalonnát tartották.

* * *

A gazdálkodással kapcsolatos munkaeszközök egyező fejlődését a termőtalaj a növényi kultúrák azonossága biztosította. A munkaeszközök egyezését elősegítette az is, hogy azok legnagyobb részét az északi megyék szlovák lakóitól vásárolták. Innen szerezték be az ekét, a favillát, a kaszát, a nyomtatógereblyét, de a gabonatarolás eszközeit is (szalmából font *kus*, szuszék, majd később *hambár*).³³ A paraszt-

ság részére termelő falusi kovácsok, a különböző munkaeszközöket készítő helyi faragók azonos forma és ízlés szerint dolgoztak.

Az állatok együtt-tartására szolgáló építmények (disznóól, hidas, istálló) elhelyezésében, berendezésében nem tudunk különbségekre utalni a magyar és szlovák falvakban. A legeltetés, az őrzés, a tartás módszerei is azonosak voltak. Sőt az állattartással kapcsolatos szokások is megegyeztek. A pásztorok megajándékozását első kihajtáskor, az állatok piros almáról történő itatását karácsonykor stb. a magyarok és szlovákok között egyaránt megtaláljuk. Az állatokhoz fűződő hiedelmek, gyógyító eljárások is egységesek. Ez utóbbit az is elősegítette, hogy a pásztorok az állatok őrzésén és legeltetésén kívüli azok gyógyításáról is gondoskodtak.

A paraszti állattartáson belül sajátos helyzete volt megyénkben a juhtartásnak. A juh a paraszti állatállományon belül mindig a periferiára került. Nem tartották olyan értékesnek, hasznosnak, kapcsolata is sokkal lazább volt tulajdonosával, mint a lónak, a szarvasmarhának, vagy a sertésnek. A juhok őrzése, legeltetése, gyógyítása, tejének feldolgozása szinte egész éven át a pásztor feladata közé tartozott. Ezért a juhtartással kapcsolatos munka- és használati eszközöknek, szókincsének megteremtői maguk a pásztorok voltak. Közgyűlési iratokból, tanúvallomásokból, hagyatéki leltárakból tudjuk, hogy a 18. században a megye falvaiban csak a Zólyom megyei Gyetvárról és Liptó megyéből származó juhászokat fogadták fel. Az otthoni gyakorlatnak megfelelően még füstölt sajtot, *parenycát* is készítettek a juhtejből.³⁴ A megye juhtartó gazdái a füstölt sajtot nem kedvelték, ezért készítését rövid időn belül beszüntették a juhászok. A juhtartással és a juhtej feldolgozásával kapcsolatos elnevezések (*kaliba, geleta, zsendice, lésza, kosár, varecu*) egységesen élnek a magyar és szlovák lakosok között. Ezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy a magyar—szlovák együttélés, kölcsönhatás csak ebben a szókészletben tükröződik. Tudjuk, több százra tehető azoknak a szavaknak, elnevezéseknek a száma, amelyet az itt élő és a velünk szomszédos szlovákoktól vettünk át, de annyira tisztán egyetlen mesterség sem őrizte meg terminológiáit a paraszti szóhasználatban, mint a juhászat.³⁵

Táplálkozási szokásaikban, ételeik elkészítésében nem tudunk különbségeket felfedezni. Sajnos ma már nem lehet kinyomozni, hogy a különböző ételek milyen arányú kölcsönhatás eredményeként változtak az elmúlt 250 év alatt. A megye szlovák lakosai között végzett néprajzi gyűjtőútjaink során egy hajlított ívű, cserépből készült süítőedényt találtunk, amelyet *pekárnya*, illetve *májsüítő* néven ismernek. A magyar falvakban ezt a süítőedényt sehol sem találtuk meg, használatára sem emlékeznek. A szlovák családoknál az idősebb nemzedék még tudta, hogy a májsüítőt az 1930-as évekig disznóölés alkalmával használták. A disznótoros vacsorát készítették el benne. Az étel elkészítéséhez három májsüítőre volt szükség: az egyikbe húst, a másikba apróra vágott burgonyát, a harmadikba sertésmájat tettek. A kemencében egyszerre kisüítették, majd a húst, a burgonyát és a májat egy nagy cseréptálban összekeverték. A körülállt tálból fakanállal ettek. Az így készült ételnek külön neve nem volt.

Levéltári kutatásaink során felfigyeltünk arra a tényre, hogy a 18. század első felében készült paraszti leltárakban — azonos létszámú és vagyoni állapotú családoknál — nagyon is eltérő mennyiségű savanyított káposztát írtak össze. Míg a magyar háztartásoknál 3—5, a szlovákoknál addig 10—15 akó káposztát vettek leltárba.³⁶ Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a káposzta nagyarányú elterjedésében jelentős szerep jutott a megyébe települt szlovákoknak.

* * *

A megye viseletét tanulmányozva, már a külső szemlélőnek is feltűnik, hogy a magyarok és a szlovákok viselete — elsősorban a nőknél — jelentősen eltér egymástól. Ezeket az elkülönülési jegyeket azonban a múlt század végétől nem tudjuk messzebbre követni, részletes leírások, adatok hiányában. Az utóbbi években számos levéltári adatot gyűjtöttünk ugyan össze a megye magyar és szlovák falvainak viseletére, de ezek sajnos nem alkalmasak az összehasonlításra. Kárlisták, hagyatéki leltárak csak az egyes ruhadarabok nevét közlik, néha anyagára, díszítésére is utalnak, de méretét, formáját stb. nem árulják el. Az innen nyert adataink azért hasznosak, mert a 18. század elejétől bepillantást nyerhetünk a parasztság változó ruhatarába, de arra már nem alkalmasak, hogy egyes falvak, magyarok és szlovákok viseletének különbségeire utaljunk.

Levéltári kutatásunk eredményéből most is hasznosítani tudunk néhányat. Forrásainkból kitűnik, hogy az újrateremtéstől — valószínű már az ezt megelőző időszakban is — a 19. század közepéig, a textilipar általános kibontakozásáig, Nógrád megye parasztságának ruhaanyagát többségében az északi szlovák lakta megyék céhes és háziipara biztosította. Körmönchánya környékén már a 17. században csipkeverő népipar virágzott.³⁷ A Zólyom megyei Bruzno³⁸ és Nedzibrod községek lakói csipkekészítéssel foglalkoztak.³⁹ A gácsi posztógyár termékén kívül keresett volt a losonci, privigyei, hradistyai, zólyomi, rozsnói posztó.⁴⁰ A finomabb vásznakat Nyitra, Liptó megyékből és a Szepességből szerezték be megyénk lakói.⁴¹ A gyolcs jelentős részét a kb. 300 felvidéki gyolcsos falu háziipara állította elő.⁴² A csizmanak való piros, sárga és fekete színű kordoványt Besztercebányán készítették.⁴³ A csipke, a posztó, a vászon, a gyolcs és a kordovány kereskedők révén jutott megyénk falvaiba, vásári központjaiba. A 18. század végén több mint kétszáz kereskedőt írtak össze a megyében, akik az előbb említett ruhakelmék eladásával foglalkoztak.⁴⁴ A kisipari termékek vándorkereskedők révén történő közvetítése még a 19. század közepén is jelentős. Zólyom, Árva, Nyitra megye gyolcsos tótjai, zólyomi csipkések, besztercebányai kékvásznakok, gömöri, nyitrai színesbőr kereskedők látták el a megye helyhezkött parasztságát. A túróci, nyitrai sáfrányosok, perkal- és selyemkendőket, szalagokat, szöveteket árusítottak.⁴⁵ Adatainkból egyértelműen kitűnik, hogy a 18. században és a 19. század első felében a megye paraszti viseletének, az ebben megnyilvánuló ízlésnek irányításában jelentős szerep jutott a ruhaanyagot biztosító északi megyék szlovák falvainak.

Fentebb arra utaltunk, hogy a munka- és használati tárgyak, bútörök stb. azonos műhelyből történő beszerzése miatt ezeknél sem formában, sem díszítésben nem találtunk különbséget az együttélő magyarok és szlovákok között. Fentebb láthattuk, hogy a ruhaanyag beszerzése azonos forrásból történt. Ebből az következne — a korábbi tapasztalatok alapján —, hogy a paraszti viseletben sem lehet eltéréseket kimutatni. Tudnunk kell, hogy a kereskedők ritkán árultak kész ruhákat, inkább ruhaanyag értékesítésével foglalkoztak. A ruha elkészítése, megvarrása a család asszonyainak, a közöttük élő kismesterek feladata volt. Így az öltözködésben szabadon érvényesülhetett az egyéni és a helyi ízlés. Ez volt az egyik oka annak, hogy megyénkben oly sok változat, elkülönülési jegy alakult ki a viseleten belül.

Meggyőződésünk, hogy a vallási, rokoni kapcsolatok révén kialakult falucsoportok viselete már a 18. században is jelentősen eltért egymástól. A szűkebb táji ízlés kivitelezésében — így a viselet elkülönülésében — fontos szerep jutott azoknak a csizmadia, szabó, szűcsmestereknek, süvegeseeknek, takácsoknak, vargáknak, akik a 18. század elejétől sorra megtelepültek a megye falvaiba. Felsőpeténybe, Herencsénybe 1724-ben, Ribára (Ipolyzög) 1740-ben, Nógrádmegyerbe 1779-ben költözik

csizmadiamester.⁴⁶ 1773-ban Szandán, 1783-ban Ilinybe telepedik le egy-egy szabómester.⁴⁷ Szécsényben 1727-ben, Dolányban (Benczurfalva) 1743-ban szűcsmester dolgozott.⁴⁸ Ebben az időben az egyes viseleti csoportok jóval több községet fogtak össze mint napjaink utolsó évtizedeiben. A múlt század 80-as éveiben megjelenő himzés, a falvak öltözködését irányító varróasszonyok élesebbé tették a viseleti eltéréseket a magyar és a szlovák falvakban egyaránt.

A megye szlovák falvainak viseletében — szabás, viselés, forma és díszítés alapján — három nagy csoportot különböztethetünk meg:

1. Szügyi csoport (Balassagyarmat, Patvare, Csesztve, Terény) Ehhez a viseleti csoporthoz tartozik több Csehszlovákiában lévő Ipolymenti falu is. Ennek a csoportnak ismertetőjele a csipőnél széles gallérral megtoldott, a térdet alig betakaró szoknya Szűkujjú ingvállaikon magasnyakú pruszlikot, ezen pedig széles rojtozású selyem vállkendőt viselnek. A főkötő, a *villuska*, a haját teljesen befedi, melyet csipkével, szalagokkal, apró fodrokkal, flitterekkel díszítenek. Az asszonyok hajukat nem kontyba hordják. A két ágba font haj végét *pertlivel* összekötik és a fej körül koszorúba tekerik.

2. Bánki csoport (Alsópetény, Felsőpetény, Nógrád, Nézsa, Ősagárd, Legénd, Nógrádsáp, Erdőkürt, Galgaguta, Vanyarc, Bér, Szirák, Kéthodony) A női viselet jellemzője az apró ráncokba rakott szoknya, melynek aljára piros szegőt varrnak. A fehér, testhezsimuló ingvállaikon többnyire deréktájon kiszélesedő vizitkét hordanak. A fehér gyöles ingvállat, a vizitkét, a kötényt egyező himzéssel díszítik. Főkötőjüknek széles kontyfésűikkel jellegzetes magas és szögletes fejformát adnak a fej tetején.

3. Sámsonházi csoport (Lucfalva, Szűpatak) Viseletük az első világháború után egyre jobban elpolgáricosodott. Az alig ráncolt szövetszoknya majdnem a bokáig ér, a slingelt szélű alsószoknya néhány centivel hosszabb a felsőszoknyánál. A keskeny gallérú, széles csipkés aljú, a kötény a deréknál enyhén ráncolt, jóval rövidebb a szoknyánál. A *buggyos ujjú* testhez simuló ing itt is ismert, melyre fekete színű pruszlikon vesznek fel. A menyecskék „T” alakban fésülik hajukat, majd a kétágba font haját kétoldalt a fül mellett vezetik hátra. Kendőjük a fejtetőn elkeskenyedik.

A szügyi csoporton belül kisebb csoportok nem alakultak ki. E viseletcsoporton belül csupán annyi eltérést tudunk felkutatni, hogy Balassagyarmaton keményített vasalt alsószoknyákat nem hordtak, azok mindig *laposan jártak*. Szügy, Patvare, Csesztve, Ipolyszög és Terény szlovák lakói még az 1940-es években is 7—8 vasalt alsószoknyát vettek fel nagyobb ünnepeken. E szerény eltérés valószínű Balassagyarmat városiasabb fejlődésének eredménye.

A bánki csoporthoz tartozó falvak viselete nem alakulhatott ennyire egységesen, hiszen itt a falvak földrajzilag nagyobb területen helyezkednek el. E csoporton belül csak azokban a községekben vált azonossá a viselet, ahol a közös templombajáráson kívül családi, rokon kapcsolatok is kialakultak. Mivel az egymás közötti ilyen jellegű kapcsolat csupán 2—3 falura szűkült le, ezért a viseletcsoporton belül öt kisebb egyiséget különböztethetünk meg:

- a) Bánk—Felsőpetény—Nógrád—Kéthodony—Ősagárd
- b) Alsópetény—Nőtincs
- c) Nézsa—Nógrádsáp—Legénd
- d) Galgaguta—Vanyarc—Erdőkürt
- e) Szirák—Bér—Egyházaskönyv

Itt még a kisebb viseleti egységeken belül sem teljesen azonos a viselet. A főkötő felerősítésének módjában, formájában találjuk a legtöbb eltérést. Például az egy viseletcsoporthoz tartozó Legénden, Nógrádsápon és Nézsán annyiban tér el egymástól a főkötő, hogy míg Legénden a keményített főkötő nagy része kilátszik a piros kikötött kendő alól, Nógrádsápon már csak egy kis részt, Nézsán pedig már semmit sem láthatunk a fehér gyolcsból készült főkötőből. A három községnél az eltérés nem a kendő kötésének módjából, hanem a főkötő méretéből adódik.

A sánsonháza-i csoportnál a három szlovák falu távol esik az összefüggő szlovák lakta vidéktől. Még egymással sem szomszédosak, magyar falvak ékelődnek közéjük. Rokoni, baráti kapcsolatok ugyan kialakultak közöttük, de viseletiük nem annyira egymáshoz, mint inkább az őket körülvevő magyarsáéhoz hasonlít. Ruházatuk Kis- és Nagyhárkány öltözetéhez áll a legközelebb, csak a magyarok viselete jóval színesebb.

Sajátosan alakult azoknak a községeknek a viselete, ahol magyarok és szlovákok élnek együtt. Azokban a falvakban, ahol egyre kevesebben éltek evangélikus szlovákok, ott a helyi katolikusokhoz igazították viseletiüket (Cserhátsurány, Magyaránádor, Szenté stb.). Ennek ellenkezőjével is találkozhatunk Patvarc, Sziügy, Csesztve stb. községek esetében. Azokban a községekben viszont ahol megközelítőleg egyenlő számban éltek magyarok és szlovákok, ott mindketten megőrizték eltérő viseletiüket. Ilyen községünk például Terény, ahol a katolikus magyarok viselete a cserhátsurányival, az evangélikus vallású szlovákok ruházata a sziügyivel egyezik.

Különbséget tapasztalhatunk a katolikus és az evangélikus szlovákok viselete között is. Nógrádsápon, Nézsán katolikus, Legénden vegyes vallású szlovákok laknak. Ez utóbbi községben a katolikusok főkötője a nézsaival egyezik. Az evangélikusok főkötője — mint fentebb már említettük — szélesebb. A három falu katolikusainál a pruszlík derekán a *fodor* felfelé áll, és jóval keskenyebb az evangélikusok pruszlíkján levő lefelé hajló *fodorjánál*.

A bánki viseletcsoportban a szlovákok vallását a főkötő hátuljának szélességéből is fel lehet ismerni. Az evangélikusok széles és szögletes, a katolikusok keskeny, lekerekített *kontyvasat* tűznek hajukba. A fejre helyezett főkötő hátulja a kontyvasnak megfelelően széles, vagy keskeny lesz. Nógrád községben az evangélikus vallásúak főkötőjének *fodorja* a vállig ér, a katolikusoknál ez jóval rövidebb.

Külön foglalkozunk a viselet díszítését kiegészítő hímzéssel. A megye paraszt-ságának hímzőkultúrájáról, annak kialakulásáról, fejlődéséről, megyén belüli táji eltéréseiről egy szorgalmas munkával összegyűjtött adatok alapján megírt tanulmány ad összefoglalást.⁴⁹ A dolgozat részletesen foglalkozik a megyében lakó szlovákok hímzésével is, ezért ennek részletes bemutatásától eltekintünk, csupán főbb eredményeit summázzuk. A szlovákok hímzőművészete — a megye magyar falvaihoz hasonlóan — nem tekint nagy múltra vissza. A múlt század hetvenes éveiben kezd kialakulni. A női ingek közelőin megmaradt legrégebb keresztszemes hímzések piros és fekete, majd piros és kék színű fonállal készültek. Mintázatuk mindig mértanias. A finomabb gyolcsanyag elterjedésével a laposöltéses hímzés vált általánossá, amely kezdetben piros, később piros-kék színű volt. A színeket ritmikusan helyezik el. A szlovák hímzés színösszeállításában különbözik a magyarokéitól, hogy itt a kék és zöld színek nem erőteljesek. A hímzések motívumai tagoltak, kirajzoltak, a tárgy szerkezetének hangsúlyozására törekszenek. A pruszlík hímzéséből megtudhatjuk, hogy viselője milyen vallású. Ha a szabásvonalak mentén elhelyezett csík keskeny, akkor katolikus, ha széles, akkor tulajdonosa evangélikus vallású.

Az utóbbi években végzett kutatások eredményéből azt a következtetést von-

hattuk le, hogy Nógrád megye legtöbb szlovákok lakta településén a hímzéskultúra századunk 30-as éveiben bontakozott ki erőteljesebben. Ezt megelőzően csupán a női és férfi ingre, a zsebkendőre, a fej- és vállkendőre került kézi hímzés. A 30-as évek elejétől a kötények aljának gépi hímzését a kézi hímzés váltotta fel. A pruszlík, a dísztrölköző, a díszlepedő hímzése is csak ez időtől kezdve vált általánossá.

A férfiak viseletében táji, nemzetiségi elkülönülések nem mutathatók ki, hiszen öltözetük legtöbb darabjához — már a 18. században is — kereskedők révén készen jutottak hozzá. Otthon, az asszonyok kezemunkája nyomán készült a vászon-, vagy hímzett gyölesing, a többnyire nyáron hordott szűk- és bőszárú gatyá. Házilag készült a boeskor, a múlt század közepéig hordott fehér szűrposztó *halinanadrág*. A mente, a szűr, a fekete és kék posztóruha, a kalap és más felsőruhák kisipari, majd később gyáripari termékek voltak. A mesteremberek munkáinál a megrendelő ízlése ugyan még falvanként is kimutatható, de ezek már nem hoztak létre olyan éles határokat, amelyek lehetőséget adnának a magyar és szlovák férfiviselet eltéréseinek tanulmányozására.

* * *

Fentebb már rámutattunk arra, hogy a megyénkben végleg letelepült szlovákok tárgyi kultúrája viszonylag rövid időn belül azonosult az itt élő magyarokéval. Az azonos földrajzi, történelmi környezet, a helyi lehetőségek — ma már alig kimutatható kölcsönhatásokkal — egységessé formálták az itt élő magyarok és szlovákok lakáskultúráját, munka- és használati eszközét, a termelés munkafolyamatát, az állattartás módját, az ételkészítés stb. Az elkülönülésre nem adott lehetőséget azt sem, hogy a megyénkbe települt szlovákok nem azonos faluból és megyéből származtak.

A megyénkbe költözött szlovákok szellemi kultúrájánál ezt a gyors alkalmazkodást nem tapasztalhatjuk, mert itt jóval lassabban érvényesültek a környezet helyi hagyományai, gazdasági-társadalmi viszonyok átalakítást sürgető hatásai. Az otthonról hozott mesék, népdalok, mondák, a családi ünnepekhez és az esztendő évszakaihoz fűződő szokások több nemzedéken keresztül öröklődtek.⁵⁰ Ezek megőrzését elősegítette a nyelvi elkülönülés, a zártabb életforma.⁵¹

* * *

Az utóbbi évtizedekben a magyarok és szlovákok között meglevő elkülönítő jegyek egyre inkább háttérbe szorulnak. A közös munkaalkalmak, a megváltozott gazdasági-társadalmi körülmények megszüntették a vallási, nemzetiségi ellentéteket, feloldotta a zárt életformát. A modern lakóházakkal tűzdelt falu- és utcaképből egyre gyorsuló ütemben kezd eltűnni a népviselet. Sürgető feladat számunkra, hogy a megyében élő szlovákok tárgyi és szellemi kultúrájának emlékeit minél részletesebben összegyűjtsük, megőrizzük. E törekvéseknek eredménye a Bánkon létesített szlovák tájmúzeum, a balassagyarmati Palóc Múzeumban őrzött több száz tárgy, irat- és fényképgyűjtemény, amelyek a megye szlovák falvaiban végzett néprajzi gyűjtő-utak alkalmával kerültek az intézménybe.

- ACSÁDY, Ignác 1896. Magyarország népessége a pragmatica sanctió korában 1720—21. Bp.
- BELITZKY, János 1974. Nógrád megye története I. Salgótarján.
- BÉL, Mátyás 1742. Notitia Hungariae novae historico-geographica.
- CHOBOT, Ferenc 1913. A romhányi plébánia története. Bp.
- CSILLÉRY, Klára 1972. A magyar nép bútorai. Bp.
- DAJASZÁSZYNÉ DIETZ, Vilma—MANGA, János 1954. Nógrádmegyei szabadrajzú hímnézők. (Magyar népművészet XIX.) Bp.
- ECKHARDT, Ferenc 1958. A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780—1815. Bp.
- FÉNYES, Elek 1837. Magyarország s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pest.
- FÜGEDI, Erik 1906. Agrár jellegű szlovák település a török alól felszabadult területen. Agrártörténeti Szemle, VIII. 3. 313—331.
1969. Békéscsaba újratelepítése. Békési Élet I.
- HARMATI, Béla 1936. Az ósagárdi ág. hitv. evangélikus egyház története. Ósagárd.
- KÁLNAY, Nándor 1884. Csesztve község története és leírása. Bp.
- KNIEZSA, István 1955. A magyar nyelv szláv jövevényszavai I—II. Bp.
- KRUPA, András 1970. Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál. Békéscsaba.
- MAKKAI, László 1954. Nógrád megye története 1848-ig. In.: Nógrád megye műemlékei. Bp.
- MALONYAY, Dezső 1922. A palócok művészete. Bp.
- MANGA, János 1956. A török háborúk emlékei a magyarországi szlovák népdalokban. Ethnographia, 1956/3.
1969. Egy magyarországi szlovák falu. Népi Kultúra-Népi Társadalom. II—III.
1973. Magyarországi szlovákok. Népi Kultúra-Népi Társadalom. VII.
1975. Slovenské etnické skupiny v Maďarsku. Národopis slovakov v maďarsku. Bp.
- MOCSÁRY, Antal 1826. Nemes Nógrád vármegyének históriái, geographiai és statisztikai esmertetése. Pesten.
- NAGY, Iván 1858. Balassa-Gyarmat. Új Magyar Múzeum. VIII.
- RADVÁNYI, Ferenc 1710—1716. Collectanea ad historiam Comitatus de Nógrád. (OSZK. Fol. Lat. 315.)
- SCHRAM, Ferenc 1968. Kiskórád megye történeti néprajza (1686—1848). Levéltári Szemle. 3.
- SIRÁCKY, Ján 1963. Stahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí. Slovenský národopis. XI.
- SOMOGYI, Miklós 1905. A hazai vándoripar és vándorkereskedés. Bp.
- ZÓLYOMI, József 1975. Adatok Nógrád megye parasztságának XVIII—XIX. századi történetéhez. Nógrád megye Múzeumok Évkönyve. 21.

JEGYZETEK

- BELITZKY, J. 1974, 139—140.
- MAKKAI, L. 1954, 56.
- A megye nemességének többsége Fülek és Zólyom városába menekült, innen irányították a gazdálkodást majorsági földjeiken a török háborúk alatt. (Nógrád megye Levéltára) — továbbiakban NmL. — XV. 2. NAGY IVÁN iratgyűjteménye, 1663.)
- A megyénket is érintő publikációk közül csak néhányat említünk: FÜGEDI, E. 1966, 313—331. Uő.: 1969, 56—65., SIRÁCKY, J. 1966., MANGA, J. 1975, 30—32, Uő.: 1969.
- Eddigi ismereteink szerint szervezett újratelepítésre csak Balassagyarmaton került sor. 1690-ben a város két bérlet földbirtokosa egy-egy jobbágyot bízott meg az 1663-ban elpusztult település benépesítésére. NAGY, I. 1858, 223—224.
- SIRÁCKY, J. 1963.
- CHOBOT, F. 1913, 71. és NmL IV. 31. Processus terminati 1754/1172.
- KÁLNAY, N. 1884, 8.
- NmL. IV. 1. Közgyűlési iratok. F. 1771/44—86.
- Uo. Z. 1749/1.
- NmL. IV. 31. Processus terminati 1761/1497.
- Példaként megemlítjük, hogy Kőkenyesnek 5, Herencsénynek, Ósagárdnak 5—5, Bánknak 7, Vanyarcnak pedig 13 földesura volt azonos időpontban. SCHRAM, F. 1968, 665. és NmL. IV. Instantiae 1793/207.
- HARMATI, B. 1936, 4.
- KÁLNAY, N. 1884, 9—22.
- NmL. IV. 1. Processus terminati 1754/1172.
- NmL. IV. 1. Közgyűlési iratok Z. 1749/1.
- KÁLNAY, N. 1884, 8.
- NmL. IV. 1. Közgyűlési iratok 1/1714/98—3—19.

19. Uo. F. 1771/44—86.
20. NmL. IV. Inquisitiones 12/1771—142.
21. Településtörténeti kutatásunk alapján a megye többi helységénél is kimutatható a vallási szempontú újratelepítés
22. Az arányokat a 18. század első feléből származó Schematizmusok alapján állítottuk össze.
23. ZÓLYOMI, J. 1975, 102—108.
24. NmL. IV. 3. Közgyűlési iratok 1/1770/120.
25. Uo. B. 1704/17—16.
26. ACSÁDY, I. 1896, 353.
27. NmL. IV. 1. Közgyűlési iratok L. 1771/10.
28. Uo. B. 1771/24.
29. FÉNYES, E. 1837, 215—244., MOCSÁRY, A. 1826, II. 49.
30. RADVÁNYI, F. 1710—1716.
31. BÉL, M. 1742.
32. CSILLÉRY, K. 1972, 9.
33. MOCSÁRY, A. 1826, II. 40. — Közgyűlési iratok 1736/1246, — 1767/12—18.
34. A gyetvai származású lucfalvai juhász 1737-ben a megyéhez küldött levelében panaszolja, hogy gazdája a füstölt sajt készítéséhez szükséges díszített sajtnyomó mintáját szándékosan összetörte. (NmL. IV. 1. Közgyűlési iratok 1737/349—14.)
35. KNIEZSA, I. 1955.
36. NmL. IV. 22. Nógrád vármegye adószedőjének iratai. B. Kárösszeírások (Csesztve: 1726, Nőtincs: 1735), Közgyűlési iratok: Póltár, Zelene, Alsósztrégova: 1756.
37. MALONYAY, D. 1922, 108.
38. NmL. IV. 33. Fiscalia, 1816/78.
39. NmL. IV. 3. Közgyűlési iratok, 6/1814/79.
40. NmL. IV. Inquisitiones, 12—1771/140, Fiscalia, 1816/73., Közgyűlési iratok, 10/1730/33.
41. ECKHARDT, F. 1958, 49—50.
42. FÉNYES, E. 1837, 72.
43. NmL. IV. 1. Közgyűlési iratok 12/1734/1237.
44. Uo.: 4/1894/36.
45. Uo.: 135/1812/36.
46. Uo.: 4/1724/28. — NmL. IV. Inquisitiones 13—1779/70.
47. Uo.: 13—1783/138.
48. Uo.: 1727—5. — Inquisitiones 1743/65.
49. DAJASZÁSZYNÉ DIETZ V.—MANGA J.: 1954.
50. KRUPA A., 1971.
51. MANGA J., 1973.

Leány ünnepi öltözetben, 1936.

Terényi menyecske ünneplőben.

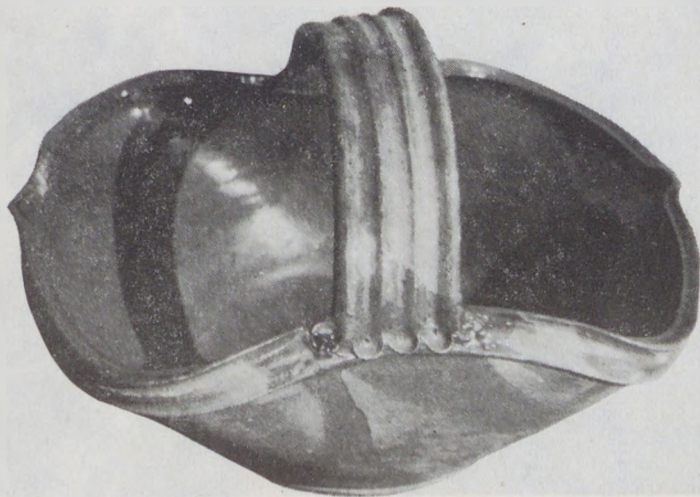
Leány ünnepi öltözete, Vanyare, 1918.

Fiatal házaspár. Patvarc, 1918.

Ósagárdi népviselet, 1854.

Májsütő („pekárnya”).

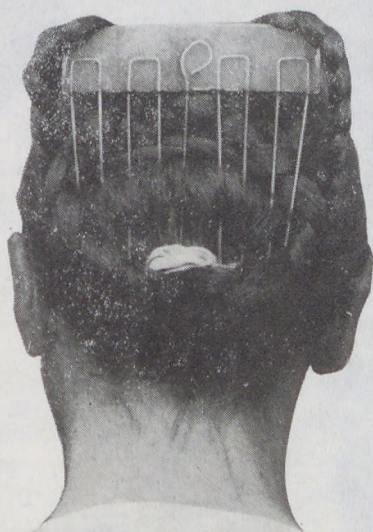
Menyecske főköötőben. Bánk.

Hajviselet Nézsá.

Koszorús hajviselet Patvare.

Hajviselet Bánk.

Legéudi menyecske.

Die Slowaken im Komitat Nógrád

Zu der Neusiedlung der infolge der türkischen Kriege verwüsteten Dörfer im Komitat Nógrád kam es am Ende des 17-ten Jahrhunderts und in den ersten Jahrzehnten des 18-ten Jahrhunderts. Die neuen Siedler kamen aus den dicht bewohnten nördlichen Komitaten (Árva, Zólyom, Liptó, usw.). Bei der Neusiedlung kamen die religiösen Gesichtspunkte wieder in den Vordergrund. Die evangelischen Gutsbesitzer setzten evangelische Slowaken auf die Grundstücke nieder. Die religiöse und Nationalitätszusammensetzung je eines Nógrader Dorfes bestimmte so das, wie sich die Zahl und Grösse der Grundstücke der evangelischen und katholischen Gutsbesitzer innerhalb einer Ansiedlung teilten. Dementsprechend können wir Dörfer des Komitats in sieben Gruppen verteilen: Ungarn — wenige Slowaken, Slowaken — wenige Ungarn, Mehrheit Ungarn — bedeutend an der Zahl Slowaken, Mehrheit Slowaken — bedeutend an der Zahl Ungarn, katholische Slowaken, katholische Deutsche, katholische und reformierte ungarische Dörfer.

Die hierher angesiedelten Slowaken mussten ihre Lebensverhältnisse in einer anderen Umwelt, unter anderen Landschaftsgegebenheiten formieren. Sie mussten sich an die wirtschaftliche, gesellschaftliche Ordnung der aufnehmenden Landschaft, an die hier anwesenden Traditionen und Gebräuche anpassen, die die von zu Hause mitgebrachte, unter anderen historischen Umständen ausgestaltete Lebensweise in den verschiedenen Gebieten unterschiedlich veränderten, umgestalteten.

In dem Bau, in der Wohnungskultur findet man kaum einen Unterschied zwischen den ungarischen und slowakischen Dörfern. Dieselbe Quelle des Baustoffes, der Möbel, der Arbeits- und Gebrauchsgegenstände, die in der angegebenen Gegend aufzufinden waren, verminderte bedeutend die sich trennenden Merkmale.

Die einst in unserem Komitat angesiedelten Slowaken haben ihre Tracht und die sich an die Familienfeste knüpfenden Gebräuche längste Zeit hindurch bewahrt. Nach ihrer Tracht bilden sie drei grosse Gruppen.) Szügy, Bánk, Sámsonháza)

Adalékok a múlt század első felének nógrádi történetéhez (Forrásközlés)

Praznovszky Mihály

A most közreadásra kerülő két történelmi forrás nemcsak tartalma, de „műfaja” miatt is érdekes. A másfél évszázada megfogalmazott iratokat alapkövekben helyezték el, kimondottan az utókornak szánt állal: „Ezeket utódinknak s maradékinknak ide feljegyeztük. Kívánjuk, hogy azt örömmel olvassák s rólunk, kik javainkat munkálódva kimúltunk, emlékezzenek.”

Az egyik iratot az 1834-ben épült balassagyarmati ún. Nemzeti Iskola, mászóval a róm. kath. elemi iskola alapkövébe helyezték, a másikat egy jó évtizeddel később az újonnan építendő Városháza „talpkövébe” tették.¹ E két forrás apró, de lényeges adatokat tartalmaz a korabeli Balassagyarmatra, Nógrád megyére és Magyarországra vonatkozóan egyaránt. Az állami, egyházi vezetők névsora mellett megismerjük belőlük a helyi előljáróságot, a korabeli várost, annak utcáit, lakóit, a gazdasági körülményeket. Ezek az adatok így önmagukban olvasva is érdekesek, de beépítve a kutatómunka más produktumaiba több vonatkozásban is használhatók.

Nem lenne teljes a kép, ha röviden nem szólnánk arról a két intézményről, amelyeknek alapkövei ezeket az iratokat rejtik. Arra keressünk választ: miért és hogyan épültek ezek?

Az időben első forrás a Nemzeti Iskola építéséhez kötődik. Az iskolai oktatás történetével több helyi monográfia is foglalkozott már. Egyértelmű megállapításuk, hogy a korábbi évszázadok balassagyarmati iskolaiügyeire vonatkozóan kevés adat van. 1725-ből ismeretes csak az első helyi katolikus iskolai tanító neve, bizonyos Krnyavi Mátyásé.² A mezőváros oktatási képe rendkívül sivár volt a reformkor kezdetéig. Az iskolaépület elhanyagolt, düledező, az iskolamester helyzete elkeserítő. A századfordulón pl. ezek a feladatai: harangoznia kellett a vihar és a zivatar eljésztésére, ostyát süített a templom számára, tatarozta az iskolaépületet, kántorkodott. S mindezek után, ha jutott rá ideje, tanítóskodott.³

A balassagyarmatiak változtatni akartak ezen a helyzeten. Elhatározásukhoz az is hozzájárult, hogy az országos hangulat szinte kényszerítette őket erre. Pl. az 1830. évi VIII. törvény a magyar nyelv használatáról, vagy egy helyi kezdeményezés, a Nemzeti Intézet akciói a megyei iskolaiügy megreformálására. A helyiek nemes szándékát egy valami akadályozta: nem volt pénzük.

Több évre terjedő akció kezdődött. Első lépésként 1832-ben Zichy István gróf, az egyik helyi földesúr 250 Ft. évi fizetést ajánlott fel az építendő iskolában kinevezendő tanítónak, amit az uradalom folyamatosan biztosítani fog. (Egyetlen feltétel:

csak magyarul taníthat az illető!) Az előljáróság kapva kapott a felajánlásra, s köszönetiük kifejezése mellett kérték, hogy hasson oda a gróf: a város másik földesura, Balassa Sándor is tegyen hasonló szellemű felajánlást. (Nem tett . . .)⁴

Ugyanebben az évben kérvényüket a megyei közgyűlés elé is vitték. November 9-én a közgyűlés tárgyalta kérésüket s megbízta a főszolgabírókat, hogy járásukban szorgalmazzák a nemesi megajánlások megtételét. Hárman már a gyűlésen jelentkeztek: Kubinyi Ferenc évi 200 Ft-t adott három éven át erre a célra; Gasparik Kázmér váci kanonok évi 250 Ft-t két éven át; míg Bekker János alesperes és vadkerti plébános évi 200 Ft-t juttatott két éven át az építési költségekre. Nekik is volt kikötésük: a tanítás magyar nyelvű legyen s az egyik tanító csak a lányokat tanítsa. (A felajánlásban az az érdekes, hogy Kubinyi evangélikus létere támogatta a katolikus iskolát egy meglehetősen megosztott felekezeti megyében.)⁵

A helyiek sem tétlenkedtek. 1833-ban egy küldöttséget választottak, amelynek az volt a feladata, hogy adományokat gyűjtsön az iskola építéséhez. Megbízóleveleikben meghatározták akciójuk célját, s ebből jól tükröződik a kor hangulata: „... világos lenne az, hogy a világ minden részein az Emberiség méltóságát az Ész kipallérozásában helyezhetjük, és ennél fogva a Polgárosodás lépcsőit is az Értelem kiművelődéséről mérjük.”

Ez a küldöttség eredményes munkát végzett. Tagjai közül Dévény István járt Bécsben és Pozsonyban. Nováky Ferenc ügyvéd is utazott ebben az ügyben, de ő maga is tett felajánlást. Geróza János kezelte a pénztárt. Hummer Ferenc szerezte be az építőanyagot, Zolnay István a napszámások felvételéről gondoskodott. Bozda Mihály háládatlan feladatot végzett: a megajánlott támogatásokat kellett begyűjtenie. Ráth Ferenc volt főszolgabíró is sokat utazott támogatások szerzésére; Aninger Ferenc is szervezett, de ezen felül ingyen bádogos munkát is végzett az épületen. Rajtuk kívül még sokan mások is segítettek, tehát igazi társadalmi összefogás jött létre az iskola felépítésére.⁶

Ezek az egyéni felajánlásokon kívül a vármegye úgy is segített, hogy az új megyeházára készítendő címer költségeire tett felajánlásokból a be nem folyt összeget átadta a városnak. Ezt még be kellett gyűjteni s Bozda Mihály ismét útra kelhetett. . . Így gyűlt össze végül is 4500 Ft, amely ugyan kevésnek bizonyult, mert az iskola elkészülte után még 580 Ft-al adósak maradtak a kőművesnek.⁷

Az építés mindezek után gyorsan folyt. 1834 májusában helyezték el az alapkövet s még azon év november 15-én át is adták az iskolát.

Az épületben három tanterem volt, később tanítói lakásokat is építettek hozzá. Fiúk-lányok egyaránt jártak ide, ha nem is közös osztályba. Típusát tekintve a nagyobb mezővárosi iskolák közé tartozott. Az első osztályban a heti óraszám 22, a másodikban 22 és fél. Tantárgyak: biblia ismeret, katekizmus, olvasás, helyes- és szépírás, számítás („alkalmazva a mezői gazdaság és háztartásra”) az erkölcsök és illemszabályok, a latin nyelv elemei (ez nem mindenkinek) továbbá a levél és a nyugta írás, kereskedői könyvvitel, „a számításból még a hármaskénti szabály, alkalmazva az iparra, kereskedelemre, a leendő iparosoknak még a mérés és rajz.”

Az első osztályba ekkor 61, a másodikba 31 fiú, a lányosztályba pedig 53 tanuló járt. A magyar nyelv mellett még szlovákul is tanítottak. A felső osztály tanítója Fábry György volt. Érdekes, hogy 1835—1839 között nyomtatott értesítőket adtak ki.⁸

A Nemzeti Iskola a Fő utcán, a mai Rákóczi úton volt. Körülbelül ott, ahol most az étterem és a könyvesbolt van. Borovszky írja, hogy a kath. elemi leányiskolától

(ma kollégium) „néhány házzal odébb volt”. 1909-ig állt, akkor építették az új katólikus elemi iskolát, amely ma is áll a Szabó Lőrinc utcában.

A másik épület a Városháza. Felépítésének egyetlen oka volt, ami mindig riogatta ekkor a helybelieket: a vörös kakas, azaz a tűzvész.

A város hosszú évtizedek óta viaskodott már czzel a veszedelemmel, de kevés sikerrel. A zsúptetős vályogházak, a keskeny, zsúfolt utcák szinte segítették a kipattanó szikrák okozta lángok elharapódzását. A tűz elleni védelem majdhogynem csak ebből a rendelethől állt: „minden gazda hordót vízzel és létrát maga házánál tartson. Az utcán, udvarokon pipázókra vigyázni kell, azokat a bírácoknak, vagy vármegyéhez adják fel.”⁹

1800 augusztus 5-én csaknem az egész város leégett, később is szinte minden évben tucatnyi épület vált a lángok martalékává. 1815 március 4-én a város testülete kétségbeesve állapította meg: „Balassagyarmat városunk a szerencsétlen tűz végett oly gyakorta veszedelemben vagyon, hogy majd minden esztendőben és azt ugyan néha több ízben a lakosokat rész szerént félelembé és ijetségbe, részt szerént pedig olly szegénységbe és nyomorúságba hozza, hogy koldulás által magokat fel segíteni kéntelenítetnek.”¹⁰

Ha nehezen is, de összegyűjtötték a pénzt egy új „8 akós vizipuskára” azaz fecskendőre, amellyel úgy vélték eleget tudnak tenni a tűzvédelemnek. Később egy önkéntes „tűzörségi társulat” is alakult, amely fizette a tűzoltókat.¹¹

Végso soron azonban ez sem segített túl sokat. 1832-ben pl. Blathy Daniel házá-
nál ütött ki tűz „az úr fűsvénysége miatt”, lévén, hogy a kéményen lévő repedést nem csináltatta meg hosszú évek óta. Mit ért akkor a város jó szándéka?¹²

Az 1840-es évek elején szinte minden évben volt tűz, néha 30—40 ház is leégett. 1843 augusztus 10-én este fél 10-kor az Óváros utcában kigyulladt Fábry János háza. Ekkor 37 épület égett le, közöttük a városháza és a parókia is. (A templom teteje is lángra kapott s csak néhány önfeláldozó lakos jóvoltából menekült meg.)¹³

A gond ugyanaz volt mint a Nemzeti Iskola építésénél. Nem volt pénz az új épületekre. Ezt viszont már nem lehetett társadalmi összefogásból előteremteni, ezt a városnak magának kellett biztosítania. S ez nem volt egyszerű dolog. Olyannyira nem, hogy Heér György főbírónak s a tanácsnak támadásokat kellett kiállnia. Egyesek féltek, hogy a városháza építése újabb adóterhet jelent a polgároknak. Végül is sikerült meggyőzni a többséget s az építés megkezdődhetett.

Kezdetben Kassalik Ferenc „pesti építőmestert” kívánták megbízni az új épület tervezésével és felhúzásával, de feltehetően a támadások miatt két helyi iparosra, Entz Mátyás kőművesre és Alk Ádám ácsra bízta az építést. (Az üszkös falak bontásakor derült ki a beépített téglák alapján, hogy a korábbi városháza 1738-ban épült.)

Dévény István jegyző, amikor 1843 december 21-én ünnepélyes külsőségek között sor került az alapkövetételre, beszédet is mondott. Ebben, amellet, hogy bírálta a gáncsoskodókat, elmondta az építés szándékát is: „... boldog az olly ember, aki nevezetességet hagyhat maga után, de nem tsak vélem, hanem meg vagyok győz-
tetve abban, hogy a késő korban is, midőn már mi elmúlunk, utódaink tsudálni fog-
ják azt, hogy ezen házat egyedül az Istenben való bizodalom, fáradhatatlan szorga-
lom, igazlelkűség és az Elöljáróság tetleges segedelme építhette.”¹⁴

1844. november 30-ra az emeletes új Városháza már állt. Ezen a napon nagy ce-
remóniával felszentelték szobáról szobára járva. Utána ünnepi beszédek következtek
s a városi testület birtokba vette az épületet. Az első tanácsulást 1844 december 14-én
tartották benne.¹⁵

Ez a városháza a mai posta helyén állt. Korabeli fényképet is ismerünk róla: éppen azt, amikor 1912-ben megkezdték a bontását, hogy új városházát építsenek.¹⁶

Így mind a két alapkő elveszett már s a bennük elhelyezett írományokat csak a levéltári bejegyzések örökítették meg számunkra.

JEGYZETEK

1. A két irat levéltári jelzete: Nógrád megyei Levéltár Balassagyarmati város jegyzőkönyve 85/1834; Uo. 675/1843
2. Ezek a források: BELITZKY JÁNOS: Balassagyarmat története Bgyarmat 1977 (A továbbiakban Belitzky); WAGNER ISTVÁN: Balassagyarmat tanügyi viszonyainak ismertetése. Bgyarmat. 1877. (Wagner); JESZENSZKY KÁLMÁN: A balassagyarmati római kath. elemi fiúiskola vázlatos története. Bgyarmat. 1934. (Jeszenszky).
3. BELITZKY: 124—125. p.
4. NmL. Balassagyarmat város jkv. 38—40/1832.
5. NmL. Közgazdasági jegyzőkönyv 1843/1832. Más összefüggésben idézem ezt a tényt a „Kubinyi Ferenc közéleti tevékenysége” című tanulmányomban. In.: Nógrád megyei múzeumok évkönyve. 1980. 46—47. p.
6. NmL. Bgyarmat város jkv. 2/1833, 17/1833, 27/1835.
7. NAGY IVÁN: Balassa-Gyarmat — Új Magyar Múzeum. 1858. május. 252. p. — BOROVSKY SAMU szerk.: Nógrád vármegye. Bp. 1911. 717. p.; WAGNER: 8—9. p.; BELITZKY: 125. p.; JESZENSZKY: 15—16. p.; NmL. Bgyarmat város jkv. 167/1834.
8. WAGNER: 8—9. p.; BELITZKY: 126. p.; JESZENSZKY: 17. p.; BOROVSKY: 717. p.
9. Idézi BELITZKY: 121. p.
10. NmL. Bgyarmat város jkv. 16/1815.
11. Idézi BELITZKY: 523—524. p.
12. NmL. Bgyarmat város jkv. 132/1816, 178—183/1816, 86—87/1832, BELITZKY: 523—524. p.
13. NmL. Bgyarmat város jkv. 20/1843, 422/1843.
14. Uo. 419/1843, 431—434. 436—439/1843, 458/1843.
15. Uo. 596/1844, 634/1844.
16. KMETTY KÁLMÁN: Balassagyarmat utcanevei. Bgyarmat. 1980. 53. p.

„Pünkösdi hava 19.85/1834

Nemes Dévény István úr, város jegyzője bé mutatta azon írást, mely az iskola talp kövében tétetthetne.

Ezen írás helyesnek találtatván elfogadtatik és az Iskola talpkövében tétetni rendeltetik, mely e képen szöll:

A tellyes Sz. Háromságban élő Egy igaz Isten nevében Édes Hazánk Lelkes Fiai, és Szegény városunk lakossai Kegyes adakozásaiból Ezen Nemzeti Iskolának Építését elkezdetük Szerelmes Meg Váltónk Születése után 1834-ig. Esztendő Sz. György hava 14-ik napján; Ezen Talpkövet pedig megszentelte s le tétette Főtiszt Bekker János Vadkerti Plébános és Esperes Úr, mint ezen Iskolának egyik Kegyes Pártfogója és Kegyes T. Fő adakozója Pünkösdi hava 20-ik napján; Ezen időbeli nevezetességéhez ide feljegyezvén a, Késő maradékra ezennel által szállítjuk. U. m:

A Keresztény Katholika Anya Sz. Egyháznak mostani Fő Kormányzója és látható Feje 16-ik Gergely római pápa.

Édes Hazánk Felsőes Koronás Királya a Első Ferentz Austriai Császár A Ki szerentsés, és 42 Esztendő boldog országglása alatt sok háborukat különbféle szerentsével viselt, de most 1815-ik Esztendőtől olta Egész Európa békességét egyedül Ő tartya fel Negyedik Hitvesse Karolina Augusta Bajor Király Maximilián Jósef Leánya a, Csilag Keresztes Rend Fő Véd asszonya, Magyar Országi Királynévá koronáztatott Nagy Mlgú Kopátsy Jósef veszprémi Megyes Püspök Ur által 1825-ik Esztendő Sz. Mihály Hava 23-ik napján Posonyba. Ugysszinte.

Ötödik Ferdinand Magyar Király s a többi Austriai Örökös Tartományok Korona örökösse, Kit is Édes Attya 1830-ik Esztendő Sz. Mihály hava 28-án Posonban Néhai Fő Mtgú Kardinális Rudnay Sándor akkori boldog emlékezetű Magyar Ország Elsője Öminentziája által az akkori Ország gyűlésén Magyar Királlyá Koronáztattott; Ennek Hitvese Mária Anna Karolina néhai Szardíniai Király Viktor Emanuel Leánya. A Kikis Édes Magyar Hazánk boldogságára számos, éveket érjenek és eltöltsenek.

Ide jegyezzük az Ország Zászlós Urait is. U. M.

Nádor Ispán Fges Cs. s' Kir. Örökös és Austriai Fő Hertzeg József Ország Birája
Gróf Cziráky Antal,

Horváth Országi Bán Báró Vlasits Ferentz Generális,

Királyi Fő Tárnok Mester Gróf Pálffy Fidél

Királyi Ajtón álló Mester gróf Amade Antal,

Királyi Pohárnok Mester Báró Eötvös Ignázt,

Királyi Kamarás Mester gróf Nádasdy Mihály,

Királyi Asztalnok Mester gróf Illésházy István,

Királyi Fő Udvari Mester gráf Revitzky Ádám,

Királyi Fő Lovász Mester gróf Zichy Ferentz,

Királyi Testőrző ns sereg Kapitánya Báró Splényi Ignázt

A Magyar Sz. Koronának Két őrzője

1. Végh István 2. Gróf Keglevich Gábor

Ezen Esztergomi Érseki Fő Megyében Az Érsekszék 1831-ik Esztendő Sz. Mihály hava 13-ik napjától üres lévén, most az Érseki Helytartó, vagyis Vicarius Generalis Kapitulátis Mtgos, s' Fő Tiszt. Kollár István Ur, választott Tribunitzi Püspök. Nemes Nógrádi Megyénkben Á, Fő Esperes nsgos és Fő Tiszt. Németh György Ur Esztergomi Kanonok. A' Vadkerti Kerület, Esperestye és a' nntzi Iskolák Inspectorá Főtiszt Bekker János Ur vadkerti Plébánus; A Helybéli Plébánus Nagyon tiszt. Tvrdy János Ur, Helybéli Káplán Tiszt. Cselkó János Ur, Éllyenek boldogul.

Ezen Nemes Megyének Szeretett Fő Ispánnya Nagy Mlgu Buzini gróf Keglevich Gábor Ur Öxellentziája Korona Ör. Nógrádi Fő Ispányi Székében Bé iktattatott 1827-ik Esztendő Sz. András hava 5-ik napján Néhai Mtgos. Báró Perényi Lázár Királyi Biztos s' Torna Vgye Főispánnya által. Éllyen sokáig.

Első All ispán Tettes Ebetzki Tihanyi Ferentz Ur Éllyenek

Más. All ispán Tettes Jeszenitzei Jankovich Antal Ur

Járásbéli Fő Sz. Bíró Tettes Szügyi Trajtler István Ur sokáig

Kerületbéli Sz. Bíró Tettes Nszigethi Szily István Ur

Méltóságos s' Kegyes Földes Uraink neveit is Örök háladatosságunk bé bizonyítására ide Iktatni Kévánnuk.

Ügymint

1. A Divényi Seniorális uradalmakban mostani senior és birtokos Mtgos Ör Gróf Zichy István Ur Önsga, aki ezen Nnti Iskolákban Egy Tanítónak füzetését 250 frt-ban PP Évenként megállapította háladatos, s legbuzgóbb Köszönet, valamint Hoszu Élet Kévánása Illy Kegyes Földes Urnak. Ezen Uradalom Tisztsége Következendő:

Uradalmi Director Tettes Halátsy József Ur
 Uradalmi Fő Fiscális Tettes Gellén József Ur
 Uradalmi Al Fiscális Tettes Tomka Sándor Ur
 Uradalmi Tisztartó Nzts Vithalm József Ur
 Uradalmi Számtartó Dto Némethy György Ur
 Uradalmi Számtartó Dto Halátsy János Ur
 Uradalmi Kasznár Dto Illánszky János Ur
 Uradalmi Kasznár Dto Thycsinszky Albert Ur
 Uradalmi Kasznár Dto Piry József Ur
 Uradalmi Kasznár Dto Tomka Károly Ur
 Uradalmi Kerületbéli ispán Somoskőy György Ur
 Uradalmi Kerületbéli ispán Dto Vithalm János Ur
 Uradalmi Kerületbéli ispán Dto Domián Ignátz Ur
 Uradalmi Kerületbéli ispán Novák Miklós Ur
 Uradalmi Fővadász ispán Schille Jakabb Ur
 Uradalmi Földmérő ispán Algöver János Ur

2. A Kékkői Uradalom fele részében Néhai Mtgos Báró Balassa Sándor Ur Özvegye született Kiss Anna Asszony.

Őnsga Tellyes hatalmú Fő Kormányzója Tettes de Adda Elek Ur
 Uradalmi Prefectus Tettes Zalukay Voxit Horváth Károly Ur
 Uradalmi Fiscális Tettes Gentsi Morvay Sámuel Ur
 Uradalmi Tisztartó Nzts Braidschver János Ur
 Uradalmi Számvevő Nzts Thuránszky András Ur
 Uradalmi Számtartó Nzts Kiss János Ur
 Uradalmi Kasznár Nzts Turthényi József Ur
 Uradalmi Kasznár Nzts Jaskula János Ur
 Uradalmi Földmérő Nzts Lányi Sámuel Ur

3. A Kékkői Uradalom más hasonfélé részében Mlgos. Gróf Szapary lineán álló s' osztozó Mlgos Urak, Ezeknek Fő Kormányozója Mlgos Széky Gróf Teleky József Ur, Tettes ns Szabolts Vármegyének Fő ispánya. Al kormányozó Mtgos Gróf De La Motte Károly Ur. Őnsga uradalmi Fiscális Tettes Szigyártó Mihály Ur, Tisztartó Nemes Siráki Benjamin Ur.

A város előljárói ezek

A város Fő Birája	Nemes Ráth Ferentz
A város Árvák Attya	Illits Konstantin
A város Számvevő	Vischetzki Antal
A város Inspector	Garba István
Városi Hadibeszedő	Haidenvolf József
Városi honyi beszedő	Hummer József
Városi borpénz beszedő	Hummer Ferentz
Városi kapitány	Zsigmondffy Márk
Városi borsáfár	Gebhard Mátyás
Városi borsáfár	Martzányi István
Városi kisbíró	Leszenyitzky András

Városi belsőgazda
Városi Esküttek

Anninger Bertalan
Udvardy János
Havay Pál
Szinay János
Jezzenits Pál
Nagy János
Zolnai István
Sinkovits András
Foltán Pál
Motznay István
Havay Tamás

Ezen Nemzeti Iskolák felépítéséhez rendelt kiküldöttség Elölülője Nzts. Vische-
tzky Antal Ur, Bészedő Geróza János. A Kiküldöttek, fent megirt város Tanácsa és
Nzts Nováky Ferentz Hites Ügyvéd Ur, a város lakossai körül Bozda Mihály,
Frölich Vilhelm, Hér György, Szlaninka József, Gerstner Ferentz, Lipták Pál, Ruffaty
András és Balga József.

Ide Kivántuk feljegyezni a Gabona Piatzi árát is, mely jelen Időben következő-
képen folyik ún. Egy Posonyi Mérő tisztabuza 4 frt, Rozs 3 frt, árpa 2 frt 30 xr,
zabb 2 frt, kukorica 2 frt 30 xr, bab 3 frt, lentse 6 frt, sárga Kása 7 frt, pohánka
7 frt, krumpli 18 frt. Mind váltó czédulában mellyből 2 frt xr térsen egy conventiós
forintot vagyis 3 eziüst húszast.

Borok ára

Egy akó jó féle óbor 20 frt, közép szerű 10 frt, Uj bor 5 frt 30 xr, a Kortszmákon
mértetik itze számra jó féle ó bor 30 xr-től 20 xr-ig, alábbvaló 16 xr-től 12 xr-ig az új
bor 8 xr, mind váltó czédulában.

A szarvasmarhának ára

1 pár hizott szép ökör 400 frt, igavonó szép ökör 300 frt, középszerű 250 frt,
kisebb 200 frt, egy pár nyersbőr 50 frt, a marha hús fontja a mészárszékekben 11 xr,
borjú hús 16 xr, bárány hús 9 xr, fagyu 21 xr, Gyertya 33 xr, szappan 30 xr vez.

Jelen időben folyamatosan levő pénz neme

Császári aranyak ezeknek darabja 4 frt 30 xr CP. — Eziüst pénzben pedig korona-
s egész, fél és negyedrésztallérok két és egy forintosak, huszasok, tizesek, ött és
három forintosak bank nőtták mellyek Conventios pénzben elfogadtatnak. — Van
ezeken kévül egy papiros pénz neme Ein lösung shein nevezete alatt, mellyek 20 frt,
10 frt, 2 frt, 1 frt. Rézpénz pedig 6 xr-os, 3 xr-os, 2 xr-os és 1xr-osak, ezekből 1 forint
csak 24 xr-ban Conv. pénzben fogadtatik el.

Nevezetes ezen esztendőben még az is, hogy Flges Koronás Királyunk Édes
Hazánknak Sz. Kir. Poson városában már 2 esztendőktől olta ország gyűlését tartat
mellyen az 1791-dik esztendei ország gyűlési kiküldöttség, munkái vétettnek Köz

Tanátskozás alá. Ebből már az Urbéri munkálatok el végeztettek. Most a követ urak az törvénykezési munkálatokban dolgoznak. —

Adja a tellyes Sz. Háromság fáradozásainak boldog és szerentsés végét.

Ezen oskola épületét készítik Entz Mátyás kőműves és Hlaunitska Márton Áts mind a ketten hgyarmathi mesterek és lakosok.

Feljegyezte város hites jegyzője Dévény István.

1843. december 16. 675/1843

A város jegyzője bémutattya azon irást, mely a városháza Talpkövében tétetni rendeltetett. Ezen irás helyesnek találtatván, a Város jegyző könyvébe bé iktattatik s eképen szól:

Mindenek kezdete az Isten, annak tehát, a kit tellyes Sz. Háromságban Imádunk Nevében, miután folyó évi Augustus 14^{ik} én estvéli Tizedfél órákor az Óváros utzában Szerentsétlen Tűz Fábry János Jobbágy házánál ki ütven annak diühe 38 nevezetes Házakat meg emésztett volna, amellyek között a Város Háza, és RKatholikus Parochia is a lángok mártalékja lett, mellyek az 1690^{ik} évi letelepítés üdejétől, egész mostanáig minden szerentsétlenségtől mentve voltak. Ezen Város Háza ujonnan épülni kezdett a Város Tanácsa végzéséből a Mtgos Uradalmak Főtisztsege tudtával, szerelmes Megváltónk Születése után 1843^{ik} évi September 3^{an} s ezen Talp kő letétetett azon év december 21-ik napján jeles Ünneppéllyel: azértis ezen Intőnevezeteségeit ide feljegyezzük s' a' késű maradékra ezennel által Szállityuk:

1. A Keresztény Katholika Anya Sz. Egyháznak mostani látható feje Szentsége 16^{ik} Gergely Pápa, választatott 1831^{ik} évben, Uralkodási ideje 12^{ik} év.

2. Édes Hazánk Felséges Koronás mostan Uralkodó Királya 5^{ik} Ferdinand austriai Császár s a. t. Magyar Királya koronáztatott még néhai édesatya Első Ferencz életében 1830^{ik} évi Ország Gyűlésén Posonyban september 28^{an}. Uralkodni kezdett Attya halálával 1835^{ik} évi Mártius 2^{an}. Az ő Hitvese Maria Anna Karolina néhai Viktor Emánuel Sardiniai Király Leánya a' Csillag Keresztes Rend Fő Véd asszonya.

3. Az Ország Zászlós Urait is Kik Következendők
Nádor Ispán Fges Cs. s' kir. Magyar és Cseh Orzági Örökös, és Austriai Fő Hertzeg Jósef,

Ország Birája: Székhelyi Majláth György Honti Fő Ispán

Horváth Orzági Bán: Gróf Hallerkői Haller Ferenc Generál Major

Kir. Fő Tárnok mester: Buzini Gróf Keglevich Gábor ezen megye Fő Ispánnya

Kir. Kamarás mester: Nádasdi s' Fogaraszöldi Gróf Nádasdy Mihály Minister

Kir. Fő Udvar Mester: Revisnyei Gróf Reviczky Ádám Borsodi Fő Ispán.

Kir. Ajtón Állók mestere: Vasonkeői Grof Zichy Ferencz mostani senior s urunk.

Kir. Fő Lovász mester: Némethujvári Gróf Bathanyi Imre.

Kir. Asztalnok mester: Székhelyi Gróf Majláth Antal fő Kancellár.

Kir. Pohárnok mester: Buzinyi Gróf Keglevich János Barcsi Fő Ispán

Kir. Test Örző Ns Sereg Kapitánya: Gróf Vecsey August Lovas Generalis

Posonyi Vár Kapitánnya: Gróf Pálffy Károly.

A Magyar Sz. Korona két örje: 1. Ürményi Ürményi Ferencz

2. Nintsen

4. Az Esztergomi Érsek és az Ország Hertzeg Primássa Kopácsy József. Ezen ns Megye Fő Esperestnye Nagyságos s Vadkerti Kerület Esperestnye s' Nemzeti Iskolák Inspectorá Fő Tisztelendő Laky János Vadkerti Plébános. Helybéli Római Katolikus Plébános Nagyon Tisztelendő Szmolik Károly, Ennek Káptalannya Perkinko Antal. Görög n. e. Plébános Nagyon Tiszt. Vidák Markó. Lelkész N. tiszt Benedikty Károly.

5. Ezen Nemes Megye Fő Ispánya Nagy Mtgu Buzinyi Gróf Keglevich Gábor Ur Ő Excellentiája Kir. Fő tárnok mester. Fő Ispányi székeben iktattatott 1827^{ik} évben November 5^{én} néhai Mtgos Báró Perényi Lázár Kir. Biztos, s' Fő Ispány által.

6. Ezen Ns. Megye Első Alispánya Érkeserői és Bunczai Fráter Pál. Más. Al Ispánya Szent Imrei Károlyi János. Járásbéli Fő Sz. Biró Bibithi Horváth Elek.

Örökös hálánk behizonyítására a Késű Maradéknak Pedig örökenlékül ide jegyezzük azt is, hogy ezen Városunk háza építését legfőképen köszönhetjük Jbéli Fő Szolgabiránk Tekintetes Bibithi Horváth Elek Urnak, a ki nemcsak bősTs Tanácsával táplál bennünket, de tettelegesen is mindenféle szűkségeinket nevezetessen pótolta, 's clősegítette, a mellyért is mi háladatosságunk adóját soha le nem róhattuk még a' leghálább köszönetünkkel sem. Áldás örök békesség az illy kegyes jótévének.

7. Nagy Mtgú 's Mlgos Kegyes Földes Uraink neveit is örök hálánk mellett ide iktatni kívánnjuk. Nevezetessen a Mtgos Senioralis Uradalom mostani birtokossa 's Ura Nagy Mtgú Vásenkeői gróf Zichy Ferencz Ur Ő Excellentiája Kir. Ajtón Állók mestere, Bihar Megye Fő Ispánya s' az Ipoly vize szabályozására Eő Felsége által rendelt Királyi Biztos. A Kékkői Uradalomban néhai Báró Balassa Sándor Ur Eőzvegye szüiletett Kiss Anna Asszony Ő Nagysága; akiis egyetlen egy fia cránt viseltető Anyai szeretetéből az Uradalom minden haszonvételeit által adta Méltóságos B.Gyarmati Báró Balassa Antal Ur ŐNagyságának. A legbuzgóbb szivből eredett hosszú. életet kívánunk e Kegyelmes földes Urainknak.

8. Ezen Két Mtgos Uradalmaink Kormányzó s Igazgató s Ugy Végrehajtó Tisztsege neveit is háladatosságunk jeléül ide iktatjuk jelesül:

A mtgos Divényi Uradalom Fő kormányzója Tettes Szabó Lajos Ur. Fő Ügyvédje Tettes Őr. Gellén József úr. Ügyvédje Tettes Thomka Sándor Ur. Kormányzó Tisztartója Tettes Vithalm József Ur. Számtartók Thyceszenszky Albert és Halácsy János urak. Kasznárok Thomka Károly és Nagy József urak. Kerületi Ispányok Somoskey György, Vithalm János, Domian Ignázt, Novák Miklós, Brenoszill Dominik, Hubka János Urak. Fő Vadász Schille Jakab Ur. Földmérő Algöver János Ur.

A Mtgos Kékkői Uradalom Jog Igazgatója Tettes Zalukai Voxith Horváth Károly Ur. Kormányzó Tettes Pomikalkó Károly Ur. Tisztartó Nemzetes Lányi Ferdinánd Ur. Számvevő Thuránszky András Ur. Számtartó Kiss János Ur. Kasznár Jaskula János, Jurthényi József és Weisz József urak. Földmérő Lányi Sámuel Ur.

9. A Város jelenlegi Elöljárói, kinek iparjai által ezen Ház épül ezek:

A Város Fő Birája nztes	Héér György Ur
A Város Jegyzője nztes	Dévény István
A Város Ügyvédje nztes	Bodnár István Ur
A Város Árvák Attya nemes	Gyurkovics Pál Ur
A Város Törvény Birája nemes	Ráth Ferencz Ur
A Város Számvevő nztes	Frölich Vilmos Ur
A Város Hadi Fő Pénz Tárnok nztes	Kaidenvolf József ur
A Város Honyi Pénz Tárnok nztes	Popovits Tivadar Ur
A Város Kapitány nztes	Graiszely András Ur

A Város Tűzoltó szerek Pénztárnoka nztes	Reisz Pál Ur
A Város Mag Tárnok nztes	Kavegyin Fridrik Ur
A Város Belső Gazda nztes	Aninger Bertalan Ur
A Város Fa fel ügyellő nztes	Andritz János Ur
A Város Kis Biró	Fábián János Ur
Tanácsnokok	Motznay István Ur
	Skarbek Pál Ur
	Szileszky Pál Ur
	Lipták Pál Ur
	Ns Lévy Sándor Ur
	Matzka Pál Ur
	Lipták János Ur
	Chodák András Ur
	Brvzsa János Ur
	Krakovszky István Ur
	Viltsek Ferencz Ur
	Reutsan Márton Ur

Ezek megjegyzése után kívántuk ide feljegyezni mi képen épül ezen város Háza, s mi képen vitetik annak költsége? Ezen házat építi városunk Főbírájának Nztes Héér György Urnak, fáradhatatlan szorgalma. Ő 1841^{be} városunk fő bírása lett, az az magára válalta azon legháládatlanabb Hivatalt mellyet tsak találni lehet B. Gyarmathon; — de ő a jó Istenben bizakodva ezen terhes hivatalát olly serényen, s olly gazdálkodva viszi, hogy az előtte lévők által adósságba hagyott várost tisztára hozta, és a Mtgos uradalmak kegyességéből haszonbérbe bíró némelly Királyi haszonvételek jövedelméből annyit szerzett hogy ezen Házat a Közjóra, minden terheltetésük nélkül a lakosoknak felépíti, s elnem tsügged mind a mellett is, hogy a lakosoknak egy tsekély része szokott nyughatatlanságoktól vezéreltetve ezen építés ellen haszontalan beszédekkel a jó lelkű lakosokat büjtatták, 's métellyek a legigazabbakban is rossz vért szült. Kik legyenek ezen lázítók neveit eltemettyük, az Isten mindenhatóságában bizakodva hozzá fohászkodunk hogy őket elméjükben felvilágosítsa és az igaz gondolkozásra vezérellye.

10. Ide jegyezzük városunkat lakosait is akinek nevei utcától utcára a szokott öszveírás szerint eképen van.

Kövári ut s Ispitály utza

Braidschver Jánosné	— Posta Ház
Ns. Csörgő János	
Juhász István	— lakó, szüts
Balás János	— szüts
Gregori András	— szüts
Ivitz János árvái	
Ns. Fábry György	— nemzeti tanoda tanító
Szilágyi András	— cserző varga
Augusztin Pál	— molnár
Ns. Gyürky Jósef	— szütszabó
Pixiadesz Mihály	— szütszabó
Liska György	— eszmadia
Ns. Bodonyi Pál	— megye huszárja

Hajnal József
 Tóth Mihály
 Hendrich Mihály
 Kardos János
 Valla József
 Ns. Beőviz János
 Márkus András
 Dobrotka Mihály
 Járosch Balázs
 Nemes Jeszenszky János árvái
 Zaboy János
 Safarik Károly
 Grantner Ferencz
 Plachy János

Kóvári utza

Város Ispotállya abban
 Burián Lajos
 Kemény György
 Konyetsnyik János
 Kollár Ádám
 David Jaulusz
 Ns. Gabony István

Magtár utza

ifj. Sztrecskó János
 Nahmer Ferencz
 Churich József
 Zachar István
 T. Horváth Rózsi kisasszony
 Miskoltzy János
 T. Vitális Sámuel úr
 Bedrus József
 Kobusch János
 Szarka József
 Kollár György
 Franyo Pál
 Gally Pál
 Lazár András
 Holman József
 Pintér József
 Tományi János
 Veszeloyszky János
 Fónódy Ádám
 Bedrus János özvegye
 Paulovits András

Fő utza

Ns. Megye Cur. Háza abban
 Ns. Krudy János

— csizmadia
 — takáts
 — szüts
 — szüts
 — kőműves
 — volt hajdú
 — szobafestő
 — csizmadia
 — fésős
 — lakó, szűrszabó
 — hentes, csábi lakos
 — posta expeditor s gombkötő
 — cserző varga

— gondviselő, czipé varga
 — szüts
 — kőműves
 — lakó, szabó
 — israelita
 — megyei eskütt

— csizmadia
 — surányi mester
 — lakó, czipé varga
 — szűrszabó

— kőműves
 — táblabíró ügyvéd
 — szüts
 — lakó, szüts
 — csizmadia
 — csizmadia
 — szígyártó
 — volt ev. lelkész
 — kalapos
 — áts
 — szüts
 — csizmadia
 — cserző varga
 — 1 2/4 házhelyes jobbágy

— csizmadia

— várnagy

Kender utza

Motznay István
Nagy Gábor
Schille Jakab
T. Gouth János
Hlavnitska Mártonné
Baran Jakab
Gebhardt Mátyás
Valach Mihály
Kazár Jánosné
Neupauer János
Krakovszky András
Pokorny Sámuel
T. Nagy Ferencz
Turst János
Sztronga János
Szrna János
Martzányi Ádámné
Valach János
Paudler Leopold
Schmidt Jánosné
Varga János
Buhus Márton
Mészáros János
Depoy János
T. Frenyo Sámuel
Danner János tisztartó özvegye

Fő utza

B. Balassa cassinói épülete
Hitvese Anna háza abban
Isakovits Péter
Figler János háza abban
Müller József
Garba István

Templom utza

Paszt Ferencz
T. Korodinyi János
T. Eghry Gábor
Sebián József
Müllbacher János
Schaller Ignátz
Müllbacher Pál
Nováky Mihály özvegye
Lipták Pál
Szlaninka József
Prodanovits István
Ns. Duchony Imre

— szürszabó, tanátsnok czéh mester
— asztalos
— uradalmi fővadász
— táblabíró s lakó

— szabados
— puskaműves
— szüts

— cassinói szolga
— csizmadia
— szürszabó
— árvai levéltárnok
— tímár
— lakó, szüts
— szüts

— sírásó
— kéményseprő

— cserző varga s czéhmaster
— hajdú
— lakó, hentes
— podluzsányi kortszmáros
— táblabíró s ügyvéd, lakó

— kereskedő, lakó

— szüts, lakó
— kereskedő

— zsélyi fördős
— táblabíró, lakó
— táblabíró
— posztós
— szítás, lakó
— hertzeli plébánus
— bádogos, lakó

— csizmadia, tanácsnok s czéh mester
— posztós
— sókereskedő
— megye kiadója

Verebes Illés
 Hnyilitza András
 Szrnka Mihály
 Uhrinetz Jánosné
 Udvardy János
 Klein Jánosné
 Vladár József
 Gregory Sámuel
 Plachy Mihályné
 Krsják Józsefné
 Ujlaki József
 Liskay Jánosné
 Zatykó Sándor
 Csesztven Andrásné
 Veizer Gábor
 Moysi Ventzel
 Medzibrowszky Pál
 Ns. Dévény István
 Zachar Mátvás
 Ns. Szartoriusz Papp József

— cserző varga
 — áts
 — molnár

 — csizmadia

 — hajdu Ns.
 — lakó, csizmadia

 — lakó, cserző varga

 — lakó, kalapos

 — asztalos
 — lakó, czipe varga
 — zsellér
 — város jegyzője
 — lakó, ezüstműves

Feő utza

R. Cath. Plébánus N. Tiszt. Plébánus Szmolik Károly
 Városháza melynek ez a talpköve
 Marcus Elfer
 Elise Elfer

— israelita
 — israelita

Sóház utza

Marcus Elfer
 Sinkovits Sámuel
 Barényi József
 Czerouszky György
 Szalay István
 Makovitzky Imre
 Káposzta Józsefné s fiai
 Gall János
 Beér Sámuel
 Knapko Ferencz
 Két sidó ház

— israelita
 — sziggyártó
 — hentes
 — csizmadia
 — sziggyártó
 — lakó, szüts
 — szürszabók
 — szürszabó
 — pintér
 — szürszabó

Ó-Város utza

Ábrahám Singer
 Knapko János
 Szileszky Jakab
 Groma János
 Három sidó ház
 Suhajik János
 Frtska Márton
 Két sidó ház

— isrealita
 — szürszabó
 — szürszabó
 — csizmadia

 — posztós
 — cserző varga

Krupa István

Jakab Katz

Frey Ignátz

Öt sidó ház

Tantosyné háza

Hat sidó ház

Hergely Pál

Lorintz Ábrahám

— 2 házhelyes jobbágy

— israelita

— szappanos

— szüits

— israelita

Jerusálem utza

ör. Sztretskó János

Oláh Pál

Salamon Kohn

Paulovits György

Lentvorszky Pál

Otrvek Gáspár

Betsányszkyné

— csizmadia

— egy házhelyes jobbágy

— israelita

— egy házhelyes jobbágy

— hentes

— lakó, csizmadia

— zsellér

A Curiákon

Sebián Dániel

Gyuris Pál

Posztós czéh háza abban

Horenyitzky József

Valenth Pál

Krakouszky István

Litauszky János

Zuitnerné öres serház

Két sidó ház

Verebes Gábor

T. Angyal Lajos

Pradáts György

Kiszely Imre

— posztós, czéh-mester

— posztós

— posztó nyíró

— cserző varga

— zsellér

— csizmadia

— cserző varga

— táblai ügyvéd úr

— czipe varga, lakó

— posztós

Jerusálem utza

Három sidó ház

Ciehorn Genuinne

Ábrahám Kohn

Viltsek Ferencz

Pásztor György

Pásztor János

Huszár Mihály

— israelita

— tímár

— 3/4 helyes jobbágy

— 3/4 helyes jobbágy

— zsellér

Ó Váras utza

Csikany Ignátz Ns.

Balás György

Chodák András

Kokauszky Márton

Filip Kohn

Turtsán Pál

— 2/4 helyes jobbágy

— 2 helyes jobbágy, tanácsnok

— 1 helyes jobbágy

— israelita

— 3/4 helyes jobbágy

Hat sidó ház
 Város régi kocsmája
 Négy sidó ház
 Fábry János
 Hét leégett sidóház
 Uraság háza, régi Kor Ház
 Ábrahám Judesko
 Uraság Hajdú Háza
 Hertzeg Filip
 Mihály János
 Balázs János
 Ns. Labantz Nagy József
 Markus Veisz

— jobbágy 1 helyes, ettől jött ki a tűz

— israelita
 — Puchoven Tamás — hajdú
 — israelita
 — zsellér
 — 1 házhelyes jobbágy
 — cserző varga
 — israelita

Só Ház utza
 Leopold Weisz
 Foltán István
 Herschl Ábrahám
 Zolnay István
 Graiszely András
 Ns. Jakobey József
 Kasztriner József

— israelita
 — csizmadia
 — israelita
 — szabó
 — szabó, tanácsnok, kapitán
 —
 — israelita

Fő utza
 M. Divényi Urad. Nagy Vendéglője
 Turnay Pál
 Alberth Jakab Vendéglő
 Bodza János
 Görög n. e. Parochia
 Popovits Tivadar
 Három sidó ház és synagóga ismét
 Két sidó ház
 Oldinger Antal
 Ns. Csikány Ignácz
 Ismét három sidó ház

— lakó, sókereskedő
 — kereskedő
 — tanácsnok, pénztárnok, kereskedő
 — mészáros
 — kovács

Káposzta utza
 Hét sidó ház
 Budinszky András
 Krémer Károly
 Kokauszky András
 Batzka György
 Matzka Tamásné
 Balázs Pálné
 Reutsán Márton
 Öt sidó ház
 Havay György Gerih
 Öt sidó ház
 Vardzsik János

— kovács
 — kerékgyártó
 — zsellér
 — 1 házhelyes jobbágy
 — zsellér
 — zsellér
 — 1 2/4 helyes jobbágy, tanácsnok
 — zsellér
 — zsellér

Smidel András
Három sidó ház
Balász György
Foltán Márton
Leopold Stiller
Reutsán Márton
Jambrich Mátyás
Fabián György

Vám utza

Frtska István
Vám Kortsma abban Hegedüs János
Brtko Mihályné
Bohun Mátyás
Két cigán ház
Csesztven György
Osztroska György
Tupa András
Liska Pál
Fabián István
Ör. Szuhánszky János Vándak
Ruhmanszkyné
Horváth Mihály
Berki Márton
Matzka János

Malom utza

Gáll Mihály
Szabó János
Fabián özvegye
Abetzka János
Magát Mihály
Cservenák Márton
Paulovits József
Valko József
Makkai Pál
Freska Pál bussa
Cservenák Márton
Krakouszky István
Frtska János
Banszky János
Antolik Sámuel
Paulovits Mihály
Szakoltzy Mihály
Cservenák Márton
Kovatsik János
Osztrolutzky János
Motyouszky János
Juhász Pál

— csizmadia
— zsellér
— 2/4 házhelyes jobbágy
— israelita
— 2/4 helyes jobbágy
— zsellér
— zsellér

— 1 házhelyes jobbágy
— pintér

— csizmadia
— 2/4 helyes jobbágy
— zsellér
— zsellér
— zsellér
— zsellér
— zsellér
— zsellér
— cigán
— cigán
— zsellér

— zsellér
— zsellér
— zsellér
— zsellér
— zsellér
— zsellér
— zsellér
— zsellér
— zsellér
— 2/4 helyes jobbágy
— 1 helyes jobbágy, tanácsnok
— zsellér
— 1 helyes jobbágy
— város molnája
— zsellér
— zsellér
— 2/4 helyes jobbágy
— zsellér
— zsellér
— zsellér
— zsellér

Reutsán István
 Czerouszky György
 Czerouszky Pál
 Valach Pál
 Gaborik János
 Chodák Jánosné
 Litauszky Mátyás
 Czuth Mihály
 Litauszky János és György

— zsellér
 — zsellér
 — zsellér
 — zsellér
 — zsellér
 — zsellér
 — zsellér
 — zsellér

Káposzta utza

Szileszky Pál háza
 Krakouszky János
 Foltán Pál
 Samuel Képes
 Fabián Pál
 Fonody Pál
 Két sidó háza
 Frtska István
 Reutsán János ifj.
 Lipták János
 Matzka Tamás
 Millyan Pál
 Batzka Pál
 Moyses Elver
 Matzka Mátyás
 Reutsán Márton
 Nyolc sidó ház
 Ns. Hrabussay József
 Két sidó ház

— zsellér
 — 1 helyes jobbágy
 — israelita
 — 1 helyes jobbágy
 — zsellér
 — zsellér
 — 2/4 helyes jobbágy
 — 1 2/4 helyes jobbágy, tanácsnok
 — 1 2/4 helyes jobbágy
 — 1 házhelyes jobbágy
 — 1 házhelyes jobbágy
 — israelita
 — 1 helyes jobbágy
 — 1 helyes jobbágy
 — festő

Szécsényi utza

Heer György
 Hoffmann Cajetán
 Pinkesz Blau
 Kanderál Ventzel

— város főbírája, köteles czéh-mester
 — israelita orvos
 — israelita
 — köteles

Árpa utza

Reutsán György
 Reutsán András
 Két sidó ház
 Leszenyitzky András
 Fábry István
 Három sidó ház
 Sztrharszky János Mazák
 Czuth Mártonné
 ifj. Szuchánszky János Vandák
 Daniel József
 Frtska Jánosné

— 1/4 helyes jobbágy
 — 1/4 helyes jobbágy
 — 1 házhelyes jobbágy
 — kovács
 — szabados
 — zsellér
 — zsellér
 — cserző varga

Millyan Pál
 Csesztven János
 Szileszky János
 Szokol Györgyné
 Litauszky András
 Krakouszky Pál
 Szlezák János
 Valenths István
 Csesztven Tamás
 Baran János
 Abetzka Pál s György
 Turtsán György
 Konrád György
 Fekete Jósefné
 Sztrhárszky Pál
 Fábián György
 Urgulya István
 Fónódi György
 Ns. Beoviz Pál
 Oravetz Márton
 Czerouszky Márton
 Jacsányszky János
 Fonodi János
 Két sidó ház

Szécsényi utza

Négy sidó ház
 Balta István
 Jacob Baumgarten
 Ns. Kiss János
 ör. Mészáros István
 ifj. Mészáros István
 Havay Pál
 Ns. Bende István
 Valach Márton
 Simon Ádám
 Jacob Jaulusz
 Groma István
 Sztebel György
 Groma András
 Cservenák András
 Östtreicher Leopold
 Mészáros Mátyás
 T. Katskovits Károly
 Nagy Pál
 Nagy János
 Nagy István
 Fekete András

— 2/4 helyes jobbágy
 — zsellér
 — zsellér
 — zsellér
 — zsellér
 — zsellér
 — zsellér
 — zsellér
 — zsellér
 — 3/4 helyes jobbágy
 — zsellér
 — zsellér
 — zsellér
 — 1 házhelyes jobbágy
 — 2/4 helyes jobbágy
 — 1 házhelyes jobbágy
 — zsellér
 — 1 házhelyes jobbágy
 — zsellér
 — 1 2/4 helyes jobbágy
 — 2/4 helyes jobbágy

— kocsis
 — israelita
 — urad. számtartó úr
 — szabados
 — szabados
 — 2 házhelyes jobbágy
 — megyei esküdt
 — 1 2/4 helyes jobbágy
 — 1 házhelyes jobbágy
 — isr. 1 helyes jobbágy
 — csizmadia
 — 1 2/4 helyes jobbágy
 — csizmadia
 — 2/4 helyes jobbágy
 — israelita
 — szabados
 — mostherczeg Coburg
 — 1 házhelyes jobbágy
 — 1 házhelyes jobbágy
 — 2/4 helyes jobbágy
 — zsellér

Lóger szállás

ifj. Náthon János
Cservenák Pál
Paulovits József
Oldinger Antal
Hajdenvolf József
Unger Gáspár
Berki Mihály
Liska György
Sándor István
Rigó László
Jakubetz János
Zubka Jánosné
Zsélyi Mihály
ifj. Matzka Pál
ör. Náthon János
Matzka György

- 1 házhelyes jobbágy
- zsellér
- zsellér
- juh-aklya
- magtára
- magtára
- zsellér
- zsellér
- zsellér
- zsellér
- kovács
- zsellér
- zsellér
- 1 házhelyes jobbágy
- 1 házhelyes jobbágy
- 1 házhelyes jobbágy

Szécsényi utza

Fábián János
Baran István
Tóth János Zubka
Samuel Stráczinger
Csesznák János
Két sidó ház

- kisbíró, 1 2/4 házhelyes jobbágy
- szabados
- zsellér
- israelita
- 2/4 házhelyes jobbágy

Lóger utza

Szvetlik András
Náthon Mátyás
Csesztven János
Baran István
Leszenyiczky Márton
Sándor György
Szlyuka János
Pöstényi Mihály
Bárány Márton
ör. Maczka Pál
Havay Ádám
Fonody Mátyás
Hóka József
Csesztven Márton
Sullyan János
Bondilné asszony
Lipták András
Cservenák Pál
Brozsa János
Brozsa István

- 1 házhelyes jobbágy
- zsellér
- 1 házhelyes jobbágy
- szabados
- 1 helyes jobbágy
- zsellér
- takács
- szoboki molnár
- szabados
- 1 házhelyes jobbágy, tanácsnok
- zsellér
- zsellér
- zsellér
- 2/4 házhelyes jobbágy
- zsellér
- 2 házhelyes jobbágy
- 1 házhelyes jobbágy
- 1 házhelyes jobbágy, tanácsnok
- 2/4 házhelyes jobbágy

Szécsényi utza

T. Bodnár István úr
Öt zsidó ház

Új vagy Németh utza

Nsgos. Tóth Imre
Tizenhat sidó ház
Cservenák János
Samuel Gansl
Sándor János
Reutsán János
Raksa János
Raksa Pál

Temető allya

Szileszky József
Szmrzsk György
Jerdik György
Skrobanek Bálint

Patvartzi út

Egy sidó ház
Három cigán ház
Paulovits József
Három cigán ház
Egy sidó ház
Miskovits István
Antali ház, most Pokorni

István utza

Becsánszky János
Laurincz András
Frölich János
Zubka András
Hutyanszky József
Lestyán János
Batsa András
Kopka András
Snidel István

Patvartzi út

Ns. Nandory József
Ns. Nagy András
Ev. Oskola abban tanító Vintze Sámuel
Balogh Julianna
Kultsár Károly
Buth János
Urbán Ádám

— város ügyvédje

— esztergomi kanonok

— 2/4 házhelyes jobbágy

— israelita

— 1 2/4 helyes jobbágy

— 1 házhelyes jobbágy

— 1 házhelyes jobbágy

— 1 házhelyes jobbágy

— szűrszabó

— zsellér

— zsellér

— kőműves

— zsellér

— kályhás

— csizmadia

— csizmadia

— szabó

— zsellér

— zsellér

— zsellér

— csizmadia

— csizmadia

— csizmadia

— csizmadia

— hentes

— molnár

— zsellér

Város majorjánál

Abetzka András
Balázs János
Balogh András
Két sidó ház
Város majorja
Antali Istvánné
Szmrszik János
Öt sidó ház

— szűrszabó
— cserző varga
— hangász

Új vagy Németh utza

Négy sidó ház
Gyurkovszky János
Tizenhét sidó ház

— sírásó

— zsellér

Fő utza

Unger Gáspár
Rosznagl Sándor
Két sidó ház
Uradalom háza

— vasáros
— lakó, pék

Nagy Tabán

Sidó község házai és az új synagóga

Volf Kohn
Szpevák Pál
Öt sidó ház
Remo György örökösei
Két sidó ház
Balás András
Bernáth Breiner
Millyan Márton
Hét sidó ház, ezek között Filip Ádám sidó bíró
Szileszky Pál
Szileszky András
Schönfeld Ignácz

— israelita
— 1 házhelyes jobbágy

— 2/4 házhelyes jobbágy
— israelita
— 2/4 házhelyes jobbágy
— 2 2/4 helyes jobbágy, tanácsnok
— szappanyos
— israelita orvos

Fő utza

Hat sidó ház
Bozda
Bozda Mihály
Divényi uradalom cur. háza
Feisztl József
Milován Arkati

— pesti választott polgár
— lakó, kereskedő
— lakó, gyógyszerárnok
— kereskedő

Kis Tabán

Isák Mihály
Ezen házban leánynevelőintézet
Baitner Ferencz
Hummer Ferencz

— betskei mészáros
— megyei főorvos
— pékné

Lakatos János
 Ns. Hrabussay József
 Israel Veisz
 Arndorfer György
 Ns. Vladár János
 Vaskovits János
 T. Bérczy Lajos
 Algóver János
 T. Pruszkayné asszony
 Ns. Lévy Sándor
 Jónás Mihály
 Ns. Ráth Ferencz

— baromorvos
 — festő
 — israelita
 — orvos
 — festő posztós
 — lakatos
 — ügyvéd úr
 — urad. földmérő
 — könyvkötő s kapitány
 — israelita
 — Tör. Bíró

Szügyi utza

Ev. parochia Ntiszt. Benedikty Károly ur
 Ev. tanoda Chudátsek János mester
 Liskay Pál
 Pley József
 ifj. Groma János
 Albrecht Ádám
 Dobrik János
 Ország János
 Binner Ferencz
 Nagy Márton
 Kováts Pál veje
 ifj. Reisz Pál
 Lukáts Mihály
 Rady Jánosné
 Groma János
 Zatykó László
 Busek Ádám
 Ns. Záborszky Pál
 Nztes. Benedikty Károly
 Ns. Svachulay György úr
 Ns. Rozseblerszky János
 Zatyko János
 Andritz János

— baromorvos
 — nyerges s céh-mester
 — csizmadia
 — czipe varga
 — pribeli lelkész
 — lakó, csizmadia
 — kalapos, céh-mester
 — nyug. urad. hajdú
 — csizmadia
 — katlanos
 — czipe varga
 — csizmadia
 — kályhás
 — festő
 — sziggyártó, céhmester
 — ev. lelkész
 — volt város jegyzője
 — csizmadia, lakók
 — csizmadia
 — csizmadia, tanácsnok

Kis Tabán

Hertzeg Gábor
 Szinay János
 Reutsán Pál
 Lentulusz Kristóf
 Stevák Mihály
 Panyitz János
 Binner Ferencz háza abban
 Lahm Vincze
 ör. Reisz Pál

— israelita
 — gombkötő
 — 2/4 házhelyes jobbágy
 — rézőntő
 — 1 házhelyes jobbágy
 — czipe varga s céh-mester
 — szabó
 — tanácsnok, tűzoltó perceptor,
 katlanos

Lefler Áron
Opitz Gotfried
Ns. Gyukovits Pál

— israelita
— nyerges
— tanácsnok, s árvák attya

Mély utza

Lipták István
Junghantz József
Feitlik Venczel
Jirsinetz Ferencz
Hönigschnabl Amália
Szilágy Mátyás
Sáfár Józsefné

— csizmadia
— szabó
— takács
— köteles

— áts, lakó
— volt org. örvegye

Kis Tabán

Buriusz József
Gilitza Miklós
Resch József

— sziggyártó
— özvegye
— mézeskalácsos

Fő utza

Balassa nagyvendéglő abban
Chottovinszky Vincze
Gerosa János
Hornyik József
Omazta Tóbiás
Haidenvolf József
Ns. Bánóczy Sámuel
Höppner Venczel
Áninger Bertalan

— vendéglő
— gőzhajói condutor
— lottéria bészedő
— kereskedő
— tanácsnok, pénztárnok
— gyógyszerháznak
— megye orvosa
— tanácsnok, belső gazda

Csizmadia utza

Höppner úr házában Lepetzky Albert
Korner Alajos
Frölich Vilmos
Entz Mátyás
Ns. Marton József
Schenk Borbála
Buth János
Horváthyiné
Ns. Benyitzky Antal úr
Ns. Tajthy Imre
Hutnyik Pál
Vischetskyné asszony
Hegedűs János házában Vaskovits Ferencz
Tettes Rutkay Lászlóné asszony
Tettes Kalmár István
Gerstner Ferencz
Robl Antal
Tettes Thomka Károly úr
Tettes Thomka Sándor úr

— szabó
— szabó
— tanácsnok, számvető s kádár
— építő mester
— órák

— sebész, lakó
— mészáros
— lakó
— lakatos
— csizmadia két háza

— lakatos

— táblabíró s ügyvéd
— szüts s céhmester
— asztalos, céhmester

Tettes Vithalm József
 Ns. Kavegia Fridrik
 Sommer Antal
 Ns. Somoskoy György úr
 Város kortszmája Leitner József
 Hummer József

— urad. tisztartó úr
 — tanácsnok, magtárnok
 — kerékgyártó s céhmester
 — urad. ispán
 — kortszmáros
 — pék

Fő utza

Ungor Gáspár
 Ramberger Pál
 Milován Arkadie
 T. Bory Pál
 Illits Constantinné
 Nemzeti tanoda abban
 Ns. Fábry György
 Ns. Gottvald József
 Prohadszka János
 Ns. Kováts Pál
 T. Vattay Sigmond
 Tettes Szerény Antal
 Ns. Thuránszky András
 Sz. Iványi család háza abban
 Seftsik Felicián

— vásáros
 — kereskedő
 — táblahíró úr
 — 2.-ik tanoda tanító
 — 1.-ső tanoda tanító s orgonista
 — keőműves
 — szabó, céhmester
 — ügyvéd úr
 — vmegye főpénztárnoka
 — urad. számvevő
 — czipé varga

Szügyi útra vezető utza

T. Horváth Károly úr
 Berko Imre
 Prokop Leopold özvegye
 Cons. Plachy Ferencz háza
 T. Lehotzky Dániel
 Megyessy Mihály
 Groma Márton
 Seltenreich Károly Leánynevelő
 Divényi uradalom Platthy-féle háza

— urad. jog. igazgató
 — szűrszabó

— orvos úr
 — csizmadia
 — csizmadia

Vadkerti út

Nsgos Majthényi Lászlóné
 Alk Ádám
 David Jaulusz

— áts mester
 — kortszmáros régen Martziné

Kovári utza

Nemes megye tere
 Ráth Károly
 abban
 Kisdédóvó intézet, tanító Toldy János
 Skarbek Pál
 M.b. Prónay Alberth
 Szinay György
 Varga Mihály

— Lőrintzi vendéglő

— asztalos s tanácsnok
 — Pest megyei helytartó
 — lakó s gombkötő
 — lakó s szabó

Budinszky Ignátz
 Belák István
 Holman Sándor
 Csontsik József
 Balga József
 Csery Mihály
 Csery Alberth

— kalapos
 — szüts
 — cserző varga
 — csizmadia
 — szüts
 — szűrszabó
 — csizmadia

Észerént a vagyon a városban 710 ház, 174 házatlan zsellér, ezek közül ns ház 148, jobbhágyház 75, mesterember ház 188. Úrbéri zsellér 92. Izraelita 206. Népesége a legújabb felszámítás szerint 5042 lélekre tétetik, ezek közül keresztény 3210, izraelita 1832.

11. Nevezetes ezen évben az is, hogy felséges koronás fejedelmünk sz. kir. Poson városában ország gyűlést tart, ezen megye részéről a követek tettes Kubinyi Ferenc és Huszár Károly táblabírák urak. Adja a tellyes Sz Háromság, hogy munkás fáradtságaiknak édes hazánkra nézve boldog és szerentsés vége legyen.

Nevezetes továbbá az is, hogy ezen ns megye folyó évben kezdette az új börtöneit építeni; ns. megyeháza azonban már 1835-ik évben felépült.

12. Ezen városházát építik Entz Mátyás és Alk Ádám B. Gyarmathi mesterek és lakosok.

13. Ezen házhoz a szükséges anyagok ára a következő: 1 öl kő 10 ft vp-ben, 1 ezer égetett téglá 20 ft, 1 pos. mérő mész 1 f 15 xr, gerenda öle 50 xr, 1 pár szarufa 2 f 30 xr, 1 száz létz 17 ft, 1 ezer létz szög 5 ft, 1 ezer cserép sindel 18 ft, deszkának párja 1 ft 21 xr.

14. A gabona piaci ára mellf jelen időben a piacunkon következő: 1 pos. mérő tiszta búza 3 ft, rozs 2 ft, árpa 1 f 30 xr, zab 1 f 12 xr, kukoricza 2 f 12 xr, babb 4 f 30 xr, lentse 3 f, köles kása 10 f, hajdina v. pohánka 8 f, krumply 18 xr, mind vez-han amellyből 2 f 30 xr térszen 1 pengő forintot, v. 3 eziüst huszast.

15. A borok ára miután ezévben a bortermés igen rossz volt és kevés termett, e képen van: 1 akó jóféle óbor 15 ft, tavali termés 8 ft, újbor 3 ft 30 xr, a kortszmákban itze számra méretik jóféle óbor 24 xr-től lefele 12 xr-ig, az újbor 6 xr méretik vp-ben.

16. A szarvasmarha árát is ide jegyezzük: Nevezetessen 1 pár szép hizott ökör 400 ft, igavonó szép ökör 300 ft, középszerű 250 ft, kisebb 200 ft, 1 pár nyersbőr 45 ft, a marhahúsnak fontja 11 xr, faggyúnak 22 xr, borjúhús ezúttal 1/4 számra nyalánkságképpen árultatik. 1 pár hizott sertés 120 ft, sertéshús fontja 14 xr, a gyertyának fontja 30 xr, szappannak fontja 30 xr vp-ben.

17. A baromfi ára a piatzon. 1 pár nagy pulyka kakas 5 ft, kisebb 4 ft, 1 hizott lúd 3 ft, 1 pár sovány kátsa 1 ft 12 xr, 1 itze lúd zsír 1 ft, vaj 1 ft, disznó zsír 42 xr, 1 font szalonna 30 xr, a háj 48 xr, 1 font írósz vaj 36 xr; a főzelék; 1 itze mák 11 xr, 1 itze köles kása 8 xr, pohánka 8 xr, darakása 18 xr, babb 4 xr, lentse 4 xr, borsó 8 xr, liszt itzéje 12 xr-től lefele 6 xr-ig.

18. Jelen időben a folyamatban levő pénz neme következő: 1 arany souve-
raindor 13 f 20 xr aranyba; 1 esászári, körmötzi s holandus arany 4 ft 30 xr ep-ben.

Eziüst pénzek 1 koronás tallér 2 ft 12 xr, fél 1 f 6 xr, negyed 33 xr.

Ausztriai tallér 2 f, fél 1 f, van ezen felül húszas, tízes, ötös és 3 xr-es eziüst pénzek.

Rézpénzben vannak 6, 3, 2 1/2, 1, 1/2, 1/4 xr-osak.

Van ezeken felül egy neme a pénznek bank nőtták neve alatt ezek 1000 f, 500 f, 100 f, 50 f, 10 f, 5 f.

Ezek conventiós pénzben elfogadtatnak. Van még egy papiros neme einlösung sehein nevezete alatt, de már ezekből igen kevés ötös, kettős és egy forintossak találhatnak. Ezekből egy forint csak 24 xr-ban ep-ben fogadtatik el.

19. Ide jegyezzük azt is, mitsoda nyelven beszélnek lakossaink. Városunk legújabb megtelepedése történt 1690-pen, akkor tóth nyelvet beszéltek, később milgos Balassa Pál gróf itten maga költségén építtetett házakat, az új utzában, s azokban németh mester embereket hozatott. S így jött be a németh nyelv s a mesteremberekkel a magyar nyelv is. Ismét későbbben letelepedtek az izraeliták is s ezek most nevezetes részét teszik a városnak, de a mi olta 1834-ben a nemzeti oskolák városunkban beállottak, a magyar nyelv egészen folyamatha jött, a város jegyző könyvei 1809-ik évvig tóth, deák és magyar nyelven is vitettek de 1809-ik évtől egészen magyar nyelven vitetnek, s most is lakosok három félek, de a fiatalság a magyar nyelvet követi.

20. A fellyebb nevezett bank nőtták mintáját is veres papiroson ide bétettük s ezúttal városunk érdemes polgárja Hummer József Ur, aki több évekig városunk tanátsnoka s pénztárnoka volt egynémely 16 darabb pénzeket örök emlékiül ide bétetni kívánván azt is ide bétettük.

Ezeket utódinknak a maradékinknak ide feljegyeztük kívánnjuk, hogy azt örömmel olvassák, s rólunk kik javainkat munkálódva kimúltunk, emlékezzenek.

Kelt B Gyarmathon december 16-napján tartatott tanátsilésünkiből 1843 évben. Feljegyzette a város hites jegyzője Dévény István m. k.

SZÓMAGYARÁZAT

akó	ürmérték, általában 50—60 liter között
Árvák attya	árvák felügyelője, gondnoka
conduktor	bérlő vagy vezető (itt eldönthetetlen)
Cs. s. kir.	Császári és Királyi
direktor	jószágigazgató
Dto	detto
ep	ezüstpénzben
ev.	evangélikus
expeditor	itt: postamester
f.	forint
Fges	felséges
font	0,56 kg (a bécsi font)
főfiscalis	főügyvéd
Fő mtgu	főméltóságú
Főtiszt.	főtisztelendő
generálmajor	vezérőrnagy
Hadi beszedő	a hadi pénztár kezelője
hangász	zenész
Honyi beszedő	a honi pénztár kezelője
iparjai	iparkodása, igyekezete
ltze	ürmérték, kb. 0,85 liter
Kir.	Királyi
lottéria	szerencsejéték, sorsjáték fajta
Más.	második
m. b.	méltóságos báró
Mtgos	Méltóságos
m. k.	maga kezével
n. e.	értisd görög nevezetű egyház (görögkeleti)

Ns	Nemes
n. tiszt	nagyon tisztelt
Nzt	Nemzeti
Nzts	nemzetes
org.	organista
öl	hosszmérték, 1,89 m
Önsge	Önagsága
Ör.	öregebb
Pohánka	v. hajdina, lisztes magú növény, ált. kásának használták
pozsonyi mérő	mint űrmérték gabonából 61—62 liter
PP	pengő pénzben
Prefectus	jószágigazgató
Pünkösöd hava	május
Rkatholikus	római katolikus
Senior	földesúr, a család legidősebb tagja, feje
Sz. Bíró	Szolgabíró
Szent György hava	április
Szent Mihály hava	szeptember
Sz.háromságban	Szentháromságban
Sz. kir	Szabad királyi
Tettes	tekintetes
tiszt.	tisztelt
törv. bíró	törvénybíró
urad.	uradalmi
Vgye	Vármegye
vp	váltópénz
zt	krajcár

RESÜMEE

Mihály Praznovszky:

Beiträge zu der Nógráder Geschichte der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts (Quellenmitteilung)

Die beiden veröffentlichten Quellen sind in den Generalversammlungsprotokollen des damaligen Amtsitzen des Komitats Nógrád, der Stadt Balassagyarmat übriggeblieben. In einer von den beiden Quellen aus dem Jahre 1834 wollte man durch das in dem Grundstein der neu aufzubauenden Nationalen Schule untergebrachte Dokument alles vereinen, was von der Gegenwart für die Nachzeit zur Bewahrung beurteilt wurde. Es wurden die wichtigsten Kenntnisse des ungarischen Staates, die Komitats- und die Stadtbeamten, die gültigen Geldsorten, die Einkaufspreise und Einkaufsmöglichkeiten, die Amtbekleider der Stadt ausführlich beschrieben.

Die zweite Quelle wurde mit ähnlichem Ziel im Jahre 1843 angefertigt. Diesmal wollte man im Grundstein des neu aufzubauenden Stadthauses ähnliche Aufzeichnungen unterbringen. Der Aufbau dieser Quelle ist dem der vorigen ähnlich, und sie enthält natürlich die modifizierten Angaben, und sie wurde mit den Strassenbenennungen der Stadt und auch mit der genauen Liste der Bewohner dieser Strassen ergänzt.

So werden die beiden Quellen für die Forscher der Ortgeschichte eigenartig interessant und brauchbar.

(In der Quellenmitteilung legen wir kurz auch die Umstände des Aufbaus der beiden Gebäude dar.)

A farkasvölgyi üveghuta leltára

Szvircsek Ferenc

Az Országos Levéltárban a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. iratai között a Z. 366.2. cs. 35. sz. alatt található a farkasvölgyi üveghuta leltára. (A Szlovákiában fekvő település neve Vlkovo.) A huta leltárát 1828-ban készítették el, amikor új bérli kezelésébe került. A leltár csupán az épületek számbavételét tartalmazza.

A Gömör és Kishont vármegyében fekvő Rima-Lehota község határában, a zlatnoi és vlkovo völgy találkozásánál a Vlkovo patak mellett építette fel egykor Szontágh István az üveghutát, a törörmalmot és más épületeket. Az erdőszélen álló huta a kokovai határhoz és az itt lakó jobbágyok kaszálóihoz túl közel épült, ezért 1825-ben egy határjárás során kijelölték az új határjeleket — a Rima-Lehota — Kokova — Cseh-Brezo által határolt területen.

A Szontágh-féle üveghutát — Farkas Völgyi Üveg Hutát — 1828. május 6-án mérette fel a vasgyártással foglalkozó Rimai Coalitio. A felmérésre az adta az okot, hogy a hutát az egyesülettől 1827. november 3-án Záhn János György, a neves nógrádi üvegyáros kibérelte. A bérleti szerződés értelmében az „Üveg Gyár” 12 éven keresztül, 1840. március 19-ig, a gyár működésének beszüntetéséig Záhn János kezelésében volt. Ekkor újabb szerződéskötésre került sor hat év időtartamra (1845. március 19.), ugyanis Záhnnek az 1833-ban, a Nógrád megyei Zlatnon épített üvegyáránál a munkáslakásokhoz nem volt elég épülete, és munkásai egy részét a volt üvegyvár régi épületeiben helyezte el. (A két gyár között kb. 4—5 km volt a távolság.) Így a használatában maradt farkasvölgyi épületekért, szántóföldekért, rétekért és legelőért 800 Ft-nyi bért kellett fizetnie négy egyenlő részletben a Coalitionak. Abban az esetben, ha a gyárat újra üzemeltetni akarja, a bérleti díjat 1000 Ft-ra emelik fel. Rima-Brézón 1846. május 23-án tartott Igazgatói választmányi ülés jegyzőkönyve szerint: „(...) 111. p. a Farkasvölgyi üvegyvár féle Záhn György úr által haszonbérbe tartott épületeket illető szerződés ideje 1845. szentgyörgy napkor lejárt. Záhn György *haszonbérbe tovább megtartani nem akarja* (...)” A jegyzőkönyvi bejegyzés ellenére Záhn mégis újabb szerződést kötött „(...) hat egymás után következő évre, az úgynevezett Farkasvölgyi volt üveg hutához tartozó minden épületet, földeket és réteket, folyó 1846. év József napjától számítva egész 1852. eszt. József napjáig, esztendőnként 240, fél évenként 120 forintokkal előre a R. Brézói pénztárba fizetendő pengő ezüsst forintokból álló (...)” haszonbéri összegért.

A szerződés 8. pontját érdemes felidézni, mivel itt találunk utalást a huta épületére és tartozékaira: „(...) A régi üveg huta *oszlopaira fedelet* rakatni, ezek *oldalait* fával bé zárni, *kapukkal* el látni és így ezt állásnak alkalmaztatni bérli úr tartozik,

így azomba, hogy az erre meg kívántató szükséges költségeket be nem számíthatja, a Tettes Egyesület egyedül közel fekvő és ezen *huttával együtt szerzett erdeibe* található s e célra fordítható *fákat*, úgy valamint a *kő falak* kiigazításához netalán megkívántató meszet szintén a *mész kementzénél* ingyen fogja ki jeletetni, illetőleg ki méretni, és által engedni a hat esztendő el telte után pedig Zahn György úr ezen állást is minden költség meg térítése nélkül, a bérbe adó tulajdonos Egyesületnek ingyen vissza bocsátani köteles (...)."

A felmérés alapján megpróbáljuk rekonstruálni az üveghutatelepet. Az irat adatai szerint a huta legtöbb épületét alap nélkül, a kivágott fák tőkéire építették. Maga az *üveghuta* épülete kőből és fából épült. A zsindeletetős épületet nyolc kőoszlop tartotta, hossza 9 öl, szélessége 8 öl volt. Ebben az épületben álltak a kőből és téglából épített kemencék, melyek az üvegkészítés jól elkülöníthető munkafolyamatainak színterei voltak. (A két nagy kapun kívül még hat ajtaja is volt a hutának, mellyel a kemencék közvetlen megközelítését akarták biztosítani.) A hutaépülethez kívülről öt *kamrát* is építettek. A hutában kapott helyet a *faszárító és téglaegető* kemence, amelyben a fűtéshez és a fahamu készítéséhez szükséges faanyagot szárították, valamint az épület tégláit égették ki. A *hamuzsirt égető kemence* szolgált a szabadban álló, *szalajka főző házban* készített hamuzsír finomítására. A *békasót égető kemencében* a kvarctartalmú kőzetet hevítették, s majd innen rakták a hideg vízbe, hogy a kő széttöredezzen. Ezt zúzták ill. törték azután tovább a kemence mellett álló, fából készített, zsindeletetős *malomban*, melynek hossza 8 öl, szélessége 4 öl volt. Az ablaküvegek készítésére a *ablákat égető kemence* és az *üveget nyújtó kemence* szolgált. Az *olvasztókemence* és a *hevítőkemence* volt a tulajdonképpeni műhelykemence, ahol a fazekakhan (tégelyekben) megömlesztett masszából készítették az üvegtermékeket. A huta tartozéka volt még a vályogtéglából épített *laboratórium* és a *hamut tároló kamra*. A laboratóriumban keverték össze az üvegalapanyagokat, a kamrában pedig a fahamut tárolták.

A hutaépület mellett állt az *uraság háza*, s az *istálló, csűr és ólak*. Az *árendás* két szoba, pítvar, spejz osztatú zsindeletetős *lakóháza* fából épült.

Az „apró marháknak” három öl volt. A *kocsma* deszkaborítású zsindeletes épület, *istállóval és pincével* épült. A *magazin* épületen kívül még a *kocsis háza* is itt állt a huta mellett.

Az alapépületeket a tulajdonos, vagy a munkások által épített *lakóházak* követték. A felmérés megemlítette a Berger nevű *sáfér* házát, mely 8 öl hosszú és 4 öl széles, Jatzkulyák *munkás* házát, amely saját építésű és 5 öl 2 sukk hosszú, 2 öl 3 sukk széles volt. Egy 6 öl 2 sukk hosszú és 3 öl 3 sukk széles *szalmatető épületben* laktak a következők: Petertyák, Mamunyák, Gondek és Látka József *hamuégető és üveges legények*. Gróf Péter, Strbák János, Gondek és Randits Ferenc *háza* 6 öl 3 sukk hosszú és 4 öl 3 sukk széles volt. Tetejét ennek is szalma borította. Az *üvegolvasztó mester* Melina Vencel *háza* 3 öl 3 sukk hosszú, 2 öl széles volt. Ennek a háznak a végében egy *ól* is volt. Hengál János *ablákat nyújtó mester* *háza* 6 öl 3 sukk hosszú és 3 öl 2 sukk szélességű volt. A zsindeletetős ház végében szintén volt egy öl. A leltárban szerepelt még további hat név, foglalkozás és lakóház megjelölése nélkül, akiknek csak óljuk volt: Laurensik Ferenc, Frits Péter, Szlávik József, Szkvora Mihály, Pem Jakab, Szkvora József.

Bár a leltár nem teljes, mert hiányzik az üvegkészítéshez szükséges felszerelések felsorolása — valószínűleg ezek a bérlo tulajdonai — mindenesetre alkalmas arra, hogy egy közepes méretű, erdei üveghuta építésének technikáját, épületeinek, kemencéinek elhelyezését, méreteit, anyagát tanulmányozhassuk.

I. A Kőműves Munka. Falak Kultsai

		Ára	Öszvessen		
		Rft	x	Rft	x
1. Harmadfél sukkos öll Kő falhoz					
1 1/2	Quadrát Ől Kő annak vágása	—	48	1	12
	Annak fuvarja	—	36	—	54
1 1/2	Hordó oltatlan Mész á Kementzénél	1	—	1	30
	Béhozatallya hordójátúl	—	45	1	7½
3	Szekér főveny egy szekérnek fuvarja	—	6	—	18
	Egy Kőműves, és napi számos, Munka alassal				
	együtt egy Quadrát Őltül	5	—	5	—
	Öszvessen	—	—	10	01½
2. Két sukkos vastagságú Kő falhoz					
1 1/6	Quadrát Ől Kő vágása, és annak fuvarja	1	24	1	38
1 1/2	Hordó oltatlan mész fuvarral együtt hordaja	1	45	2	11
2 1/2	Hordó fővenynek fuvarja	—	6	—	15
	Kőműves és Napi számos munka	4	30	4	30
	Öszvessen	—	—	8	34
3. Másfél sukkos vastagságú Kő Falhoz agy.					
1	Quadrát Ől Kő vágása és annak fuvarja	1	24	1	24
3	Szekér Agzag és annak fuvarja	—	3	—	9
1	Szekér főveny és annak fuvarja	—	6	—	6
	Kőműves és Napi számos munkája	4	—	4	—
	Öszvessen	—	—	5	39
4. Fehér Téglából Készült Bóltozat					
220	Az az Két száz húsz darabb Téglá. Ezre a	70	—	15	24
1	Mázsa fehér Agzag	—	48	—	48
	Kőműves és Napi számos Munka	6	—	6	—
	Öszvessen	—	—	22	12
5. Közönséges Bóltozat					
250	darabb veres égetett Téglá. Ezri fuvarral együtt	22	—	5	15
2	azaz Két Szekér Agzag	—	3	—	6
1	azaz egy Szekér főveny	—	6	—	6
	Kőműves és Napi Számosok Munkájok	5	—	5	—
	Öszvessen	—	—	10	27
6. Vályokból való 1 1/2 Sukkos fal					
250	azaz Kétszázötven darabb vályok. Ezre	4	—	1	—
2	azaz Két szekér Agzag	—	3	—	6
1	azaz egy szekér főveny	—	6	—	6
	Kőműves és Napi Számos Munka	3	—	2	—
	Öszvessen	—	—	4	12

így azomba, hogy az erre meg kívántató szükséges költségeket be nem számíthatja, a Tettes Egyesület egyedül közel fekvő és ezen *huttával együtt szerzett erdeibe* találatható s e célra fordítható *fákat*, úgy valamint a *kő falak* kiigazításához netalán megkívántató meszet szintén a *mész kementzénél* ingyen fogja ki jeletetni, illetőleg ki méretni, és által engedni a hat esztendő el telte után pedig Zahn György úr ezen állást is minden költség meg térítése nélkül, a bérbe adó tulajdonos Egyesületnek ingyen vissza hocsátani köteles (...).

A felmérés alapján megpróbáltuk rekonstruálni az üveghutatelepet. Az irat adatai szerint a huta legtöbb épületét alap nélkül, a kivágott fák tőkéire építették. Maga az *üveghuta* épülete kőből és fából épült. A zsindeletetős épületet nyolc kőoszlop tartotta, hossza 9 öl, szélessége 8 öl volt. Ebben az épületben álltak a kőből és téglából épített kemencék, melyek az üveggészítés jól elkülöníthető munkafolyamatainak színterei voltak. (A két nagy kapun kívül még hat ajtaja is volt a hutának, mellyel a kemencék közvetlen megközelítését akarták biztosítani.) A hutaépülethez kívülről öt *kamrát* is építettek. A hutában kapott helyet a *faszárító és tégláégető* kemence, amelyben a fűtéshez és a fahamu készítéséhez szükséges faanyagot szárították, valamint az épület tégláit égették ki. A *hamuzsirt égető kemence* szolgált a szabadban álló, *szalajka főző házban* készített hamuzsir finomítására. A *békasút égető kemencében* a kvarc tartalmú kőzetet hevítették, s majd innen rakták a hideg vízbe, hogy a kő széttöredezzen. Ezt zúzták ill. törték azután tovább a kemence mellett álló, fából készített, zsindeletetős *malomban*, melynek hossza 8 öl, szélessége 4 öl volt. Az ablaküvegek készítésére a *táblákat égető kemence* és az *üveget* nyújtó kemence szolgált. Az *olvasztókemence* és a *hevítőkemence* volt a tulajdonképpeni műhelykemence, ahol a fazekakban (tégelyekben) megömlesztett masszából készítették az üvegtermékeket. A huta tartozéka volt még a vályogtéglából épített *laboratórium* és a *hamut tároló kamra*. A laboratóriumban keverték össze az üvegalapanyagokat, a kamrában pedig a fahamut tárolták.

A hutaépület mellett állt az *uróság háza*, s az *istálló, csűr és ólak*. Az *árendás* két szoba, pitvar, spejz osztatú zsindeletetős *lakóháza* fából épült.

Az „apró marháknak” három *öl* volt. A *kocsmá* deszkaborítású zsindeletes épület, *istállóval* és *pincével* épült. A *magazin* épületen kívül még a *kocsis háza* is itt állt a huta mellett.

Az alapépületeket a tulajdonos, vagy a munkások által épített *lakóházak* követték. A felmérés megemlítette a Berger nevű *sáfar* házát, mely 8 öl hosszú és 4 öl széles, Jatzkulyák *munkás* házát, amely saját építésű és 5 öl 2 sukk hosszú, 2 öl 3 sukk széles volt. Egy 6 öl 2 sukk hosszú és 3 öl 3 sukk széles *szalmatető*s épületben laktak a következők: Petertyák, Mamunyák, Gondek és Látka József *hamuégetők és üveges legények*. Gróf Péter, Strbák János, Gondek és Randits Ferenc *háza* 6 öl 3 sukk hosszú és 4 öl 3 sukk széles volt. Tetejét ennek is szalma borította. Az *üvegolvasztó mester* Melina Vencel *háza* 3 öl 3 sukk hosszú, 2 öl széles volt. Ennek a háznak a végében egy *öl* is volt. Hengál János *táblákat nyújtó mester* *háza* 6 öl 3 sukk hosszú és 3 öl 2 sukk szélességű volt. A zsindeletetős ház végében szintén volt egy *öl*. A leltárban szerepelt még további hat név, foglalkozás és lakóház megjelölése nélkül, akiknek csak *öljük* volt: Laurensik Ferenc, Frits Péter, Szlávik József, Szkvora Mihály, Peni Jakab, Szkvora József.

Bár a leltár nem teljes, mert hiányzik az üveggészítéshez szükséges felszerelések felsorolása — valószínűleg ezek a bérlő tulajdonai — mindenesetre alkalmas arra, hogy egy közepes méretű, erdei üveghuta építésének technikáját, épületeinek, kemencéinek elhelyezését, méreteit, anyagát tanulmányozhassuk.

I. A Kőműves Munka. Falak Kultsai

		Ára		Öszvessen	
		Rft	x	Rft	x
1. Harmadfél sukkes öll Kő falhoz					
1 1/2	Quadrát Öl Kő annak vágása	—	48	1	12
	Annak fuvarja	—	36	—	54
1 1/2	Hordó oltatlan Mész á Kementzénél	1	—	1	30
	Béhozatallya hordójátúl	—	45	1	7½
3	Szekér főveny egy szekének fuvarja	—	6	—	18
	Egy Kőműves, és napi számos, Munka alassal				
	együtt egy Quadrát Öltül	5	—	5	—
	Öszvessen	—	—	10	01½
2. Két sukkes vastagságú Kő falhoz					
1 1/6	Quadrát öl Kő vágása, és annak fuvarja	1	24	1	38
1 1/2	Hordó oltatlan mész fuvarral együtt hordaja	1	45	2	11
2 1/2	Hordó fővenynek fuvarja	—	6	—	15
	Kőműves és Napi számos munka	4	30	4	30
	Öszvessen	—	—	8	34
3. Másfél sukkes vastagságú Kő Falhoz agy.					
1	Quadrát Öl Kő vágása és annak fuvarja	1	24	1	24
3	Szekér Agyag és annak fuvarja	—	3	—	9
1	Szekér főveny és annak fuvarja	—	6	—	6
	Kőműves és Napi számos munkája	4	—	4	—
	Öszvessen	—	—	5	39
4. Fehér Téglából Készült Bóltozat					
220	Az az Két száz húsz darabb Téglá. Ezre a	70	—	15	24
1	Mázsa fehér Agyag	—	48	—	48
	Kőműves és Napi számos Munka	6	—	6	—
	Öszvessen	—	—	22	12
5. Közönséges Bóltozat					
250	darabb veres égetett Téglá. Ezri fuvarral együtt	22	—	5	15
2	azaz Két Szekér Agyag	—	3	—	6
1	azaz egy Szekér főveny	—	6	—	6
	Kőműves és Napi Számosok Munkájok	5	—	5	—
	Öszvessen	—	—	10	27
6. Vályokból való 1 1/2 Sukkes fal					
250	azaz Kétszázötven darabb vályok. Ezre	4	—	1	—
2	azaz Két szekér Agyag	—	3	—	6
1	azaz egy szekér főveny	—	6	—	6
	Kőműves és Napi Számos Munka	3	—	2	—
	Öszvessen	—	—	4	12

Az Űveg Huta fuljának és Bolthajlásainak menyisége és betétele

A2 Üreg Hutába

[illegible]

..... m.	1	1	0	2	2	0	
Az Olvasztó Kementzének Oldalfalai duplán véve h.	20	0	0				
..... m.	0	5	0	33	2	0	
Üveget nyújtó Kementzének 4 Sukkos vastagságú Kő falai duplán véve	8	2	0				
..... h.	1	1	0	9	4	4	
..... m.	5	0	0				
Az Hevitő Kementzének falai	0	4	0	3	2	0	
..... m.							
Öszvessen							
<i>Az 3^{ik} Kults szerint</i>					5	39	
tenne 523. Rftkat, és 38. Xkat de ennek 1/3 azon falaknak Öszve hasadozott voltak miat ki hagyatván fel vetetik							335 43
Laboratoriumnak Vályok falainak	8	2	0				
..... h.	0	4	0	5	4	0	
..... m.							
<i>Az 6^{ik} Kults szerint</i>						4	12
Tégla égető Kementzének Bolthajtása	1	0	0				
..... h.	1	4	6	1	4	6	
..... m.							
Hamu Zsirt égető Kementzének	1	1	6				
..... h.	2	1	0	2	4	3	
..... széless	2	4	6				
Üveg Nyújtó Kementzének	4	0	0	11	0	0	
..... h.	1	1	0				
..... széless	1	4	0	1	5	8	
Hevitő Kementzének							
..... széless							
Öszvessen				17	2	5	
Oldal Summája							544 34 1/3

<i>Az 4^{ik} Kults szerint</i>	
tenne 386 Rft. 23 Xkat de mint hogy Bolt-hajtások, már leg fellyebb fél Esztendőnél használhatatlanok, azoknak tsak fele vétetődik	193 11 2/4
<i>Égetett Téglaiból Bolthajtás</i>	
Fa szárító Kementze	1 0 0

A 3^{ik} Kúlts szerint

A Kőmives Munkának Recapitulatioja

	Folyó ölek			Quadrát ölek			1 öl ára		Öszvessen	
	0	I	II	0	I	II	Rft	x	Rft	x
7 ^{ik} Depositorium falljai									308	52 ⁶ / ₁₂
8 ^{ik} Hamu Zsirt főző és Béka Sót égető Kemen- tzenek falljai									20	43 ⁶ / ₁₂
9 ^{ik} Béka Sót égető Kementzéknek boltozatnyai- nak mennyisége									26	07 ⁶ / ₁₂
10 ^{ik} A Kályhák és Kemetek									60	00
A Kőműves Munka Recapitulációjának										
Öszves Summája									1213	08 ⁷ / ₁₂

II. Az Áts Munka

Itten meg kell jegyezni aztat, hogy leg több Épületek á le vágott fák tökéikre tettétvén, a fának fuvarja az Áts munka pedig mint hogy többnyire tsak á végek vannak egy keveset meg faragva igen Kevésbe került, a bikfa pedig tsekély tartóságú lévén Kevésbe vetett.

1° Berger nevű Sáfárnak Épülettye 8 Öl hoszu 4 Öl széles betsülttett á fával munkával együtt

Annak 400 Zsup szalmábúl való fedele

2° Jatzkulyák épülettyének hosza 5 Öl 2 sukk, á szélessége 2 Öl és 3 sukk ennek betsült ára

Ennek 100 Zsup szalmábúl való fedele

Jegyzés. — Ezen ház a Gazdája által tulajdon Költségén építettén az nékie 25 Rft térített meg.

	Különösen		Öszvessen	
	Rft	x	Rft	x
80	—	—	—	—
20	—	—	100	—
55	—	—	—	—
5	—	—	60	—
Összesen				
160	—	—	160	—
160	—	—	160	—

Oldal Summája

által tett Oldal Summája

3 ^{ik}	Azon Épület, á mellben Petertyák, Mamunyak, Látka Josef és Gondek nevű részint Hamu égetők, részint Úveges Legények laknak, annak hosza 6 Öl s 2 sukk, szélessége 3 Öl és 3 sukk azon Épületnek Dereka és Teteje	50	—	—
	Ennek szalma fedele	10	—	60
4 ^{ik}	Gróf Péternek, Strbák Jánosnak, Gondeknek és Randits Ferentz Házának hosza 6 Öl és 3 sukk szélessége 4 Öl és 3 sukk azon Épületnek Bets Ára	55	—	—
	Azon Háznak szalma fedele	15	—	70
5 ^{ik}	Úveget olvasztó Mesterek Melina Vontzelnak az Háza 3 Öl és 3 sukk hoszu, 2 Öl széles valóságához Képpest betsültetett, mert á Hajazatya Kopot votta miatt, semmibe sem vétetődven, átallyába	15	—	15
6 ^{ik}	Táblákat nyújtó Hengál János Épülettyének hoszsza 6 Öl és 3 sukk, szélessége 3 Öl és 3 sukk betsültetett	100	—	—
	Ezen kívül á Felső és Alsó Padolaton 6 ajtókon, és ablakokon lévő Deszkák ára	18	30	—
	Négy ezer 22 czol hoszaságú Sindel 1000' ft 7 x-	28	—	173
	Nyoltz ezer Sindel szög 1000' ft 1 x 15	10	—	30
	Ebbe az Épületbe találtatik 500 létz szög	2	—	—
	Ezen háznak végiben talatatik egy Öl bets.	15	—	—
7 ^{ik}	Az Uraság Csüri 5 Öl hoszu 3 Öl és 2 sukk széles betsültetett	35	—	—
8 ^{ik}	Az Uraság Ollya hoszu 2 Öl 3 sukk annyi szélességű betsültetett	15	—	35
	Rajta lévő 2000 sindel	8	—	—
	Ahoz járuló 4000 sindel szög	5	—	28
	Ahoz járuló 150 létz szög	—	36	36
9 ^{ik}	Az Úveg Hutának a hosza 9 Öl szélessége 8 Öl Bikfa Gerendák a Huta tetején 452 Ölek a Rft — x 18. jön éretek	135	36	—
	Fenyüfa Gerendák 38 Öl a Fft - x 21	13	18	—
	Fenyüfa Létz ... 160 Öl a Rft - x 6	16	—	—
	Bikfa Létz ... 80 Öl a Rft - x 3	4	—	—
	Hatvan Öt ezer Sindel szög 1000' Rft 1 - x 15	81	15	—
	Oldal Summája	250	09	542
	által tett oldal Summája	250	09	542

	Különösen		Öszvessen	
	Rft	x	Fft	x
Harmintz Két ezer Sindel 1000' Rft 4 x-	128	—	—	—
Ezer Kilentz száz Létz szög 1000' Rft 4 x-	7	36	—	—
Száz huszon hét Két Öles deszka párja Fft x 42	44	27	—	—
Negyven Kilentz másfél Öles deszka párja Rft x 30	12	15	694	33
Két kapunak fája és munkája	10	—	—	—
Hat ajtónak munkája	3	06	—	—
Az Üveg Hutának áts munkája a rovatékokkal együtt	200	—	—	—
Az Üveg Hutához Kaptstolt Öt Kamora	25	—	—	—
Hét darabb Létra az Üveg Huta Körül egy egy rft 2 x-	14	—	—	—
10 ¹⁸ A Malom hosza 8 szélessége 4 Öl. Az egész Malomnak fája, Munkájával s fuvarral együtt	200	—	—	—
Tíz ezer sindel szög 1000' rft 4 x-	40	—	—	—
Husz ezer sindel szög 1000' rft 1 x 15	40	—	—	—
Létz szög 1500..100 rft — x 24	6	—	285	39
Másfél öles 30 szál szél Deszka párja 12	3	—	—	—
Másfél Öles Deszka 34 párja 30	8	30	—	—
Két Öles Deszka párja 42	3	09	—	—
11 ¹⁸ Kizovno tetetjének hosza 4 szélessége 3 Öl	—	—	—	—
Öt ezer Sindel 1000' Rft 4 X —	20	—	—	—
Tíz ezer Sindel szög 1000' Rft 1 x 15	12	30	—	—
Nyóltz száz létz szög 100' Rft — x 24	3	12	—	—
Kilentz szál másfél Öles Deszka párja Rft — x 30	4	30	63	12
Másfél Öles szél Deszka 30 szál párja Rft — x 12	3	—	—	—
Hat pár szarufa párja	—	—	—	—
x 50	5	—	—	—
Az egész Áts munka fuvarral együtt	15	—	—	—

12 ^{ik}	A Kortmának hosza 7 szélessége 3 Öl, a Fája munkával egygyütt	100	—	—
	A Felső padlaton 74. másfél öles szél Deszka	7	24	—
	Ötven négy Két Öles szél Deszka párja Rft	8	06	—
	x 18	7	—	—
	Öt Ajtón és Öt ablakon 20 szál deszka párja Rft	11	40	—
	x 42	28	—	40
	Tizen Négy pár Szarufa párja	17	30	—
	Tizen Négy pár Szarufa párja Rft	4	—	—
	Tizen Négy pár Szarufa párja Rft	35	—	—
	x 50	—	—	—
	Hét ezer Sindel ... 1000' . frt 4 x —	3	21	—
	Tizen Négy ezer Sindel szög 1000' frt 1 x 15	3	21	1804
	Ezer Létz szög 1000' frt 4 x —	3	21	1804
	A Kotsma mellett lévő ól átallyába	8	—	—
	A Pintze semmit sem ér	11	40	—
	A Magazinumon lévő Garádits 3 Öl hosszú és 4 sukk széles a fája és Deszkája	11	40	—
13 ^{ik}	Óldal Summája	7	12	11
	által tett Óldal Summája	16	48	145
	Tizen három szarufa és 5 Pánt más fél öles	6	30	—
	Száz negyven füreszelt Létz párja Rft — x 10	40	—	—
	18 harmadfél öles Gerenda és 8 egy öles oszlop 71,öl	44	—	—
	Ezer Nyoltz száz létz szög 1000 frt 4 x —	27	30	—
	Negyven Kilentz 2 öles Deszka párja — frt x 42	13	20	—
	Huszon Hat 1 1/2 Öles Deszka párja frt — x 30	20	—	—
	Négy ezer Cserép Sindel 1000' 10 x —	14	—	—
	Azon Magzinumnak Áts munkája	18	54	—
	Az Árendás lakóházának hosza 7 1/2 öl, szélessége 3 1/2 öl erre 11 ezer Sindel	—	—	—
14 ^{ik}	1000' frt 4 x —	44	—	—
	Sindel Szög 22 ezer, 1000' Rft 1 x 15	27	30	—
	Tizenhat pár Szarufa párja Rft — x 50	13	20	—
	Két száz Létz párja Rft — x 12	20	—	—
	Létz szög 3500. 1000' Rft 4 x —	14	—	—
	Ötven Négy szál 2 Öles Deszka párja —	—	—	—
	Rft — x 42	—	—	—

	Különösen		Összesen	
	Rft	x	Rft	x
Tizen Kilentz szál $1\frac{1}{2}$ Öles Deszka párja				
Rft — x 30	4	45		
Az Áts munka áttallyában a Fa Árával	180	—		
Apró Marhának való három Ólatska	12	—		
<i>Az Ólak</i>				
1 ^o Laurentsik Ferentz Óllyának hosza $2\frac{1}{2}$ széles 2 Öl 40 Zsúp szalma				
1 Zsúp Rft — x 3	2	—		
Ennek munkája	8	—	10	—
2 ^o Frits Péter Óllyának tetején lévő szalma	1	30		
Azon lévő munka	4	—	5	30
3 ^o Szlávik Józef Óllya tetején lévő szalma 28 Zsúp betsültetett	1	24		
Ennek munkája	8	—	9	24
4 ^o Szkvorna Mihály Ollya tetején lévő szalma és az Óllyán 3 hoszu és 2 Öl				
széles betsül tetett áttallyába	6	—	6	—
5 ^o Pem Jakabnak az Ollya 2 Öl hoszu és 7 sukk széles betsültetett	5	—	5	—
6 ^o Szkvorna Józef Óllya 2 Öl hoszu és 1 Öl széles betsültetett	4	—	4	—
Az Áts Munkának Öszves Summája	—	—	2323	44

III. Lakatos Munka

1 ^o Az Árendás első szobájába Két Pánt és Két Csap és egy Plé az Ajtón	5	—	5	—
2 ^o Ugyan ot három Ablakon	3	—	3	—
3 ^o A Pitvar Ajtón Két Pánt, Két Sarkvas és Plé	3	30	3	30
4 ^o Spaisz Ajtón Plé, Sarkvas és Pánt	1	30	1	30
5 ^o A Hátulso szoba ajtaján Plé, sarkvas és Pánt	5	—	5	—
6 ^o Ugyan ott Két ablakon	2	—	2	—

7 ^{ik} Az Úveg Hutába Plé, Pánt Sarkvas á Kamara Ajtaján	2	30	2	30
8 ^{ik} Ugyan Abba az Úveg Hutába á más Kamara ajtaján Plé, Pánt és Sarkvas ...	1	35	1	35
A Lakatos Munkának Ösz: Summaja:	—	—	24	05

IV. A Kováts Munka

	vasnak Fontya	Kész Rft	Pénz x
1 ^{os} A Úveg Huta Két Kapuján Sarkvas	18	2	51
Annak Kováts Munkája	—	1	30
2 ^{ik} Két Kapots á Pernitza Óldalra	12	1	55
Annak Kováts Munkája	—	—	30
3 ^{ik} Táblákat égető Kementze szájába	12	1	55
Annak Kováts Munkája	—	—	30
4 ^{ik} Gerendát tartó három Vas	30	4	48
Annak Munkája	—	1	30
5 ^{ik} Tizen ött darabb Kramli á Kötésekbe	15	2	24
Azoknak Kováts Munkája	—	—	45
Óldal Summája	87	18	38
által tett Óldal Summája	87	18	38
6 ^{ik} Ötven Spérnágel 120 gömbölyű fejű szög	15	2	24
Annak Kováts Munkája	—	1	51
7 ^{ik} Öt ajtóba lévő Csapok Pántok s Riglik	25	4	—
Azok Munkája	—	2	—
8 ^{ik} Nyóltz darabb Rostély Két plével, az Ablakba	50	8	—
Annak meg tsináltatása	—	—	—
9 ^{ik} Az Uraság Házába 6 ablakba való Rostély	60	3	12
Annak munkája	—	9	36
10 ^{ik} Négy ajtón találtató Csapok és Pántok	28	3	36
Azoknak munkája	—	4	30
	—	2	24

	vasnak		Kész		Pénz	
	Fontya	Rft	x			
11 ^{sz} Ennek a háznak a tetejébe találtattnak						
30 Spemágel	5	—				48
Ezeknek munkája	—	—				30
12 ^{sz} Az Istalóban találtató Két ajtón Sarkvas és Pánt	5	—				48
Ezeknek munkájok	—	—				48
13 ^{sz} A Csirnek Ajtaján Csapok és Pántok	3	—				30
Ezeknek Czigány munkája	—	—				12
14 ^{sz} Három Ólatskán lévő Csapok és Pántok	6	—				57
Czigány munka	—	—				33
15 ^{sz} Az Árnýkészek Ajtaján Csapok és Pántok	4	—				36
Czigány munka	—	—				24
16 ^{sz} Burger nevű épülettyébe az Ajtón Sarkvasak és Pántok	20	3				12
Ezeknek Kovács Munkája	—	2				—
17 ^{sz} Hat Pár Pánt Négy Kapots	16	2				33
Ezeknek meg tsinálásáért	—	2				—
18 ^{sz} Hat ajtón 12 Pánt és 12 Csapok	18	2				54
Ezeknek munkája	—	2				24
19 ^{sz} Ujra Két Ajtón Két Pár Csap, Pánt és Záró	5	—				56
Ezeknek meg tsinálása	—	—				36
20 ^{sz} Szalajkát főző Épületbe 3 Pár Csap, Pánt és Záró	8	1				18
Ezeknek Munkájoktul	—	1				—
21 ^{sz} Hengál Épülettyébe 6 Pár Csap, Pánt és 5 Záró	25	4				—
Ezeknek munkája	—	2				30
22 ^{sz} Ehez tartozandó Istáló Ajtaján Pánt és Csap	3	—				30
Ezeknek Munkája	—	—				24
23 ^{sz} A Magazinumon Két pár Pánt, és Csap és Záró, 5 Spemagli, 4 Kramli, és egy Rostély	40	6				24
Ezeknek meg tsinálásátul	—	2				06
Óldal Summája	423	100				52
által tett óldal Summája	423	100				52

24 ^{ik}	A Kortszába 6 Pánt Csap 6 Pánt és 3 Záró	15	2	24
	Ezeknek Kováts Munkája	—	1	48
25 ^{ik}	Kortszához tartozó Istálóba 1 Pár Csap és Pánt	4	—	39
	Ezeknek Munkájok	—	—	24
26 ^{ik}	A Kortsza mellett lévő Pintze Ajtaján	4	—	39
	Ezeknek Munkájok	—	—	24
27 ^{ik}	A Malomba találtatik 3 ajtón 3 pár Csap és 3 pár Pánt, és 10 Spemágel	7½	1	12
	Ezeknek tsinálásátul	—	—	45
28 ^{ik}	Ezen Malom mellett lévő s fen álló Béka Sót égető Kementzén Két Öszve tartó	5	—	48
	Vas Kramli	—	—	30
	Ezeknek Kováts Munkája	—	—	—
	A Kováts Munkának Öszves Summája	458½	110	25
	Recapitulatioja az egésznek			
	Kömives Munkának Recapitulatioja		1213	08 ⁷ / ₁₂
	Áts Munkának Recapitulatioja		2323	44
	Lakatos Munkának Recapitulatioja		24	05
	Kováts Munkának Recapitulatioja	458½	110	25
	Kömives.Áts és Kováts nem különben Lakatos Munkának Recapitulatioja	458½	3671	22 ⁷ / ₁₂

Melly eképen általunk véghez vitt betsülésről ki adtuk ezen hiteles Bizonság levelünket, mely Költ Ráhon 1828^{ken} Esztendei Pünkösöd Hava 15^{én}.
Tettes Nemes Gómör és Kis Honth törv.egy: Vármegyének Vitzesolgaírája

Azon Tettes Vármegye Esküttje
Lehotzky Pál

Kölseki Kende Sándor

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ KIFEJEZÉSEK MAGYARÁZATA:

árendás	hérló
apró marha	haromfi
békasó	a kovasav (SiO_2) népszerű, közismert neve, kvarchomok
Depositorium	letét
Font	bécsi font: 0,56 kg
Forint	Rft. rajnai forint (Florenus Rhenensis) ezüstből vert pénz, váltópénze a krajcár, jele: xr. 1 Rft = 60 xr.
hamuzsir	alkália (K_2CO_3) Sal alcalicus, népies neve: szalajka
magazin	tárház, raktár
mértékek	öl = bécsi öl: 1,896 m
	láb = schuh (sukk): 0,31 m
	1 bécsi négyszögöl, quadrát: 3,5966 m ² ;
	1 köbláb öl: 6,821 m ³
Recapitulatio	összefoglalás
sáfár	gazdatiszt, ispán
summa	összeg, végösszeg

RESÜMEE

Ferenc Szvircsek:

Das Inventar der Glashütte zu Farkasvölgy

Das inventar der Glashütte Szontagh hat der Rimaer Eisenwerkverein im Jahre 1828 fertiggemacht, als János György Zahn, der bekannte Nógráder Glasfabrikbesitzer die Pacht der Hütte übernahm. Das Inventar enthält nur die Rechnungslegung der Gebäude, weil die Aufzählung der Geräte, die zur Glasherstellung nötig sind, fehlt. Das Inventar ist trotzdem brauchbar, die Hüttenanlage rekonstruieren zu können. Auf dem Grund der Angaben bekommen wir eine Möglichkeit, die Technik des Aufbaus einer Waldglashütte mittlerer Grösse, die Lage, die Zahl, die Ausmasse, das Material ihrer Gebäude und Öfen zu studieren, und daraus Folgerungen zu ziehen.

TARTALOMJEGYZÉK—INHALT

TANULMÁNYOK — ESSAYS

KERÉNYI FERENC: Előszó—Vorwort	5
ZOLNAY LÁSZLÓ: A Madách család eredete Die Abstammung der Familie Madách	11
KERÉNYI FERENC: Madách szépirodalmi hagyatékának filológiai problémái. Einige filologische Probleme des Nachlasses von Imre Madách	37
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Politikai harcok Nógrád megyében Madách Imre részvételével 1846—48 Politische Kämpfe im Komitat Nógrád mit der Teilnahme von Imre Madách in den Jahren 1846—48	53
SPÁ CZAY HEDVIG: Madách Imre hadbíró sági perének nyomában Auf der Spur des Kriegsgerichtsprozesses von Imre Madách	73
STAUD GÉZA: Az ember tragédiája színrevitelének néhány kérdése Einige Fragen der Inszenierung der Tragödie des Menschen.	111
TAXNER-TÓTH ERNŐ: A Mózes dráma színpadi élete Das Bühnenleben des Dramas-Moses	121

KÖZLEMÉNYEK — MITTEILUNGEN

VONSIK ILONA: Egy munkásdinasztia élete a XIX—XX. században Das Leben einer Arbeiterdynastie in den XIX—XX-sten Jahrhunderten	141
ZÓLYOMI JÓZSEF: Nógrád megyei szlovákok Die Slowaken im Komitat Nógrád	165
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Adalékok a múlt század első felének nógrádi történetéhez (forrásközlés) Beiträge zu der Nógráder Geschichte der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts (Quellenmitteilung)	185
SZVIRCSEK FERENC: A farkasvölgyi üveghuta leltára (forrásközlés) Das Inventar der Glashütte zu Farkasvölgy (Quellenmitteilung)	213

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

CHICAGO, ILLINOIS 60607-7090

TEL: 773/936-3700 FAX: 773/936-3701

WWW.CHICAGO.PRESS.EDU

CHICAGO, ILLINOIS 60607-7090

TEL: 773/936-3700 FAX: 773/936-3701

WWW.CHICAGO.PRESS.EDU

CHICAGO, ILLINOIS 60607-7090

TEL: 773/936-3700 FAX: 773/936-3701

WWW.CHICAGO.PRESS.EDU

CHICAGO, ILLINOIS 60607-7090

TEL: 773/936-3700 FAX: 773/936-3701

WWW.CHICAGO.PRESS.EDU

CHICAGO, ILLINOIS 60607-7090

TEL: 773/936-3700 FAX: 773/936-3701

WWW.CHICAGO.PRESS.EDU

CHICAGO, ILLINOIS 60607-7090

TEL: 773/936-3700 FAX: 773/936-3701

WWW.CHICAGO.PRESS.EDU

CHICAGO, ILLINOIS 60607-7090

38. 31114. Petőfi Nyomda, Kecskemét,
Felelős vezető: Ablaka István igazgató

80,- Ft

1001
1719

Nógrád
Megye
Muz.
Közl.

9
1983

1983